



**T. C.**

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH ANABİLİM DALI  
DOKTORA TEZİ**

**HALEP AHKÂM DEFTERLERİ (1742-1850):  
TAŞRADAN SARAYA ADALET ARAYIŞI**

**Nezif ÇIKAY**

**ŞANLIURFA – 2019**



**T. C.**

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TARİH ANABİLİM DALI  
DOKTORA TEZİ**

**HALEP AHKÂM DEFTERLERİ (1742-1850):  
TAŞRADAN SARAYA ADALET ARAYIŞI**

**Nezif CIKAY**

**Danışman**


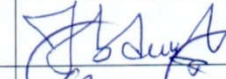

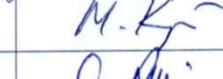

**Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ**

**ŞANLIURFA – 2019**

T. C.  
HARRAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

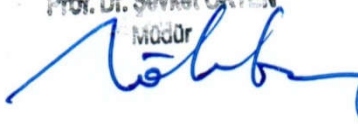
Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 135268104 numaralı Nezif ÇIKAY'ın hazırladığı “**Halep Ahkam Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı**” başlıklı **doktora tezi** ile ilgili tez savunması, 28/06/ 2019 tarihinde, saat 11:00’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

28/06/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Ekrem BEKTAŞ	Kabul	
Üye	Doç. Dr. Mehmet KAYA	Kabul	
Üye	Doç. Dr. Şerif DEMİR	Kabul	

Bu tezin Tarih Ana bilim dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

29.07.2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN  
Müdür  


**Not:** a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek  Almıştır  Almamıştır.



HARRAN ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

**ÖĞRENCİ BİLGİLERİ**

Adı-Soyadı: Nezif ÇIKAY

Öğrenci Numarası: 135268104

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Doktora

Başlık "HALEP AHKÂM DEFTERLERİ (1742-1850): TAŞRADAN SARAYA ADALET ARAYIŞI"

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Yukarıda başlığı belirtilen **seminer** çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 237 sayfalık kısmına ilişkin, 22/05/2018 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 12+15=27'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarım bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağımı gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23/05/2019

Nezif ÇIKAY

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 23/05/2019

Danışman  
Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

## ÖZET

### HALEP AHKÂM DEFTERLERİ (1742-1850):

#### TAŞRADAN SARAYA ADALET ARAYIŞI

CIKAY, Nezif

Doktora Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

Haziran 2019, 255 sayfa

Bu çalışmada 1742-1850 tarihleri arasında Halep'ten Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin üçüncü büyük kenti olan Halep, aynı zamanda uluslar arası ticaretin önemli merkezlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Şehrin adının uluslararası ticaretle anılması, merkeze iletilen şikâyetlerin ekonomi ağırlıklı olmasına neden olmuştur. Birinci bölümde Halep'in Osmanlı idaresinde kaldığı yaklaşık 400 yıllık tarihini kısaca anlattık.

İkinci bölümde aynı zamanda hukuki metinler olan Ahkâm Defterlerini anlamamızda yardımcı olacak kavramsal alt yapının hangi esaslar üzerine inşa edildiğini anlamaya çalıştık. Osmanlı hukukunun genel yapısı, Gayrimüslimlerin Osmanlı hukukundaki yeri, Osmanlı mahkemelerinin yapısı, yargı kararlarına itiraz mercii olarak Divân-ı Hümâyûn bu bölümde değerlendirilen konulardır.

Üçüncü bölümde 9 adet Halep Ahkâm Defterlerini şekil açısından inceledik. Bu bölümde defterlerde yer alan belgeler konularına, şikâyetin yapıldığı şehirlere, dinlerine, kadın-erkek oranlarına ve yönetici-yönetilen olma durumlarına göre kategorilendirilmiştir. Her defter ayrı bir alt başlıkta olacak şekilde bu veriler grafikler kullanılarak yorumlanmıştır. Bu bölümde belgelerin içerik olarak değerlendirilmesi daha sınırlı kalmış, daha çok şekil ve sayısal veriler üzerinde durulmuştur.

Dördüncü ve son bölümde defterlerde konulara göre ayrılan veriler içerik olarak değerlendirilmiştir. Konular kısaca izah edildikten sonra, konu ile ilgili belgeler dipnot olarak tamamen ya da ilgili kısmı alınarak kullanılmıştır. Değerlendirdiğimiz başlıca konular alacak-verecek, tımar sistemi, vakıflar, genel

şikâyetler, adi suçlar, idari işler, eşkıyalık, aile hukuku, hukuksuz vergi, iskân, murabaha ve sosyal meselelerdir. Çalışma Eyâlet Ahkâm Defterleri esas alınarak hazırlanmış ilk çalışmalardandır. Bu çalışmada esas amaç taşranın temel şikâyet konularının neler olduğunu tespit etmek ve yapılan şikâyetlere devlet merkezinin ne gibi çözümler sunduğunu anlamaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Osmanlı Devleti, Halep, Ahkâm Defterleri, Şikâyet, Osmanlı Hukuku, Divân-ı Hümâyûn.



## **ABSTRACT**

### **THE JUDGMENT RECORDS OF ALEPPO (1472-1850):**

### **SEEKING JUSTICE FROM PROVINCE TO PALACE**

**CIKAY, Nezif**

**Ph. D. Dissertation**

**Department of History**

**Advisor: Assoc. Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ**

**June 2019, 255 pages**

In this study, complaints from Aleppo to the Divân-ı Hümâyûn between 1742-1850 were examined. Aleppo, the third largest city of the Ottoman Empire, was also one of the most important centers of international trade. That the city's name was referred to with international trade caused the complaints delivered to the center to be mainly economical. In the first chapter, we briefly talked about the 400 year period during which Aleppo remained under Ottoman rule.

In the second chapter, we tried to understand on which principles the conceptual substructure were built that would help us to understand Law Books, which were also the legal texts. The general structure of Ottoman law, the place of the non-Muslims in Ottoman law, the structure of the Ottoman courts, Divân-ı Hümâyûn as the court of appeals for the judicial decisions are the subjects considered in this chapter.

In the third chapter, we examined 9 Aleppo Law Books in terms of shape. In this chapter, the documents in the books are categorized according to their subjects, the cities where the complaint is made, the religions, the ratio of women-men and the status of being the manager-managed. These data were interpreted using graphs, with each book in a separate subheading. In this chapter, evaluation of documents in terms of content was more limited and mainly figures and numerical data were emphasized.

In the fourth and last chapter, the data in the books separated according to the subjects were evaluated in terms of content. After the subjects were explained

briefly, the documents related to the subject have been used as a footnote either fully or by taking the relevant part. The main issues that we have assessed were the assets-liabilities, manorial system, foundations, general complaints, ordinary crimes, administrative affairs, banditry, family law, unlawful tax, housing, murabaha and social issues. The study is one of the first studies based on the State Law Books. The main purpose of this study is to determine what the main complaint issues of the upstate were and what kind of solutions the state central offered to the complaints made.

**Key Words:** Ottoman Empire, Aleppo, Ahkâm Notebooks, Complaint, Ottoman Law, Divân-ı Hümâyûn.





**HALEP AHKÂM DEFTERLERİ (1742-1850): TAŞRADAN SARAYA  
ADALET ARAYIŞI**

**İÇİNDEKİLER**

Tez Onay Sayfası	II
Orjinallik Raporu ve Beyan Belgesi	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	XI
TABLolar LİSTESİ	XII
ŞEKİLLER LİSTESİ	XIV
EK	XV
Giriş	1
Araştırmanın Konusu, Kapsamı, Amacı	2
Kaynaklar	3

**BİRİNCİ BÖLÜM**

**OSMANLI İDARESİNDE HALEP**

1.1. OSMANLI'NIN FETHİNE KADAR HALEP	7
1.2. OSMANLILARIN HALEP'İ FETHİ	11
1.3. İSYANLAR	15
1.4. KERVAN TİCARETİ VE YABANCILAR	18
1.5. MISIR İDARESİNDE HALEP	27
1.6. TANZİMAT VE SONRASI	32
1.7. İDARİ TAKSİMAT	36
1.8. HALEP'TE DOĞAL AFETLER (DEPREM, VEBA, KITLIK)	41

**İKİNCİ BÖLÜM**  
**OSMANLI HUKUKU VE ŞİKAYET KURUMU**

2.1. OSMANLI HUKUKUNUN GENEL YAPISI	44
2.2. ŞER'İ HUKUK-ÖRFİ HUKUK	46
2.3. OSMANLI HUKUKUNDA KANUNNÂME VE ADALETNÂME GELENEĞİ	51
2.4. MİLLET SİSTEMİ VE GAYRİMÜSLİMLER	54
2.5. OSMANLI HUKUKUNDA MAHKEMELER VE KADILIK	58
2.6. OSMANLI DEVLETİNDE ŞİKÂYET HAKKININ KULLANILMASI	61
2.7. BİR YÜKSEK YARGI KURUMU OLARAK DİVÂN-I HÜMÂYÛN	65

**ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**  
**DEFTERLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME**

3.1. AHKÂM DEFTERLERİ	68
3.2. HALEP AHKÂM DEFTERLERİ	71
3.2.1. Birinci Defter	71
3.2.2. İkinci Defter	80
3.2.3. Üçüncü Defter	85
3.2.4. Dördüncü Defter	89
3.2.5. Beşinci Defter	92
3.2.6. Altıncı Defter	96
3.2.7. Yedinci Defter	100
3.2.8. Sekizinci Defter	103
3.2.9. Dokuzuncu Defter	107

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**  
**VERİLER VE DEĞERLENDİRME**

4.1. ALACAK-VERECEK İLE İLGİLİ DAVALAR	110
--	-----

4.2. TIMAR SİSTEMİ İLE İLGİLİ DAVALAR	125
4.3. VAKIFLAR İLE İLGİLİ DAVALAR	135
4.4. GENEL ŞİKÂYET DAVALARI	144
4.5. EŞKIYALIK İLE İLGİLİ DAVALAR	157
4.6. ADİ SUÇLAR İLE İLGİLİ DAVALAR	169
4.6.1. Hırsızlık İle İlgili Davalar	169
4.6.2. Gasp İle İlgili Davalar	172
4.6.3. Katl (Adam Öldürme) İle İlgili Davalar	175
4.6.4. Irza Tasaddi İle İlgili Davalar	178
4.7. HUKUKSUZ VERGİ İLE İLGİLİ DAVALAR	179
4.8. İSTİBDAL İLE İLGİLİ DAVALAR	187
4.9. İDARİ İŞLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	189
4.10. MURABAHA VE FAİZ İLE İLGİLİ DAVALAR	193
4.11. İSKAN İLE İLGİLİ DAVALAR	197
4.12. AİLE HUKUKU İLE İLGİLİ DAVALAR	200
4.12.1. Veraset ve Tereke İle İlgili Davalar	200
4.12.2. Vesayet İle İlgili Davalar	204
4.12.3. Evlilik Hukuku İle İlgili Davalar	205
4.13. SOSYAL YAPI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	208
4.13.1. Mahalle İle İlgili Hükümler	208
4.13.2. Su İle İlgili Hükümler	211
4.13.3. Gayrimüslimler İle İlgili Hükümler	213
SONUÇ	216
KAYNAKÇA	220
EK	

## KISALTMALAR

- A.DVN** : Bâb-1 Âsafi Divan Kalemî
- AHK** : Ahkâm Defterleri
- AÜHFD** : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- BOA** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Bkz.** : Bakınız
- C.** : Cilt
- Çev.** : Çeviren
- DEÜ** : Dokuz Eylül Üniversitesi
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- Ed.** : Editör
- Haz.** : Hazırlayan
- HL.d.** : Halep Defterleri
- IRCICA** : İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi
- IntJSCS** : International Journal of Science Culture and Sport
- İA** : İslam Ansiklopedisi
- İLTED** : İlahiyat Tetkikleri Dergisi
- İÜEF** : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- ORSAM** : Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
- PJESS** : Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies
- S.** : Sayı
- s.** : Sayfa
- TALİD** : Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- OTAM** : Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi
- MEB** : Milli Eğitim Bakanlığı
- Trc.** : Tercüme
- vd.** : Ve diğerleri
- vb** : Ve benzerleri
- YKY** : Yapı Kredi Yayınları

## TABLÖLAR LİSTESİ

<b>Tablo 1:</b> Halep Ahkâm Defterleri Yıl Aralığı Sayfa ve Hüküm Sayıları	71
<b>Tablo 2:</b> Birinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	77
<b>Tablo 3:</b> Birinci Halep Ahkâm Defterindeki Kadın-Erkek Oranı	78
<b>Tablo 4:</b> Birinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları	78
<b>Tablo 5:</b> Birinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	79
<b>Tablo 6:</b> İkinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	82
<b>Tablo 7:</b> İkinci Halep Ahkâm Defterinde Kadın-Erkek Oranı	83
<b>Tablo 8:</b> İkinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları	83
<b>Tablo 9:</b> İkinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	84
<b>Tablo 10:</b> Üçüncü Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	87
<b>Tablo 11:</b> Üçüncü Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranları	88
<b>Tablo 12:</b> Üçüncü Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	88
<b>Tablo 13:</b> Dördüncü Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	91
<b>Tablo 14:</b> Dördüncü Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranı	91
<b>Tablo 15:</b> Dördüncü Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	92
<b>Tablo 16:</b> Beşinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	95
<b>Tablo 17:</b> Beşinci Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranları	95
<b>Tablo 18:</b> Beşinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	96
<b>Tablo 19:</b> Altıncı Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	99
<b>Tablo 20:</b> Altıncı Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranı	99
<b>Tablo 21:</b> Altıncı Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	100
<b>Tablo 22:</b> Yedinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	102

<b>Tablo 23:</b> Yedinci Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranları	102
<b>Tablo 24:</b> Yedinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	103
<b>Tablo 25:</b> Sekizinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	105
<b>Tablo 26:</b> Sekizinci Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranı	106
<b>Tablo 27:</b> Sekizinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu	106
<b>Tablo 28:</b> Dokuzuncu Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı	108
<b>Tablo 29:</b> Dokuzuncu Halep Ahkâm Defteri Müslim- Gayrimüslim Şikâyet Oranı	108



## ŞEKİLLER LİSTESİ

<b>Şekil 1:</b> Birinci Halep Ahkâm Defterinin Kapağı	72
<b>Şekil 2:</b> Birinci Halep Ahkâm Defterinin Künyesi	72
<b>Şekil 3:</b> Birinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	76
<b>Şekil 4:</b> İkinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	81
<b>Şekil 5:</b> Üçüncü Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	86
<b>Şekil 6:</b> Dördüncü Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	90
<b>Şekil 7:</b> Beşinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	94
<b>Şekil 8:</b> Altıncı Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	98
<b>Şekil 9:</b> Yedinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	101
<b>Şekil 10:</b> Sekizinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	105
<b>Şekil 11:</b> Dokuzuncu Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı	107

**EK**

Halep Ahkâm Defterinden Metin Örnekleri

Ek.s.1





## GİRİŞ

Adaletin sağlanması herkesin erişebileceği kurumların oluşturulmasıyla mümkündür. Bu amaç için Osmanlı Devleti şer'iyeye mahkemeleri kurulmuş ve uzunca bir süre bu işlevini yerine getirmiştir. Müslim-gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası İslam hukukunun cari olduğu bu kurumlar eliyle haklarını almışlardır. Şer'iyeye mahkemelerinde ihkak-ı hakkın mümkün olmadığı durumlarda Osmanlı'dan önceki Türk-İslam devletlerinde var olan ve doğrudan sultana bağlı olarak çalışan divanlar bu işlevi yerine getirmişlerdir. Osmanlı'da Divân-ı Hümâyûn yerelde haklarını alamayan insanların başvuru mercii olmuştur. Padişaha veya onun yetkilendirdiği Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetler burada görüşülerek karara bağlanmıştır.

Merkezi sistemin zayıflaması, devletin önemli kurumlarında baş gösteren bozulma ve yerelde ayanların güçlenmesi şikâyet sayılarında büyük bir artışın olmasına sebep olmuştur. Divân-ı Hümâyûn'dan sadece şikâyet ile ilgili kararların kayıt edildiği Şikâyet Defterleri ihdas edilmiştir. Bu defterlerde şehir farkı gözetilmeksizin bütün şikâyetler kaydedilmiştir. Artan şikâyet yükünü hafifletmek için sistemde iyileştirme çabaları sonucu Eyâlet Ahkâm Defterleri oluşturulmuştur. Bunda asıl amaç geriye dönük olarak kayıtların taraması ve aynı konudaki şikâyetlere atıf yapılarak konunun takibini kolaylaştırmaktır.

Şikâyet kurumunun gelişmiş bir yapıda olmasının bize gösterdiği olumsuzluklar da vardır. Bunlardan en önemlisi yerel mahkemelerin adalet ihtiyacına yeterince cevap veremediği gerçeğidir. Taşrada adaletin zayıflamasına paralel olarak giderek artan bir şekilde insanlar Divân-ı Hümâyûn'da hak arama yoluna başvurmuşlardır. Şikâyet kurumundaki ihtisaslaşmanın öteki yüzünde asıl hak arama mercii olan mahkemelerin işlevlerini yerine getiremediği gerçeği yatmaktadır.

Adalet sisteminin işlevini yitirmesinin devleti ve toplumu ilgilendiren sonuçları olmuştur. Belirli bazı alanlarda yoğunlaşan şikâyetler o alanlarda reform yapma ihtiyacını kaçınılmaz kılmıştır. Tanzimat sonrası başlayan hukuk reformları şikâyet kurumunu güçlendirmek yerine, sorun çıkaran yapıları ıslah etmeye çalışmıştır. Mecelle ile İslam fihkindan kanuna geçiş yapılmış, böylece yüzyıllardır uygulanan İslam hukukun sınırları daha net olarak çizilmiştir.

## Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Amacı

Araştırmamızın konusu Halep ve idari taksimatta Halep'e bağlı olan birimlerden Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetlerin kaydedildiği Halep Ahkâm Defterleridir. İki Tanzimat sonrasına ait iki defterler birlikte toplam dokuz defterden oluşan Halep Ahkâm Defterleri 1742 yılından 1881 yılına kadar sürmüştür. Araştırmanın başlığında kullanılan tarihler ilk defterin başladığı tarih olan 1742 ve son defterin başladığı 1850 yılını belirtmek için kullanılmıştır.

Yaklaşık 140 yıllık bir zaman dilimini kapsayan süre zarfında Halep Eyâleti ile ilgili hayatın her alanına dair yerelde çözülemeyen siyasi, sosyal, idari ve adli meseleler defterlerin ana konularını oluşturmuştur. Defterlerdeki bütün hükümlerin çözümlemesi yapılarak sınıflandırılmıştır. Üçüncü bölümde her bir defter için ayrı başlık altında sayısal veriler değerlendirilmiştir.

İsimlendirmede kullandığımız “*taşradan saraya adalet arayışı*” şikâyet sürecinin bizce bir ifadesidir. Defterler, gerek kadılar eliyle, gerek Divân-ı Hümâyûn'a doğrudan olarak arzihal gönderme yetkisi olan idareciler aracılığıyla ve gerekse de bizzat her sınıftan tebaanın başvuruları ile şekillenmiştir. Bütün bu başvuruların amacı yerelde çözülemeyen adli veya idari meselelerine bir çözüm bulma amacına yöneliktir. Taşrada aranıpta bulunamayan adaletin sarayda bulunacağına dair inançtır. Taşradan saraya adalet arayışı da bu sürecin adı olarak kullanılmıştır.

Belli kategorilere ayrılan hükümlerin içinde sorun noktalarını tespit etmek ana hedefimizdir. Dördüncü bölümde her konu başlığı altında önemli belgeler dipnot olarak verilmiştir. Dipnot olarak seçilen belgeler gereksiz ayrıntılardan kaçınmak adına mümkün olduğunca kısa tutulmaya çalışılmıştır. Defterler transkript edildiğinde ortalama 300-500 sayfa arası bir hacme ulaşmıştır. Temel sorunları özetleyerek anlatmamıza yardımcı olacak örnekler seçilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çözüme dönemine dair bir çok akademik yayın yapılmış, sorun enine boyuna tartışılmıştır. Taşradan merkeze iletilen şikâyetlerden oluşan ahkam defterleri, bozulan sistemi teşhis etme noktasında önemli ipuçları içermektedir. Hayatın içinden insanların sistemle ve birbirleriyle yaşadığı

sorunlar aksayan yönleri görmemizi kolaylaştıracaktır. Konuyu seçmemizde bu anlama çabası önemli bir etken olmuştur.

Halep, Osmanlı tımar sisteminin uygulandığı ve her bakımdan tipik bir Osmanlı eyaletinin bütün özelliklerini taşıyan bir şehirdir. Halep'teki şikayetler ışığında yapılacak bir incelemenin merkez-taşra ilişkilerini anlamamızda önemli katılar sunacağı muhakkaktır. Araştırmanın gidişatına yön veren temel soru, devletin kurumlarının çözüldüğü ve sistemin tıkanıp tıkanmadığı bir Osmanlı şehrinde insanların nelerden ve kimlerden şikayetçi oldukları sorusudur. Sıradan gibi görünen ancak içinde insan unsurunun olduğu ve sorunların tüm yakıcılığıyla hissedildiği bir duruma ışık tutmaya çalıştık.

Türkiye'de tarih başkente şekillenen antlaşmalar, savaşlar, siyasi olaylar etrafında şekillen bir mahiyet arz eder. Olaylara oldukça geniş bir pencereden bakan bu anlayışta insan unsuru neredeyse yoktur. İncelediğimiz ahkam defterlerinde siyasi tarihin karmaşasında kaybolan sıradan insanın sorunlarına ışık tutulmaya çalışılmıştır.

### **Kaynaklar**

Divân-ı Hümâyûn'dan çıkan kararları ihtiva eden defter serilerinden şikâyet ile ilgili olan Şikâyet Defterleri ve Eyâlet Ahkâm Defterleri içerik olarak birbirlerine oldukça yakındırlar. Eyâlet Ahkâm Defterleri belki muhteva olarak özel hukuku ilgilendiren şikâyetlerin ağırlıkta olmasıyla Şikâyet Defterlerinden ayrılabilirler. Bu defter serileri üzerine yapılan çalışmaları aynı kategoride değerlendirmek daha doğru olacaktır. Halep Ahkâm Defterleri tezin üçüncü bölümünde değerlendirilecek, burada Şikâyet Defterleri ve Eyâlet Ahkâm Defterleri ile ilgili kaynaklardan bahsedilecektir.

Şikâyet Defterleri ile ilgili yapılan ilk derli toplu çalışma Hans Georg Majer'e ait çalışmadır. 1675 yılına ait Şikâyet Defteri'nin tıpkıbasımı yapılmıştır<sup>1</sup>. Halil İncacık'ın şikâyet hakkını konu alan makalesi, bu alanda yapılan ilk çalışmalardan olup Türkiye'de akademik camianın bu alana yönelmesinde teşvik edici bir görev

---

<sup>1</sup> Hans Georg Majer. *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften 1984.

üstlenmiştir<sup>2</sup>. Ahkâm Defterleri üzerine yapılan ilk çalışmalardan biri de İlhan Şahin ve Feridun Emecen'in birlikte hazırladığı eserdir<sup>3</sup>. Bu eserde divanda tutulan kayıtlar ve Ahkâm Defterlerinin şekil ve muhtevaları hakkında bilgiler verilmektedir.

Şikâyet Defterleri ve Eyâlet Ahkâm Defterleri üzerine son zamanlarda birçok doktora çalışması yapılmıştır. Ahmet Tabakoğlu danışmanlığında Cengiz Şeker tarafından hazırlanan doktora tez çalışması Ahkâm Defterleri ve Atik Şikâyet Defterleri esas alınarak hazırlanmış ilk tezlerden birisidir<sup>4</sup>. Yine Ahmet Tabakoğlu danışmanlığında Ahkâm ve Şikâyet Defterleri kullanılarak hazırlanan İstanbul'da Ticaret<sup>5</sup>, İstanbul Finansal Sistemi<sup>6</sup>, İstanbul Tarımının Ekonomik ve Hukuki Değerlendirmesi<sup>7</sup> gibi doktora çalışmaları bu alandaki önemli çalışmalardır. Ramazan Günay tarafından Diyarbakır Ahkâm Defterleri esas alınarak hazırlanan tezde Şer'iyye Sicilleriyle birlikte Ahkâm-Şikâyet Defterleri kullanılmıştır<sup>8</sup>.

Saliha Okur Gümrükçüoğlu tarafından Atik Şikâyet Defterlerindeki veriler kullanılarak hazırlanan *Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)*<sup>9</sup> isimli doktora çalışması bir hukukçu gözüyle konuyu irdelemesi açısından önemlidir. Bu çalışmada defterlerdeki konular verilen hükümlerine göre kategorilendirilerek yorumlanmıştır. Kullandığı yöntem bizim çalışmamıza benzer özellikler taşımaktadır. Murat Tuğluca tarafından hazırlanan ve Osmanlı'daki şikâyet kurumunun bütün yönleriyle irdelendiği *Osmanlı'da Devlet–Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*<sup>10</sup>, isimli

<sup>2</sup> Halil İncelik. Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar. *Osmanlı Araştırmaları*. VII-VIII, (1988).33-54.

<sup>3</sup> İlhan Şahin. Vd. *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm II. Bayezid Döneminde 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı 1994.

<sup>4</sup> Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm Ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir Ve Tahlili*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

<sup>5</sup> Fahri Yasin Şener, *18. Yı'da İstanbul'da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

<sup>6</sup> Mehmet Burak Buluttekin, *19.Yüzyılda İstanbul'daki Finansal Sistemin Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Hukuki Ve Ekonomik Analizi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

<sup>7</sup> Çiğdem Kavak Çeken, *İstanbul Ahkâm Defterleri Üzerinden 19.Yüzyılda Osmanlı Tarımının Ekonomik Ve Hukuki Yönleriyle Değerlendirilmesi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

<sup>8</sup> Ramazan Günay, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat (Ahkâm-Şikâyet Kayıtlarına Göre)*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

<sup>9</sup> Saliha Okur Gümrükçüoğlu, *Şikâyet Defterleri Işığında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

<sup>10</sup> Murat Tuğluca, *Osmanlı'da Devlet–Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

doktora tez çalışması bu alandaki önemli bir boşluğu doldurması açısından önemlidir. Çalışmada hem şikâyet süreci irdelenmiş hem de defterlerdeki verilerle değerlendirilmiştir.

Son dönemde giderek artan bir şekilde Şikâyet ve Ahkâm Defterleri üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Ahkâm defterini esas alan makaleler de yayımlanmaktadır. Makalelerde tek tek defterler ya da bir defterlerdeki bazı konular makale olarak ele alınmaktadır. Bunlardan en önemlileri Feridun Emecen'in divan defter serilerini irdelediği makalesidir<sup>11</sup>.

---

<sup>11</sup> Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-u Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/ 5, (2005) : 107-139; Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası Ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, (2013/1):9-29, Aynı yazarın, "Diyarbakir Ahkâm Defterleri Ve Muhtevaları". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2013): 290-307; Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb'asının Şikâyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61/ 1, (2012): 175-206; Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9 (2015):357-390; Nahide Şimşir, "103 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir İle İlgili Hükümler", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 10 (1995):329-341; Hülya Taş, "Osmanlı'da "Şikâyet Hakkı'nın Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Memleket Siyaset Yönetim* 3 (2007): 186-204; Gürkan Cevger, "1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Şekil Ve İçerik Yönünden Değerlendirilmesi". *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 3 (2016): 65-84; Cevger Gürkan, "Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Amid Kazası'nda Gündelik Yaşamı Etkileyen Şikâyet Konuları (1700-1800)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3, (Aralık 2017):173-207; Said Öztürk, "Kayseri ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Karaman Ahkâm Defterleri", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyum Bildirileri* (Nisan 2000): 401-413; Said Öztürk, "Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri", Ed.Kemal Çiçek, *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (2000): 613-614; Çiğdem Kavak Çeken, "3 No'lu İstanbul Ahkâm Defterinde Yer Alan Tarımsal İhtilafların Değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 15/59 , (Güz 2016): 1372-1391; Çiğdem Kavak Çeken, "İstanbul Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Tarımsal Faaliyetlerle İlgili Hükümlerin Tahlili", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20/32, (2015):155-190; Mehmet Burak Buluttekın, "The Classification Of Financial System In Istanbul In The Eighteenth-Century By Istanbul Ahkâm Registers (1750-1780)", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XVIII/3-4, (2014):.669-719; Mehmet Burak Buluttekın, "18. Yüzyıl İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre İstanbul Tarım Sisteminin Tasnifi (1743-1750)", *Turkish Studies* 10/ 1, (2015):195-228; Mehmet Burak Buluttekın, The Assortment Of Agriculture In Istanbul Glimpses From Istanbul Ahkâm Registers In The Eighteenth-Century (1757-1760)", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/ 13, (Nisan 2015):55-89; Mehmet Burak Buluttekın, "İstanbul'un 19.Yüzyıldaki Ekonomik Sorunlarının Tasnifi: Ahkâm Defterlerine Göre Suriçi Ve Bilad-I Selase (Galata, Üsküdar Ve Haslar)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1, (2015):78-104; Mehmet Burak Buluttekın, "The Regimentation Of Commerce In Eighteenth-Century Istanbul Pursuant To Istanbul Ahkâm Registers (1764-1780)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/53, (2015):62-87; Mehmet Burak Buluttekın, "İstanbul Ahkâm Defterleri Işığında 18.Yüzyılda İstanbul'daki Vakıf Sisteminin Tasnifi (1750-1762)", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17/18 (2015):179-215; Hikmet Çiçek, "3 Numaralı Ve H. 1162-1171/M. 1749-1758 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin Tahlili", *Anasay* 3, (2018): 61-78; Temel Öztürk, "Ahkâm Defterlerine Göre Trabzon Ve Çevresinde Güvenlik (1742-1760)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 8/8, (2010):29-53; Meryem Aydın, "Osmanlı Divan Teşkilatı Ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilâyet Ahkâm Defterinin Tarihi Kıymeti", *Current Research in Social Sciences*, 1/3, (2015):69-83; Ökkeş Küçükdağılkan, "II Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde Maraş'a

Ahkâm Defterleri ve Şikâyet Defterleri üzerine otuza yakın da Yüksek Lisans çalışması bulunmaktadır. Defterlerin genel özelliklerinin yanı sıra özellikle şehir tarihleri esas alınarak çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar transkripsiyon ve defterler hakkında kısa bilgiler verilmek suretiyle hazırlanmıştır. Son dönemdeki eğilim Şerhiye Sicilleri'nin popülaritesinin bu defter serilerine doğru kaydığı şeklindedir<sup>12</sup>.

---

Gönderilmiş Kadın Muhtevalı Şikâyet Hükümlerinin Değerlendirilmesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4 (2017): 277-300; Mehmet Fatih Gökçek, “1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri'nde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13/25 (2018): 69-102; Mustafa Karazeybek, “Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yaşanan Problemler: Erzincan Örneği”, *Tarih Okulu Dergisi* 34, (Haziran 2018):247-277.

<sup>12</sup> Kasım Anıt, *Trabzon Ahkâm Defteri'Ne Göre Rize'Nin İktisadi Ve Sosyal Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996); Yasin Kozak, *V ve VI Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005); Cengiz Özveri, *1813-1834 Tarihlerini Kapsayan IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde Maraş Kadılığı'na Gönderilen Hükümler*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004); Yavuz Aykan, *Making Justice: State, Tax-Farmers And Peasants in The 18th Century Ahkâm Registers of İstanbul*, (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003); Selahaddin Uygur, *Anadolu Vilayeti 7 Numaralı Ahkâm Defteri'ne Göre 1745 Yılında Anadolu Eyaleti'Nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003); Nahide Erman, *1791-93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre İzmir*, (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1992); Onur Erdal, *İstanbul Vakıflarının Yönetimi ve İşleyişi (18. Yüzyıl Ahkâm Defterlerine Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010); Murat Özkan, *87/5 Numaralı Rusya Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve İncelenmesi: S. 1-95*, (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012); Mesut Karakulak, *87/5 Numaralı Rusya Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve İncelenmesi: S. 95-195*, (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012); Serap Sınmaz, *Rumeli Ahkâm Defterlerinde Filibe'ye Dair Hükümler (1742-1745): İnceleme-Metin*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2013); Miray Kıyartunç, *85/3 numaralı Rusya Ahkâm Defteri'nin Değerlendirme ve Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2013); Mahmut Kalay, *1827-1912 Tarihli İsveç Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014); Esra Paköz, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014); Sibel Pekdoğan, *19 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S. 1-60)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014); Kübra Dursun, *I Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015); Burcu Çelik, *Diyarbakır Ahkâm Defterleri'nde Konar-Göçerler İle İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017); Ökkeş Küçükdağlıkan, *II Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde 1-212 Sayfalar Arasında Bulunan ve Maraş'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1765-1775)*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2017); Esra Akçay, *I Numaralı Bosna Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi (s. 1-100)*, (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018); Fulya Özdemir, *Eyalet-i Sivas'ta Ekonomik Ve Sosyal Hayat (I No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2018); Gizem Tunç, *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-I Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygurlukları Araştırma Enstitüsü 2017); Ramazan Ertuğrul, *Ahkâm Defterlerine göre 18. Yüzyıl İstanbul Vakıfları ve Coğrafi*

# BİRİNCİ BÖLÜM

## OSMANLI İDARESİNDE HALEP

### 1.1. OSMANLI'NIN FETHİNE KADAR HALEP

Akdeniz, İran, Mezopotamya ve Anadolu ticaret yollarının kesiştiği noktada kurulan Halep, bu eşsiz konumunun kendisine kattığı değerle zenginleşirken birçok istilacının yağma ve yıkımından da nasibini almıştır. Yazılı kaynaklarda ilk defa M.Ö. III. yılında Akkad çivi yazılı tabletlerde Halaba ve Halman / Halwan şeklinde geçmiştir<sup>13</sup>. Anadolu'da kurulan Hititlerin bir koluna başkentlik yapan şehir Hititlerin yıkılmasıyla Pers hâkimiyetine girdi. Kentin Fırtına Tanrısı Adad ile anılan geçmişi (ki Halep Zeus'u olarak anılırdı) kısmen canlı bir merkez olarak kalmasını sağlamıştır. Şehir Selefkos Nikator döneminde Grek mimarisi tarzında yeniden inşa edilmiştir<sup>14</sup>.

Halep islamiyetle birlikte Hz. Ömer döneminde Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinin fatihi İyaz b. Ganem tarafından fethedildi. İyaz b. Ganem şehrin üzerine yürüyünce Halep ahalisi canları, malları ve şehirlerine dokunulmaması karşılığında aman dilediler. Haleplilerin bu isteklerini kabul eden İyaz şehri teslim aldı<sup>15</sup>. Bölgenin fethi ile ilgili neredeyse tek kaynak olan Belazuri'nin Fütuhu'l-Buldan'ında farklı iki rivayet daha geçmektedir. Başka bir rivayette ise Halep halkının kanlarının akıtılmaması, evleriyle kiliselerinin ise Müslümanlarla yarı yarıya taksim edilmesi şartı ile antlaşma yaptıkları şeklindedir. Bir diğer rivayette ise ahali şehri terk ederek Antakya'ya çekilmişlerdi. Halep'e giren Ebu Ubeyde şehri boş buldu. Sulh müzakereleri ise aracılar vasıtası ile mümkün olmuş, bunun üzerine ahali

---

*Dağılımları*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002); Hüseyin Akbulut, *1858 Arazi Kanunnamesi'nin Rumeli'de Uygulanması Açısından 1862-1866 tarihli 84 nolu Rumeli Ahkâm Defterinin değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007); Gökhan Yılmaz, *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'da Finansal Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009); Feride Haliloğlu, *8 Numaralı Şam-I Şerif Ahkâm Defteri'ne Göre Şam Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1839-1843)*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011).

<sup>13</sup> Talib Yazıcı, "Halep", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay, 1997), 15:239.

<sup>14</sup> Jean Sauvaget, "Haleb", *İA*, (İstanbul: MEB Yay, 1987), 5/1: 117.

<sup>15</sup> Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1987), 209.

Halep'e geri dönmüştür<sup>16</sup>. Rivayetler birbiriyle çelişkili gibi görünse de aslında birbirini tamamlar niteliktedir. Bu çerçevede halkın bir kısmının Antakya'ya kaçmış olabileceği ve yapılan anlaşma neticesinde yurtlarına geri döndüklerini düşünmek mümkündür.

Fetihten sonra Müslümanların yaptığı ilk icraat orada namaz kılmak olmuştur. Kalkanlarını koyup namaz kıldıkları bu yerde daha sonra bir mescit inşa edilmiştir. Mescidü'l-Etras denilen bu cami sütunlu caddenin başındaki büyük taka sadece açık cephelere duvar örülmek suretiyle, kapalı bir binaya dönüştürülerek, vücuda getirilmişti<sup>17</sup>. Emevi ve Abbasi döneminde şehir Bizans'la mücadele için ileri bir karakol olarak kullanıldı. Avasım adı verilen ve bugünkü askeri üs tabirine karşılık gelebilecek bir fonksiyonelliğe kavuşan Halep, önce Hums'a daha sonra yakınında bulunan Kınnesrin'e bağlandı<sup>18</sup>.

Emeviler döneminde şehrin mimarisinde önemli bir değişiklik olmadı. Abbasilerin Suriye'ye bakışı daha politik olmakla birlikte buradaki şehirlerin önünü tıkayacak mahiyettedir. Şam bölgesinin Emevi iktidarında önemli bir rol üstlenip merkez olması Emeviler'e tepki anlamında Abbasilerce geri bırakılmasına neden olmuştur<sup>19</sup>. Gerek ilk dönem İslam tarihinde ve gerekse Emevi ve Abbasi dönemlerinde şehre fazla müdahale olmaması şehrin dokusunun korunmasında rolü olmuştur. Bu tavır antik kent ile Müslüman kenti arasında bir devamlılık oluşmasını sağlamıştır<sup>20</sup>.

Abbasilerin zayıflaması sonrasında ortaya çıkan devletlerden Tulunoğulları ve İhşidler'in eline geçen Halep, Hamdaniler'in hâkimiyetiyle kısmen de olsa hak ettiği konuma ulaşmıştır. İslam fethi sonrası ilk kez bir devlete başkentlik yapmıştır<sup>21</sup>. Hamdaniler döneminde Halep Farabi<sup>22</sup> gibi ilim adamlarını ağırlamış bir ilim ve kültür kenti olmanın yanı sıra Bizans'la mücadele için önemli bir merkez olmuştur. Fakat bu parlak dönem çok uzun sürmemiştir. 962 yılında Nikephor

<sup>16</sup> Vakıdî, *Fütuhu's-Şam*, (Beyrut: 1997), 1:237; Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 209.

<sup>17</sup> Yazıcı, "Halep", 239; Sauvaget, "Haleb", 118.

<sup>18</sup> İsmail Yiğit, "Kınnesrin", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2002), 25:419.

<sup>19</sup> Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), s.6-7.

<sup>20</sup> Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, Çev:İsmet Kayaoğlu, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 1991), 203.

<sup>21</sup> Yazıcı, "Halep", 240.

<sup>22</sup>Fahrettin Olguner, *Farabi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1987), 9.



Phocas'ın idare ettiği Bizans kuvvetleri Halep önlerine kadar gelip şehri muhasara ve işgal ettiler. Şehir sekiz gün süreyle yağmalandı ve ağır bir şekilde tahrip edildi. Bu tahribat Halep için çok yıkıcı olduğundan şehir uzun süre kendine gelemedi<sup>23</sup>.

Hamdaniler'in son döneminde Fatımilerin etkisine giren Halep'te Fatımi idaresi 1022 yılında bedevî kabilelerin memleketi paylaşmasıyla son buldu. Böylece Halep kilab kabilesinin reisi Salih b. Mirdas'ın eline geçti. Yaklaşık elli yıllık bir dönemde (1022-1070) onun soyundan gelenler tarafından idare edildi<sup>24</sup>. Bu dönem ilk Türkmen yerleşimlerinin görülmesi açısından önemlidir. Ayrıca Bizans, Fatımi arası denge politikaları ve kabile içi çatışmalar dönemidir<sup>25</sup>. Selçukluların bölgede güçlenmesi ile 1070 yılında Fatımi halifesi yerine Abbasi halifesi ve Selçuklu sultanı adına hutbe okutulmuştur<sup>26</sup>. 1086 yılında Sultan Melikşah'ın şehri almasıyla valiliğine Kasımüddeve Aksungur getirildi. Aksungur özellikle artan eşkıyalık olaylarının bastırılmasında ve Halep'in ticarete etkin bir konuma yükselmesinde önemli rol oynadı<sup>27</sup>.

Zengiler dönemi Halep'in geçmişindeki olumsuz izlerin silinmesi ve şehrin yeniden imarı açısından önemli bir dönem olmuştur. Nureddin Mahmud Zengi İslam dünyasındaki olumlu imajına yakışır bir şekilde Halep surlarını, kaleyi ve su yollarını tamir ettirdi. Bölgede uzun zamandır oluşan İsmaili etkiyi Sünnilik lehine kırmak için bölgede kırk civarında medrese kurdu. En meşhur medrese bir Bizans katedrali üzerinde kurulan Halaviye medresesidir<sup>28</sup>. Zengilerin Halep halkı üzerindeki olumlu izlenimi Aksungur'un valiliği, İmadeddin ve Nureddin Mahmud'un saltanatları dönemindeki onların Selahaddin Eyyubi'yi değil Zengiler'in tarafına tutmasına vesile olmuştur. Hatta şehirdeki İsmaililer bile Halep'i almak isteyen Selahaddin'e karşı Zengiler'i desteklemişlerdir<sup>29</sup>.

Eyyubiler dönemi şehrin ruhunda Zengiler döneminde başlayan olumlu havayı bozmamış hatta daha da güçlendirmiştir. El-Melikü'z-Zâhir Gazi döneminde

---

<sup>23</sup> Sauvaget, "Haleb", 118.

<sup>24</sup> Sauvaget, "Haleb", 118.

<sup>25</sup> Ahmet Emin Dağ, *Halep Türkmenleri (1918-2008)*, (Doktora Tez, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2010), 14.

<sup>26</sup> Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, 24.

<sup>27</sup> Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, 45; Sauvaget, "Haleb", 119.

<sup>28</sup> Bahattin Kök, *Nureddin Mahmud bin Zengi*, (İstanbul:İşaret yay. 1992),174.

<sup>29</sup> Sauvaget, "Haleb", 120.

Venediklilerle yapılan ticari anlaşmalar ve açılan medreseler şehrin ilim ve refahına ciddi katkı yapmıştır<sup>30</sup>. Bu dönemde Şihabüddin Sühreverdi, İbnü'l-Adîm, İzzeddin İbn Şeddat, Ali el-Herevi gibi devrin önde gelen âlimleri yetişmiştir. Bu ilim adamlarından“*Buğyetü't-Taleb Fi Tarihi Haleb*” kitabının müellifi İbnü'l Adîm hem dirayetli bir yönetici, hem de Halep tarihi için önemli bir ilim adamıdır<sup>31</sup>. Yusuf döneminde 1260 yılında şehir Hulagu tarafından ele geçirilerek baştanbaşa yakılıp yıkıldı. Yedi gün muhasara edilen Halep daha fazla direnemeyerek düştü ve beş gün boyunca yağmalandı. Yüz binden fazla insan ya esir edildi veya öldürüldü<sup>32</sup>.

Moğolların sebep olduğu bu tahribatın izleri ancak yüz yıl sonrasında silinebildi. Moğol tehdidi XIV. Yüzyılın başında bir daha kendisini gösterdi. Moğol kumandanı Kazan B. Argun şehri aldıysa da üç ay sonra geri çekilmek zorunda kaldı<sup>33</sup>. Memlûklüler döneminde Moğollar kadar yıkıcı etkisi olan bir başka hadise de Timur'un Suriye seferidir. Yıldırım Bayezid ile hesaplaşmadan önce arkasını sağlama almak isteyen Timur Memlûklülerle yaşadığı ve elçilerinin tutuklanması ile sonuçlanan sorunu halletmek istiyordu. Arap kaynakları Timur'un Halep'te bir ay kaldığını, bu süre içinde köylerde yağmanın sürdüğünü, ölümlerin çokluğundan şehir ve etrafındaki bölgelerin koku ile kaplandığını bildirmektedirler<sup>34</sup>. Timur'un Halep'te kaldığı süre zarfında 20.000 kişinin öldüğü kaynaklarda geçmektedir<sup>35</sup>.

Memlûk dönemi felaketlerle başlasa da sonrasında Halep için parlak bir dönem olmuştur. 1375'te Kilikya Ermeni Krallığının alınması ile Halep'in bir ticaret merkezi olmasının önündeki engel kalkmıştır. İran ile Avrupa arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunması ve ipek ticaretinden aldığı pay şehrin zenginleşmesinde rol oynamıştır<sup>36</sup>. Halep ticaretinin canlanması sadece Kilikya Ermeni Krallığının alınmasına bağlı olmayıp, bununla birlikte başka unsurlarda vardır. İslami dönemde Halep'in bağlı olduğu Kınnesrin'in önemini kaybetmesi, Haçlı Seferlerinin olumsuz

---

<sup>30</sup> Yazıcı, “Halep”, 242.

<sup>31</sup> Abdülkerim Özyayın, “El-Melikü'z-Zâhir Gâzi”, *DİA*, (İstanbul: TDV yay, 2004), 29:83.

<sup>32</sup> Mustafa Kılıç, *El-Meliku'n-Nasır II. Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyubiler Devleti*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001), 134.

<sup>33</sup> Sauvaget, “Haleb”, 121.

<sup>34</sup> Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*, (Ankara: TTK 1989), 100.

<sup>35</sup> Yazıcı, “Halep”, 243.

<sup>36</sup> Bahattin Keleş, “Memlûklerde Ticaret” *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yay. 2002), 5:836.

etkisinin ortadan kalkması, Memlûklülerin Halep ticaretini canlandırmak için aldığı tedbirler<sup>37</sup>.

## 1.2. OSMANLILARIN HALEP'İ FETHİ

Mısır Memlûk devleti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler Orhan Gazi dönemine kadar uzanır. Osmanlı Devleti'nin elçisi 1358 yılında Kahire'ye çeşitli hediyelerle gelmiştir<sup>38</sup>. Dostça başlayan ilişkiler zaman içinde iki tarafında kendi nüfuz alanlarına müdahale edilmesi yüzünden inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Memlûklüler İslam dünyasının gördüğü en büyük tehdit olan Moğolları durdurmanın onlara kazandırdığı itibarın sahibiydiler<sup>39</sup>. Ancak XVI. yüzyıla geldiğimizde yüzleşmek zorunda oldukları yeni sorunlar ve aktörler ortaya çıktı. Bunlardan en büyüğü kuşkusuz yaptıkları yeni fetihlerle Memlûk topraklarında bile heyecan uyandıran Osmanlı Devletiydi. Osmanlılar ilk dönemlerinde Anadolu'da Karamanoğulları gibi güçlü bir rakiple mücadele etmek zorundaydılar. Karamanoğulları'na karşı başarılı olmak için Memlûklülerin tarafsız olması gerekiyordu<sup>40</sup>. Memlûklüler için bir diğer tehdit ise kutsal topraklara saldıracağını söyleyen ve bunun hazırlıklarını yapan Portekizlilerdi.

İslam dünyasında X. yüzyıldan itibaren başlayan fikri durağanlık Moğol istilas ve Haçlı Seferleriyle yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlılar bu durağanlığı fikri olarak olmasa bile yeni fetihler yapmak suretiyle aşma yönünde önemli mesafeler kat ettiler. Peygamberin fethi teşvik eden hadisi<sup>41</sup> sayesinde İstanbul'un fethi Emevilerden itibaren İslam dünyasında bir kıvılcık elma ülküsüne dönüşmüş durumdaydı. Sayısız kuşatma girişimi<sup>42</sup> ancak Fatih unvanıyla anılacak olan Sultan Mehmed döneminde başarılabilirdi. İstanbul'un fethi ve batıdaki Osmanlılar eliyle gerçekleştirilen yeni fetihler unutulmaya yüz tutmuş fetih ruhunun yeniden canlanmasına ve kısıtlanmışlık duygusunun aşılmasına vesile oldu.

---

<sup>37</sup> Yazıcı, "Halep", 244.

<sup>38</sup> Cüneyt Kanat, "Memlûk Kaynaklarında Osmanlı İmajının Değişim Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21/1, s.124.

<sup>39</sup> Nikola Ziyade, "Ayn-ı Calut'da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı", Çev. İbrahim Edhem Polat, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3/11, s.153.

<sup>40</sup> Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, (İstanbul: İşbankası Kültür Yay. 2014), 59.

<sup>41</sup> Ahmet bin Hanbel, *Müsnedü Ahmed Bin Hanbel*, (Beyrut 2011), 8:254.

<sup>42</sup> İbrahim Sarıçam, "Arapların İstanbul Kuşatmaları", *550. Yılında Fetih ve İstanbul Bildiriler*, (Ankara: TTK, 2007), 51.

Yeni fetihler ve psikolojik üstünlük Osmanlıları kutsal mekânları elinde bulunduran Memlûklülerle karşı karşıya getirdi. Kutsal beldeler konusunda İslam öncesinde bile var olan hacılara yönelik hizmetin prestijli bir iş olmasının iki devletin karşı karşıya gelmesindeki etkisi unutulmamalıdır<sup>43</sup>. Dulkadiroğulları Memlûk topraklarında müstakil devlet kuran ilk beyliktir. Sınır güvenliğini tampon devletlerle icra eden Memlûklülerle Osmanlıların Dulkadiroğulları toprağında hak iddia etmeleri yüzünden bozuldu<sup>44</sup>. Öncesinde Hicaz su yolları meselesi ve Memlûklülerin Osmanlı şehzadelerini kendi topraklarına kabul etmeleri yüzünden gerilen ilişkiler, Portekiz tehdidinin de etkisiyle artık çözülmesi zorunlu bir mesele haline geldi. Portekizlilerin Peygamberin kemiklerini kabrinden çıkaracaklarına dair tehditleri üzerine Mekke ve Medine'deki seyyid ve şerifler Osmanlı Sultanı'na bir heyet göndermek istemiş ancak Memlûk yönetimi bu heyete izin vermemiştir<sup>45</sup>.

Çaldıranda İran tehlikesini bertaraf eden Yavuz Sultan Selim Han Mısır'a yöneldi. İstanbul'da kendi yerine saltanat naibi olarak Piri Mehmed Paşa'yı, Veliaht Şehzade Süleyman'ı Edirne'ye ve Hersekzade Ahmed Paşa'yı Bursa'ya taht muhafızı olarak tayin ettikten sonra 5 Haziran 1516'te sefer-i hümayuna çıktı<sup>46</sup>. Ordu yola çıkarken Memlûklülere elçi göndererek seferin İran üzerine olduğunu ve endişe etmemeleri gerektiğini bildirmiş<sup>47</sup>, ancak öncesindeki gelişmelerden kuşkulanan Kansu Gavri tedbir almaktan geri durmamıştır. Hatta Gavri'nin gerekirse İran ile Osmanlı arasında aracı olabileceği şeklindeki teklifi reddedilmiştir. Tarafların birbirine güvenmedikleri ve savaşı göze aldıkları sonucunu çıkarmak mümkündür<sup>48</sup>.

Yavuz'un girişimlerini kuşku ile karşılayan Kansu Gavri 50.000 kişilik kuvvet yanına aldığı Abbasi Halifesi III. Mütevekkil, dört mezhebin baş kadıları ve Osmanlı şehzadesi Kasım'la Halep'e gelerek savunma hazırlıklarına başladı<sup>49</sup>. Karşılıklı mektuplaşmalardan sonra Yavuz gelen Memlûk elçisi Moğolbay'ı önce öldürtmek istemiş vezirlerin araya girmesiyle bundan vazgeçerek saç ve sakalını tıraş

<sup>43</sup> Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, , Çev: Gül Çağalı Güven), s.32, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 32.

<sup>44</sup> Kazım Yaşar Koprman, "Osmanlı-Memlûk İlişkileri", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 9:880.

<sup>45</sup> İnalçık, *Devlet-i Aliye I*, 141.

<sup>46</sup> Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, (İstanbul:Hayat Yayınları 1964), 5:33.

<sup>47</sup> Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi 1969), 113.

<sup>48</sup> Koprman, "Osmanlı-Memlûk İlişkileri", 9:901.

<sup>49</sup> Feridun Emecen, "Mercedâbık Muharebesi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2004), 29:174.

ettikten sonra topal bir eşeğe bindirip Gavri'ye göndermiştir. Yavuz Moğolbay'a: "var imdi Gavri'ye haber vir, vaktine hazır ve mâ-verâ-yi gaybda olan umûr-ı takdire nâzır olsun"<sup>50</sup> diyerek doğuya doğru hareket etti. Savaş meydanına doğru hareket eden ordu Merzuman Çayı kenarında konaklarken Memlûklülerin Ayıntab Beyi gelip Yavuz'a itaatini bildirdi<sup>51</sup>. Savaş kararından sonra iki ordu Halep'e 38 km uzaklıkta Antakya'dan Membîç'e giden yol üzerinde Hz. Davud'un makamının bulunduğu inanılan Dabık denilen mevkide karşılaşır<sup>52</sup>.

24 Ağustos 1516 Pazar sabahı iki ordu savaşa başladılar. İki ordu sayı olarak birbirine denk kuvvetlere sahipti. Bazı kaynaklarda ordu mevcudunun 120.000 dolayında olduğu belirtilirse de bunun 80.000'e ancak ulaştığı tahmin edilmektedir<sup>53</sup>. Osmanlı ordusunun düzeni ise merkezde Padişah ve Veziriazam Sinan Paşa, sağ kolda Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa komuta ediyorlardı. Sağ kolun yardımcı kuvvetlerine ise Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Şehsuvaroğlu Ali bey ve Ramazanoğlu Mahmut Bey vardı. Sol kolda ise Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa, Rum Beylerbeyi Mehmed Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa ve Mengli Giray oğlu Saâdet Giray vardı<sup>54</sup>. Memlûklülerin ise merkezinde Kansu Gavri, sağ kolda Halep Naibi Hayır Beg, sol kola da ise Şam Naibi Sibay vardı<sup>55</sup>.

Savaşın başında Memlûklülerin sağ kol komutanı olan Halep Naibi Hayır Beg gidişatın kötüye gittiğini görüp savaş meydanından kaçtı. Birkaç saat içinde bozguna uğrayan Memlûk ordusu savaşı kaybetti. Kansu Gavri'nin nasıl öldüğü ile ilgili kaynaklarda farklı görüşler vardır. Tacu't-Tevarih'te merkezde kalmaya mecali kalmadığından yakın adamlarından biriyle abdest tazelemek bahanesiyle bir su kıyısında seccadesi üzerinde can verdi denilmektedir<sup>56</sup>. Yaşlı olduğu ve savaş meydanından kaçamadığı için düşman eline geçmektense zehir içip öldüğü<sup>57</sup> veya üzüntüsünden öldüğü şeklinde görüşler vardır. Memlûklü ordusunun bu kadar kısa

<sup>50</sup> Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 135.

<sup>51</sup> Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*, Haz: Yavuz Senemoğlu, (Tercüman 1001 Teme Eser: Tarihsiz), 99.

<sup>52</sup> Emecen, "Mercidabık Muharebesi", 29:174; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 138.

<sup>53</sup> Emecen, "Mercidabık Muharebesi", 176.

<sup>54</sup> Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 137; Emecen, "Mercidabık Muharebesi", 176.

<sup>55</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK 1994), 2:286.

<sup>56</sup> Hoca Sadettin Efendi, *Tacu't-Tevarih*, Sad: İsmet Parmaksızoğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1979), 4:288.

<sup>57</sup> Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz: Kayhan Atik, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 2001), 113.

sürede dağılmasında ordu içindeki kamplaşmanın etkisi büyüktür. Ordu içinde “celban” ve “karanise” adında iki grup olduğu, Kansu Gavri’nin karanise’ye pek itimat etmediği için onları ön safta savaşa sürdüğü ve bu grubun sultanın kendilerini harcamak için, celban denilen diğer grubun ise ikinci plana itildiklerini düşündükleri için gönülsüz savaştıkları söylenmektedir<sup>58</sup>. Yavuz, savaş meydanında iki gün kaldı. Memlük askerlerinin bir kısmı Halep’e kaçtı, bir kısmı da öldürüldü. İleri gelen askerlerden itaat etmeyen 2000 kadarı idam edildi. Osmanlı kuvvetleri Kansu Gavri’nin akıbetini öğrenmek için etrafa adam saldıığında onun seccade üzerinde cansız bedeni ile karşılaştılar. Onu bu halde bulan çavuş Padişahın ihsanına nail olmak için cansız bedeninden kafasını kopararak padişaha götürdü. Buna çok sinirlenen Yavuz çavuşun öldürülmesini emrettiyse de vezirlerin araya girmesiyle affetti<sup>59</sup>.

Savaştan sonra Halep’e kaçan Hayır Beg’i takip etmekle görevlendiren Yunus Paşa onunla savaşmadan ve Padişah’ın yanında onun için eman dilemesi koşuluyla teslim almıştı<sup>60</sup>. Hayır Beg’in ötenden beri Yavuz’la işbirliği içinde olduğu bilinmektedir. Onun özellikle Kızılbaşlar konusunda Yavuz’a yakınlık gösterdiği ve Memlüklülerin Osmanlıya karşılık Safevilerle yakınlaşmasını kabul etmediği için ihanet ettiği söylenmektedir<sup>61</sup>. Yavuz onu affederek Rumeli’deki Köstendil Sancağını kendisine vermiştir. Mısırı iyi bilen devlet adamlarından biri olduğu için Osmanlı yönetiminin Mısır’a hâkim olmasında çok katkısı olmuştur<sup>62</sup>.

Gerek savaş meydanında ve gerek sonrasında Halep kalesinin içinde hayli yüklü miktarda ganimet ele geçirildi. Kansu Gavri’nin çadırında 200 kantar gümüş ve 100 kantar altın ele geçirildi<sup>63</sup>. Savaş alanına yakın olması hasebiyle savaşa katılan beyler ve önde gelen devlet adamları hazinelerini Halep kalesine bırakmışlardı. Burada bir milyon kızıl dinar ve buna eş değer altın üç binden ziyade değerli samur, vaşak, diba, istibrak kürk ve buna benzer değerli eşyalarla ağzına

<sup>58</sup> Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, (Ankara:TTK 2011), 2:774.

<sup>59</sup> Müneccimbaşı Ahmet Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, Çev: ismail Erünsal, (Tercüman 1001 Temel Eser: Tarihsiz) 2:468; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, 4:290.

<sup>60</sup> Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, 4:288.

<sup>61</sup> Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 140.

<sup>62</sup> Seyyid Muhammed Es-Seyyid, “Hayır Bey”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1998), 17:49.

<sup>63</sup> Baron Joseph Von Hammer Pursgstell, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmed Ata, (İstanbul: Üçdal Neşriyat 1985), 2:481.

kadar dolu bir hazine odası ele geçirildi<sup>64</sup>. Ele geçirilen sadece altın ve para değildi. Abbasi halifesi III. Mütevekkil’de esirler arasındaydı. Mısır seferi sonrasında Yavuz’la birlikte İstanbul’a gönderilen III. Mütevekkil burada üç sene kaldıktan sonra Kanuni döneminde Mısır’a gönderildi<sup>65</sup>.

Mercidabık’ta iki gün kalan Yavuz Halep’e doğru hareket etti. İki günlük yolculuktan sonra Halep yakınındaki Gökmeydan’da otağını kuran padişahı Halep halkı karşıladı. Şehirlerinin yağmalanmaması için Yavuz Sultan Selim’e ricada bulundular<sup>66</sup>. Yavuz onların bu ricasını kabul ederek, şehrin yağmalanmaması için gerekli emirleri verdi. Halep’te 18 gün kalan Yavuz Sultan Selim bu süre zarfında oğlu Süleyman’a ve yabancı devletlere fetihnameler göndermiştir. Resmen Osmanlı yönetimine geçen Halep’te gerekli adli ve idari atamaları yapmıştır. Buna göre şehrin idaresine Karaca Paşa’yı, kadılığına Çömlekçizade Kemal Çelebi ve defterdarlığına Abdullah Paşazade Abdi Çelebi’yi getirdi<sup>67</sup>.

Burada hilafetin Osmanlıya geçişi ile ilgili kaynaklarda zikredilen bir hadiseyi de anlatmak lazımdır. Yavuz Sultan Selim Halep’te ilk Cuma namazını eda ettiğinde hutbeyi okuyan hatip Yavuz’a “Hakimu’l-Harameyn-i Şerifeyn” Mekke ve Medine’nin Hâkimi) diye hitap ederek onu halifelere özgü bir lakapla anmıştır. Yavuz Sultan Selim hatibin bu hitabına müdahale ederek hâkim yedine hizmetkâr anlamında “Hadim” şeklinde düzeltmiştir. Hilafetin Osmanlıya geçtiği tarih tartışmalıdır. Halifeler için 1516’ya kadar “Hakimü’l-Harameyn-i Şerifeyn” lakabı kullanılmış bu tarihten sonra ise “Hadimü’l-Harameyn-i Şerifeyn” tercih edilmiştir<sup>68</sup>. Hatibin bu sözü üzerine Yavuz Sultan Selim Han sırtındaki 1000 duka değerindeki kaftanını hatibe hediye etmiştir<sup>69</sup>.

### 1.3. İSYANLAR

Halep denince her ne kadar akla ticaret gelse de zaman zaman çıkan huzursuzluklar kentin bu kimliğine sekte vurmuştur. Bunlardan ilki Canbirdi Gazali

<sup>64</sup> Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, 4:291.

<sup>65</sup> Öztuna, *Türkiye Tarihi*, 5:39; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 144.

<sup>66</sup> Celalzade Mustafa, *Selimname*, Haz: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1990), 189.

<sup>67</sup> Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, 4:291; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, 146.

<sup>68</sup> Öztuna, *Türkiye Tarihi*, 5:40.

<sup>69</sup> Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, 2:481.

isyanıdır. Bu kişinin Sloven asıllı olduğu ve Osmanlı akıncıları tarafından esir edilerek köle olarak Memlûk sultanına hediye edildiğinden bahsedilir. Memlûk sarayında hızla yükselerek önde gelen devlet adamlarından biri haline geldi<sup>70</sup>. Hama Naibi iken Mercidabık Muharebesine katılır. Sultan Gavri'nin ölümünden sonra dağılan askerleri toparlamış, fakat topladığı kuvvetlerle Sinan Paşa'ya yenilmiştir. Hayır Bey'in araya girmesiyle affedilmiş ve Şam Beylerbeyliğine getirilmiştir<sup>71</sup>.

Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesi ile yeni padişaha biat etmeyerek isyan bayrağını kaldırdı. Adına para bastırıp hutbe okutan ve Şah İsmail ile birlikte hareket ettiği anlaşılan<sup>72</sup> Canbirdi Gazali sadık adamları vasıtasıyla ve Rodos Şövalyelerinin desteğiyle Beyrut ve Trablusşam gibi kıyı şeridini ele geçirerek istila ettirdi. Mısır Beylerbeyi Hayır Bey ile de mektuplaşan ve kendisine katılmasını isteyen Canbirdi Gazali'ye Hayır Bey, Halep'i alması gerektiğini, ancak o zaman başarılı olacağını söyler<sup>73</sup>. Hayır Bey, Gazali'den taraf görünerek durumu İstanbul'a bildirerek sadakatini ispatlamış ve isyanın bastırılması için hazırlıkların yapılmasına vesile olmuştur. Onun bu sadakati hayatının sonuna kadar Mısır Beylerbeyi olmasını sağlamıştır.

1 Kasım 1520'de Halep'i kuşatan Canbirdi Gazali'ye karşı Karaca Paşa olarak bilinen Ahmed Paşa Hama, Hums gibi civar şehirlerin ümerasıyla birlikte savunmaya geçmiştir<sup>74</sup>. Osmanlı kuvvetlerinin Halep'e doğru geldiğini öğrenen Canbirdi Gazali, kuşatmayı kaldırarak Şam'a gitmek zorunda kaldı. Şam yakınlarındaki Mastaba denen yerde iki ordu karşılaşmış ve sonuçta Gazali kuvvetleri yenilmiş, kendisi de öldürülmüştür<sup>75</sup>. Gazali isyanın önemi, isyandan sonra Halep'in Şam Beylerbeyliğinden ayrılarak müstakil bir beylerbeylik şeklinde tanzim edilmesindedir. Bazı araştırmacılar idari taksimattaki bu ayrılığı hemen isyan sonrasında başlatmaktadır<sup>76</sup>.

<sup>70</sup> Feridun Emecen, "Canbirdi Gazali", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1993), 7:141.

<sup>71</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2:308.

<sup>72</sup> J. L. Bacqué-Grammont, "Şah İsmail ve Canberdi Gazali İsyanı", Çev. Mahmut Şakiroğlu, , *Erdem Dergisi*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi 1990), 5/13:229.

<sup>73</sup> Hammer, *Osmanlı Tarihi*, 3:7.

<sup>74</sup> Hüseyin G. Yurdaydın, *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1961), 8.

<sup>75</sup> Emecen, "Canbirdi Gazali", 142.

<sup>76</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 25.



XVII. yüzyılda Halep’te görülen ve Gazali isyanına göre kapsam ve etkileri daha büyük bir isyan vuku buldu. Devlet otoritesinin zayıfladığı ve yerel beylerin güç kazandığı bir dönemin karakteristik özelliklerini taşır. Canbolatoğulları Kilis, Azez, Halep ve Lübnan dolaylarında yaşayan Dürzi bir ailedir. Canbolatların atası sayılan Kasım Bey’in oğlu olan Canbolat Bey Osmanlı sarayında yetişmiş ve kendisine Kilis ocaklık olarak verilmişti. Osmanlı Devleti yerelde Canbolatların gücünden istifade ederek devlet otoritesini onlar eliyle sağlama yoluna gitti. 1572 yılında vefat eden Canbolat Bey’in yerine oğlu Hüseyin’e de Kilis ocaklık olarak verildi<sup>77</sup>.

Bu dönemde bölgede baş gösteren isyanların bastırılmasına yardım ederek nüfuzunu arttırdı. Urfa’daki Abdülhalim isyanının bastırılmasında ve Halep’te kuşatma altındaki Halep Valisi Nasuh Paşa’yı asilerden kurtarmada yararlılıklar gösterdi. Devletin üç cephede aynı anda savaşması ve Celaliler karşısında acziyete düşmesini fırsata çeviren Hüseyin Bey, Halep valiliğinin kendisine verilmesini talep etti. Dönemin Halep Valisi olan Nasuh Paşa bu karara “ocaklık sahiplerine eyâlet tevcihi kanuna aykırıdır” diyerek karşı çıkmış ancak üç aylık bir kuşatmadan sonra Halep’i teslim etmek zorunda kalmıştır<sup>78</sup>.

Halep valiliğine zorla da olsa getirilen Hüseyin, İran cephesinde savaşan Cağalazade Sinan Paşa’ya destek vermek için gönderildi. Halep’ten cepheye varıncaya kadar Cağalazade’nin başında olduğu ordu yenilmiş ve Van’a çekilmişti. Kendisinin geç gelmesini yenilgi sebebi olarak gören Cağalazade Sinan Paşa Hüseyin’i idam etti<sup>79</sup>. Amcasının suçsuz yere idam edilmesini bahane ederek isyan eden Canbolatoğlu Ali, Halep yakınında bulunan Trablusşam ve Hums gibi yerleri de alarak bağımsızlığını ilan etti. Kendi ordusunu kuran ve bunu yeniçeriler gibi teşkilatlandıran Canbolatoğlu, adına hutbe okutup para bastırdı. Diğer celalilerden farklı olarak dış devletlerle de irtibat kurmuş ve Halep’teki konsoloslara ticari güvence vermiştir<sup>80</sup>.

<sup>77</sup> Mücteba İlgürel, “Canbolatoğulları”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1993), 7:144.

<sup>78</sup> Naima, *Naima Tarihi*, Haz. Zuhuri Danışman, (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 2:537.

<sup>79</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3:104; Naima, *Naima Tarihi*, 2:538.

<sup>80</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 35; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3:105.

Kuyucu Murad Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildi. Murad Paşa'ya karşı kırk bin kişilik yaya ve atlılardan oluşan orduyla Oruç ovasında karşı karşıya gelen Canbolatoğlu yenilerek Halep'e kaçtı. Halep'te de durmayarak İstanbul'a gidip Padişah'tan af dileyen Canbolatoğlu affedilerek kendisine Temeşvar eyâleti verildi<sup>81</sup>. Temeşvar'da halk ve yeniçerilerle anlaşamayan Canbolatoğlu görev yerinden kaçarak Belgrat'a gitti. Burada bulunduğu sırada Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle 1611 yılında idam edildi<sup>82</sup>.

Bu isyanın Halep ticari hayatında olumsuz etkileri oldu. Hüseyin Paşa ile Nasuh Paşa arasındaki kimin Halep beylerbeyi olacağına dair sürtüşme ve Ali Paşa'nın isyanı ticareti bitirme noktasına getirdi. Bu dönemde çarşılar kapandı, yerli ve yabancı tüccarlara ait depolar boşaldı, yiyecek sıkıntısı baş gösterdi ve fiyatlar korkunç derecede arttı<sup>83</sup>. Canbolatoğlu Ali'nin Kuyucu Murad Paşa'ya yenilmesinden sonrada Halep'e kaçmış ve şehri yağmalayarak ahaliye eziyet etmiştir<sup>84</sup>.

Bu isyanın bir diğer etkisi de yerelde güçlü beylerin eskiden kanun olduğu üzere eyâletlerde valilik ve beylerbeyliği gibi görevlere getirilmemesi olmuştur. Bu tarihten sonra valiler çok sık değiştirilmiştir. Belki de Canbolatoğlu'nun hareketinin sonucunda bu türden iktidar odakları oluşturulmasını önlemek amacıyla valilerin görev süreleri iyice kısaldı. Bu uygulama otoritenin zayıflamasını ve kargaşanın artmasını beraberinde getirdi<sup>85</sup>. Taşrada güç odağı oluşmasını önlemek için özellikle büyük şehirlerde yeniçeri garnizonları kuruldu. Doğrudan merkeze bağlı olan ve beylerbeyinin müdahale edemediği bu garnizonlara valilerin girmesi yasaklandı. Bir diğer tedbir ise valilerin görevlerinin sık sık değiştirilmesidir<sup>86</sup>.

#### 1.4. KERVAN TİCARETİ VE YABANCILAR

Halep zor bir coğrafyada olmanın güçlüklerini yaşasa da adı anıldığında ilk başta akla gelen şey kervan ticaretidir. Şehrin ticari potansiyelini ortaya çıkarmak

<sup>81</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3:105.

<sup>82</sup> İlgürel, "Canbolatoğulları", 145.

<sup>83</sup> William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, Çev. Ülkün Tansel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2002), 77.

<sup>84</sup> İlgürel, "Canbolatoğulları", 145.

<sup>85</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 35.

<sup>86</sup> Halil İnalçık, "Eyalet", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1995), 11:550.

adına Roma döneminde ticaretteki yetenekleri bilinen Yahudilerden bir grubun iskân edilmesine dair rivayetler vardır<sup>87</sup>. 1047 yılında Halep'i gezen Nasır-ı Hüsrev Diyarbakir, Mısır, Irak ve Şam ülkelerinin esnaf ve tüccarlarının Halep'e gelip gittiğini ve onlardan vergi (baç) alındığından bahseder<sup>88</sup>. Bu durum zaman zaman sekteye uğrasa da tarihin her döneminde devam eden bir faaliyet olmuştur.

Halep'in ticarete elverişli konumu Hamdaniler'den başlayarak Osmanlılara gelinceye kadar hanlar, çarşılar ve kervansaraylar yapılmak suretiyle ticaret potansiyeli artırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı dönemi Halep ticari potansiyelinin zirve noktasını temsil etse de nevezuhur bir durum değildir. Memlük döneminde 5 hektarlık bir alandaki hanlar ve pazarlarda yoğunlaşmaktaydı. Ulu Camii'nin etrafında oluşturulan bu alan Osmanlı döneminde giderek daha da genişlemiş ve XIX. yüzyılda 10,6 hektarlık bir alana ulaşmıştır<sup>89</sup>.

Kervan yollarının varlığı ve işlek olması ticaretin gelişmesi için yeterli değildir. Bu yolların güvenliğinin devlet tarafından teminat altına alınması da bir o kadar önemlidir. Bunun yanında tüccarların konaklayacakları hanlar ve kervansaraylar ve mallarını pazarlayacakları pazar yerleri ticaret dediğimiz bütünün parçalarını oluşturan unsurlardandır. Hamamlar ve sosyal olanaklar yine bu bütünü tamamlar nitelikte değerlerdir. Uzak diyarlardan mal getiren tüccarların mallarını kârla satmaları ve karşılığında almak istediklerini uygun fiyata bulabilmeleri de bir beldenin ticaret için tercih edilmesinin sebeplerindedir. Halep kervan ticareti için birçok unsurun bir arada bulunmasından dolayı cazip bir merkez haline geldi. Zengiler, Eyyubiler, Memlüklülerle başlayan ticari yatırımlar Osmanlılarla artarak devam etmiştir. Vakıflar eliyle yürütülen bu yatırımlar sayesinde şehrin ticari potansiyeli kesintisiz büyüyerek devam etmiştir.

Memlük döneminden itibaren Halep'te ilk temsilcilik kuranlar Venedikliler olmuştur. Venedikliler Halep'e Timur tarafından yağmalandığı 1400 yılından itibaren bir konsolos vekili atadılar. Bunu 1422 yılında tam bir konsolosluk haline

---

<sup>87</sup> Sauvaget, "Haleb", 118.

<sup>88</sup> Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, Çev. Abdulvahhab Tarzi, (İstanbul: MEB Yayınevi 1988), 15.

<sup>89</sup> André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995), 20.

getirdiler<sup>90</sup>. Bir dönem Şam'da görevlendirdikleri bu konsolosluğu daha sonra Trablusşam ve 1548'de kalıcı olarak Halep'e naklettiler. 1562 yılında Fransızlar, 1583 yılında İngilizler, 1613 yılında Flemenkler konsolosluk kurdular. Bunlar arasında zaman zaman ticari rekabet ve çatışmalar yaşanmıştır<sup>91</sup>. En büyük ticari temsilcilikler bunlar olmakla birlikte 19. yüzyılda Avusturya, Amerika, Portekiz İsveç, Rusya, Prusya, İspanya, Danimarka, İtalya, Belçika, Almanya, Küba, Yunanistan ve Sırbistan gibi ülkelerin de konsolos ve temsilcilikleri vardı<sup>92</sup>.

Halep'te yabancı ülkelerin kendi faaliyetlerini sürdürdüğü hanlar mevcuttu. Sokullu Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği ve 344 dükkândan müteşekkil olan Hane'l-Gümrük yüzyıllarca Fransız, İngiliz ve Hollandalı konsolos ve tüccarların ikamet ettiği bir yer olmuştur<sup>93</sup>. Evliya Çelebi: “*nice yüz bin guruşa malik tüccarlar oradadır. Can otundan başka canlar canı orada vardır. Bütün değerli mallar orada mevcuttur.*” demiştir<sup>94</sup>. Levant şirketinin temsilcisi olan İngiliz John Eldred: “*kuru bir yer olmasına rağmen trafiği çok olan bir yerdir. Burada Yahudiler, Tatarlar, İranlılar, Ermeniler, Hintliler ve çok çeşitli Hristiyan inanç özgürlüğü içinde yaşamakta, çok çeşitli zengin mallar getirmekte*” demiştir<sup>95</sup>.

Avrupalıların çoğu Halep'in kale ile Bab-ı Antakya arasında medine denilen bölgesindeki hanlarda yaşamaktadır. Giriş katı depolarını barındırmakta; üst kat ise yaşama alanlarını oluşturmakta bu kısımdaki sıra sütunlar çok sayıda odanın açıldığı uzun bir koridor meydana getirmekte, bu haliyle mekan bir manastıra benzemektedir. Burada yaşayanlar bekar; halkla temasları da neredeyse sadece ticaretle sınırlı olunca yaşamları da manastır yaşamının andırmaktadır. Eskiden hemen hemen tüm Avrupalılar Türk kıyafetleri giyer, sadece şapka veya peruklarını kullanmayı sürdürerek farklılıklarını ortaya koyarlardı. Ancak son zamanlarda Avrupalılar kendi kıyafetlerini giymeye devam ettikleri ifade edilmektedir<sup>96</sup>.

<sup>90</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 23.

<sup>91</sup> Sauvaget, “Haleb”, 121.

<sup>92</sup> *Halep Vilayet Salnamesi*, 58.

<sup>93</sup> Phillip Mansel, *Halep, Suriye'nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişi ve Düşüşü*, Çev.Nigar Nigar Alemdar, (İstanbul: Everest Yayınları 2017), 29.

<sup>94</sup> Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 9/1:403.

<sup>95</sup> Gerald Maclean, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2006), 119.

<sup>96</sup> Alexander Russel, *Natural History of Aleppo*, (London 1756), 134.

Bununla ilgili bir betimlemede “Halep'te büyük bir ipekli kumaş ve keçi kılından ürünler ticareti yapılıyor, ama özellikle de mazi ve meşe palamudu kabuğu (bu olmadan deri tabaklanamıyor) alım satımı çok canlı. Ayrıca, sabunun ve diğer birçok başka malın toptan satışı da yapılıyor ve buraya dünyanın dört bir bucağından tüccar akıyor. Türkler, Araplar, Acemler ve Hintliler bir yana, Halep'te her zaman Fransızlara, İtalyanlara, Hollandalılara rastlanıyor ve her ulusun kendi çıkarlarını ve haklarını savunmak için bir konsolosu bulunuyor<sup>97</sup>.”

Bölgede ticari kapasitesi olan Trablusşam ve İskenderun kentleri birbiriyle yarış halindeydi. Osmanlılar özellikle yönetilmesi zor yerlere güç kullanarak hâkimiyet sağlayabilecek valilere teslim ediyorlardı. Trablusşam yönetilmesi zor yerlerden biriydi. Buranın yönetimine getirilen Seyfoğlu Yusuf kısa sürede güç kullanarak düzeni sağladı. Halepli tüccarlar bölgede ticaretin merkezinin Trablusşam'a kaymasından rahatsız oldular. Avrupalı tüccarlar liman olarak o güne kadar uzak olmasına rağmen Trablusşam limanını kullanıyorlardı. İskenderun daha yakın olmakla birlikte pek sağlıklı olmayan havası ve işlek olmaması yüzünden Avrupalı tüccarlar karşı çıksa da Halepli tüccarların diretmesiyle Halep'in ithalat-ihracat limanı olarak yönetim tarafından belirlendi. Böylece ticaret ve vergi gelirleri Seyfoğlu Yusuf'un elinden alınmış oldu<sup>98</sup>.

Halep'in kervan ticareti için bir merkez olma konumunu iki ayrı dönemde değerlendirmek gerekir. Klasik dönem ve Ümit Burnu'nun keşfinden sonraki dönem<sup>99</sup>. Halep kendi ürettiği malları satmaktan ziyade İran ve Hindistan'dan gelen ipek ve baharat gibi ürünlerin batıya gönderildiği lojistik üs konumundaydı. Doğudan ve batıdan gelen kervanların buluşma noktasıydı. Ümit Burnunun keşfi ile batılılar özellikle Hindistan üzerinden gelen mallara doğrudan erişim imkânına kavuştular. Bu da Halep'in aracı olma konumunu sarstı. Avrupalılar Halep'ten aldıkları baharatın maliyetini gemilerle uzak doğudan Avrupa şehirlerine getirilenden daha yüksek buluyorlardı. Gemi taşımacılığı daha ucuz olması sebebiyle kervan ticaretinin tahtını sarsmıştır<sup>100</sup>. Ümit Burnunun keşfi ile Doğu Akdeniz üzerinden Avrupa ile

<sup>97</sup> Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev.Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi 2006), 172.

<sup>98</sup> Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, 59.

<sup>99</sup> Bayraktar, *Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, 92.

<sup>100</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 35.

yapılan ticaret önemli ölçüde azaltmıştır. Deniz taşımacılığında elde edilen kar % 36-48 arasında iken kervan ile yapılan ticaretteki kar oranı % 4 gibi oranlardaydı<sup>101</sup>.

Basra limanı Çin, Hindistan ve Uzakdoğu Asya'dan getirilen malların varış noktasıydı. Basra'ya getirilen mallar gemilerle Dicle üzerinden Bağdat'a getirilirdi. Buraya gelen mallar Erzurum, Trabzon ve Halep gibi şehirlere dağıtılırdı. Bağdat'a gelen mallar İran ipeği başta olmak üzere mazı, çeşitli ilaçlar, pamuklu kumaşlar, baharat ve değerli taşlardan oluşmaktaydı<sup>102</sup>. Bu yolculuk batılı seyyahların üzerinde çokça konuştuğu ve deneyimledikleri bir güzergâhtı. Gidiş ve geliş yönlü kullanılan bu yola dair Tavernier'in seyahatnamesinde ayrıntılı bilgiler mevcuttur<sup>103</sup>.

Halep konum olarak hem Akdeniz'e hem de Fırat nehrine eşit uzaklıktadır. Taşımacılıkta Basra'dan veya Bağdat'tan getirilen mallar Fırat üzerinden Rakka'ya ve oradan kervanlarla Halep'e nakledilirdi<sup>104</sup>. Halep'ten gönderilen ticaret malları için alternatif güzergâhlar kullanılmıştır. Halep'ten Birecik'e kervanlarla gönderilen mallar gemilerle Fırat üzerinden Bağdat'a sevk edilmekteydi. Aynı şekilde Basra nehir taşımacılığının bir başka ucunu teşkil ediyordu. Birecik'te taşınan mallardan gümrük alınıyordu<sup>105</sup>.

Kervan ticaretinde Halep açısından önemli bir merkez de Musul'dur. Mazı ticaretinin en yoğun olarak yapıldığı yerlerden biri olan Musul'da yetiştirilen mazı Halep pazarından ihraç edilmekteydi. İran ipeğinin azaldığı dönemlerde alternatif bir ticaret malı olarak ihraç edilmekteydi<sup>106</sup>. Tavernier şehirdeki mazı ticaretinin çok canlı olduğundan bahsetmektedir<sup>107</sup>. Burada satılan mazılar çevre yerlerden kervanlar vasıtasıyla getirilmekteydi. Halep'e gelip giden kervanların hepsi güney yönünde değildi. Hindistan ve Uzakdoğudan deniz yoluyla gelenler Basra ve Bağdat gibi

---

<sup>101</sup> Albert Howe Lybyer, "Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları", *Tarih İncelemeleri Dergisi* III, (1987), 155.

<sup>102</sup> M.Sait Türkhan, *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014), 44.

<sup>103</sup> Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 232.

<sup>104</sup> Türkhan, *Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep*, 51.

<sup>105</sup> Cengiz Orhonlu, vd. "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13/17-18:90.

<sup>106</sup> Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, Çev. Mehmet Emin Baş, (İstanbul: Küre Yayınları 2013), 191.

<sup>107</sup> Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 182.

yerlerden Halep'e ulaşırdı. Tarihi İpek yolunu kullanarak karadan gelen malların varış noktası ise Erzurum'du.

İran ham ipeği Halep üzerinden Akdeniz'de gemilerle Avrupa'ya taşınıyordu. Bu işi ağırlıklı olarak Culfa'da bulunan Ermeniler yapıyordu. XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar ipek ticaretinde Ermenilerin ağırlığı görülmekle birlikte bu tarihten sonra durum değişmiştir. Ermeniler bu tarihten sonra İzmir'e yönelmişlerdir<sup>108</sup>. Ermeni cemaati arasındaki iç dayanışma savaş zamanında bile bu ticaretin sekteye uğramadan devam etmesini sağlamaktaydı. 1603 yılındaki Osmanlı-İran Savaşı dahi ticareti aksatmamıştır. İran'ın en önemli ihraç maddesi olan ipek için Halep çok cazip bir merkez olma konumunu savaş zamanında bile korumasını bilmiştir<sup>109</sup>. Culfa Ermenileri İran'daki ayrıcalıklarının bir benzerini Osmanlı'dan da görmüşlerdir. Vergi indirimi ve miras hukuku alanlarında kolaylıklar sağlanarak ticaretteki etkinliklerinin önü açılmıştır<sup>110</sup>.

Şah Abbas döneminde İran ipeğinin batıya doğrudan erişimini sağlamak amacıyla büyük devletlerle ticari anlaşmalar yaptı. Halep'i devre dışı bırakarak batılı büyük şirketleri doğrudan Basra körfezini kullanmaları konusunda ikna etme çabaları 1619 yılından itibaren sonuç verdi. Bu dönemden Şah Abbas'ın ölümüne kadar dönemde İran ipeği Halep pazarında çok az görüldü. Birçok batılı tüccar bu dönemde temsilciliklerini Halep'ten başka yere nakletmeyi düşündüler. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ve Levant Company arasında bir rekabet söz konusuydu. Şah Abbas Doğu Hindistan şirketi ve Flenk şirketine ayrıcalıklar tanıyarak rekabetin kızışmasına sebep oldu<sup>111</sup>. Fansızlar bu dönemde Lübnan ham ipeğinden faydalanma yoluna gittiler ve Sayda, Trablusşam gibi merkezlere yöneldiler. Levant Şirketi Halep'in eski konumuna kavuşacağını umarak şehri terk etmedi<sup>112</sup>. Yavuz Sultan Selim döneminde İran'ı ekonomik olarak çökertmek amacıyla İran ipeği ticareti yasaklanmış ve İranlı tüccarların mallarına el konmuştur. Kanuni'nin tahta geçmesi ile el konulan mallar geri iade edilmiştir. Buna benzer bir uygulama Şah Abbas

<sup>108</sup> Kemal Hakan Tekin, "Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Halep Şehrindeki Ticari Yapılanma", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/8, (Ocak 2013):688

<sup>109</sup> Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, 56.

<sup>110</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 37.

<sup>111</sup> Türkhan, *Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep*, 38.

<sup>112</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 36.

döneminde Osmanlı'ya karşı yapılmış, ancak Şah Abbas'ın ölümüyle yasak kalkmıştır<sup>113</sup>.

Halep'in uluslar arası ticaretteki önemi zaman zaman dalgalanmalar yaşasa da şehrin iç piyasasında üretilen ve esnaf loncaları üzerinden işleyen pazarı her dönem canlılığını korumuştur. Taife olarak adlandırılan esnaf iş kolları yakın çevrede elde edilen hammaddeleri işleyerek daha küçük işletmelerde pazarlayan bir yapıya sahipti. Bu yapı sayesinde değişen üretim araçları ve düşen ticaretin etkisini kırabilmiştir. Esnaf loncalarının kendi içinde kuralları olan ve metanın belli odalarda toplanmasını önleyen bir yapısı vardı. Bu sınıfa mensup bazı girişimciler bu kuralları ihlal ederek sermaye ve stoklarını büyütebiliyorlardı. Piyasada daha küçük girişimciler aleyhine işleyen bu duruma müdahale edilirdi. Lonca şeyhleri şeriye mahkemeleri vasıtasıyla bunların ceza almasını sağlıyorlardı. Bu kişilerin haksız bir şekilde pazarı ele geçirip fiyatların yükselmesine ve fakir üyelerin geçim kaynağını ellerinden alıyorlardı<sup>114</sup>.

Her esnaf grubu kendine mahsus çarşısında ticaretini yapmaktaydı. Genelde vakıflar tarafından işletilen ve esnafa kiralanın bu çarşıların isimlerinden hangi iş koluna ait oldukları anlaşılıyordu. Mesela Bezzazin (kumaş, bez) Çarşısı, Hibal (iplik) Çarşısı, Haddadlar (Demirciler) Çarşısı gibi. Her biri bir iş koluna ait 119 çarşı defterlerde kayıtlıdır<sup>115</sup>. Kendi iç işleyişine sahip loncalar eliyle yürütülen bu mekanizmaya zaman zaman yabancılar müdahale ediyorlardı. Yabancılar iç piyasaya müdahalelerinde kapitülasyonların kendilerine sağladığı ayrıcalıklardan faydalanıyorlardı.

Tarih boyunca devletler ticareti canlandırmak maksadıyla yabancı devletlere çeşitli ayrıcalıklar tanımışlardır. Osmanlının kapitülasyon vermesi başlıca iki sebebe dayanıyordu. Birinci ekonomik sebeptir ki; transit ticaretten devletin hazinesine hayli yüklü miktarda para akışı sağlanıyordu. İkincisi sebep ise siyasiydi. Birine karşı diğerini desteklemekle ittifakların önüne geçişmeye çalışılıyordu<sup>116</sup>. Osmanlıların en geniş imtiyaz tanıdığı ilk batılı devlet Venedik olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra

<sup>113</sup> Halil İnalçık, "İpek", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2000), 22:363.

<sup>114</sup> Marcus, *Halep*, 216.

<sup>115</sup> Bayraktar, *Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, 149.

<sup>116</sup> Halil İnalçık, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East*, (London 1972), 214.



Venediklilere tanınmaya başlayan ayrıcalıklar XVI. yüzyılın ortalarına kadar Venedik'i Osmanlı'nın en büyük ticaret ortağı haline getirmiştir. Mısır ve Suriye'nin fethinden sonra kapitülasyonlar diğer batılı devletleri de kapsayacak şekilde genişletildi.

Venediklilerden sonra 1536 yılında sonradan idam edilen İbrahim Paşa ile Fransız elçisi arasında anlaşma imzalanmış ancak padişah tarafından onaylanmamıştır. Fransızlarla ilk kapitülasyon 1569 yılında yapılmıştır. Kapitülasyon tek taraflı bir bağış şeklinde gerçekleşmiştir. Bu tarihte yapılan ahitname daha önce Memlûklülere yapılanın yenilenmesinden ibarettir<sup>117</sup>. Bu anlaşma ile Fransızlar rakipleri olan Venediklilere karşı Osmanlı ile olan ticaretlerini bir hayli büyütmüş ve Fransız ticaretinin % 50'lik kısmını kapsayacak duruma gelmişti. Diğer batılı devletler bu tarihten sonra Fransız bayrağı altında aynı imtiyazlardan faydalandılar<sup>118</sup>.

Fransızların İspanya ile yakınlaşması onlara karşı diğer devletlere imtiyazlar bağışlanması zaruretini doğurdu. 1580 yılında İngilizlerle ahitname imzalandı. Buna göre İngiliz gemileri tüm Osmanlı limanlarında serbestçe dolaşabilecektir. Daha önce Venedik ve Fransa'ya tanınan % 5 gümrük vergisi ayrıcalığı İngilizlere de tanınmıştır. İstanbul'da elçi ve limanlarda konsolos bulundurma hakkı verilmiştir. Vergilerini ödedikleri takdirde İngiliz gemilerine el konulamayacaktır<sup>119</sup>. Fransız ve Venediklilerin karşı çıkmasına rağmen bu ahitname imzalanmış, hatta 1583'te kapsamı daha da genişletilmiştir. Diğer ülkelerden alınan % 5'lik gümrük vergisi İngilizler için % 3'e düşürülmüştür<sup>120</sup>. Bu tarihten sonra Hollandalılar da İngiliz bayrağı altında ticaret yapmayı tercih ettiler. Turkey Company ve Levant Company gibi şirketlerin kurulmasıyla Levant'ta bariz bir İngiliz ağırlığı görülmeye başlandı. Levant Company Papa'nın, batılı tüccarların doğuya götürmesini yasakladığı kurşun ve kalay gibi maddeleri bu yasağa rağmen ihraç etti. Kumpanya, şayak (kersey) ve muhtelif cins ve renkte en iyi kumaşlar, kalay çubukları, kurşun ve siyah tavşan derisi sevk ediyordu. Karşılığında yağlar, çivit, ham ipek, pamuk ve pamuk ipliği baharat, boyalar, kuş üzümü, çeşitli ilaçlar, mazi, beyaz sabun, keçi derisi, gogram

<sup>117</sup> Halil İnalçık, "İmtiyazat", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2000), 22:245.

<sup>118</sup> Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, (Ankara: Turhan Kitabevi 1983), 5.

<sup>119</sup> Türkhan, *Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep*, 20.

<sup>120</sup> Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, .9.

adı verilen ipek ve keçi kılından yapılmış bir cins kaba kumaş, kükürt ve halı gibi maddeler satın alıyordu. Bu suretle ticari emtiadan %300 kar elde ediliyordu. Osmanlılar 1612 yılında Hollandalılara da imtiyazlar verdi<sup>121</sup>.

Avrupa'nın ekonomik olarak kalkınması ve Osmanlının zayıfladığı dönemde kapitülasyonlar amacını aşan bir mahiyet kazandı. Kendi vatandaşından % 5 gümrük vergisi alan devlet yabacılardan sadece % 3 alıyordu. Bunun yanı sıra alınan şer'i ve örfi vergilerle bu oran % 10'a kadar çıkabiliyordu<sup>122</sup>. Yerli tüccarlar müste'men tüccarlarla eşit şartlara sahip olmadıkları için rekabet şanslarını kaybediyorlardı. Bu olumsuz şartlar bir süre sonra kendi çözüm yolunu üretmekte gecikmedi. Eskiden beri yabancı tüccar ticaretlerini "dragoman" adı verilen tercümanlar aracılığıyla yapıyorlardı. Gayrimüslim Osmanlı tebaasından olan bu tercümanlar görev yaptıkları konsolosluklardaki milletlerin sahip oldukları imtiyazlardan faydalandıkları gibi cizye gibi vergilerden de muaf tutulmuşlardır. Ellerindeki beratları sayesinde serbestçe ticaret yapma hakkı kazanan bu sınıfa dâhil olmak ve avantajlarından faydalanmak için Osmanlı tebaasından birçok gayrimüslim yabancılara rüşvet vererek berat sahibi olma yoluna gittiler<sup>123</sup>.

Konsolosluk ve elçiliklerin menfaat karşılığı berat temin etmeleri, zaman içinde berat sahibi tercüman sayısında artışa sebep oldu. Aslında bu tercümanlık beratı sahibi kişilerin çoğu, beratındaki yerlere hiç gitmemiş, ticaretle uğraşan ve yabancı dil bilmeyen kimselerdi. Tercümanlık beratının bu şekilde istismar edilmesini önlemek için devlet bazı girişimlerde bulundu. III. Ahmed, III. Mustafa ve I. Abdülhamid yabancı devlet elçilerine notalar verdilerse de mesele halledilemedi<sup>124</sup>. Sadece Halep'te 1793 yılında yapılan teftişte 1500 beratlı tercüman tespit edilmişti. Osmanlı tebaasından olan ve bu müesseseyi suiistimal eden bu kişilerden sadece altısı tercümanlık yapıyordu<sup>125</sup>. Tercümanlık beratı gibi kullanılan bir başka şeyde

<sup>121</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1974), 19.

<sup>122</sup> Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, 28.

<sup>123</sup> İnalçık, "İmtiyazat", 250.

<sup>124</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1991), 4:159.

<sup>125</sup> İnalçık, "İmtiyazat", 250.

Avrupalıların “patente” dedikleri ve Osmanlı tebaasından kişileri kendi vatandaşı gibi gösterip imtiyazlardan faydalandırdıkları bir yapı daha oluşturulmuştu<sup>126</sup>.

Beratlı tercümanlıktan beratlı tüccarlığa geçiş ve devletin bunu engelleyememesi sonrasında “Avrupa Tüccarlığı” adıyla kitabına uydurulma yoluna gidildi. Bu sınıf tüccarlar ticaret yaptıkları ülkenin müste’min tüccarlarının sahip oldukları haklarına sahip oldular. Bunlar % 3 gümrük resmi ödemelerine karşın, kassâbiyye, avarız, gibi örfi vergilerden muaf tutuluyorlardı<sup>127</sup>. Bu girişim gayrimüslim tebaanın Avrupa devletleri himayesinde ticaret yapmasının önüne geçti. Avrupa devletlerinin bu sınıfı himaye bahanesiyle tükenmek bilmeyen taleplerine set çekildi. Devlet eliyle yasalar aşındırılarak yapılan bir iş böylece yasal hale getirilmiş oldu. Bu durum Osmanlı tebaasından olan Müslüman tüccarlar aleyhine bir durum oluşmasına sebep oldu.

Avrupa tüccarı statüsü alan gayrimüslim Osmanlı tebaasına karşı Müslüman tüccarlar belli oranlarda komisyon vermek suretiyle avantajlı şartlardan faydalanma yoluna gittiler. II. Mahmud döneminde Müslüman tüccarlar aleyhine oluşan bu şartları ortadan kaldırmak için “Hayriye Tüccarı” adıyla bir girişimde bulunuldu. Böylece gayrimüslim Osmanlı tebaasının ticarete faydalandığı şartlar Müslüman tüccarlar için de geçerli olacaktı<sup>128</sup>.

## 1.5. MISIR ETKİSİNDE HALEP

Tımar sisteminin bozulması, uzun süren savaşlar, ticaretin gerilemesi, çıkan iç karışıklıklar ve 1822 yılındaki deprem halkın Mehmet Ali Paşa yönetimini bir kurtarıcı gibi görmesine neden olmuştu. Hemen öncesinde baş gösteren ve uzunca bir dönem Halep gündemini meşgul eden yeniçeri-eşraf çekişmesi halkı bıktırmıştı. Yeniçeri ocağındaki düzenin bozulması sonucu ayak takımından ne kadar başıbozuk varsa hepsi bir şekilde ocakta kendine yer buluyordu. 1770’lere gelindiğinde sadece Halep’te 15.000 civarında kendine Yeniçeri diyen bir zümre oluşmuştu<sup>129</sup>.

Halep’teki yeniçeri sayısının bu kadar kabarık olması İstanbul’da ve diğer yerlerde sorun çıkaran yeniçerilerin bölgeye gönderilmesinden kaynaklanıyordu.

<sup>126</sup> Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*, 30.

<sup>127</sup> Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı”, 159.

<sup>128</sup> Mubahat S. Kütüoğlu, “Hayriye Tüccarı”, *DİA*, (İstanbul:TDV Yay. 1997), 16:64-65.

<sup>129</sup> Mansel, *Halep*, 61.

Şam ve Halep gibi yerlere gönderilen bu sorunlu askerlerin baskısından kurtulmak için ticaret yapmalarına ve vergi toplama hizmetlerinde kullanılmalarına izin veriliyordu<sup>130</sup>. Halep'in varlıklı kesimleri belli bölgelerde yoğunlaşıyordu. Güvenliğin azaldığı dönemde birçok aşiret mensubu köylerinden göç ederek kentin doğu kesimlerini mesken edindi. Bu dönemdeki asayiş olaylarında başı çekenler köyden gelip yeniçerilere veya suç çetelerine katılan bu kişilerdi<sup>131</sup>.

Otoritenin zayıfladığı dönemde bu zorba gruplar kentin siyasetinde söz sahibi olmaya başladılar. Bu sadece Halep'e özgü bir durum değildi. Halep'e özgü olan durum yeni oluşan bu güç odağına karşı itirazın seyyid ve şeriflerden gelmesiydi. Halep'te hatırı sayılır bir seyyid ve şerif kitlesi vardı. Bu sayının 12.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Nakibü'l-eşraflık kurumunun belli aralıklarla ortaya çıkan sahte seyyid ve şerifleri tespit etmek için yaptığı kontrollerde tescilli seyyid veya şerif olmayanların yeşil sarıkları toplanırdı. XVI. yüzyılda yapılan kontrollerde Konya'da 38, Adana'da 10, Antep'te 65, Halep'te 300 adet sahte şerif tespit edilmiş ve yeşil sarıkları ellerinden alınmıştır<sup>132</sup>. Yeniçeriler ile kavgalarında gerektiğinde binlerce silahlı akrabasını sokağa çıkarma güçleri vardı<sup>133</sup>.

Çevre-merkez ya da kentli-köylü çatışması olarak da okunabilecek olan yeniçeri eşraf çatışması halkın İbrahim Paşa yönetimini bir kurtarıcı gibi görmesine sebep olmuştur. İbrahim Paşa'nın Suriye şehirlerini ele geçirirken uyguladığı merhametli tutum bunu kolaylaştırmıştır. Ele geçirilen yerlerde halkın mallarının yağmalanmasını yasakladı. Bu yasağa uymayan askerlerini cezalandırdı. Ordunun ihtiyaçları için toplanan erzakların ücretlerini misliyle ödedi. Mal ve can emniyeti konusunda halka güven telkin eden bir tutum benimsedi<sup>134</sup>. Bunun bir sonucu olarak 15 Temmuz 1832'de Halep İbrahim Paşa yönetimine katıldı. Şehrin alınmasında iki faktörün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi halkın II. Mahmud'un reformlarına duyduğu tepki, ikincisi ise İbrahim Paşa'nın halka ümit telkin eden bir takım

<sup>130</sup> Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, 50.

<sup>131</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 45.

<sup>132</sup> Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi 2005), 68.

<sup>133</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 57.

<sup>134</sup> Yitzak Hofman, "Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)", Terc. M. Hanefi Kutluoglu, *İlmi Araştırmalar* 12, (2001): 184.

vaatleri<sup>135</sup>. Sultan Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırması ve adının gavur mukallidi olarak anılmasına karşın, Mehmet Ali Paşa'nın giderek artan kurtarıcı imajı vardı.<sup>136</sup>.

Suriye'yi yönetimi altına alan Mehmed Ali Paşa başlangıçta idarede herhangi bir değişikliğe gitmedi. Kütahya Antlaşmasından sonra yönetim değiştirildi ve Halep'e İbrahim Paşa'nın akrabası İsmail Bey vali olarak atandı<sup>137</sup>. Nüfusu 20.000 kişiyi geçen bütün yerlerde divanlar (divanü'l-müşavere) oluşturuldu. Bu divanlarda Müslümanlar kadar gayrimüslimler de söz sahibiydi. Şehrin bütün işlerinde söz sahibi olan bu divan Halep'te 11 kişiden oluşuyordu. Bütün yetkileri bünyesinde barındıran bu divanlar tarafları memnun etmedi<sup>138</sup>. İslam dünyasında gayrimüslimler için uygulanan zimmi statüsü kaldırılarak herkesin eşit vatandaş olması sağlandı. Bu yolla Avrupalı devletlerin desteği alınmak istendi<sup>139</sup>.

Eşit vatandaşlık statüsü görüntüde ileri bir adım gibi anlaşılacakla birlikte askerlik sadece Müslümanlara yaptırıldığı için Müslüman ahali aleyhine işleyen bir durumdu. Bu düşünce Tanzimat Fermanı'nın ilanında etkili olmuştur. İbrahim Paşa yönetimi batılıların desteğini almak adına gayrimüslimlere tanınan imtiyazları genişletti. Avrupalıların Filistin'de konsolosluk açmasına ve yeni kiliseler inşa etmesine göz yumdu. Bu minvalde İngiltere 1838 yılında Kudüs'te ilk konsolosluğunu kurdu. Bu tarihten sonra bölgede misyonerliğin kurumsallaşmasına yönelik adımlar atıldı. Kudüs'te 1839'da bir Protestan piskoposluğu açıldı, Prusya ve İngiltere'nin destekleriyle bir süre sonra Protestan kilisesinin inşasına başlandı<sup>140</sup>.

Bir kurtarıcı gözüyle bakılan İbrahim Paşa yönetimi kısa zamanda bir hayal kırıklığına dönüştü. Halkın öfkesine sebep olan icraatlardan biri Müslümanlara getirilen zorunlu askerlikti. Askere alımda herhangi bir usulün olmaması, askere alınanların ne zaman döneceklerinin belli olmaması, yani süredeki belirsizlik gibi

<sup>135</sup> Hasan Karaköse, "Tanzimat'a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Halep Olayı (1850)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/53: 255.

<sup>136</sup> Sebahattin Samur, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1770-1849) Sosyal Politikaları; Mısır Ve Diğer Osmanlı Eyaletlerindeki Etkisi", *Bilimname XIII*, (2007/2):134.

<sup>137</sup> Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", *Bellekten*, 8/30, (1944):233.

<sup>138</sup> Hofman, "Mısır Yönetimi Altında Suriye", 203.

<sup>139</sup> Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay. 1995), 58.

<sup>140</sup> Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı İbrahim Paşa", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2000), 21:332.

sebepler yüzünden halk askerliğe esaret gözüyle bakıyordu. Birçok kişi askere gitmemek için kasten kendini sakatlama yolunu seçiyordu. Askere gidenlerin arkada kalan ailesinin perişan olması ve işlerinin aksaması üretimi de etkiliyordu<sup>141</sup>.

Askerlikle ilgili tepki toplayan uygulamanın yanı sıra “ferde” olarak adlandırılan ve Müslüman-Hıristiyan herkesten alınan bir vergi yürürlüğe kondu. Osmanlı Devleti’nde toplanan vergilerin toplamı olan bu vergi tek bir kaleme toplanıyordu. 14-60 yaş arası ailenin bütün fertleri için alınan bu vergiden askerdeki kişinin ailesi bile muaf tutulmuyordu. 15 ile 500 kuruş arasında gelire göre tarh edilen bu vergi savaşta ölen çocuklar için bile ailesinden tahsil ediliyordu<sup>142</sup>. Çiftçiler elde ettikleri ürünlerden ordunun ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydılar. Elde edilen ürünü götürüp ordugâha teslim etme zorunluluğu getirilmişti. Bu da çiftçinin verdiklerinin üstüne ayrıca taşıma masrafını da ekliyordu<sup>143</sup>.

Üretimde ve ticarete tekelci bir anlayış uygulaması ticaret ve üretimi bitirme noktasına getirdi. Ürettiği malı tespit edilen düşük fiyattan satmak zorunda bırakılan esnafa büyük zararlar verdi. Ülkede bilinmeyen ya da yaygın olmayan ipek böcekçiliği, tütün gibi bitkilerin ve bunların işlenmesi konusunda yeni tekniklerin ülkeye getirilmesi bile uygulanan tekelci anlayış yüzünden fayda sağlamadı. Tekelci anlayış bizzat valiler tarafından uygulanıyordu. Halep valisi İsmail Bey Halep’te büyük çiftlikler işletiyor, ürettiği malları da müzayede ile esnafa satıyordu. Bu arada da kendisinin mal verdiği esnafın elindeki ürün bitmeden, başkalarının piyasaya mal arzını men ediyordu. Yani et, meyve, sebze ve yiyecek maddelerini kendi tekeline almıştı<sup>144</sup>. Devletin ekonomi yönetimi neye mal olursa olsun hazineyi doldurmak gibi bir politika izliyorlardı. İzlenen politikalar sonucu devletin hazinesi doldu, ancak halka isyandan başka seçenek bırakmadı. Bu çalışmalar sonunda Mısır’ın yıllık geliri on üç bin keseden, dört yıl içinde dört yüz bin keseye çıktı<sup>145</sup>.

Halep’te iş yapan tüccarlar bu tekelci anlayışın kendi aleyhlerine gelişmesi üzerine şehri terk ettiler. Birçoğu Anadolu, Kıbrıs ve Irak gibi yerlere göç ederek

<sup>141</sup> Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 68.

<sup>142</sup> Altundağ, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, 239.

<sup>143</sup> Samur, “Sosyal Politikalar”, 135.

<sup>144</sup> Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 46; Altundağ, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, 234.

<sup>145</sup> Mehmet Kocaoğlu, “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1838-1841)”, *OTAM* 6, (1995), 198.

ticaretlerini burada sürdürme yoluna gitti. Bu kötü yönetime rağmen İngilizler ve yerel Hıristiyanlar bu dönemden övgüyle söz ederler. Modernleşmeye çok hızlı bir geçiş yaparak ülkede yollar, limanlar yapılması, hukuk sistemindeki değişiklikler ve dini özgürlükler konusunda Osmanlı kadar katı olmayan tutum bu övgülerin başlıca sebepleridir<sup>146</sup>.

İbrahim Paşa'nın tüm Suriye'de uyguladığı politikalar halkın umduğunun tersine işlemeye başladı. Askerlik ve ticaretteki tekelci anlayışın üzerine çok katı bir şekilde uygulanan vergi politikası insanları isyandan başka yol bırakmadı. Bu olumsuzluklara ek olarak Suriye bölgesinin önde gelen ayan ve âlimleri sürgün edildiler. Birçoğu sürüldükleri yerde öldüler<sup>147</sup>. Bu baskılar sonucu Kudüs ve Nablus başta olmak üzere Safed gibi yerlerde isyanlar çıktı. İsyanlar İbrahim Paşa'nın Suriye'yi yönetemez hale gelmesine sebep oldu.

Osmanlı diplomatik girişimleri sonucu durumun aleyhine döndüğünü anlayan Mehmet Ali Paşa batılı devletlerin temsilcilerine bağımsızlık ilan etme niyetini bildirdi. İstanbul'dan bazı taleplerinin reddedilmesini bahane ederek bağımsızlığını ilan etti. II. Mahmud, Hafız Ahmet Paşa komutasında bir orduyla Suriye'ye gönderdi. İki ordu Nizip'te 24 Haziran 1839'da karşılaştı. Prusyalı subayların tavsiyeleri hiçe sayılarak kesin olacak bir zafer yenilgi ile sonuçlandı. Osmanlı ordusu 4 saat gibi kısa bir zaman zarfında Mısır ordusu karşısında dağıldı<sup>148</sup>. Aynı dönemde II. Mahmud'un vefatı ve Kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını götürüp Mısır'a etmesi, Osmanlı Devleti'nin hem ordusuz hem de donanmasız kalmasına sebep olmuştur<sup>149</sup>.

Mısır meselesi bir uluslararası sorun haline geldi. Avrupa devletleri her biri farklı gerekçelerle güçlü bir Mısır yerine daha yönetilebilir bir Osmanlı'dan yana tavır koydular. Kendi aralarında şu karara vardılar: 1 -Mısır, babadan oğula geçmek üzere, Akka ve Güney Suriye de kayd-ı hayat şartıyla, Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacaktır. Mehmet Ali Paşa'ya bu şartları kabul etmesi için on gün süre tanınacaktır. 2 - Mehmet Ali Paşa, kendisine tanınan on günlük süre zarfında bu

<sup>146</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 75.

<sup>147</sup> Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, 69.

<sup>148</sup> Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı", 205.

<sup>149</sup> Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", 64.

şartları kabul etmediği takdirde, yeni bir teklif yapılacak ve bunda yalnız Mısır Mehmet Ali Paşa'ya bırakılacaktır. Mehmet Ali Paşa, kendisine tanınan on günlük zaman içinde sunulan teklifi de kabul etmediğinde Mısır da kendisinden zorla alınacaktır<sup>150</sup>.

Bu şartları kabul etmeyen Mehmet Ali Paşa asi ilan edildi. Mısır'a karşı Osmanlı ile ittifak kuran devletler Suriye kıyılarına ve İskenderiye'ye donanma gönderdi. Bu gelişmeler sonucunda Mehmet Ali Paşa Osmanlı donanmasını geri vermek ve şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Mısır Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelecek kişilerce yönetilecekti. Mısır Ordusu 18.000 kişiyi geçemeyecekti. Toplanan vergilerden İstanbul'a belli bir pay gönderilecek ve Osmanlı'nın yaptığı antlaşmalar Mısır'ı da bağlayacaktı<sup>151</sup>.

## 1.6. TANZİMAT VE SONRASI

XIX. yüzyıla geldiğimizde Osmanlı Devleti içerde ve dışarıda birçok sorunla karşı karşıyaydı. Fransız İhtilali ve aydınlanma fikri ile Avrupa pek çok alanda yeni atılımlar yapmıştı. Milliyetçilik fikri ile Sırp ve Yunan isyanları çıkmış ve Yunanistan bağımsızlığını ilan eden ilk devlet olmuştur. Tanzimat İmparatorluğun çok uluslu kimliğine yönelik milliyetçilik düşüncesinin etkisini kırmak ve bir Osmanlı milleti yaratmak için atılmış en önemli adımlardan biridir<sup>152</sup>. Bozulmanın önemli noktalarından birini oluşturan ve diğer birçok kurumu da ilgilendiren tımar sisteminin bozulması devleti köklü çözümler bulmaya itti. Yerel beylerin miri arazileri gasp etmesi tımarlı sipahilerin sayılarının azalmasına neden oldu. Bu aynı zamanda maaş alan askerin çoğalmasında anlamına geliyordu. 1567'de sayıları 48.000 iken, 1620 tarihlerinde 100.000'e çıktı. Tabii bununla beraber hazinenin yükü de arttı. 1565'te gelir 1830 yük, masraf 1896 yük idi. 1650'de gelir 5329, masraf ise 6872 yüke çıktı<sup>153</sup>.

Tanzimat Fermanı'yla batı tarzı bir devlet-vatandaş hukuku oluşturulmaya çalışılmıştır. Halkın mal, can ve namusu emniyetinin sağlanacağına dair garanti

<sup>150</sup> Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, (Ankara: TTK 2007), 198.

<sup>151</sup> Kocaoğlu, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı", 207; Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", 64.

<sup>152</sup> Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2011), 40:3.

<sup>153</sup> Halil İnalcık, vd. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ankara: Phoenix Yayınları 2006), 18.



veriliyordu. Vergilerin herkesin gelirine göre adil bir şekilde toplanacağına vurgu yapılıyordu. Din ayırımı yapılmadan bütün vatandaşların eşit haklara sahip olacağına dair teminat veriliyordu. Hiç kimsenin yargı kararı olmadan idama mahkûm edilmeyeceği ve askerlik ile ilgili düzenlemelerin adil bir şekilde yapılacağı belirtiliyordu. İltizam usulünün kaldırılacağı gibi vurgularla devlet vatandaş ilişkileri yeniden tanımlanıyordu<sup>154</sup>.

Tanzimat yüzyıllardır alışıla gelen yönetim tarzından farklı bir yönetimi ifade ediyordu. İlk bakışta kulağa hoş gelen kanun önünde eşitlik gibi söylemler Müslüman tebaa nezdinde gayrimüslimlere karşı bir yenilgiyi ifade ediyordu. Halep Mehmet Ali Paşa yönetimi döneminde Tanzimat'ın provası diyebileceğimiz bir uygulamayla yönetilmişti. Kanun önünde eşitlik, askerlik gibi konular bütün Suriye'de uygulanmış ve halkın tepkisi ile karşılanmıştı. Tanzimat'ın yenilik diye sunduğu açılımlar Suriye'de yaşananlar için kötü çağrışımlar yapıyordu.

Baltalimanı Antlaşması ile İngilizlerin elde ettiği imtiyazlar sayesinde yerli tüccarın aleyhine işleyen bir ayrıcalığa kavuştular. Sanayi devrimi ile üretimde makinelerin kullanılması ve ulaşımda buhar gücünden yararlanma sonucunda üretim maliyetleri ciddi şekilde düştü. Bunun sonucunda geleneksel üretim tarzına sahip olan Osmanlıyı açık pazar hatta yarı sömürge durumuna getirdi<sup>155</sup>. Halepli yerli Hıristiyan ve Yahudiler Avrupa'dan akmaya başlayan ticaret mallarının aracısı olma konumu sayesinde zenginleştiler. Tanzimatla birlikte daha önce kendilerini kısıtlayan yasaklardan da kurtulan bu kitle zenginleşmenin verdiği özgüven ve meşruiyetle yeni ihtişamlı binalar inşa ettiler<sup>156</sup>.

1849 yılında İstanbul'dan elinde Osmanlı padişahının onları ayrı bir topluluk olarak tanıyan fermanıyla dönen Melkit Katolik Patriği Maximus Mazlum şehre gösterişli bir alayla girdi. Elllerinde haçlar, çok süslü cübbeler silahlarla havaya ateş açarak yapılan bu tören Müslümanların tepkisi ile karşılaştı<sup>157</sup>. Artık kiliselerinde serbestçe çan çalmaya başlayan ve Tanzimatın batı tarzı kıyafet uygulamasını ilk

<sup>154</sup> Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, (Ankara: TTK 1991), 176.

<sup>155</sup> B.Ali Eşiyok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması", *Mülkiye Dergisi* 34/266, (2010), 68.

<sup>156</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 77.

<sup>157</sup> Mansel, *Halep*, 68.

uygulayan Hıristiyan kitleye karşı olan biteni kendileri aleyhine yorumlayan Müslümanlar için bu durum nefrete dönüştü<sup>158</sup>.

Askerlik uygulaması ile ilgili anıları halen taze olan halk bu söylentilerin tekrar çıkması üzerine galeyana gelen ahali toplandı ve Mustafa Zaid Paşa'nın kapısına dayandı. Toplanan ahalinin bazı şartları vardı. Buna göre şehirde mecburi askerlik uygulamasına son verilerek yürürlüğe konan, bütün yetişkin erkeklerden kafa vergisi alınmasına dair uygulamasının kaldırılması konusunda güvence istedi<sup>159</sup>. Kalabalığın tek derdi askerlik değildi. Hıristiyanların kilise çanı çalmalarının ve Müslüman hizmetçilerin Hıristiyan evlerinde çalıştırılmasının yasaklanmasını istediler. Geçit törenleri sırasında taşınan haçların “Müslümanların baş seviyesinden yüksekte olmamasını” istediler<sup>160</sup>.

Hareketin lideri Abdullah Babilsî isimli mütesellimlikten azledilen bir Halepliydi. Olan bitenden korkan Vali Şeyh Yaprak Kışlasına sığındı. Kalabalığın öfkesi çabucak kentin kuzeyindeki zengin Hıristiyan mahallelerine yöneldi. Yeni inşa edilmiş kiliseler ve Hıristiyanların evleri yağma edildi. Avrupalı konsolosların ve önde gelen Müslümanların araya girmesi can kaybının yüksek olmasını önledi. Asililer 6 kilise, 36 dükkân ve 688 eve zarar vermişlerdi. Asilerin sığındığı mahalle topa tutularak ayaklanma bastırılmış ve İngiliz elçisinin verdiği bilgiye göre 5000 Müslüman'ın hayatına mal olmuştu<sup>161</sup>. Olaylara destek mahiyetinde Birecik, Ayıntab ve Rumkale gibi yerlerde ayaktakımı galeyana gelmiş ve bazı insanları rehin olarak insanlara zarar vermişlerdi. Buradaki olaylar fazla büyümeden kaymakamların soğukkanlı tutumları sayesinde büyümeden önlenmiştir<sup>162</sup>.

Olaylar sonucu zarar gören kilise ve evler devlet tarafından yapıldı. 1856 yılında çıkan küçük çaplı bir isyanı saymazsak<sup>163</sup> 1860'larda bütün Suriye'de görülen mezhep çatışması yaşanan tecrübe sayesinde Halep'e sıçramadı. Bu tarihten imparatorluktan ayrıldığı 1918 yılına kadar geçen 60 yıllık zaman zarfında toplumsal çatışma anlamında önemli bir olay yaşanmadı. Burada bu tarihten sonra olay

<sup>158</sup> Karaköse, “Haleb Olayı”, 256.

<sup>159</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 78.

<sup>160</sup> Mansel, *Halep*, 69.

<sup>161</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 79.

<sup>162</sup> Karaköse, “Haleb Olayı”, 269.

<sup>163</sup> Ufuk Gülsoy, “1856 Halep ve Nablus Olayları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9, (2015), 285.

yaşanmamasında valilerin Hıristiyan vatandaşlara yaklaşımı da etkilidir. Vali Hıristiyan okulların törenlerine katılır, kanun ve nizamın temini için Hıristiyan mahallelerini ziyaret ederdi<sup>164</sup>.

Çevresine göre hep bir çekim merkezi olma potansiyeline sahip olan Halep'te, olaylar sonrası ticarete bir canlanma meydana gelmiştir. Bunun nedeni Arapkir ve Sason isyanlarından dolayı gelen Ermenilerdir<sup>165</sup>. Ancak şehirdeki ticari canlanma 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla gerilemiştir. Birçok zengin tüccar yeni cazibe merkezi olan Mısır'a taşınmıştır. İngiliz konsolos raporlarına göre olan ticaretin neredeyse tamamı Yahudi ve Hıristiyanların elindedir<sup>166</sup>.

Müslümanların aleyhine gelişen yeni düzeni bir ölçüde tersine çeviren II. Abdülhamid dönemi bir istisna olarak görülebilir. Bu etkiyi iki şekilde sağladı. Birincisi huzursuzluk çıkararak bedevileri kontrol altına alarak ve ikincisi geniş arazileri Halep'in önde gelen ailelerine tahsis ederek. Bu amaçla Deyre'z-Zor bir sancak olarak idari taksimata eklendi<sup>167</sup>. İngiliz yetkililer dönemin valisi Cemil Paşa'nın yönetimini "dehşet devri" olarak isimlendiriyorlardı. İmparatorluğun gelirlerini arttırma ve yabancı konsolosların etkilerini kısıtlama becerisi takdire şayandır. Hakkındaki yabacılardan gelen şikâyetler ayyuka çıkınca görev yeri değiştirilerek Hicaz'a vali olarak atandı<sup>168</sup>.

Bu dönem Fransız kültürünün etkisini iyice hissettirdiği bir dönem olmuştur. Fransızca, Fransiscaines Missionaires de Marie ve Alliance İsrailite Universelle gibi Yahudi ve Hıristiyan okulları aracılığıyla yayıldı. Aynı zamanda Müslüman ailelerin çocuklarına da eğitim veren bu okullar yüzünden evlerde bile Fransızca konuşuluyordu<sup>169</sup>. İleriki yıllarda gerçekleşen Fransız mandasının kültürel alt yapısı bu dönemde hazırlanmıştır.

Bölgede gelişen Arap milliyetçilik hareketlerine destek çok zayıf kalmıştır. Abdurrahman El-Kevakibi gibi öncü milliyetçiler şehirden çıksa da halkın desteği sınırlı kaldı. Eş-şehba, El-itidal ve Furat isimli gazeteleri yönetim tarafından

---

<sup>164</sup> Mansel, *Halep*, 71.

<sup>165</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 80.

<sup>166</sup> Mansel, *Halep*, 72.

<sup>167</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 83.

<sup>168</sup> Mansel, *Halep*, 83.

<sup>169</sup> Mansel, *Halep*, 2.

kapatılan Kevakibi, Osmanlı Devleti'nin Arapları geri bıraktığı ve dinde reform fikirleri ile öne çıkmıştır. Daha sonra Mısır'a giderek İslamcılık düşüncesinin önde gelen isimleri olan Reşit Rıza ile ortak hareket etmiştir<sup>170</sup>. Arap milliyetçilik düşüncesinin Halep'te fazla taraftar bulmamasının başlıca sebebi siyasi rakibi olan Şam'ın etkisine girmek istememesi ve Anadolu ile olan güçlü ticari bağlarıdır<sup>171</sup>.

Arap milliyetçiliğinin şehirde taban bulamamış olması şehrin Osmanlı'dan ayrılmasını engelleyemedi. Şehir 23 Ekim 1918 yılında Faysal El-Haşimi kuvvetlerine teslim oldu. Öncesinde Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu Komutanı olarak bölgedeki direnişi örgütlemiştir. Hatta böbrek rahatsızlığı çekmiş ve şehirdeki ünlü Ermeni Hastanesinde yatmak zorunda kalmıştı. Daha sonra iyileşip Baron Otelini karargâh olarak kullanmış ancak savaşın sonucu değişmemiştir. 402 yıllık Osmanlı idaresi böylece sonra ermiştir<sup>172</sup>.

## 1.7. İDARİ TAKSİMAT

Osmanlı idari taksimatında en büyük birim beylerbeyliğidir. Başındaki yöneticiye beylerbeyi, mir-i miran, emirü'l-ümera veya vali denir<sup>173</sup>. Eyâlet sistemi, eyâlet, sancak, kaza ve köy şeklinde bir idari bölümlenme şeklinde sıralanabilir<sup>174</sup>. Beylerbeyi eyâletin mali ve adli meseleleri dışında kalan idari ve askeri işlerinden birinci derecede sorumludur. Adli işlerden sorumlu kişi kadı, mali işlerden sorumlu kişi ise defterdardır. Beylerbeyi eyâletin merkezinde ikamet eder ve buna paşa sancağı adı verilirdi. Paşa sancağı dışında eyâleti meydana getiren diğer sancaklar yer alır. Sancak Osmanlı idare sisteminin temel birimi olarak kabul edilir. Devletin askeri, mali ve idari temelini oluşturan tımar tahrirleri sancaklar esas alınarak hazırlanırdı<sup>175</sup>.

Sancağın başında sancakbeyi veya mir-liva adı verilen askeri sınıftan bir kişi bulunurdu. Savaş zamanında kendisine bağlı askeri birliklerle beylerbeyinin emri altına girerdi. Halep 1516 yılında fethedildiğinde Şam Beylerbeyliğine bağlandı.

<sup>170</sup> Ş.Tufan Buzpınar, "Abdurrahman bin Ahmed Kevakibi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2002), 25:339.

<sup>171</sup> Masters, "Halep", 246.

<sup>172</sup> Süleyman Hatipoğlu, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa", *IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri (18 – 19 Ekim 1996)*, (1997), 1167.

<sup>173</sup> Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1992), 6:69.

<sup>174</sup> Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara : TTK 1991), 73.

<sup>175</sup> Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, (Isparta: Fakülte Kitabevi 2007), 218.

Fethedilen Memlûklü topraklarında Şam ve Mısır Beylerbeyliği adı altında iki yeni beylerbeyliği olarak tanzim edildi. Böylece Anadolu ve Rumeli beylerbeyliklerinin yanına iki tane daha eklenmiş oldu. Şam beylerbeyliği Memlûk topraklarının fethinde büyük yararlılık gösteren Canbirdi Gazali'ye verildi<sup>176</sup>.

İlk tahriri 1518 yılında yapılan Halep'e ait bu tahrir defterinin büyük kısmı eksik olmakla birlikte bağlı olan yerleşim birimleri şunlardır: Cebel-i Sem'an, Matah, Cebbul, Bab, Membic, A'zaz, Ravendan, Cum, Amik, Harim, Halkalar, Cebel-i A'la, Cebel-i Barişa, Ruc, Zaviye, Sermin, Cebel-i Sumak, Cebel-i Benî Alim, Kefrtab, Şeyzer ve Efamiye nahiyeleri ile Yörükân-ı Hâssa ve Tavâif-i Ekrad tâbi-i İzzüddin Bey, Mir-i Ekrad. Defterin diğer bölümleri eksik olduğundan sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Sonraki yıllarda bu tahriri tamamlar nitelikte olan icmal defterleri ise kayıptır<sup>177</sup>.

Kanuni döneminde 1522 yılı Kanunnâmesine göre ise Halep livasına bağlı kaza ve nahiyeler şu şekildedir: Halep ve ona bağlı olan Cebel-i Sem'an, Matah, Hâss, Cebbûl, Nukre-i Benî Esed ve Bâb nahiyeleri. Azez ve ona bağlı olan: Kilis, Membic, Com, Vadî Haşb ve Ravendan. Harim ve ona bağlı olan: Cebel-i A'la, Cebel-i Barşa ve Halkalar. Sermin ve ona bağlı olan: Cebel-i Samâk ve Cebel-i Beni Alim. 'Amik ve ona bağlı olan: Tizin, Şeyhü'l-Hadis, Bakras ve Derbsak. Eriha ve ona bağlı olan Zaviye-i Erucin. Kefer Tab ve ona bağlı olan: Şeyzer, Efamiye, Masyaf ve Ebi Kubeys. Son olarak Yörük ve Ma'arra nahiyeleri<sup>178</sup>.

1550 yılına kadar yönetim tam oturmadığından idari taksimatta çok sık değişiklik yapılmıştır. Antakya 1526'da sancak olmaktan çıkarılmış ve Halep'e bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1535 yılındaki tımar tahiririnde A'zaz kazası çevresi ile beraber Halep sancağından ayrılarak bölgede ayrı bir sancak meydana getirilmiştir. Daha önce Halep livası içerisinde bulunan Masyaf ve Şeyzer nahiyeleri Hama

<sup>176</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2:297.

<sup>177</sup> Ahmet Özkılınç, vd. *397 Numaralı Halep Livası Mufassal Tahrir Defteri (934/1536) I*, (Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2010), 7.

<sup>178</sup> Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, (2002):277; 397 Numaralı Halep Tahrir Defteri, 10.

livasına bağlanmıştır. Üzeyr kazası 1520'de Adana sancağından ayrılarak müstakil liva haline gelmiştir<sup>179</sup>.

1536 yılındaki tahrirde kaza olarak sadece Antakya ismi geçmektedir. Kaza, nahiye, köy ve mezralar hakkında daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur. 1536 yılındaki tahrirde göre: Halep livasına bağlı Nefs-i Haleb ile birlikte 8 kaza merkezi ve bunlara bağlı 27 nahiye 1062 köy ve 2342 mezraa vardır. Kazalar: Nefs-i Haleb, Amik, Bakras, Antakya, Harim, Sermin, Eriha ve Kefertab'dır. Nefs-i Haleb'e bağlı olan nahiyeler ise: Cebel-i Seman, Cebbul, Bab, Menbic, Ravendan'dır. Sadece Amik müstakil olarak bir kaza olarak kabul edilmiş olup ona bağlı nahiye yoktur. Bakras'a ise Derbisak nahiyesi bağlanmıştır. Haleb'den sonra en büyük kaza Antakya'dır. Antakya'ya bağlı nahiyeler ise: Şuğur, Süveyde, Kuseyr, Altınözü ve Cebel-i Akra'dır. Harim kazasına bağlı olan nahiyeler: Cebel-i Barşa, Cebel-i Ala ve Halaka. Sermin ise Cebel-i Sumak ve Cebel-i Ben-i Alim nahiyeleriyle bir kaza merkezini oluşturmuştur. Eriha kazası ise Zaviye ve Ruc nahiyeleriyle bir kaza merkezini meydana getirmiştir. Son olarak Kefertab kazasına bağlı olan nahiyeler ise Şeyzer ve Masyaf'tır<sup>180</sup>.

Halep sancağı 1549 yılında Şam Beylerbeyliğinden ayrılarak 9 sancaktan oluşan müstakil bir beylerbeylik haline getirildi. Halep'in ne zaman müstakil bir eyâlet olarak taksim edildiği tartışmalı görünse de<sup>181</sup> 1549 tarihi daha makul görülmektedir<sup>182</sup>. Kanuni Sultan Süleyman, bedevi Arapların neden olduğu kargaşanın başka alanlara yayılmasını engellemek ve Gazali isyanının bölge üzerindeki etkisini kırmak için İran seferi sırasında Halep'i yeni bir beylerbeylik olarak tanzim etmiştir. Bu taksimatın yapılmasında Suriye'de Şam'a alternatif bir iktidar merkezi oluşturma düşüncesi önemli rol oynamıştır. Rüstem Paşa'nın teşvikiyle Malatya Sancakbeyliği görevindeki Osman Paşa, Halep'in ilk beylerbeyi

<sup>179</sup> Özkılınç, *397 Numaralı Halep Tahrir Defteri*, 10.

<sup>180</sup> Özkılınç, *397 Numaralı Halep Tahrir Defteri*, 11-12.

<sup>181</sup> Bruce Masters, vd. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, Çev. Sermet Yalçın, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2003), 25.

<sup>182</sup> Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/ 1, (2003): 360.

olarak tayin edilmiştir. Bu amaçla yine Halep'in güneyinde yer alan Ma'arat-ı Nu'man müstakil bir sancak yapılarak Halep beylerbeyliğine bağlanmıştır<sup>183</sup>.

1550 yılında Halep Beylerbeyliğine bağlı sancaklar şunlardır: Halep paşa sancağı olmak üzere, Adana, Hama, Hums, Birecik, A'zez ve Kilis, Ma'arra, Balis ve Selemiye. Bu sancakların kimlere tevcih edildiği ve tevcihatlarının ne kadar olduğu ise şu şekildedir: Haleb, eski Malatya sancakbeyi Osman Paşa'ya 900.000 guruş Adana sancağı, eski Nablus sancakbeyi Hüsrev Bey'e 383.730 guruşluk tevcihatla Hama sancağı, Melek Halil Bey'e 381.630 guruşluk has karşılığında. Hums sancağı, eski Ma'arra sancakbeyi Yunus Bey'e 250.890 guruş has tevcihatıyla. Birecik sancağı, sabıka Adana beyi olan Mustafa Bey'e 252.970 guruş. A'zez ve Kilis sancağı eski Ma'arra sancak beyi Canbolat Bey'e 236.500 guruş. Ma'arra sancağı Tarsus beyi Süleyman Bey'e. Balis sancağı Ferruh Bey'e 200.000 guruşluk has tevcihatıyla. Son olarak Selamiye sancağı Piyale Bey'e 200.000 guruş tevcihatla verilmiştir<sup>184</sup>.

Halep'in beylerbeyliği olarak teşkilinden sonra yeni sancaklarla yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. 1565 yılları arasında sancak sayısı 12'e çıkmıştır. Buna göre: Halep paşa sancağı olmak üzere Adana, Balis, Birecik, Cebele, Ekrad ve Kilis, Hama, Ma'arra, Selemiye, Suhne ve Tayyibe, Tarsus ve Uzeyr'dir. 1576-86 yılları arasında bu idari taksimata yeni sancaklar eklenmiş bazıları ise çıkarılmıştır. Antakya bu tarihte Halep eyâletine bağlı bir sancak olarak idari taksimatta yerini almıştır. Tarsus bu dönemde çıkarılmış onun yerine Suruc, Türkman-ı Haleb ve Matah eklenmiştir. Böylece Halep beylerbeyliği 15 sancaktan müteşekkil bir eyâlet durumuna gelmiştir<sup>185</sup>. Osmanlı'nın fethettiği yerlerdeki yapıya fazla müdahale etmemeleri, değişimi zamana yaymaları ve ortaya çıkan yeni durumlara uyum sağlama ihtiyacı eyâletlerin sınırlarının sık sık değişmesine sebep olmuştur. Kademeli olarak gerçekleşen ve fethedilen yerin zaman içinde Osmanlı sistemine

---

<sup>183</sup> Enver Çakar, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi 2006),40.

<sup>184</sup> Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 19/23, (1999):75.

<sup>185</sup> Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Suriye Coğrafyasının İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti Elazığ 11-13 Ekim 2012 Bildiriler*, (2016), 144-145.

entegrasyonuna dayanan bu sisteme tedrici fetih sistemi adı verilmiştir<sup>186</sup>. Fethinin üzerinden 60 yıl geçmesine rağmen 5-6 kere idari taksimatın değiştirilmesi bölgenin istikrarsız bir yapıda olmasıyla yakından alakalıdır.

17. yüzyılda bazı sancakların eyâlet statüsüne kavuşmasıyla Halep'in eyâlet sınırları daraltılmıştır. 1609 yılında Halep paşa sancağı olmak üzere Adana, Birecik, Ekrad-ı Kilis, Ma'arra, Uzeyr, Balis ve Türkman-ı Haleb sancaklarından oluşmuştur<sup>187</sup>. 1653 tarihinde Halep paşa sancağı olmak üzere Adana, Kilis, Ma'arra, Uzeyr ve Balis'tir<sup>188</sup>. Evliya Çelebi 17. yüzyılın sonlarında Halep'in 7 sancaktan ibaret olduğunu yazmaktadır. Buna göre: Halep, Ekrad-ı Kilis, Birecik Ma'arra, Azez, Balis, Mazik ve Türkmen sancaklarıdır<sup>189</sup>. 18. yüzyılda yönetimin oturmasıyla paralel olarak eyâlet sınırları daha uzun süreli değişimlere şahit olmuştur. 1690-1740 yılları arasında Halep paşa sancağı olmak üzere, Ma'arra, Balis, Uzeyr ve Kilis sancaklarından ibarettir. 1756-1791 yılları arasında ise Halep, Balis, Uzeyr, Cebeliyye, Kilis-Azez birlikte bir sancak olmak üzere ve Matah'tan oluşmaktadır<sup>190</sup>.

1811 yılına ait avarız defterlerine göre Halep Eyâleti 16 kaza ve 12 nahiyeden müteşekkildir<sup>191</sup>. Halep 1831-1840 yılları arasında İbrahim Paşa'nın yönetimi altına girdi. Sonrasında ise yeniden yapılanma sonucu eyâlet sisteminde köklü değişikliklere gidildi. 1850 yılında Halep, Ayıntab, Rakka ve Kilis'ten ibarettir. 1864 yılında yayımlanan vilayet nizamnamesine göre 1866-69 yılları arasında Halep eyâleti Halep, Urfa, Maraş, Kozan, Adana, Tarsus ve Zor sancaklarından oluşmaktaydı. Cevdet Paşa 2 yıllık valiliği sırasında yeni teşkilatlanmayı sağlamıştır. 1869 yılından sonra Adana, Tarsus ve Kozan ayrılarak eyâlet sınırları daraltılmıştır. 1883 yılında ise vilayetin sadece Halep, Maraş ve Urfa'dan ibaret olduğu

---

<sup>186</sup> Halil İnalçık, *Osmanlılar, Fütihat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, (İstanbul: Timaş Yayınları 2010), 69.

<sup>187</sup> Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1988), 106.

<sup>188</sup> *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, Haz. Midhat Sertoğlu, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları 1992), 37.

<sup>189</sup> Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2011), 9/1:393.

<sup>190</sup> Orhan Kılıç, "18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti Elazığ 11-13 Ekim 2012 Bildiriler*, (2016), 282-283.

<sup>191</sup> Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi 2004), 19.



görülmektedir<sup>192</sup>. Zor sancağı birkaç defa eyâlet sınırlarına dâhil olup çıkarılmıştır. Böylece 26 yıl sürecek olan yeni düzenlemeye göre vilayetin sınırları belirlenmiştir.

### 1.8. HALEP’TE DOĞAL AFETLER (DEPREM, VEBA, KITLIK)

İslam öncesinde ve İslamiyetle birlikte Halep bölgesinde dokuza varan şiddette birçok depremin meydana geldiğini biliyoruz<sup>193</sup>. Zengiler döneminde meydana gelen ve birçok kişinin ölümüne sebep olan depremlere dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. 1156, 1157 ve 1170 yıllarında meydana gelen depremler Nureddin Mahmud Zengi’nin Haçlılarla mücadelesini etkilemiştir<sup>194</sup>.

1348 yılında Avrupa’da meydana gelen veba sonucunda 23 milyon insanın öldüğü tahmin edilmektedir<sup>195</sup>. Aynı tarihlerde bu vebanın bir uzantısı Halep’te görülmeye başlandı. Dünya tarihinin en büyük felaketlerinden biri olarak kabul edilen Kara Veba (Black Dead) Çin’den başlayarak Asya, Avrupa ve Afrika’yı etkisi altına almıştır. Bu dönemde Suriye’yi gezen seyyah İbni Battuta günde 2000’e yakın kişinin öldüğünden bahseder. Bütün dinlere mensup kişiler kendi inançları çerçevesinde dua ettikleri için buradaki vebanın hafiflediğini söyler<sup>196</sup>. Avrupa’da ise bu felaketin müsebbibi olarak Yahudileri gören bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu dönemde birçok Yahudi toplu halde yakılmıştır. Vaftizi kabul edenler sağ bırakılmıştır. Giderek öfkenin Yahudilere yönelmesi üzerine Papa IV. Clement bir bildiri yayınlarak bunu yasaklamıştır<sup>197</sup>.

1416-17 yıllarında meydana gelen vebada Halep’te yaşayan 40.000 kişinin öldüğü kaynaklarda zikredilmektedir<sup>198</sup>. 1492 yılında Arabistan, Şam, Halep ve Mısır’da ortaya çıkan bir pandemi İstanbul’u da etkilemiştir. İstanbul’da bir ay içerisinde yaklaşık 56.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Mısır, Arabistan ve Suriye bölgesinde veba salgını daha da şiddetli olmuş ve günde 1.000 civarında insan

<sup>192</sup> Cengiz Eroğlu vd. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, (Ankara: ORSAM 2012), 38.

<sup>193</sup> <https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler>

<sup>194</sup> Abdülkadir Turan, “Nüreddin Mahmud Zengi’nin Faaliyetlerinin Şekillenmesinde Depremlerin Etkisi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* 3/6, (2017):6.

<sup>195</sup> Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi 2004), .29.

<sup>196</sup> İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A.Sait Aykut, (İstanbul YKY 2010), 160.

<sup>197</sup> Özlem Genç, “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”, *Tarih Okulu Dergisi* 10, (Mayıs-Ağustos 2011), 143.

<sup>198</sup> Esra Atmaca, “XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları”, *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, (Şubat 2015), 529.

hayatını kaybetmiştir. Bu salgının Mısır'da üç gün çok şiddetli geçtiği ve bu üç gün içerisinde 600.000 insanın öldüğü kaydedilmektedir<sup>199</sup>.

1564 yılında Halep'i etkisi altına alan bir veba salgını yaşanmış ve şehirdeki ticareti durma noktasına getirmişti. Unkapanında çalışanların vebada öldükleri için kapanın sahibi işletmesini çalıştıramayacak duruma gelmiştir<sup>200</sup>. Mühimme defterinde adı geçen olayla ilgili olarak durumun araştırılması istenmiş ve eğer iltizamında "afet-i semaviye" şartı konulmuşsa 720 altın değerindeki borcunun alınmaması istenmiştir<sup>201</sup>.

Veba Osmanlı'daki adıyla taun sık görülen bir hastalık olmakla birlikte her zaman kitlesel ölümlere sebep olmuyordu. Vebanın ortaya çıktığı dönemlerin kıtlık zamanlarına denk gelmesi bir tesadüf olmasa gerek. Veba üzerine araştırma yapan birçok bilim adamı bu iki felaketin birbirleriyle yakın ilişkisi olduğuna dikkat çekmektedir<sup>202</sup>. Osmanlı topraklarında hastalık 1840'lardan itibaren yavaşlansa da tamamen ortadan kalkmamış, 1920'lere kadar sınırlıda olsa görülmeye devam etmiştir<sup>203</sup>.

Halep'in yağış rejimindeki düzensizlik, çıkan iç isyanlar ve savaşlar gibi etkenler yüzünden sık sık kıtlıklar görülmekteydi. Kuraklık hem hayvancılığı hem de tarımı etkiliyordu.1607'de Halep'te vuku bulan kıtlıkla ilgili olarak, ileri gelenler devletin sadece kendilerini içinde değil açlıktan takatsiz kalan hayvanları için de bir çözüm bulması hususunda ricacı olmuşlardı<sup>204</sup>. Arşive belgelerine yansıyan ama derlendiğinde hayli bir yekûn tutacak benzer vakalarla karşılaşmak mümkündür.

Halep'te meydana gelen ve daha ayrıntılı olarak bildiğimiz felaketlerden biri 1822 depremidir. 13 Ağustos'ta meydana gelen ve sadece Halep'i değil çevresini de etkileyen bu büyük felakette İngiliz konsolosu Edward Baker'a göre 20.000 insan enkaz altında kalarak can verdi. Bu sayıyı 50.000'e kadar çıkaranlar vardır. Bir o

<sup>199</sup> Kılıç, *Salgın Hastalıklar*, s.30.

<sup>200</sup> Zafer Karademir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Darlık Ekonomisi ve Kıtlıklar (1560- 1660)*, (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2014), 141.

<sup>201</sup> Muhammed Safi, vd. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1546-1565)*, (Ankara: BAO Yayınları 1995), .84.

<sup>202</sup> Atmaca, "Veba Salgınları", 528.

<sup>203</sup> Mesut Ayar, vd. "Osmanlı'da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (Kış 2017), 168.

<sup>204</sup> Karademir, *Kıtlıklar*, 189.

kadar insan yaralandı veya sakat kaldı<sup>205</sup>. 1830 yılında Halep'i gezen İngiliz seyyah George Robinson 1822 depreminin enkazının hala her yerde görüldüğünü ve insanların deprem korkusundan geçici olarak inşa ettikleri derme çatma barakaların kalıcı hale geldiğini yazar<sup>206</sup>. 1822 yılındaki kadar yıkıcı olmasa da 1884 yılında da büyük bir deprem meydana gelmiş birçok ev ve iş yeri yıkılmış olup ölü sayısına dair elimizde bilgi mevcut değildir. Bundan üç yıl sonra 1887 yılında bütün Halep çevresindeki illeri etkileyen ve Antep'te can ve mal kaybına sebep olan bir deprem daha yaşanmış, Maraş, Kilis ve Suruç gibi yerleri de etkilemiştir<sup>207</sup>.



---

<sup>205</sup> Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*, 71.

<sup>206</sup> Nezif Cıkay, *Seyyahların Gözüyle Halep*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2012), .92.

<sup>207</sup> Bayraktar, *Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti*, 32.

## İKİNCİ BÖLÜM

### OSMANLI HUKUKU VE ŞİKAYET KURUMU

#### 2.1. OSMANLI HUKUKUNUN GENEL YAPISI

Osmanlı kendisinden önce gelen Türk-İslam devlet geleneğinin mirası üzerine kurulmuştur. İslam'ın temel kaynaklarını referans alan ve adına şer'i hukuk denilen normlar manzumesini Osmanlılar da tıpkı kendisinden önce kurulan Türk-İslam devletleri gibi benimseyip uygulamıştır. İlmiyye sınıfına mensup kadılar eliyle İslam'ın Sünni-Hanefi ekolü esas alınarak hazırlanan fetvalar ve fıkıh kitapları kullanılmıştır<sup>208</sup>.

Osmanlıların kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerini tamamen taklit ettikleri ve hukuk adına ortaya yeni bir şey koymadıkları şeklindeki bir düşünce yanlıştır. Kaynağını Padişahın iradesinden alan ve zaman zaman şer'-i hukukun sınırlarını zorlayan bir şekilde normlar manzumesi vaz edilmiştir ki buna örfi hukuk adı verilir. Örfi hukukun kaynağı gelenek anlamındaki örf adet değil padişahın irade ve fermanlarıyla şekillenen kanunlardır<sup>209</sup>.

Kanunnâme, Padişah iradesine dayanan ve herhangi bir konuda yürürlüğe konan yasa ya da yasaları ifade eder. Fethedilen yerlerin Osmanlı sistemine dahil edilmesi sırasında oraya ait kanunnâme de düzenlenirdi. Belli bir bölge ile sınırlı kanunnâmeler yanında bütün ülkeyi ilgilendiren kanunnâmelerde yürürlüğe konmuştur. Fatih Kanunnâmesi ve Kanuni'nin yayımladığı kanunnâmeler buna örnek verilebilir<sup>210</sup>.

Örfi hukukun en etkin olduğu alan olan kanunnâmelerin yanı sıra ihtiyaç hasıl oldukça Adaletnâmeler de yayımlanırdı. Sadece Osmanlılara has bir şey olmayıp eski İran ve Türk-Moğol devlet geleneğinde de görülen bir uygulamadır. Adaletin işlevini yitirdiği alanlarda kuvvetlinin zayıfı ezmesini engellemek, halkın can ve mal güvenliğini sağlamak ve devletin otoritesini hatırlatmak için adaletnâmeler

<sup>208</sup> Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", *Osmanlı*, Ed: Güler Eren, (Ankara Yeni Türkiye Yayınları 1999), 6:328.

<sup>209</sup> M.Akif Aydın, Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed:Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul İslam Tarih Sanat ve kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA)1994), 1:377.

<sup>210</sup> Halil İnalçık, "Kanunname", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2001), 24:334.

yayımlanmıştır<sup>211</sup>. Adaletnâmelere bakarak sistemin tıkanıdığı noktaları görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti altı asrı aşan ömründe çeşitli ırk, dil ve dinden insanları aynı çatı altında bir arada tutmayı başarmıştır. Millet sisteminin birlikte yaşama tecrübesine katkıları su götürmez bir gerçektir. Osmanlının yönetimi altındaki toplulukları din ve mezhep ayırımına göre sınıflandırarak idare etmesine millet sistemi adı verilmiştir. Millet tabiri burada batıdaki nation (ulus) anlamında değil dini bir aidiyeti ifade etmektedir<sup>212</sup>.

Milleti sisteminin şemsiyesi altındaki milletler tabi oldukları din ve mezhebin gereklerini yapma özgürlüğüne sahiptiler. Osmanlı Devleti devletin temel görevleri arasında olan idare, güvenlik, maliye ve askerlik gibi konularda sınırlandırmıştır. Bu alanların dışında kalan millet sistemine tabi grupların eğitimi, haberleşmesi, sosyal güvenliği, genel hukuk dışında kalan adalet işleri, nüfuz, din ve mezhep işleri ile vakıf hizmetleri gibi din ya da mezhepleri ilgilendiren işler millet sistemine tabi gayrimüslim topluluklara bırakmıştır<sup>213</sup>.

Gayrimüslimler diledikleri takdirde şer’-i mahkemeler aracılığıyla haklarını arayabildikleri gibi aynı zamanda tabi oldukları kiliselerin hukuklarına göre de yargılanabiliyorlardı. Bazı durumlarda Müslümanlara göre daha avantajlı oldukları bile söylenebilir. Bu anlamda Müslümanların yürürlükte olan şer’-i mahkemeler dışında haklarını arayabildikleri bir alan olarak sadece Divân-ı Hümâyûn vardır. Bu haktan Müslim olsun gayrimüslim olsun bütün Osmanlı tabiiyetindekiler faydalanabiliyorlardı.

Arzuhal ile şikâyetle bulunma hakkı Osmanlı Devleti’nde doğal bir hak olarak devletin kuruluşundan itibaren etkin bir şekilde kullanılmıştır. Kaynaklarda Türk-İslâm devletlerinde şikâyet veya istek sahibi kişilerin bireysel olarak veya topluca, yazılı ya da sözlü olmak üzere arzuhal sundukları bilinmektedir. Bugün arşivlerimizde bulunan binlerce belge örneği, bu hakkın daha devletin ilk

<sup>211</sup> Halil İnalçık, “Adaletname”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1988), 1:346.

<sup>212</sup> İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7 (2003):128.

<sup>213</sup> Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, (Sonbahar 2011): 61.

dönemlerinden itibaren kullanıldığını göstermektedir<sup>214</sup>. Bu hakkın toplu olarak kullanılması arz-ı mahzarlarla yapılabiliyordu.

## 2.2. ŞER’İ HUKUK-ÖRFİ HUKUK

Şer’î hukuk-örfî hukuk ya da şeriat-kanun gibi kavramlarla da ifade edilen ayırımı dair tartışmalara Osmanlı tarihinin en popüler tartışmalarından biridir. Gerek yerli ve gerekse yabancı oldukça fazla sayıda araştırmacı , yazar ve tarihçi bu konuda fikir beyan etmişlerdir. Makalelerden ansiklopedi maddelerine, müstakil kitaplardan tezlere kadar çeşitli türlerde çalışmalar ortaya çıktı. Böylece bu ihtilafli konu üzerinde hatırı sayılır zenginlikte bir literatür oluşmuş oldu<sup>215</sup>.

Lugatta “bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek, açık olmak; açık hale getirmek” anlamlarındaki şer’ kökünden türeyen şeriat ve şir’at kelimeleri “insanların ya da hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu; bu suya giden yollar” manalarına gelmektedir. Zamanla “açık ve doğru kurallar, yerleşik davranış biçimi (âdet)” ve “bir semavî dine dayanan hükümler bütünü” anlamlarında kullanılmıştır<sup>216</sup>.

Şer’î hukuk denildiğinde referansını dini kaynaklardan alan hukuk akla gelmektedir. İslam hukukunda kabul gören dört temel kaynak bulunmaktadır. Bu temel kaynaklara edille-i şer’iyye denir ki bunlar Kur’an, sünnet, icma’ ve kıyastır. Bu deliller üzerinde bütün İslam mezhepleri ittifak etmişlerdir. İcma’ ve kıyas asıl delil kabul edilen kitap ve sünnete tabi olduklarından, yani icma ve kıyasın delil kabul edilmesi asıl delillere uygunluğuna bağlı olduğundan asıl deliller kitap ve sünnettir. Kitap ve sünnete mutlak delil adı da verilmiştir. Sünnet de geçerliliğini ve meşruiyetini kitaptan aldığı için, İslâm hukukunun esas temeli Kur’an-ı Kerîm’dir demektir<sup>217</sup>.

İslam hukuku zaman içinde aşamalı olarak oluşmuş bir hukuktur. Hz. Peygamber hayattayken karşılaşılan meselelere bizzat kendisi çözüm getirmiştir. Aynı zamanda sahabelerin içtihad yapmaları yönünde teşvik etmiştir. Muaz bin Cebel’i Yemen’e vali tayin ettiğinde orada insanlara nasıl hükmedeceği şeklindeki soruya Muaz: “Allahın kitabıyla hükmederim” diye cevap vermiştir. Hz.

<sup>214</sup> Mehmet İpşirli, “Arzuhal”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1991), 3:447.

<sup>215</sup> Muharrem Midilli, “Klasik Osmanlı Hukukundaki Şer’-Örf Ayırımına Dair Modern Tartışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23, (2014): 34.

<sup>216</sup> Talip Türcan, “Şeriat”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay 2010), 38:571.

<sup>217</sup> Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukuku*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları 2006), 63.

Peygamber'in "Allahın kitabında bulamazsan nasıl hükmedersin?" şeklindeki sorusuna "Resulullahın sünneti ile hükmederim", "Resulullahın sünnetinde bulamazsan o zaman nasıl hükmedersin?" sorusuna ise "reyimle içtihad ederim" diye cevap vermiş ve bu cevap üzerine Hz. Peygamber "Rasulullah'ın elçisini Rasulallah'ın hoşnut olacağı şeye muvaffak kılan Allah'a hamd olsun" diyerek onaylanmıştır<sup>218</sup>.

Hz. Peygamber hayattayken ortaya çıkan sorunlar vahiy ile çözüme kavuşturuluyordu. Hz. Peygamber'in uygulamaları da sonraki dönemler için hukuka kaynaklık edecek bir nitelik arz ediyordu. Hz. Peygamberin vefatından sonra gelen dört halife devri, Müslümanların yeni yerler fethettikleri bir dönem olmuştur. Yeni fethedilen yerler, yeni kültürler aynı zamanda yeni sorunlar demektir. Bu dönemde büyük sahabelerin çoğu hayatta olduğu için karşılaşılan meseleler onların içtihatlarıyla çözüme kavuşmuştur. Hz. Peygamber'den hemen sonra ortaya çıkan problemler ve fetihler sebebiyle başka milletlerle ilişkilerin ortaya çıkardığı meseleler de yoğun bir içtihat faaliyetini zorunlu kılmaktaydı<sup>219</sup>.

Hz. Ebubekir bir mesele ile karşılaştığında, önce Kur'an'a bakar, orada uygulanabilir bir metin bulursa, ona uyarır. Eğer karşılaştığı sorunun cevabını bulamazsa Sünnet'e yönelirdi. Burada bulamazsa çevresindekilere, onlardan birinin Hz. Peygamber'in böyle durumlarda vermiş olduğu bir hükmün olup olmadığını sorardı. Eğer halifenin bu araştırması da sonuç vermezse, sahabenin ileri gelenlerini çağırır, onlarla istişare ederdi. İkinci halife Hz. Ömer bir hüküm vermeden önce o konuda Hz. Ebubekir'in daha önce vermiş olduğu bir hükmü olup olmadığını araştırırdı. Eğer onda da bulamazsa şurayı toplayarak çözüm bekleyen meseleleri onlarla istişare ederdi<sup>220</sup>.

Dört halife döneminde karşılaşılan başta kamu hukukunu ilgilendiren meselelerde, sahabelerin konu hakkındaki fikirlerine ve içtihatlarına başvurulmuş, bu dönemdeki yoğun çalışmalar ve sonraki nesillere bırakılan ilim mirası, daha sonraki dönemler için bir yol gösterici olmuştur. Bu dönemde yapılan faaliyetler sonraki

<sup>218</sup> Sema Gül, "Muâz b. Cebel'in Yemen'e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, (Ekim 2015):194.

<sup>219</sup> İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2000), 21:418.

<sup>220</sup> Muammer Vural, "Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 44, (2015/2):340.

dönemlerde ortaya çıkacak olan ve mezhep olarak şekillenecek yeni fihhi ekollerin doğuşuna önayak olacaktır<sup>221</sup>.

Hiz. Osman dönemi ile başlayan siyasi çekişmeler Hiz. Ali döneminde devam etmiş, Emevilerin iktidarı ile birlikte adeta kurumsallaşmıştır. İslami meselelere kafa yoran hukukçuların sayısındaki artış ve bazı ayrılıcı düşünen İslâmî gurupların (Haricîler gibi) ortaya çıkışı gibi nedenlerle Müslüman ilim adamlarının bir konu üzerinde ittifakla karar almasını olduça zorlaştırmıştır. İslam ülkesinin gün geçtikçe yeni fetihlerle genişlemesi ve yeni milletlerin İslam'ı kabul etmesi ise, daha önce sorun olmayan yeni hukukî meselelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur<sup>222</sup>.

Emeviler döneminde siyasi çekişmelerinde etkisiyle belli başlı merkezlerde sahabilerin etrafında oluşan ders halkalarında birçok İslam hukukçusu yetişmiştir. Farklı şehirlerde oluşan bu ekollerin İslam hukukunu yorumlamaları da birbirinden farklı olmuştur. Medine çıkışlı Hicaz ekolü daha zahiri anlama sadık kalarak daha az yoruma yer verirken, Kufe ekolü ise akıl yürütme ve içtihadın öne çıkarıldığı bir anlayışı benimsemiştir<sup>223</sup>.

Yorum farkından kaynaklı oldukça zengin bir hukuk külliyyatının oluşmasına vesile olan hukuk ekolleri ve mezhepler farklı zamanda çatışmanın gerekçesi de olabilmışlerdir<sup>224</sup>. Abbasiler döneminde hukukta bir standartlaşma sağlamak amacıyla İmam Malik'in El-Muvatta' adlı eserini çoğaltarak ülkenin her yanında göndermek istenmiş, ancak bizzat İmam Malik tarafından Halife Mansur ikna edilerek bundan vazgeçilmiştir<sup>225</sup>.

Belli başlı hukuk mezheplerinin oturmuş bir yapıya kavuşması sonrasında taklit devri denilen dönemi başlatmıştır. IX. yüzyıldan itibaren çıkış kaynağı net olarak bilinmemekle birlikte genel kabul gören içtihad kapısının kapandığı anlayışı İslam Hukuku'nda bir durgunluğun başlangıcı olmuştur. Bu tarihlerden itibaren yerleşmeye başlayan sadece önceki müctehidlerin içtihad edebileceğine dair kanaat

---

<sup>221</sup> Mehmet Öztürk, "Raşid Halifeler Dönemi İçtihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1, (2014): 170.

<sup>222</sup> Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1986), 13.

<sup>223</sup> Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Erken Dönem İslam Hukuk Tarihindeki Hukuk Ekollerinin oluşumunda Coğrafya, Kültür ve Sosyal Şartların Etkisi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7, (2017): 207.

<sup>224</sup> Abdülkadir Şener, "İslamda Mezhepler ve Hukuk Ekolleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26, (1984): 376.

<sup>225</sup> M.Yaşar Kandemir, "el-Muvatta'", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 31:417.



X. yüzyıldan itibaren genel bir kabule dönüşmüştür. Bu dönemden sonra İslam hukukçularının bütün görevi önceki dönemde yaşamış müçtehitlerin doktrinlerini şerh etmekten ibaret kalmıştır<sup>226</sup>.

Osmanlı Devleti'nde kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinin kullandığı şer'i hukuku uygulamışlardır. Devletin kuruluşundan itibaren şer'i hukuku uygulamak üzere kadılar tayin edilmiştir. İlk tayin edilen kadı Dursun Fakih'tir. Karacahisar'ın fethi sonrasında ahaliye cuma namazı kıldırarak ve hakimlik yapmak için tayin edildiği<sup>227</sup> ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun da bu olayla başladığı yaygın olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı şer'i mahkemelerinde zaman içinde belli bir forma kavuşan klasik İslam fıkıh kitapları esas alınarak hüküm verilirdi. Osmanlı'da kazaskerlik yapmış Hanefi hukukçusu Molla Hüsrev'in "Dürer" olarak meşhur olmuş eseri Osmanlı şer'i mahkemelerinde gayr-i resmi bir hukuk kitabı olarak kullanılmıştır. Daha sonra yine Molla Hüsrev tarafından şerhi yapılan *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adıyla kullanılmaya devam edilmiştir<sup>228</sup>.

Mahkemelerde en çok kullanılan eserlerden biri de İbrahim Halebî'nin "Mülteka'l-Ebhur" isimli eseri, Molla Hüsrev'in Dürer'inden daha meşhur olmuş ve yüzlerce şerhi yazılmıştır. İrlandalı diplomat James Lewis Farley'in "Sultan Türkler'e, Kuran ve Mülteka da sultana hükmeder" sözü kitabın şöhretini anlatmak açısından dikkat çekicidir<sup>229</sup>. Mülteka'nın veciz olarak hazırlanmasına dair sarfedilen "her cümlesinin başına bir numara koyarsanız onu İslam Hukuk kanunu sayabilirsiniz"<sup>230</sup> sözü haklı şöhretini tasdik eder mahiyettedir.

Osmanlı hukuk mevzuatının başvuru kaynaklarından biri de fetva kitaplarıdır. Fetva verebilmek için kadılarda olduğu gibi resmen görevli olma şartı aranmayıp, gerekli bilgi ve donanıma sahip olan hukukçular, tabii birer müftü durumunda idiler. Gerek hukukçuların, gerekse belli bir tarihten sonra tayin edilen müftülerin vermiş olduğu fetvalar, kadıları bağlayıcı olmamakla birlikte

<sup>226</sup> H.Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2000) 21:440.

<sup>227</sup> Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, Haz.Kemal Yavuz vd. (İstanbul K Yayınları 2003), 72.

<sup>228</sup> Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1994), 10:27.

<sup>229</sup> Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 31:550.

<sup>230</sup> M.Akif Aydın, "Osmanlı ve Babürlü Örfi Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma", *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Haz. Feridun Emecen, vd. (İstanbul: Timaş Yayınları 2013), 195.

yargıya birçok yönden yardımcı olmuşlardır<sup>231</sup>. Bu fetvaların en meşhurları İbn-i Kemal ve Ebu Suud Efendi'dir.

Osmanlı Devleti'nde şer'i hukukla birlikte örfi hukukta yürürlükteydi. Fatih Sultan Mehmed döneminin önemli tarihçilerinden Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth isimli eserinde padişahın mevcudiyetinin devamı ve nizam-ı alem için şer'i kanunlar dışında örfü ayrı bir gereklilik olarak tanımlamıştır: "*siyaset-i sultani ve yasağ-ı padişahi derler ki geleneğimize göre ona örf denir*"<sup>232</sup>. Tursun Bey tabiri ilk kullanan kişi olmakla birlikte örf-i hukuk Osmanlı'dan önce uygulama olarak bilinen bir gerçektir.

Türk- Moğol devlet geleneğinde hükümdarın görevleri arasında sayılan yasa veya töre devlet teşkilatının ve hanlık hakimiyetinin temeli olarak görülmüştür<sup>233</sup>. Osman Gazi döneminde ilk konulan verginin örfi bir vergi olması (pazar bac'ı), örfi hukukun devletin kuruluşuyla birlikte ortaya çıktığını göstermektedir<sup>234</sup>. Türk-Moğol devlet geleneğine sahip devletlerde hükümdar iradesinden doğan bir yasa geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Ömeri, Makrizi gibi tarihçiler Memlüklerde görülen siyaset uygulamasının Cengiz yasasına dayandığını söylemişlerdir<sup>235</sup>. Bu minvalde değerlendirilebilecek bir örnek de Timur'un *Tüzükat*'ıdır.

Örfi hukuk bakımından Osmanlılarda Fatih'e kadar olan dönemi ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Bu döneme kadarki uygulamaları geçmişten gelen bir geleneğin devamı olarak görmek mümkündür. Fatih ile birlikte başlayan dönem ise gerek hukuk ve gerekse idare alanında başka bir dönemi ifade eder. Fatih'in kardeş katli için Kanunnâme'sinde ifade ettiği: "*ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar*"<sup>236</sup> sözleri kendisinden sonraki dönem için de kardeş katlini kanuni bir zemine oturtmuştur.

Osmanlı örfi hukuku tarihçiler arasında günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Bazı tarihçiler yapılan uygulamaların tamamen dinin müsaade ettiği

<sup>231</sup> Ahmet İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008), 63.

<sup>232</sup> Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi, Tarihi Ebu'l-Feth*, Haz: Ahmet Tezbaşar, (Tercüman 1001 Eser: Tarihsiz), 22.

<sup>233</sup> Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13, (1958), 160.

<sup>234</sup> Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı", 376.

<sup>235</sup> Aydın, "Osmanlı ve Babürlü Örfi Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma", 199.

<sup>236</sup> Abdülkadir Özcan, *Kanunname-i Ali Osman*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2003), 18.

çerçevede gerçekleştiğini savunurken, bazıları da bunu şeriat dışı kabul etmiştir. Bu anlamda Ahmet Akgündüz birinci gruba örnek verilebilir: “*yasama yetkisine dayanarak, bazı hukukî düzenlemelerde bulunabilir. İşte ülül-emr denilen yüksek otoritenin bu faaliyetleri sonucu ortaya çıkan, bir kısmı birinci anlamda şer’î, bir kısmı içtihadî hükümler ve bir kısmı da bazı tanzimî tasarruflardan oluşan hukukî kaidelerin tamamına örfî hukuk, Kanunnâme veya Siyâset-i Şer’iye adı verilmiştir*<sup>237</sup>.” Halil İnalçık, Osmanlı örfî hukukunun şer’î hukuk dışında değerlendirilmesi gerektiğini savunan tarihçilerdendir. Bu bağlamda söylediği: “*Şeriat karşısında sırf devlet menfaati için hükümdarın kendi iradesiyle ayrı kanunnâmeler çıkarması İslami esaslara değil, Türk-Moğol ananelerine bağlanabilir.*<sup>238</sup>”

Osmanlı örfî hukukunun en çok eleştirilen yönlerinden biri had cezası gerektiren suçların paraya çevrilmesi ilgili yaptığı tasarruftur. Bu uygulama İslam Hukukunun devlet başkanına tanıdığı yetkiyi aşan bir durumdur. Osmanlı ile aynı döneme denk gelen Babürlü kanunnâmelerinde cezaları Kur’an ve Sünnet’te belirlenmiş suçlarda daha az tasarruf hakkı kullanılmıştır. Osmanlı kanunnâmelerinde ise tazir gerektiren hususlar cerime adıyla para cezalarına çevrilmiştir<sup>239</sup>.

### **2.3. OSMANLI HUKUKUNDA KANUNNÂME VE ADALETNÂME GELENEĞİ**

M. Zeki Pakalın Kanunnâme’yi şöyle tarif etmiştir: “*Bir hükümet tarafından idare usulüne ve ammenin umur ve mesalihine dair tanzim olunup umum tarafından icrası mecburi tutulmak üzere vaz’ ve ilân olunan hükümleri havi kitap yerinde kullanılır bir tâbiredir. Türkçesi “kanun kitabı” demektir.*<sup>240</sup>”

Osmanlı örfî hukukunun hayat bulduğu alan Kanunnâmeler vasıtasıyla oluyordu. Kanunnâmelerin yazılma ve duyurulması halkın ihtiyacından ziyade ehl-i örf’e mensup devlet görevlilerinin halka keyfi cezalar vermesini ve halktan

<sup>237</sup> Ahmet Akgündüz, “Osmanlı Kanunnâmelerinin Şer’î Sınırları”, *Osmanlı*, Ed.Güler Eren, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999), 6:402.

<sup>238</sup> İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, 111.

<sup>239</sup> Aydın, “Osmanlı ve Babürlü Örfî Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma”, 198.

<sup>240</sup> M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB Yay. 1983), 2:162-163.

diledikleri gibi vergiler almasını önlemeye yöneliktir<sup>241</sup>. Kaynağını örften alan ceza hukuku uygulamaları Güney Arabistan, Kuzey Afrika, Endonezya gibi yerlerde varlığını sürdürmüştür. Ancak, örfeye dayalı bu kanunlar hiçbir yerde Osmanlı kanunnâmeleri gibi resmi olarak kanunlaştırılıp kadılar eliyle veya örfi yöneticiler tarafından icra edilmemiştir<sup>242</sup>.

Kanunnâmeler amme hukuku, devlet teşkilâtı, yönetim, örfi vergiler, ceza hukuku ve hisbe alanlarını kapsamaktaydı. Osmanlı Devleti yeni bir yer fethettiklerinde, o bölgede cari olan eski kanunları muhafaza etmişler veya önemsiz bazı değişikliklerle uygulamışlardır. Bu açıdan Memlûk dönemine ait Kayıtbay, Akkoyunlu hükümdarı Hasan Padişah ve Dulkadirli Alâüddevle kanunları, Osmanlı Devletinin bu kanunları benimseyip uygulaması sayesinde orijinal halleriyle bugüne ulaşmıştır<sup>243</sup>. Bu tedrici değişimde asıl amaç yönetimin halk tarafından benimsenmesini kolaylaştırmaktır.

Uriel Heyd kanunnâme için laik hukukun İslam dünyasında ilk başlangıcı olarak kabul edilebileceğini belirtir: “*Kadılarının dışında kalan hakimlerin şahsi arzularına binaen verdikleri cezaları tahdit etmek için sultanlar, bu hakimlerin tatbik etmek zorunda oldukları kanunları koymaya çalıştılar. Bu niyetle sultanlar İslam'da o zamana kadar görülmemiş bir şey yapmış oldular. Laik hukuku ve usulü hakkında kanun adı verilen geniş ve teferruatlı kaideleri meriyet mevkiine koydular ve bunların kanunnâme adı altında toplanması için ferman çıkardılar.*”<sup>244</sup>

Bu eğilim yerli kim yazarlarca da desteklenmektedir. Kanunnâmelerle yürürlüğü giren örfi hukukun şer‘î hukuka bir alternatif ve sultanın sınırsız kanun koyma yetkisinin bir tezahürü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu görüş daha çok örfi hukukun ortaya çıkışında, şer‘î hukukun bazı alanlarda toplumsal hayatı düzenlemede yetersiz kaldığı görüşüyle birlikte dillendirilmiştir. Kanunnâmelerle yürürlüğe konan örfi hukukun şer‘î hukuktan tamamen bağımsız, hatta bazen onu tadil eden bir özellik kazandığı şelkindeki anlayış Türk tarihinin önemli kalemleri

<sup>241</sup> M.Akif Aydın, “Kanunnameler Ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları* 24, (2004):43.

<sup>242</sup> Uğur Arslan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26, (2017): 12.

<sup>243</sup> İnalçık, “Kanunname”, 334.

<sup>244</sup> Uriel Heyd, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, Ter:Selahadin Eroğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 26, (1952):634

tarafından da dillendirilmiştir. Bu görüşün önemli temsilcileri arasında Fuad Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık sayılabilir<sup>245</sup>.

Bu görüşü kısmen kabul etmek mümkündür zira şer'î hukuk ile örfî hukukun çatıştığı noktada örfî hukukun tercih edildiği ve uygulandığına dair örnekler rastlanmaktadır. Hatta İbn-i Abidin: “*Sultan, içtihadî bir konuda her hangi bir görüşün tercihi hususunda emir verse, emri icra olunur. Hatta sultanın emrine rağmen aksine hareket eden kadıların bu hareketi azl sebebi sayılır*” demektedir<sup>246</sup>. Kanunnâmelerle ihdas edilen hukuk, başta kadılar olmak üzere bütün hakimleri bağlayıcı bir niteliğe sahipti. Kanunnâmelerin yürürlüğe girmesiyle birlikte kadılar, tıpkı şer'î hukukta olduğu gibi kanunnâmelerin de kazaî hayattaki yetkilisi haline getirilmiştir<sup>247</sup>.

Kanunnâmeler, İslam ceza hukukunda olmayan cezalandırma biçimleri ihdas ettiği için eleştirilmiştir. Zorla ırza geçen erkeğin tenasül uzvunun kesilmesi, zina ettiği tespit edilen kadının fecrinin dağlanması, bazı suçluların kazığa oturtulması gibi cezalar bunlardan bir kaçıdır<sup>248</sup>. Ayrıca hadd ve kısas gerektiren suçlarda aşırı bir yorumla bunların para cezasına çevrilmesi de İslam ceza hukukuna uymadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir<sup>249</sup>.

İslam hukukunun diğer bütün hukuk sistemleri gibi örfî bir kaynak olarak kabul ettiği bilinen bir gerçektir. Kanunnâmelerle İslam hukukunun devlet başkanına tanınan belli konularda kural koyma yetkisinin çok ötesine geçildiği bazı uygulamalardan anlaşılmaktadır. Osmanlı padişahlarının Türk hükümdarlık anlayışındaki yasa koyma yetkisi ile İslam fikhının ulülemre tanıdığı yetkileri birleştirerek konularını güçlendirmişlerdir<sup>250</sup>.

Adaleti sağlamaya yönelik kanun ihdası kanunnâmeler ile yapılmıştır. İnsan unsurunun olduğu her zeminde kuralların ihlal edildiği de bir gerçektir. Bu bağlamda yürürlükteki kanunlara uyulması, otoritenin gücünün hatırlatılması ve adaletin tesisi amacıyla yine kanunnâme geleneği içinde kabul edilen adaletnâmeler

<sup>245</sup> M. Macit Kenanoğlu, “Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5, (2005):145.

<sup>246</sup> Akgündüz, “Osmanlı Kanunnâmelerinin Şer'î Sınırları”, 404.

<sup>247</sup> İsmail Acar, “Osmanlı Kanunnameleri Ve İslam Ceza Hukuku (I)”, *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14, (2001): 61.

<sup>248</sup> M. Akif Aydın, “Ceza”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1993), 7:480; Heyd, “*Kanun ve Şeriat*”, 644-645.

<sup>249</sup> Acar, “*Osmanlı Kanunnameleri*”, 68; Heyd, “*Kanun ve Şeriat*”, 645.

<sup>250</sup> Acar, *Osmanlı Kanunnameleri*, 60.

yayımlanmıştır. Osmanlı Devletinde de adaletnâmeler, toplumsal hayatta yaygınlık kazanan haksızlıkların padişah tarafından yasaklandığını, halka ve kamu görevlilerine bildiren genel beyannamelerdir. Kanunnâmelerle vaz edilmiş olan hükümlere aykırı olarak halktan vergi toplanması, sonradan ortaya çıktığı için bid'at denilen ve halkın güç yetiremeyeceği yükümlülükler, neşredilen bu tip fermanlarla yasaklanmaktaydı<sup>251</sup>.

Teknik olarak adaletnâmeler, padişahın verdiği herhangi bir konudaki emri olup diğer fermanlarla aynı özelliklere sahiptirler. Berat gibi üçüncü şahıslara mahsus değil, doğrudan bütün kamu idarecilerine ya da yazıldığı bölgenin yöneticilerine hitap eder. Adaletnâmeler içerik açısından kanunların teyidi niteliğini taşımakla birlikte bazı durumlarda yeni kanunları da içerebilir. Geneli ilgilendiren konularda kurallar vaz etmeleri onların kanunlarla oluşturma benzer bir mahiyet arz etmelerine sebep olmuştur<sup>252</sup>.

#### **2.4. MİLLET SİSTEMİ VE GAYRİMÜSLİMLER**

Şemseddin Sami millet kelimesini : *Din, mezheb, kiş: Millet-i İbrahim; din ve millet ikisi birdir. Bir din ve mezhepte bulunan cemaat: Millet-i İslam*<sup>253</sup>, şeklinde tarif etmektedir. Millet kelimesi, muhtemelen sonradan kendisine yüklenen anlamdan da etkilenip modern dönemde Batı'daki "nation" (ulus) kavramının karşılığı olarak Türkçe ile birlikte Farsçaya geçmiştir. Daha sonra bu dillerde tamamen sosyolojik ve siyasal bir içerik kazanmıştır<sup>254</sup>.

Osmanlı Devleti Müslüman bir devlet olması hasebiyle meseleleri dinin öngördüğü kavramlar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. "Mü'minler ve kâfirler" şeklinde ifade edilen bu sınıflandırma "*Müslimler ve gayrimüslimler*" şeklinde de ifade edilebilmektedir<sup>255</sup>. Bu ayırım sonucunda gayrimüslimlerin İslam devletindeki konumu tanımlanmıştır. Bu tanım kendi içinde gayrimüslimleri başka başka kategorilere ayırmıştır. Müslümanlarla savaştıktan sonra mağlup olup İslam devletinin idaresini kabul edenlere Ehl-i harb, savaşmadan anlaşma yapmak suretiyle

<sup>251</sup> İnalçık, "Adaletname", 346.

<sup>252</sup> Kenanoğlu, "Osmanlı Kanunnâmeleri", 142.

<sup>253</sup> Ş.Sami, *Kamus*, 1400.

<sup>254</sup> Recep Şentürk, "Millet", *DİA*, (İstanbul:TDV Yay. 2006), 30 64.

<sup>255</sup> Gülcan Avşın Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2, (2015): 3.

Müslümanlarla birlikte yaşamayı kabul edenlere Ehl-i ahd denilmiştir<sup>256</sup>. Kendileriyle bir ahit üzere belli şartlarda bir arada yaşama yapılanlar Zimmi, Muahed ve Müste'men diye gruplara ayrılmıştır<sup>257</sup>. Millet sisteminin esası olarak kabul edilen zimmiler esas konumuzdur.

Zimmi lugatta “bir kimsenin yüklendiği, ödemeye mecbur olduğu borç, alacak; himaye, sahip çıkma; antlaşma, ahid” anlamlarındaki zimmet kökünden gelen zimmî (çoğulu zimem) “kendisine güvence verilen, koruma altına alınan kişi” demektir. Daru'l-İslâm olarak isimlendirilen İslâm ülkesinde vatandaş olarak Müslümanlarla bir arada yaşayan başka din mensuplarına zimmî veya ehl-i zimme de denilir<sup>258</sup>. Müslümanlarla bir arada yaşadıkları İslâm devletiyle yaptıkları zimmet antlaşmasına dayanarak İslâm ülkesinde vatandaş olarak yaşayan gayrimüslimler, İslâm devletinin egemenliğini tanıyıp cizye ödemelerine karşılık olarak devletten, dolayısıyla Müslüman toplumdan kendilerini ve haklarını koruma güvencesi almışlardır<sup>259</sup>.

İslam tarihinde Hz. Peygamber'in Medine vesikası ile ehl-i kitapla bir arada yaşama pratiğini sergilemiş<sup>260</sup> bu da İslam tarihinde sonraki dönemler için örnek kabul edilmiştir. İlk dönemden başlayarak zimmiler İslam toplumunda hayatlarını inançları çerçevesinde yaşama olanağı bulmuşlardır. Zimmi tabirinden de anlaşılacağı gibi devletin kendileri üstündeki egemenliğini kabul ettikleri müddetçe canları, malları, ırzları ve namusları korunacak ve onlara dokunulmayacaktır<sup>261</sup>.

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi din ve mezhep merkezli oluşturulan bir sistemdir. Burada millet belli bir toprak parçası üzerinde hakimiyet kuran bir topluluğu değil, aynı inanç etrafında kümelenen insanlardan bahsedilebilir. Millet sisteminde tanınan özerklik devlet içinde devlet şeklinde ve tamamen bağımsız bir yapı değildir. Osmanlı Devleti'nde milletler devletin siyasi ve idari yapısına dahildirler ve liderleri devletin birer memurudurlar<sup>262</sup>.

<sup>256</sup> Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2004), 50.

<sup>257</sup> Cevdet Küçük, “Osmanlı'da Millet Sistemi ve Tanzimat”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yay. 1985), 4:1007.

<sup>258</sup> Mustafa Fayda, “Zimmi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2013), 44:428.

<sup>259</sup> Ahmet Yaman, “Zimmi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay 2013), 44:435.

<sup>260</sup> Fayda, “Zimmi”, 428.

<sup>261</sup> Özcoşar, “Millet Sistemi”, 127.

<sup>262</sup> Cansu Koç Başar, “Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 23/1, (2017), 197.

Fatih Sultan Mehmet dönemi ile birlikte zaten var olan bir arada yaşama kültürü hukuki bir zemin kazanmıştır. Bu dönemde Venedik ve Cenevizlilere ticari imtiyazların yanı sıra işlevini yitirmiş olan Rum Ortodoks Patrikliği ihya edilerek Bizans döneminden daha fazla yetki ile donatılmıştır<sup>263</sup>. Fatih Sultan Mehmet Rumlardan, henüz kimsenin atanmadığı patriklik makamına bir patrik seçmelerini istedi. Bu talep üzerine Rumlar kendi dinî kuralları çerçevesinde “*Gennadios*” unvanıyla Georgios Scholarios’u patrik olarak seçtiler<sup>264</sup>. Fatih Sultan Mehmet Bizans'ın son dönemlerinde İstanbul'da genellikle ticaretle uğraşan bir Ermeni nüfusu bulunmakla beraber, Ermeni ruhani lideri 1324 yılından itibaren Bursa'da yerleşmiş bulunuyordu. Sultan II. Mehmed, 1461 yılında Bursa'daki Ermeni Patriği *Hovakim* (Ovakim)'i İstanbul'a getirerek kendisine "Ermeni Patriği" unvanını verdi<sup>265</sup>. Aynı şekilde Yahudilerin temsilcisi olarak *Moses Capsali* temsilci olarak tanınmış Fatih kendisine çeşitli hediyeler vermiştir<sup>266</sup>. Zimmi milletlerin başkent İstanbul'da bulunan dini liderlerinin yetki alanı başlangıçta sadece İstanbul ile sınırlıyken zamanla genişleyerek tüm imparatorluğu kapsar hale de gelebilmiştir<sup>267</sup>.

Millet sisteminde gayrimüslimlerin kendi üyeleri arasında seçtikleri temsilciler padişah tarafından kendisine berat verilerek devlet nezdinde kabul görmüştür. Millet sistemine tabi olan cemaatlerin ruhani liderleri devlet tarafından verilen bir berat ile idari ve hukuki yetkileri belirlenirdi. Ruhani liderler, kendi cemaatlerinin mali işlerinin yanı sıra, dini ayinleri, dini işlerini yerine getirmekle ve cemaatlerinden miktarı devlet tarafından belirlenen vergileri toplamakla da görevliydi<sup>268</sup>.

Son yıllarda yapılan araştırmalar millet sisteminin belirlenemeyen bazı noktalarını daha net görmemizi sağlamıştır. Tartışmaya açılan yeni düşünceye göre gayrimüslimlere tanınan haklar iltizam sistemi çerçevesinde olup adına “*ruhani iltizam*” sitemi denmiştir. Bu sistemde yürürlükteki kanunlar Müslim-gayrimüslim

<sup>263</sup> Yelda Demirağ, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 13, (2002), 17.

<sup>264</sup> Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1, (2006), 269.

<sup>265</sup> Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, (Ankara: Türkar Yayınları 2003), 13.

<sup>266</sup> Muharrem Gürkaynak, “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2, (2003), 281.

<sup>267</sup> T.Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler*, (İstanbul:Ütopya Kitabevi 1999), 190.

<sup>268</sup> Belkıs Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64, (2015), 172.



bütün Osmanlı tebaası için aynıdır. Kanun koyuculuk vasfının da yalnızca Osmanlı makamlarına aittir. Dolayısıyla gayrimüslim ruhanî liderlerin kendi cemaat mensuplarına yönelik olarak yürürlükteki kanunların yerine yeni bir hukuk koyma bunu uygulama gibi bir yetki ve konuma sahip olmaları söz konusu değildir<sup>269</sup>.

Dini liderlerin atanması devlete belli bir meblağ paranın ödenmesi şartına bağlanmıştır. Belirlenen meblağlar ödenmeden göreve başlamaları söz konusu değildir. Bunun dışında devlet ruhani liderlerin kendi reayalarını ezmemesi için toplanan vergilerin denetimini sağlamıştır. Her yıl patriklerle muhasebe görülerek devletin otoritesi tescil edilmiştir<sup>270</sup>. Dini liderlerin kendi cemaat üyelerinin özel hukuka tekabül eden evlilik, boşanma ve miras gibi görevleri de vardı. Bir başka deyişle, ahvali şahsiye olarak nitelendirilen ve özel hukuka dair anlaşmazlıklarda dini reislerin hakemlik yetkisi bulunurdu<sup>271</sup>.

Dini reislere tanınan ve gönüllülük esasına dayanan yargılama yetkisi sınırlı bir yetkidir ve aralarında mesele olan kendi üyelerinin rızasına bağlanmıştır. Osmanlı hukukuna göre gayrimüslimlerin kadı mahkemelerinde haklarını aramalarının herhangi bir kısıtlayıcı hükmü bulunmamaktadır. Elimizdeki kadı sicilleri bunu teyit etmektedir. Belki bir kısıtlama olarak gayrimüslimlerin şahitliklerinin Müslümanlara karşı geçersizliği gösterilebilir. Bu kısıtlama iki gayrimüslim arasında söz konusu değildir<sup>272</sup>.

Millet sistemi birçok yönden gayrimüslim tebaanın siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerinde önemli rol oynamıştır. Uzun süren imparatorluk döneminde herhangi bir asimilasyona maruz kalmadan varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hatta tam tersine Türk asıllı olan Karamanlılar zaman içinde Helenleşmişlerdir<sup>273</sup>. Askerlikten muaf olan zimmiler, dil bilmelerinin onlara sağladığı avantajla ticarete daha etkin bir konuma gelmişlerdir. İngiliz konsolosu Palgrave'nin 1868'de yazdığı rapordaki ifadeler gayrimüslimlerin avantajlı konumunu özetlemektedir: *"Müslümanlar muazzam bir yükün altında sistematik olarak ezilmişlerdir ve ezilmektedirler. Hıristiyanlar ise Osmanlı Devletindeki ayrıcalıklı durumlarını*

<sup>269</sup> M.Macit Kenanoğlu, Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaasının idaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak "Ruhanî İltizam" Sistemi, *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi* 14, (2003/1), 75.

<sup>270</sup> Kenanoğlu, "Ruhani İltizam", 76.

<sup>271</sup> Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu", 174; Demirağ, "Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları", 17.

<sup>272</sup> Ekrem Buğra Ekinci, *Hukukun Serüveni*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları 2011), 322.

<sup>273</sup> İlber Ortaylı, "Millet", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 30:67.

*sürdürerek son yüzyıldan beri sürekli olarak zenginleşmişlerdir. Zenginleşmeleri de çok su götürür spekülasyonlarla, açık hilelerle ya da tefecilikle olmuştur*<sup>274</sup>.

## 2.5. OSMANLI HUKUKUNDA MAHKEMELER VE KADILIK

“Meclis-i şer’-i şerif” olarak isimlendirilen Osmanlı mahkemesi, kendisinden önce kurulan Türk-İslam devletlerinin devamı şeklinde bir yapı arz edip bu durum Tanzimat süreciyle birlikte yapılan hukuk reformlarına kadar değişiklik göstermeden devam etmiştir. Yargı yetkisi teorik olarak devlet başkanında olmakla uygulamada bu yetkisini tayin ettiği kadılar eliyle gerçekleştirmiştir<sup>275</sup>. Her ne kadar Divân-ı Hümâyûn bir üst mahkeme olarak görev yapmışsa da Osmanlı mahkemesi tek hakimli ve tek dereceli bir yapıdadır<sup>276</sup>.

Kadırlara yargılamayı kendi evlerinde yaparlardı. Mahkeme binası olarak tahsis edilen herhangi bir mekan bulunmamaktadır. Bu durum mevleviyet olarak görülen büyük kadılıklar içinde geçerlidir. Kadının değişmesi ile birlikte mahkeme binası da değişmiştir. İstanbul’da 1837’de Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri ile birlikte kadılık da Şeyhülislamığa taşınmıştır<sup>277</sup>. Bazı araştırmacılar kadıların yüklü bir şer’iyye sicili külliyyatını muhafaza etmek için mahkeme binasının şart olduğunu öne sürseler de<sup>278</sup>, şer’iyye sicillerinin emaneten başka kişilere verildiğine dair kaynaklar da mevcuttur. Bursa şer’iyye sicillerinde bulunan bir kayıta “*Kilitli tahta sandık ile yirmi altı mecelle sicil el-Hac Halil Bey İbn Mehmed’e emanet vaz’ olundu. Unutulmaya!*<sup>279</sup>” ibaresi şer’iyye sicillerinin kaybolmasını açıklar mahiyettedir. Bu kayda dayanarak bir mahkeme binasının tahsis edilmediği şeklinde değerlendirmek de mümkündür.

Osmanlı medreselerinde yetişen ilim talebeleri belli bir tedrisattan geçtikten sonra yeterli görüldükleri takdirde “İstanbul ruusu” denilen payeyi alırlardı. Bu payeyi alamayanların atamaları yapılmazdı<sup>280</sup>. Kadıların ve diğer ilmiye sınıfı

<sup>274</sup> Demirağ, Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları”, 20.

<sup>275</sup> Mustafa Şentop, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, (Bahar 2006), 87.

<sup>276</sup> M. Akif Aydın, “Mahkeme”, *DİA*, C.XXVII, (İstanbul: TDV Yay. 2003), 27:342.

<sup>277</sup> Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, (İstanbul: Yitik Hazine Yayınları 2010), 34.

<sup>278</sup> Aydın, “Mahkeme”, 344.

<sup>279</sup> Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2010), 39:10.

<sup>280</sup> İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, 3. Baskı, (İstanbul: Kronik Yayınları 2017), 12.

mensuplarının tayin, terfi ve azilleri kazaskerler tarafından yapılırdı<sup>281</sup>. Mevleviyet denilen büyük şehirlerin kadılarını ise sadrazamın arzı ile yapılmaktaydı. XVI. yüzyıldan sonra şeyhülislamlığın giderek önem kazanması ile birlikte mevleviyet denilen büyük kadılıklara yapılan tayinler şeyhülislamın arzı ile sadrazam tarafından padişaha sunulmak suretiyle yapılmıştır<sup>282</sup>.

Kadılar Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibaren belli bir süre sınırı konularak tayin edilmişlerdir. Bu sınır süre olarak gittikçe azalan bir seyir izlemiştir. XVI. yüzyıldan itibaren üç yıl, daha sonra iki yıl, ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren de bir yıl olmuştur. “Mevleviyet” adı verilen büyük kadılıklar bir yıl ile sınırlandırılmıştır. Mevleviyet dışındaki küçük kadılıklarda görev süresi de sonraki yıllarda 2 yıldan 20 aya kadar indirilmiştir<sup>283</sup>.

Osmanlı mahkemesi bazı istisnai durumlar dışında hem şer’i hem de örfi davalarda tek yetkili mahkemedir. Osmanlı mahkemesi Osmanlı devletinden önceki Türk-İslam devletine kıyasla daha gelişmiş bir yapıya sahiptir<sup>284</sup>. Osmanlı kadısı ehl-i örf diye tabir edilen subaşı, sancak beyi ve beylerbeyinden bağımsızdır. Bu sınıfa dahil olanlar kadıların verdiği kararları infaz etmekle görevlidirler. Kadı hükmü olmadan vergi tatbik edilemeyeceği gibi ceza ve cerime de alınmazdı<sup>285</sup>.

Kadıların adli yetkilerinin yanı sıra cami ve vakıfların denetimini yapmak, şehrin imar düzenini sağlamak, noterlik yapmak, sefer sırasında halktan asker yazmak, çarşı ve pazarların kontrolünü sağlamak<sup>286</sup> gibi görevleri de vardır. Bu görevler adli, idari ve belediyeye ait olmak üzere üç kategoride değerlendirilebilir. Diğer İslam devletlerindeki kadılara kıyasla Osmanlı kadısı gerek otorite ve gerekse yetki bakımından daha gelişkin bir yönetim ve hukuk adamı kişiliğine sahiptir<sup>287</sup>.

Osmanlı mahkemelerinde kadılara yardımcı olan bazı görevliler vardır. Bunların başında naibler gelmektedir. Naiblerin sayıları kadıların görev alanının büyüklüğüne göre değişmektedir. Kadılar tarafından tayinleri yapıp kazaskerin

<sup>281</sup> Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten* 61/232, (1997), 610.

<sup>282</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, (Ankara: TTK 1988), 87.

<sup>283</sup> Aydın Tekin, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24, (Kış 2013), 389.

<sup>284</sup> Aydın, “Mahkeme”, 42.

<sup>285</sup> Halil İnalçık, “Mahkeme”, *İA*, (Eskişehir MEB Yayınevi 2001), 7:150.

<sup>286</sup> Şeniz Anbarlı Bozatay, vd. “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/10, (2014), 75.

<sup>287</sup> Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 42.

tasdiki ile görev yaparlardı<sup>288</sup>. Naibler atandıklarında herhangi bir süre sınırı konmasa da, belirli süreler içinde görev değişiklikleri olurdu. Çok rastlanan bir durum olmasa da 25-30 yıl aynı yerde nâiblik yapanlar vardı. Naibler kendilerini atayan kadılardan kısmen de olsa bağımsız bir yapıya sahip olmuşlardır. Kendilerini atayan kadı azledilse bile kendileeri görevlerinde kalabilirlerdi. Bunun bazı istisnaları vardı. İlmi ve ahlaki noksanlıkları, herhangi bir yolsuzluğa karışmaları veya ehl-i örf ile gayrimeşru bir iş birliği yapmaları gibi sebeplerle azledilirlerdi<sup>289</sup>.

Mahkemede kadının en önemli yardımcısı katiplerdi. Davaların sicil deflerine kaydedilmesi, şahitlerle ilgili işlemler, sicillerin düzgün tutulup saklanması katiplerin en önemli görevleri arasındadır<sup>290</sup>. Yaptıkları işin doğası gereği belli bir hukuk bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Yazı türü, muhakeme usulünün uygun bir şekilde deftere aktarılması katibin sahip olması gereken temel yetenekler arasındadır<sup>291</sup>.

Mahkeme kararlarının altında şuhudu'l-hal olarak isimleri yazılanların önemli bir görev üslendikleri muhakkaksa da bunların resmi bir görevleri yoktur. Duruma göre müderris, müftü, ayan veya hırfet ehlinen kimseler olabiliyorlardı<sup>292</sup>. Bunlar sürekli değişiklik gösterip sabit bir görevleri olmayan kişilerdir. Bazı durumlarda birkaç gün arayla mahkemeye gelen aynı konuya dair davanın “şühûdü'l-hâl”i bile birbirinden farklı olabiliyordu<sup>293</sup>.

Osmanlı devletinde kendilerine verilen eman çerçevesinde “müste'men” statüsünde bulunan yabancıların arasında vuku bulan davalara bağlı buldukları devletin hukukunu uygulayan konsolosluk mahkemeleri de bulunmaktadır<sup>294</sup>. Taraflardan birisi Müslüman ise o takdirde dava şer'iyye mahkemelerinde görülürdü. Konsolosluk mahkemeleri tamamen siyasi zorunluluk sonucu kurulmuş olup verdikleri hükümler oldukça tartışmaya açıktır<sup>295</sup>.

<sup>288</sup> Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 117.

<sup>289</sup> Mehmet İpşiri, “Naib”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 32:313.

<sup>290</sup> Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 83.

<sup>291</sup> Nuri Kavak, “Osmanlı Mahkeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi”, *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies (PJESS)* 2/2, (2015), 5.

<sup>292</sup> Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 82.

<sup>293</sup> Hülya Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig Dergisi* 44, (Kış 2008), 30.

<sup>294</sup> Aydın, “Mahkeme”, 342.

<sup>295</sup> Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları 2004), 328.

Nakibüleşrafların seyyidler ve şeriflerin yargulamalarına dair bir yetkileri olsa da bunun sınırları yeterince açık değildir. Şer’iyye sicillerinde seyyid ve şeriflerin davalarına dair örnekler bulunmaktadır. İncelediğimiz ahkâm defterlerinde de ehl-i örfün seyyid ve şerifleri mahkemeye ihzar edemeyecekleri, bunun nakibüleşraf marifetiyle yapılması gerektiği vurgulanmıştır<sup>296</sup>. Seyyid ve şeriflerin ayrı bir yargılamaya tabi olduğu ve onları ilgilendiren bütün hukuki işlerin nakibüleşraf marifetiyle yapıldığı şeklindeki bir yargı doğru değildir. belki kendi aralarındaki küçük meselelerde nakibüleşrafın bir hakemlik görevi gördüğü söylenebilir<sup>297</sup>.

## 2.6. OSMANLI DEVLETİNDE ŞİKÂYET HAKKININ KULLANILMASI

Doğu devlet geleneğinde herhangi bir haksızlığa uğrayan halkın en üst yöneticiye ulaşmasını esas alan bir adalet anlayışı vardır. Klasik İslam kaynaklarında çerçevesi çizilen ve adına adalet dairesi denilen döngüde adalet hükümlerinin temelini teşkil etmiştir. Buna göre “*Ordusuz hükümdar olmaz, malsız ordu olmaz, tebaasız mal olmaz ve adalet olmayınca da tebaa olmaz*”<sup>298</sup>. Buna benzer ifadeler Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eserinde de geçer. Memleketi elde tutmak için çok sayıda askerin gerekli olduğu, ve bu orduyu beslemek için de mal ve servete ihtiyaç olduğu vurgulanır. İlk maddelerde sayılan hususları sağlamak için ise vergi toplanan halkın belli bir gelire sahip olması gerekmektedir. Halkın refah seviyesine ulaşması için de yöneticinin doğru kanunlar koyması olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Bir silsile yoluyla birbirine bağlı olan bu unsurlardan biri eksik olduğu takdirde beylik çözülmeye başlar<sup>299</sup>.

İslam dünyasında halkın aracısız olarak yöneticilere şikâyetlerini arz etmesi Hz. Peygamber döneminden itibaren görülen bir uygulamadır. Dört halife döneminde de şikâyetlerin bizzat halifeler tarafından dinlendiğine dair örnekler vardır. Şikâyetle ilgili kurumsallaşma mezalim divanları ile olmuştur. Divan-ı mezalimin ilk görevi

<sup>296</sup> İdlib sakinlerinden sadat-ı kiramdan mağafir-i sadat-ı kiram Seyyid Muhammed ve (boş) seyyid (boş) zide şerefhum gelib bunlar sadat-ı kiramdan olup isbat-ı neseb eylediklerine yedlerinde istanbul nukbasından mamul bih hüccet ve senedatları olub içlerinden birinin dava-yı şer’iyyeleri zuhur ve ahz ve habsları ve şer’i şerifle ihzarları lazım geldikte kanun-u kadim üzere kaza-i mezburdan zabtları nakibül eşraf kaymakamı olanlar marifetiyle ve marifet-i şer’le görülüb idlib mütevellisi ve ehl-i örf tائفesi tarafından hilaf-ı kanun ahz ve habs teklifi ve dahl ve habs ve rencide oldukların bildirib men’ ve def’ olunmak babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 236.**

<sup>297</sup> Kılıç, *Seyyidler ve Şerifler*, 108.

<sup>298</sup> Ebu’n-Necib Sühreverdi, *Nehcü’s-Sülûk Fi Siyasetil Müluk, Yönetenlerin Yönetimi*, Çev: Nahifi Mehmed Efendi, (Tecüman 1001 Eser, Tarihsiz), 47.

<sup>299</sup> Yusuf Has Hacib, *Kutatgu Bilig II*, Çev. Reşit Rahmeti Arat, (Ankara: TTK 1959), 55.

halkın şikâyetlerini dinlemek ve çözüm bulmaktır<sup>300</sup>. Emevilerden Abdülmelik bin Mervan ilk defa mezalim için belirli bir gün tayin etmiştir. Ömer b. Abdülaziz bu kurumu en çok kullananlardan biridir. Kendisinden önceki Emevi valilerinin haksız olarak elde ettikleri gelirleri, gasp ettikleri arazileri onlardan alıp asıl sahiplerine geri vermiştir<sup>301</sup>.

Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, Siyasetname'sinde Hükümdarın zulme uğrayanları aracısız dinlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Sultanın haftanın iki günü zulme uğrayan ahaliyi aracısız olarak dinlemesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yapılacak şikâyetler ve şikâyetin ne şekilde sonuçlandığı katiplere yazdırılarak takip edilmelidir. Ünlü vezire göre sultan bunu şikâyeti olanları aracısız olarak dinlediği taktirde halka zulmedenler, bunu duyar ve bir daha zulüm edecekleri zaman ayaklarını denk alırlar<sup>302</sup>.

Uriel Heyd'in mezalim divanlarının için söylediği tartışmaya açık bir görüş olmakla birlikte hakikat payı olduğu muhakkaktır: *“Mezalim mahkemeleri, hükümdar, vezir, vali veya saray erkânından bir kimsenin başkanlığında işleyen laik müesseseler idi. Çok kere kadılar da bulunmasına rağmen bu mahkemeler kadıların, adaleti dini hukuka göre icra ettikleri normal hukuk mahkemelerinden farklı idi.”*<sup>303</sup> Daha hızlı karar vermek için İslam hukukunun dışına çıkıldığı ve bu divanların icra gücünü kuvvetlendirmek adına örfi hukuka daha fazla alan açtığı düşünülebilir. Selçuklular dönemini anlatırken Osman Turan tarafından *“şeriat dışı davalar”*<sup>304</sup> olarak ifade edilmiştir. Mezalim divanları Abbasilerden itibaren İslam dünyasında kurulan hemen hemen bütün devletlerde farklı adlar altında da olsa yer almıştır<sup>305</sup>.

Divân-ı Hümâyûnun temel görevi halkın şikâyetlerine çözüm bulmaktır. Divan'a yapılan şikâyetler doğrudan padişaha iletildiği inancıyla yapılırdı. Padişah kendi otoritesini temsil eden herkesin üstünde bir merciye sahiptir. Dolayısıyla onun altında bulunanların yapacakları haksızlıkları hiç kimseye hesap sormadan bertaraf

<sup>300</sup> Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, 23.

<sup>301</sup> Celal Yeniçeri, “Mezalim”, *DİA*, (İstanbul:TDV Yay 2004), 29:516.

<sup>302</sup> Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev: Mehmet Taha Ayar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2018), 17.

<sup>303</sup> Heyd, “Kanun ve Şeriat”, 633.

<sup>304</sup> Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul Boğaziçi Yayınları 1998), 313.

<sup>305</sup> Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, 25.

edebilirdi<sup>306</sup>. Herhangi bir şikâyeti olan ahalinin padişaha doğrudan ulaşma çabası çeşitli şekillerde tezahür ediyordu.

Padişahın saray dışına çıktığı zaman dilimleri halkın şikâyetlerini iletmesi için bir fırsat olarak değerlendiriliyordu. Padişah ava giderken ve avdan dönerken rastladığı halkın dilekçelerini kabul ederdi<sup>307</sup>. Özellikle padişahların Cuma günleri Cuma namazına gidişi ve dönüşü sırasında merasim tertip edilirdi. Cuma Selamlığı denilen bu merasim padişahın halkla buluştuğu en önemli anlardan biridir. Padişahın da içinde bulunduğu Cuma alayındaki solaklar ve peykler her milleten ve dinden insanın yazılı olarak şikâyet dilekçelerini alırlardı. Padişahların bu merasimlerde sözlü olarak da şikâyet dinledikleri görülmekteydi<sup>308</sup>.

Kalabalıktan dolayı seslerini padişaha duyurmakta zorlanan bazı kimselerin bir hasır parçasını yakarak padişahın dikkatini çekmeye çalıştıkları ve kendilerinin de unutulmamasını sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu davranış sembolik bir anlam kazanarak şikâyetçinin ateş gibi yandığı şeklinde yorumlanırdı. Bu usul ile sesini padişaha duyurmaya “*ateş istidâsı*” veya “*başa hasır yakma*” denildi<sup>309</sup>. Halkın padişaha devlet görevlilerini şikâyet etmesi birçok görevlinin de koltuğundan olması anlamına geliyordu. Dolayısıyla halkın padişaha şikâyet arz etmesi devlet görevlilerinin hoşnut olduğu bir durum değildi<sup>310</sup>. Halkın özellikle şikâyetçi olduğu sadrazam, yeniçeri ağası ve üst düzey devlet görevlileri halkla padişah arasına belirli yerlere adamlarını yerleştirerek şikâyetlerin padişaha ulaşmasına engel oluyorlardı<sup>311</sup>.

Koçi Bey Risalesinde ahalinin şikâyetleri karşısında gereğini yapmasının önemi üzerinde durur. Özellikle kadınlarından gelecek şikâyetleri veziriazama gönderip “*haklarını hak eylesin*” diye emir vermesi tavsiyesinde bulunmuştur. Bu konuda ayrıca: “*Kaç arzuhal verirlerse tamamının toplarsınız. Saadetle sarayınıza geldiğinizde tamamını okursunuz. Hepsini bir yere bağlayıp mühürleyip vezir kulunuza gönderirsiniz. Ayrıca vezire: “arzuhal sunanları bulup, davalarını*

<sup>306</sup> İncalcık, “Şikâyet Hakkı”, 33.

<sup>307</sup> İncalcık, “Şikâyet Hakkı”, 33..

<sup>308</sup> Dündar Alikılıç, *İmparatorluk Seremonisi (Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler)*, (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları 2004), 101.

<sup>309</sup> Ekrem Buğra Ekinci, *Ateş İstidası (Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü)*, (İstanbul: Filiz Kitabevi 2000), 14.

<sup>310</sup> Çetin Aykurt, “Padişah-Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 16/1 (Haziran 2001), 203..

<sup>311</sup> Mehmet İpşirli, “Cuma Selamlığı”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1992), 8:91.

*dinleyip, haklarını hak edip, bir daha rikab-ı hümayunuma arzuhal sunmasınlar, böyle bilesin” diyesiniz.*<sup>312</sup>”

Şikâyet için ahalinin oldukça sıkıntılı bir süreci göze aldığı anlaşılmaktadır. Aleksander Russel yerel halktan mağdur olanların eğer güçlü bir konumda değilse, uğradığı haksızlığı şikâyet etmeye cesaret edemeyeceğini, zira hakkını koruması gereken kişinin mağduru soyup soğana çevirmesi riskini göze alamayacağını söylemektedir<sup>313</sup>. Belgelerde çokça örneklerine rastladığımız durumun ifadesi olması bakımından önemli bir tespittir.

Yazarı bilinmeyen “*Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin*” şikâyet süreci ile ilgili çok önemli hususlara dikkat çekmiştir. Eser diğer vilayetlerden divana şikâyet için gelenlerin çektiği zorlukları kendi üslubunca bizlere aktarır: “*Kimisi ömründe muazzam şehre görmemiştir. Türk vardır ki iskeleden Divân-i Âliye gelince kırk kişiye sormayınca Divânı bulmaz. Bu kande kaldı kim Divân yazıcıların evini bula. Bunların hâli budur ki evvelâ Divân-ı Âliye ki varurlar hükm-i şerîf emr olunur şâd olurlar. Sonra sora sora re'îsü'l-küttâb hazretlerimin evini bulurlar. Dahî âdet-i kadîmdür ki ol hükm isteyen Türk'ün eline barmak kadar bir kâğıd virilür ve dirler ki “ var imdi sen bu kâğıdı fulân mahallede fulân yazıcıya vir, ol senün hükmünü yazıvirür” dirler.*<sup>314</sup>” Buna göre taşradan gelenlerin ilk uğraşmak zorunda oldukları zorluk reisülküttabi bulup ona bilgi vermesi gerektiği ve onun havalesinden sonra katiplere arzuhalini yazdırmasıdır. Bu işlemin divanın toplanmadığı günlere denk gelme durumu da söz konusudur.

Söz konusu eserde şikâyet için taşradan gelen insanların beş parasız bir şekilde sefil perişan olduklarını söyler: “*Dahî ol derdmend eğer yayla yörüklerinden olub ömründe ne ekâbîr ve ne bu asi şehre görmedi ise vaki: olur ki divânsuz günlerde iki gün gezer bulmaz, sonra konak yirin dahî yavi kılur, başına dürlü dürlü hâller gelür, tâ cumaertesi girü Divâna gelür, ol emr itdikleri kâtibi bulur. Kâtib dahî neylesün, ol dar yerde Türkilere oturub hükmünü yazmağa kabil değül. “ Gel anda evde murâdunuz üzerine yazıvireyin” der. Tekrâr ol derdmend zâr u sergerdân gezer. Meğer ki şerrîr Türk ola nice kerre hükm-i şerîf çıkarmış ola ki iki üç günde*

<sup>312</sup> Koçi Bey, *Koçi Bey Risaleleri*, Haz.Seda Çakmakiçoğlu, 1. Basım, (İstanbul Kabalcı Yayınları 2008), 149.

<sup>313</sup> Mansel, *Halep*, 188.

<sup>314</sup> Yaşar Yücel, “*Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin*”, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Ait Kaynaklar*, (Ankara TTK 1988), 127.



*hükümün ala. Mâ-bâkîsi hükümünü alıncaya değin çok belâ çeker. Zirâ “el-garîbü ke’l-a’mâ” dür, geze geze hükme virecek akçesin dahî ekleyler. Sonra hükümünü dahî bulsa akçesiz alımaz, âh vah ile çıkar gider mazlûmlardur. Hem ötede zulme uğramışdur, hem bunda gelüb işleri bitmeyüb arkasındaki kepenek ve gayri esbâbcuğun satar. Vebâldur, bunun gibilerden gayet sakınmak gerekdür<sup>315</sup>.”*

Yaşanan bunca eziyetin katip azlığı ve yol yordam bilmeyen şikâyetçiler için karmaşık bürokrasi olduğunu ifade eder: “*Bu sebebdendür ki yıldan yıla kâğıd eminlerinde nice bin hüküm battâl kalur. Eğer Dîvân kâtibleri vâfir olsa ve bir vâsi’ yerde otursalar dahî her kişiye kim hüküm-i şerîf emr olunur hemân her kişi bir kâtibin yanında oturüb fi’l-hâl hükmin yazdırsa ve divîtdâr muttasıl nişânladub kâğıd eminine teslîm eylese dahî her müslümân Dîvân günü eşecüğün Üsküdar’da yoldaşıyla koyub sabahdan Dîvâna gelüb maslahatcuğun görüb şâd u hurrem olub cân u gönül ile bu âdeti koyan Vezir-i a’zam hazretlerine şol kadar hayr du’âlar iderlerdi.*<sup>316</sup>”

## **2.7. BİR YÜKSEK YARGI KURUMU OLARAK DİVÂN-I HÜMÂYÛN**

Divân-ı Hümâyûn devletin en yüksek karar alma organı olmasının yanı sıra aynı zamanda en yüksek yargı organıdır. İslam hukukuna göre normal şartlar altında verilen kararların temyiz ve istinafa tabi olup olmadığı konusunda hukukçular arasında fikir birliği yoktur. Temyiz verilen hükümün şekil bakımından incelenmesidir. İstinaf ise davanın yeni baştan yani hem şeklen hem de esastan tekrar görülmesidir<sup>317</sup>. İslam hukukunun şekillendiği dönemde kadılar genelde müçtehit seviyesinde insanlardan seçilirdi. Bu durum yapılan içtihadın yine bir içtihat yapılarak nakz edilemeyeceği prensibinden dolayı temyiz veya istinafa uygun değildir şeklinde yorumlanmıştır<sup>318</sup>.

Kadının verdiği hüküm Kur’an, Sünnet, İcma ve Kıyas’a açıkça aykırıysa, zulmen veya töhmet altında kalınarak verilmişse bozulabilir. Kadı’nın kendisi bunu yapabileceği gibi başka bir kadı da görevlendirilebilir. Bu konuda yetki devlet başkanı olan padişahıdır<sup>319</sup>. Usulüne uygun olarak verilmiş bir karar ise herhangi bir

<sup>315</sup> “Kitabu Mesalih”, 127-128.

<sup>316</sup> “Kitabu Mesalih”, 128.

<sup>317</sup> Mustafa Şentop, *Şer’iyye Mahkemelerinde Temyiz ve İstinaf (XIX. ve XX. Yüzyıl)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995), 14-15.

<sup>318</sup> Ekinci, *Ateş İstidatı*, 51.

<sup>319</sup> Yılmaz Yurtseven, vd. “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1, (2016), 163.

gerekçe gösterilmeden bozulamaz. İncelediğimiz ahkâm defterlerinde de bu durum karara bağlanan davanın “*yeniden istima’-ı memnu’dur*” şeklinde ifade edilmiştir.

Kadı padişah adına hüküm verdiği için, padişahın bu yargılamayı denetleme yetkisi her zaman vardır. XVI. yüzyıldan itibaren her eyâlette ihdas edilen mehayif müfettişleri, kadıların tayinlerini yapan kazaskere değil Divân-ı Hümâyûna karşı sorumlu tutulmuşlardır. Özellikle olağanüstü durumlarda bölgenin kadısını atlayarak ahalinin davalarını dinler ve gereğini yerine getirirlerdi<sup>320</sup>. Kadılar hakkında yapılan şikâyetlerde bölgede bulunan başka kadılar görevlendirilmişlerdir.

Divân-ı Hümâyûn sadece yargıyı denetlemekle kalmıyor aynı zamanda bir mahkeme gibi dava dinleyip karara bağlıyordu. Gayrimüslim din adamlarının yargılamaları divanda görülen davalardandı<sup>321</sup>. Gayrimüslim ruhani liderlerine bir ayrıcalık olarak ehl-i örfün haksız ithamlarına karşı bir teminat olmak üzere davalarına Divân-ı Hümâyûn’da bakıldığı anlaşılmaktadır. Bazı belgelerde benzeri davaların Şeyhülislam huzurunda görülmesine dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bu ayrıcalık tüm Hıristiyan din adamlarına değil patrik, metropolit, piskopos ve vekillerine tanınan bir ayrıcalıktır<sup>322</sup>.

Şer’i hukukun başında bulunan kazasker Divân-ı Hümâyûn’da görülen şer’i davalara bakardı. Divân-ı Hümâyûn’daki şer’i davalara Rumeli Kazaskeri bakardı. Anadolu Kazaskeri’de davaların sayıca çok olduğu zamanlarda bakabilirdi<sup>323</sup>. Divân-ı Hümâyûn’da dinlenen davalarda kararın oy birliğiyle verilmesi gerekiyordu. Veziriazamın kurulun başı olarak davalara baktığı şeklindeki anlayış doğru değildir. Teorik olarak veziriazamın böyle bir yetkisi olsa da ilmiye sınıfına mensup olmayan birinin davlara bakması makul değildir. Bu yetkinin Divân-ı Hümâyûn’da Kazasker aracılığıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır<sup>324</sup>.

Yerelde kadıları etki altına alma gücü olduğu bilinen ayan ve eşkıyaların davaları divanda görülen davalardandır. Ahaliden bu tür nüfuz sahibi kişilerden hak iddia edenlerin divana müracaat etmeleri gerektiğine dair defterlerde hükümler

<sup>320</sup> Mumcu, *Divân-ı Hümâyûn*, 86; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 126.

<sup>321</sup> Mumcu, *Divân-ı Hümâyûn*, s.90.

<sup>322</sup> Kenanoğlu, *Millet Sistemi*, 299.

<sup>323</sup> İbrahim Durhan, Divân-ı Hümâyûn’un Yargı Yetkisi, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1-2, (2000), 73.

<sup>324</sup> Mustafa Şentop, *Osmanlı Devletinde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002), 139.

bulunmaktadır<sup>325</sup>. Belgelerden özellikle Divân-ı Hümâyûndaki davalara hem veziriazam hem de kazaskerlerin aynı anda hazır bulunduğuna dair belgelere de rastlamaktayız<sup>326</sup>.

İlmiye sınıfına mensup kişilerle ilgili davaların da Divân-ı Hümâyûn'da görüldüğü bilinmektedir. Bu durum tıpkı gayrimüslim din adamlarının Divân-ı Hümâyûn'da yargılanması gibi bir ayrıcalık olarak görülmelidir. Yerelde kadıların verdiği hükümleri aleyhlerinde gören ehl-i örf ve ayanların yargıyı etki altına almalarının önüne geçmek için böyle bir tedbir alınmıştır. Kadılarla ilgili şikâyetlerde kadıların kendilerinin Divân-ı Hümâyûn'da yargılanması için eski fermanlara göndere yaparak bunu talep ettikleri görülmektedir<sup>327</sup>.

Divân-ı Hümâyûn'a yapılan şikâyetlerde mümkün oldukça sorunun yerel mahkemelerde halledilmesine dair bir eğilim olduğunu belgelerden rahatlıkla çıkarabiliriz. Bu hem yereldeki kadının konuya vukufiyeti hem de Divân-ı Hümâyûn'un iş yükünün azaltılması açısından verilen bir karardır. Şahsi davaların daha çok mahallinde şer'le görülmesine dair hükümler çıkmıştır. Bu konu ile ilgili hükümler dördüncü bölümde değerlendirileceği için burada ayrıca ele alınmayacaktır.

Bazı belgelerde Divân-ı Hümâyûn'a yapılan başvuruların yereldeki Beylerbeyi Divanı'na havale edildiği görülmektedir. Dördüncü bölümde bununla ilgili hükümlere de değinilecektir. Burada konunun önem sırasına göre bir tercih yapıldığını anlamak mümkündür. Bireysel bölgesel ve ülke çapındaki hususların önem derecelerine göre hal yoluna gidildiği anlaşılmaktadır.

---

<sup>325</sup> (...) her kimin hukuka müteallık davası var ise Haleb'den kaza-i aherde istima' olunmayub vaki olan dava asitanede ba-nezaret-i huzur-u asafide görülmek üzere havale olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 74.

<sup>326</sup> (...)Tayin olunan mübaşir marifetiyle mezbur katib Muhammed huzur-u asafiye ihzar ve mezbur ile Divân-ı Hümâyûnda vezir-i azam ve kazaskerlerim huzurunda mürâfaa olunmak babında emri şerifim rica eylediği vech-i meşruh üzere merkumun tayin olunan mübaşir marifetiyle asitane-i saadetime irsal olunmak için emir şerifim yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 108.

<sup>327</sup> Şentop, *Kazarkerlik*, 149-150

## ÇÜNCÜ BÖLÜM

### DEFTERLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

#### 3.1. AHKÂM DEFTERLERİ

Ahkâm, hüküm (حكم) sözcüğünün çoğulu olup Arapçadır. Sözlükte “iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek” manalarında mastar ve “ilim, derin anlayış; siyasî hâkimiyet, karar ve yargı” anlamlarında isim olarak yer alır<sup>328</sup>. Hüküm, bir davayı veya meseleyi iyice dinleyip muhakeme ettikten sonra hal ve faslı için verilen kesin karardır<sup>329</sup>. İdari kuvvetin, hükümetin veya saltanatın icra edilmesi<sup>330</sup>. Burada saydığımız diğer anlamları barındırmakla birlikte daha ziyade “padişah buyruğu” anlamında kullanılmıştır<sup>331</sup>.

Ahkâm defterlerinin ilk formu, Divân-ı Hümâyûnda görüşülen meselelerin kaydedildiği Mühimme Defterleridir. Divan hangi din ve milletten olursa olsun memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayan, zulüm gören ve yerelde kadıların haklarında yanlış hüküm verdiği, valilerden ve ehl-i örfden şikâyetçi olanlar, vakıf görevlilerinin haksız uygulamalarına maruz kalanlar için bir hak arama kapısıydı<sup>332</sup>. Mühimme ismi XVII. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Daha önceleri Divân-ı Hümâyûnda tutulan defterler için “mîrî ahkâm defterleri” veya “ahkâm-ı mîrî” denmekteydi<sup>333</sup>. Son zamanlarda ortaya çıkanlarla birlikte 267 adet Mühimme Defteri tespit edilmiştir. Bunlar 1553-1905 yılları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır<sup>334</sup>. Kaç tane Mühimme Defteri olduğu meselesi de açık değildir. Osmanlı Arşiv Rehberine göre 419<sup>335</sup>, Mübahat S. Kütükoğlu’na göre 266’dır. Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 1544 (TSMA, 951) yılına ait bir Mühimme Defteri en eski defter olarak kabul edilmektedir<sup>336</sup>.

<sup>328</sup> İlyas Üzüm, “Hüküm”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1998), 18:464.

<sup>329</sup> Şemseddin Sami, *Kamus-u Türkî*, 555.

<sup>330</sup> T. H. Weir, “Hüküm”, *İA*, (Eskişehir: MEB Yay. 2001), 5/1:627.

<sup>331</sup> Halil Sahillioğlu, “Ahkâm Defteri”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1988), 1:551.

<sup>332</sup> İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (Ankara: TTK 1988), 13.

<sup>333</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay 2006), 31:520.

<sup>334</sup> Emecen, “Divanın Ana Defter Serileri”, 108.

<sup>335</sup> *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, 7.

<sup>336</sup> Kütükoğlu, “Mühimme”, 521.

Mühimme Defterleri hangi divandan çıktığına göre çeşitli isimlerle anılmıştır. Rikab Mühimmesi, Sadrazam sefere çıktığında yerine vekâleten işleri yürüten ve Sadaret Kaymakamının başkanlığında toplanan divandan çıkan kararların kaydedildiği defterlere denirdi<sup>337</sup>. Sadrazamın sefer sırasında topladığı divandan çıkan kararların yazıldığı mühimmelere Ordu Mühimmesi denirdi. Bunlar dışında gizli fermanların kaydedildiği Mektum Mühimmesi ve Mısır'ın merkezden uzaklığı göz önüne alınarak orada toplanan divanda görüşülen meselelerin kaydedildiği defterlere de Mısır Mühimmesi adı verilirdi<sup>338</sup>.

Mühimme Defterlerine üç kıtaya yayılan Osmanlı Devletini idari, siyasi, askeri, sosyal meselelerine dair malumat bulmak mümkündür. İlk döneme ait mühimme defterleri kanunnâme, adâletnâme ile çeşitli konularda idareciler, kadınlara ve sefere tayin edilen serdara gönderilen hükümlerin yanı sıra nâme-i hümayun ve ahidname-i hümayun gibi önemli belgelerin suretlerini de ihtiva ederdi<sup>339</sup>. Divanda görüşülen bütün meselelerin kaydedildiği Mühimme Defterleri zaman içinde yeni seri defterler ihdas edilerek sadece idari işlerin kaydedildiği defterlere dönüştürülmüştür.

1699 yılından itibaren eskiden Mühimme Defterlerine kaydedilen Name-i Hümayunlar bu tarihten itibaren “*Name-i Hümayun Defterleri*” adıyla yeni bir defter serisi ihdas edilmek suretiyle kaydedilmiştir<sup>340</sup>. Buna benzer bir ayrışma şikâyet konularında da meydana gelmiştir. 1649 yılından itibaren bireysel yönü ağır basan arazi, sınır, su, mera, yaylak ve kışlak ihtilâfları, alacak verecek gibi her türlü şahsî davalar, devlet görevlileri hakkındaki şikâyetlerle ilgili olarak çıkan fermanlar mühimme defterlerinden ayrılarak “*şikâyet defteri*” adıyla tutulan defterlere kaydedilmeye başlandı<sup>341</sup>. Tezimizin konusu olan Ahkâm Defterlerine benzer özellikler taşıyan bu defter serisinde eyâlet farkı gözetilmeksizin bütün şikâyet konuları aynı defterlerde toplanmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde “Atik Şikâyet Defterleri” olarak tasnif edilen 213 adet şikâyet defteri mevcuttur. Atik, Ordu ve Rikab Şikâyet Defterleri

<sup>337</sup> Kütükoğlu, “Mühimme”, 521.

<sup>338</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 82.

<sup>339</sup> Kütükoğlu, “Mühimme”, 521.

<sup>340</sup> Emecen, “Divanın Ana Defter Serileri”, 124.

<sup>341</sup> Necati Aktaş “Atik Şikâyet Defteri”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1991), 4:68.

adı ile anılan bu defterler 1649-1837 yıllarını kapsamaktadır<sup>342</sup>. Bu defter türünün ihdası ile Mühimme Defterlerinin muhtevasında bir zayıflama meydana gelmiştir. Her şeye rağmen Mühimme Defteri ile Atik Şikâyet Defterleri arasında kesin bir ayırım yapmak oldukça zordur. Birbirine benzer muhtevalar her iki defter serisinde de görülebilir<sup>343</sup>.

XVIII. yüzyılda Osmanlı devlet kurumlarında baş gösteren çözülme, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte taşrada keyfi uygulamalardan duyulan rahatsızlıklar şikâyetlerin artmasına sebep olmuştur. Defterlerde sık sık karşımıza çıkan “*kuyud-u ahkâma müracaat olundukta*<sup>344</sup>” gibi ifadelerden de anlaşılacağı üzere tutulan kayıtlara müracaat edilme gereği doğuyordu. İç içe kaydedilen Atik Şikâyet Defterlerinde geçmişe dönük tarama yapmak artan şikâyet yükü göz önüne alındığında oldukça zorlaşmıştı. Zaman içinde oluşan bu zorlukları aşmak ve şikâyetlerle ilgili çözüm sürecini hızlandırmak için Ahkâm Defterleri ihdas edilmiştir<sup>345</sup>.

Gerek Mühimme Defterleri ve gerekse sonradan ihdas edilen Atik Şikâyet ve Ahkâm Defterleri, Beylikçi kaleminden çıktıkları için tür, ebat ve kayıt düzeni açısından birbirinden ayırt etmek zordur. Bu defter serilerini birbirinden ayırmak için defterlerin içeriğine bakmak gerekmektedir<sup>346</sup>. Eyâlet ahkâm defterleri ihdas edilmesine rağmen Atik Şikâyet Defterlerinin kullanılmasına devam edilmiştir. Bunun iki sebebi olduğu düşünülebilir. Birincisi Ahkâm Defteri olmayan bölgelerin şikâyetlerini kaydetmek için diğeri ise Ahkâm Defterleri daha çok bireysel başvuruları kapsarken Atik Şikâyet Defterlerinin daha genel şikâyetleri içermesidir.

Dönemin Reisü'l-Küttâb'ı Koca Ragıp Paşa tarafından divan bürokrasisinde yeni bir uygulama olarak başlatılan bu yeni sistemde taşradaki şikâyetlere daha hızlı çözüm bulmak amaçlanmıştır<sup>347</sup>. Ahkâm Defteri tutulan eyâletler ise şunlardır: Adana (9 adet), Anadolu (186 adet), Bosna (9 adet), Cezayir-i Bahr-i Sefid/Adalar ve Rakka (25 adet), Diyarbakır (9 adet), Erzurum (19 adet), Halep (9 adet), İstanbul (26

<sup>342</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 21.

<sup>343</sup> Emecen, “Divanın Ana Defter Serileri”, 124.

<sup>344</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 48; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 49.

<sup>345</sup> Günay, “Diyarbakır Ahkâm Defterleri ve Muhtevaları”, 25.

<sup>346</sup> Şimşir, “Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti”, 358.

<sup>347</sup> Emecen, “Divanın Ana Defter Serileri”, 125.

adet), Karaman (39 adet), Maraş (6 adet), Mora (21 adet), Özü-Silistre (49 adet), Rumeli (85 adet), Sivas (36 adet), Şam (9 adet) ve Trabzon (8 adet)<sup>348</sup>.

### 3.2. HALEP AHKÂM DEFTERLERİ

Halep Ahkâm Defterleri 9 adet defterden oluşmaktadır. Halep, Antakya, İdlib, Uzeyr, Membic, Ayıntab, Kilis, El-Bab, Amik, Altınözü, Beylan, Payas, Eriha, Harim, Sermin, Cebel-i Sem'an, Maaratü'n-Numan, Maarat-ı Mısırın, Lazkiye, Ravendan, Matah ve Şuğur gibi sancak ve kazalara ait hükümler yer almaktadır. Zaman içinde idari taksimatın değişmesi ile bazı beldeler eklenirken bazıları da çıkarılmıştır. Son döneme doğru Elbistan ile ilgili belgelere de rastlanmaktadır. Lazkiye ilk dönem belgelerde olmamasına rağmen sonraki dönemde burası ile ilgili şikâyetlerle karşılaşmaktayız. Rumkale, Birecik, Ruha ve Bozabad ile ilgili azda olsa belge mevcuttur. Defterlerin hangi yılları kapsadığı, kaç sayfadan oluştuğu ve içindeki hüküm sayıları ile bilgiler ise şöyledir:

**Tablo 1:** Halep Ahkâm Defterleri Yıl Aralığı Sayfa ve Hüküm Sayıları

Defter No	Defterin Adı	Hicri Tarih Aralığı	Miladi Tarih Aralığı	Sayfa Sayısı	Hüküm Sayısı
1	Halep	C.1155 – R.1164	1742-1751	295	1268
2	Halep	Ca.1164 – Z.1175	1751-1762	351	1174
3	Halep	M.1176 – S.1194	1762-1780	387	1269
4	Halep	S.1194 – S.1198	1780-1784	139	468
5	Halep	S.1198 – R.1211	1784-1797	194	489
6	Halep	Ca.1211 – M.1229	1796-1813	197	409
7	Halep	Ra.1255 – Ca.1266	1839-1850	138	184
8	Halep	S.1229 – M.1255	1813-1839	192	335
9	Halep	B.1266 – Ca.1298	1850-1881	84	102

#### 3.2.1. Birinci Defter

Halep ahkâm/şikâyet defterlerinin ilki olan defterin kapak kısmında ebru üzerine sülüs hattı ile “*Haleb Defteri*” ibaresi yer almaktadır. 48 x 18 ebadında ince uzun bir yapıya sahiptir. Hemen altında “*min evail-i cemaziye'l-âhir sene 1155 ila evahir-i rabiü'l-ahir sene 1164*” ibaresi ile defterin hicri olarak hangi yıllar arasındaki olayları kapsadığı yazılmıştır. Buna göre bu tarihler miladi olarak Ağustos

<sup>348</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 22; Emecen, “Divanın Ana Defter Serileri”, 125.

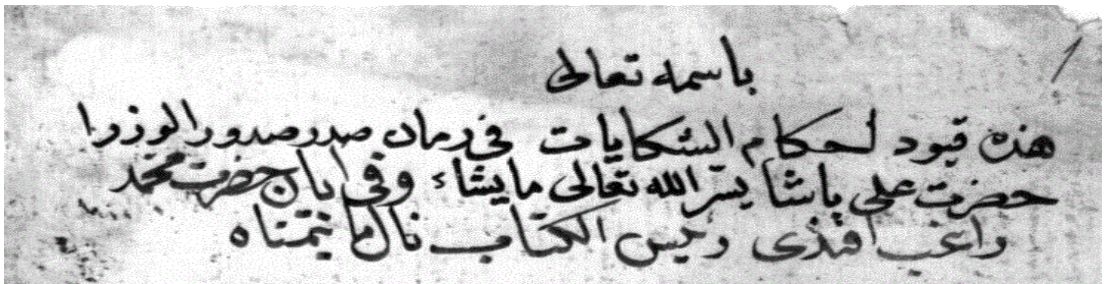
1742'den Mart 1751'e kadar geçen zamana tekabül etmektedir. Tarihlendirme onar günlük hesaplamalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ayın ilk 10 günü için "evâil", 10 ile 20 arasındaki günler için "evâsıt" ve 20'den sonraki günler için de "evâhir" tabiri kullanılmıştır.

Şekil 1: Birinci Halep Ahkâm Defterinin Kapağı



Defterin kapak kısmından sonra hükümlere geçmeden önce dönemin veziriazamı ve reisülküttabının isimleri anılmaktadır: "Bismihi teala, hazihî kuyud el-ahkâm-ı şikâyât fi zaman-ı sadr-ı sudur-u vüzerâ hazret-i Ali Paşa yessere'llahu teala ma yeşau ve fi ayan-i hazreti Muhammed Rağib Efendi Reisü'l-Küttâb nale ma yetemennahu." Bu kayıt veziriazam veya reisülküttab değiştiğinde yenileniyordu. Böylece hangi hükmün hangi veziriazam ve reisülküttab döneminde yazılığını anlayabiliyoruz. Reisülküttab'ın ismi bürokrasinin başı olması hasebiyle yazılmıştır.

Şekil 2: Birinci Halep Ahkâm Defterinin Künyesi





Ahkâm Defterleri, divandan çıkan diğer belgeler gibi Divanî yazı ile yazılmıştır. Bu yazı türü Divân-ı Hümâyûndan çıkan berat, ferman, name, ahidname ve Mühimme, Şikâyet, Ahkâm Defterlerinde kullanılmıştır<sup>349</sup>. Osmanlı Sarayının resmi yazısı olarak kabul edildiği için dışarıda kullanılması yasaklanmıştır<sup>350</sup>. Oldukça estetik bir görünüme sahip olan Divani, İrani menşeli olmakla birlikte Osmanlı hattatlarının elinde yeni bir yazıya dönüşmüştür. Ahkâm Defterlerinde kullanılan yazı Divani olmakla birlikte noktasız ve daha hızlı yazılan Divani Kırmısı ismi ile anılmaktadır. Noktasız yazıldığı için okunması oldukça güçtür<sup>351</sup>.

Defterlere Latin alfabesiyle sonradan yazıldığı anlaşılan sayfa numaraları verilmiştir. Defterin ilk on sayfasının kenarlarında aşınmalar meydana gelmiştir. İlk on sayfadaki hükümlerin bazı kelimeleri aşınmalar sebebiyle okunamamaktadır. Her poz iki sayfayı içine alacak şekilde arşivlenmiştir. Bazı sayfaların en altında yer alan hükümler yatay değil 45 derecelik açıyla yukardan aşağı doğru eğimli olarak yazılmıştır. Birinci Halep Ahkâm Defteri kapak ve boş sayfalar dâhil 149 adet pozdan oluşmuş olup toplam 295 sayfadır.

Hükümlerin ilk satırında kime hitaben yazıldığına dair bir kayıt bulunmaktadır: “*Haleb valisi vezire, Haleb kadısına*” gibi. “*Hüküm ki*” cümlesi ile başlangıç satırı sonra erer. İlk satırda muhatapların isimleri nadiren de olsa zikredilir: “*Haleb valisine ve mollasına ve dergâh-ı muallam kapucubaşlarından olub Haleb muhassılı Hamza dame mecdehuya hüküm ki*”<sup>352</sup>. Eskiden sadrazamlık yapan valilerin isimlerinin anıldığı hükümler olmakla birlikte anılmadığı belgelerde defterlerde mevcuttur: “*Sabika sadr-ı azam olub Haleb valisi olan elhac Ahmed Paşaya ve Haleb mollasına hüküm ki*”<sup>353</sup>. Hükümün gönderileceği sancak ve kazalar sayıca fazla ise sondakiler boş bırakılır: “*Dergâh-ı mu'allam kapucubaşlarından olub Haleb mütesellimine ve Kilis ve (...) kadılarına hüküm ki*”<sup>354</sup>.

<sup>349</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat 1998), 62.

<sup>350</sup> A.Vahap Yıldız, “Osmanlıda Yazı Çeşitleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/28, (Temmuz–Aralık 2012), 60.

<sup>351</sup> M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlimi*, (İstanbul: Enderun Kitabevi 1992), 46.

<sup>352</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 49.

<sup>353</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 120.

<sup>354</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 94.

Belgelerin ikinci kısmında şikâyet edenin ismi ve lakabı yer almaktadır. Hiç kimse kendisi için belirlenen elkabın dışında bir lakap kullanılamazdı. Kullanılan elkablarda bürokrasideki hiyerarşi dikkate alınırdı. Birden fazla devlet görevlisini ilgilendiren fermanlarda her birine ait elkâb görevlilerin bürokrasideki mevkilerine göre belirli bir sıra dâhilinde ayrı ayrı yazılırdı. Bu sıra beylerbeyi, sancak beyi, kadı şeklindeydi. Defterdar ve vakıf mütevellisi kadıdan sonra, müftü ise kadıdan önce gelirdi<sup>355</sup>. Hangi makam sahibi için hangi elkâbların kullanılacağı ile ilgili Fatih Kanunnâmesinde ayrı bir bab açılmıştır<sup>356</sup>.

Elkab kısmında sıradan reaya için herhangi bir terkip kullanılmaz, sadece hacca gidenler için el-hac tabiri kullanılır: “*El-Hac Ahmed isimli kimse gelip.*<sup>357</sup>”. gayrimüslim olanlardan herhangi bir payeye sahip olmayanlar için de sadece isimleri ile hitap edilir, ancak ehl-i zimmetten oldukları belirtilir: “*Haleb sükkânından Hana nam zimmi gelib.*<sup>358</sup>”. Kadılar ile ilgili olarak “*mevlâna*” tabirinden sonra “*zide fazluhu*” terkiibi kullanılır. Bazı belgelerde kadılar için: “*Akda-yı Kuddati'l-Müslimin*<sup>359</sup>” lakabı kullanıldığı görülmektedir. Vezirler için kullanılan: “*Düstur-u mükerrem, müşir-i mufahhem, nizam-ı âlem*<sup>360</sup>”, Babü's-Saade ağası olanlar için: “*iftihar-ı havas vel-mukarrebîn el-müluk-u ve's-selâtin*<sup>361</sup>” tabirleri kullanılmıştır. Defterdarlar için: “*iftihar-ı ümera ve'l-ekâbir*<sup>362</sup>”, müderrisler için: “*kıdvetü'l-ulema-i muhakkikin*<sup>363</sup>”. Ulema için: “*kudvetü's-süleha-i salihin*<sup>364</sup>” gibi elkâb kullanılmıştır.

İsim ve lakap anıldıktan sonra başvurunun ne şekilde yapıldığına dair kayıt yer almaktadır: “*Halep sakinlerinden Hacı Abdullah zide şerefehu gelib*<sup>365</sup>”. Belgenin bu kısmından müştekinin bizzat Dersaadet'e gittiği anlaşılmaktadır. Bizzat gitmeyip arzuhal göndermek suretiyle şikâyet etmekte tercih edilen yollardan biridir. Fakat bu ikinci yol daha çok toplumun okumuş yazmış mevki sahibi kişileri

<sup>355</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, “Elkâb”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1995), 11:53.

<sup>356</sup> *Kanunname-i Ali Osman*, 22.

<sup>357</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 1.

<sup>358</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 5.

<sup>359</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 111; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 118.

<sup>360</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 300;

<sup>361</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 22;

<sup>362</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 66.

<sup>363</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 26.

<sup>364</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 12.

<sup>365</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 135.

tarafından yapılmıştır. Sıradan reayanın mektup ile arzuhal gönderdiği ile kayıtlara rastlanmamıştır. Bunun bir istisnası toplu arz-ı hallerdir: “*Antakya kazası ahalisi südde-i saadetime adam ve arz-ı hal gönderib*<sup>366</sup>”.

Mektup yoluyla şikâyet iletmek en çok kadıların tercih ettiği bir yoldur. Kadılar re’sen ya da başvuru sonucu şikâyetleri merkeze iletmişlerdir. Birçok belgede insanların bireysel ya da toplu olarak “... *meclis-i şer’e varub*<sup>367</sup>” yani mahkemeye başvurup şikâyetini arz ettiği belirtilmektedir. Kadılara iletilen bu şikâyetler belli bir format içerisinde yazılı hale getirilerek merkeze gönderilmiştir. Bu tür şikâyetler şu kalıp ifadeler içermektedir: “*Sen ki mevlana-yı muma ileyh Şeyh Muhammed Emin zide fazluhusun mektub gönderub medine-i Antakya’da sakin ulema ve süleha ve eimme ve huteba ve a’yan ve şürefa ve yeniçeriyan ihtiyarları vesair reaya ve fukara meclis-i şer’e varub*<sup>368</sup>”

Mühürlü arz-ı hal veya arz-ı hal göndermek yetki sahibi kişiler için yaygın bir uygulamadır: “*Rışvan Hası Voyvodası Muhammed zide mecdehu südde-i saadetime mühürlü mektub gönderub*<sup>369</sup>”, “*Antakya ve Şam-ı Şerif ve Haleb ve tevabi’i Rum Patriği Sulusteros nam patrik mühürlü arz-ı hal gönderub*<sup>370</sup>”. Bazı vakıf mütevellilerinin bu yolu çok aktif bir şekilde kullandıklarını görmekteyiz. Önemli mevkideki kişiler yetki sorumluluk alanındaki çarpıklıkları re’sen mektup yoluyla merkeze iletmış, reayanın sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır.

Standart bir belgede sırasıyla hitap kısmı, şikâyet edenin kimliği, şikâyetini hangi yolla yaptığı, konusu ve sonuç yer alır. Şikâyet daha önce vuku bulmuş ise tarih verilmek suretiyle o şikâyete gönderme yapılır. Eyâlet Ahkâm Defterlerinin ihdas edilmesinin başlıca sebeplerinden biri de eski müracaatlara daha kolay ulaşabilmektir. Her ne kadar hükümler padişah adına yazılıyor olsa da aynı konu üzerinde defalarca hüküm gönderildiği defterlerde sabittir. Merkezi yönetimin eski gücünü kaybetmesi ve yereldeki keyfi yönetim anlayışının yaygınlaşması bunun nedeni olarak gösterilebilir. Eğer bir konu üzerinde hüküm verilmiş ve uygulanmamışsa yeni bir delil ve değişen bir durum olmadıkça eski hükme uyulması

<sup>366</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 115.

<sup>367</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 20; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 45.

<sup>368</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 82.

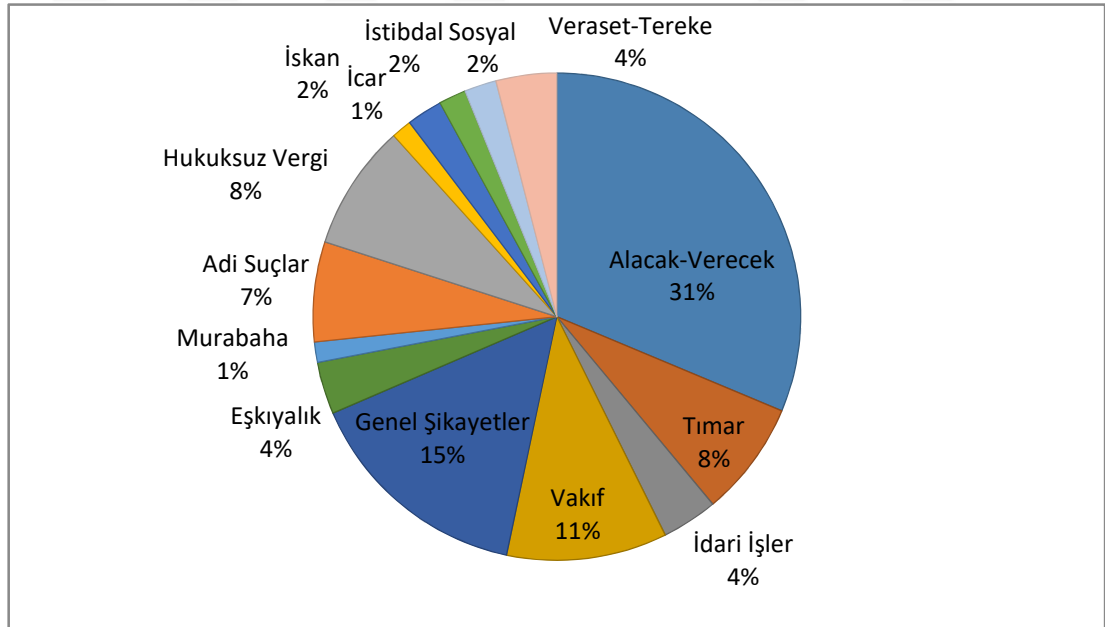
<sup>369</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 72.

<sup>370</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 173.

emredilmiştir: “..emri şerifim verilmişiken mezbur itaati emri münif etmeyip olvechile icra-yı hak olunmadığın bildirib ol babta hükmü hümayunum rica ve Divân-ı Hümâyûnumda mahfuz olan kuyudu ahkâma müracaat olundukta vech-i meşruh üzere emri şerifim verildiği mestur olduğun mukaddema sadır olan emri şerifim mucibi amel olunması..<sup>371</sup>”

Davaların büyük bir bölümü “mahallinde şer’le görülmek üzere<sup>372</sup>” yerel mahkemelere havale edilmiştir. Yerelde halledilemeyeceğine kanaat getirilen davaların Divân-ı Hümâyûna gönderilmesi istenmiştir. Bu tip davalarda özellikle yereldeki nüfuz sahibi kişilere karşı zayıf olan davacıları korumak amaçlanmıştır. Antakya’da birçok şikâyete konu olan Miri Kâtibi Muhammed isimli kişiden şikâyeti olanların bizzat merkeze giderek şikâyetçi olmaları istenmiştir: “...her kimin hukuka müteallık davası var ise Haleb’den kaza-i aherde istima’ olunmayub vaki olan dava Asitane’de ba-nezaret-i huzur-u asafide görülmek üzere havale olunmak babında<sup>373</sup>”. Buna benzer bir durumda Ayıntab’da kadının eşkıyanın baskısı sonucu sağlıklı karar veremeyeceği endişesiyle verilmiştir<sup>374</sup>.

**Şekil 3:** Birinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



<sup>371</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 104.

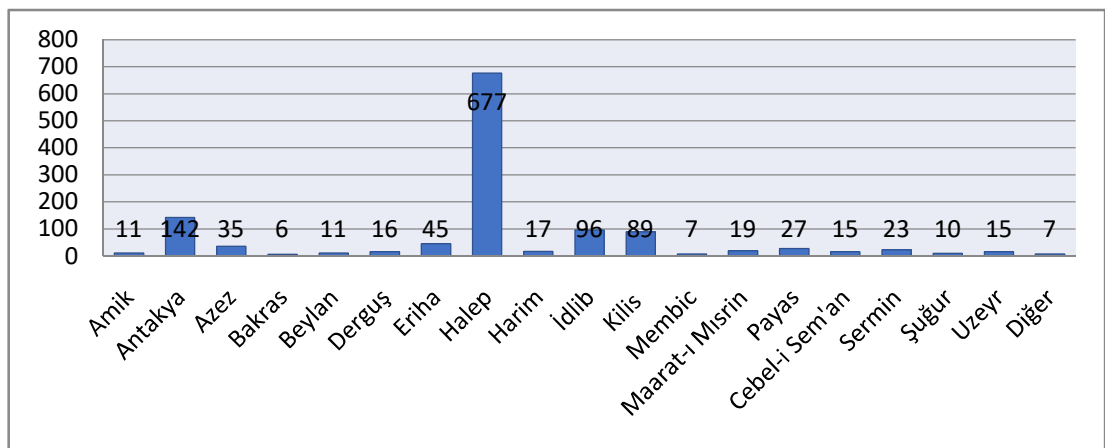
<sup>372</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 106.

<sup>373</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74.

<sup>374</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 150.

Birinci Halep Ahkâm Defteri şikâyet konularına baktığımızda ekonomik konuların % 31 gibi bir orana sahip olduğunu görmekteyiz. Kişilerin hukuklarına tecavüz olarak adlandırabileceğimiz genel şikâyet konuları % 15 gibi bir oranla ikinci sırada yer almaktadır. Bu tür davalar kişilerin işlerine, hanesine, mülküne yapılan müdahaleleri kapsamaktadır. Vakıf ile ilgili meselelere istibdal denilen bir bedel karşılığında vakfa ait taşınmazların değiştirilmesini eklediğimizde oran % 13 olmaktadır. Tımar ile ilgili davalara iskân konusundaki belgeleri eklediğimizde oran % 10'a ulaşmaktadır. İskânı tımar ile aynı kategoride değerlendirmemizin sebebi sürecin toprağın işletilmesine nezaret eden tımarlı sipahi üzerinden yürümesinden kaynaklanmaktadır. Keyfi vergiler tımandan sonraki en büyük paya sahip olarak % 8'dir. Gasp, hırsızlık, cinayet gibi suçları adi suçlar adı altında değerlendirdik. Birinci defterdeki adi suç oranı % 7'dir. Eşkîyalık daha organize ve büyük çaplı olduğundan ayrı bir kategoride değerlendirdik. Eşkîyalığın oranı 44 belge ile % 4'tür. İdari işler olarak isimlendirdiğimiz tayin, görevlendirme, yol güvenliği ile ilgili belgelerin oranı % 4 gibi bir orana sahiptir. Bu orana sahip başka bir belge türü de veraset, tereke gibi aile hukukuna taalluk eden meselelerdir. Herhangi bir kategoriye dâhil edemediğimiz ve adına sosyal meseleler dediğimiz belge türü ise % 2 gibi bir orana sahiptir. Birinci defterde en az paya sahip olan mesele ise murahaba dediğimiz faiz ile ilgili belgelerdir ve oranı % 1'dir.

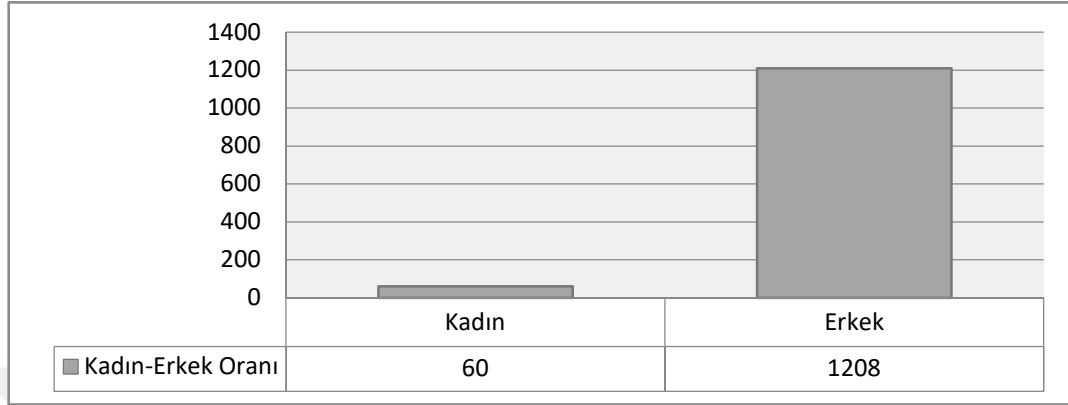
**Tablo 2:** Birinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Hükümlerin mekânsal dağılımı büyük ölçüde nüfus ve büyüklük ile doğru orantılıdır. Tabloda Halep eyâlet merkezi olması hasebiyle en büyük orana sahiptir. İkinci sırada 142 hükümle Antakya gelmektedir. İdlib ve Kilis birbirine yakın

oranlara sahiptir. Bunlar dışındaki yerler 50'nin altındadır. Tabloda birer ve ikişer hükümle yer alanları diğer başlığı altında değerlendirdik.

**Tablo 3:** Birinci Halep Ahkâm Defterinde Kadın-Erkek Oranı



Kadın konusu İslam dünyasında geçmişten günümüze en çok tartışılan konulardan biridir. Bu tartışmalar halen de bitmiş değildir. Kadın oranı % 5 iken erkek oranı % 95 seviyelerindedir. Kadın oranı oldukça düşüktür. Bu tablodan yola çıkarak tüm Osmanlı dünyası hakkında bir kanaate ulaşmak zordur. Oranın düşük olmasında Halep'in merkeze uzaklığının payı büyüktür. Atık Şikâyet Defterlerinde bu oran % 10 seviyesindedir<sup>375</sup>.

**Tablo 4:** Birinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	1213	% 95,6	Müslim	1220	% 96,2
Gayrimüslim	55	% 4,4	Gayrimüslim	48	% 3,8
<b>Toplam</b>	<b>1268</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>1268</b>	<b>% 100</b>

Tabloda şikâyet oranlarında dikkatimizi çeken ilk şey Müslüman oranının çok yüksek olmasıdır. Dikkatimizi çeken ikinci husus ise şikâyet eden gayrimüslim oranlarının Şikâyet edilenlere oranla az olmasıdır. Bunun sebebi yönetici sınıf içindeki oranlarının düşük olması olarak değerlendirilebilir.

<sup>375</sup> Gümrukçüoğlu, *Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)*, 140.

**Tablo 5:** Birinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	247	360	% 68,6	%100
		Yönetilen	113		% 31,4	
	Yönetilen	Yöneten	174	908	% 19,1	%100
		Yönetilen	734		% 80,9	

Tablo reyanın yönetici sınıftan şikâyet oranı % 19,1 iken, reyanın reyadan şikâyeti % 80,9'dur. Her sınıfın kendi sınıfına dâhil grupları şikâyet oranı diğerlerine oranla daha yüksektir. Yönetenler kendi gruplarına dâhil olan kesimleri daha çok şikâyet etmişlerdir. Yine buna benzer bir durum yönetilenler içinde söz konusudur.

Birinci Halep Ahkâm Defteri yaklaşık 104 aylık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Şikâyetleri aylık bazda hesapladığımızda ayda ortalama 12 ve yıllık 146 civarında şikâyete tekabül etmektedir. Bu sayılar ortalama sayılardır. Şikâyetlerin yaz aylarında daha yoğun olduğunu ve kışın bu sayının düştüğünü görmek mümkündür.

1742-1751 yıllarını kapsayan Birinci Halep Ahkâm Defterine yansıyan bazı tarihi olayların izlerini görmekteyiz. Osmanlı-İran sınırı 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin muahedesiyle uzunca bir süre değişmeden kalmıştır. İran'da baş gösteren iç karışıklıklar ve Osmanlı Devleti'nin bundan faydalanmaya çalışması sonucu yirmi yıla yakın muharebeler vuku bulmuştur. 1746 yılında eski sınırları esas alan ve II. Kasr-ı Şirin de denen Kerden muahedesi imzalanmıştır<sup>376</sup>. Sefer sırasında ordunun geçtiği yerlerdeki reaya topraklarını terk ettiği için tımar, zeamet ve malikâne sahipleri topluca yerlerini ter eden reyanın eskiden buldukları mahallerde iskân edilmesini talep etmişlerdir<sup>377</sup>.

<sup>376</sup> Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 6:130.

<sup>377</sup> (...) Halep kadısı mevlana muhammed Emin zide fazluhu südde-i saadetime mektup gönderip Haleb kazasının zü'ema ve erbab-ı tımar ve malikâne mutasarrıflarından (...) ve (...) nam zeamlar ile (...) ve (...) nam sipahiler ve malikâne mutasarrıfları dahi (...) ve (...) nam kimesneler meclis-i şer'e varub berat-ı şerifimle mutasarrıf oldukları Haleb kazasına tabi zeamet ve tımar ve malikaneleri karyelerinin defterde mukayyed raiyet ve raiyet oğullarından bazıları bundan akdem vaki olan iran

Birinci Defterde ayrıca o dönem vuku bulan kıtlık ve kuraklığın insanları nasıl etkilediğine dair vurgular önemlidir. Sermin kazasında üç seneden beri kıtlık vuku bulunduğundan ahalinin mahsul alamadığından bahsedilmektedir<sup>378</sup>. Diğer bir belgede Maarat-ı Mısırın kazası reayası birkaç seneden beri kıtlıktan dolayı zeytinlerini toplayamadıkları ve borçlandıkları için borçlarının ertelenmesini talep etmektedir<sup>379</sup>. Bir başka belgede Antakya'da meydana gelen kıtlık sebebiyle köylünün borçlarını ödeyemediği için taksit ve tedric edilmesi istenmektedir<sup>380</sup>.

### 3.2.2. İkinci Defter

Halep Ahkâm Defterleri serisinin ikincisi olan defterin kapak kısmında ebru üzerine sülüs hat ile “*Haleb Defteri*” yazısı yer almaktadır. 45x17 ebadında dar ve uzun bir yapıya sahip olan defterde Halep Defteri ibaresinin altında ait olduğu zaman dilimini belirten kayıt yer almaktadır. Buna göre “*min evâil-i cemaziye'l-ula sene 1164 ila evahir-i zi'l-hicce sene 1175*” ve onun altında sonradan eklenmiş günümüz rakamıyla 2 yazılmıştır. Miladi olarak Nisan 1751 yılından Temmuz 1762 yılları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. 11 yıl 3 aylık zaman ay bazında 135 aya tekabül etmektedir. Birinci defter 104 aylık bir zamanı kapsamaktaydı.

Birinci Halep Ahkâm Defterine göre daha düzenli ve tertiplidir. Birinci defterin ilk sayfalarındaki aşınma ve yıpranmalar ilk sayfaların okunmasını

---

seferleri neferleriyle emirsiz İran asakir-i vafireden vuku bulan mezlim-i kesireden naşi kadimi karyelerini terk ve kalkub varub taht-ı kazalarınızda vaki bazı kara ve askeri çiftliklerde tevettün etmeleri hasebiyle ol-vechile zeamet ve tımar ve malikaneleri mahsullerine kesr ve noksan tertib etmekle bu babta vaki halî hükmü hümayunum verilmek ricasına mevlana-yı muma ileyh arz ve Halebü’ş-Şehbada sakin ulema ve müderrisin ve eşraf ve sairleri dahi bervechi meşruh mahz-ı birle ilam-ı kanun üzere iskân olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 233.**

<sup>378</sup> (...)üç seneden beri kaht u gala olduğundan deynini eda edecek galle mahsul olmayub olvechile ashab-ı duyunun seyyid hüseyinin emlakini bey’ edib duyununu eda etmek(..)**BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 142.**

<sup>379</sup> Sen ki Maarat-ı Mısırın kadısı mevlana-yı muma ileyh Muhammed zide ilmuhusun sūdde-i saadetime mektub gönderib kaza-i Maarat-ı Mısırın ahalipleri meclis-i şer’e varub birkaç seneden beri vilayetlerine kaht u gala isabet olub mahsulat ve zeytunları ikbal üzere hasıl olmadığından üzerlerine edası lazım gelen emval-ı miriyeleri ve emri şerifimle vaki olan emval tekaliflerini edaya malumel iktidar olmadıklarından maada malumel esami kimesnelerden duyun-u kesireleri olub defaaten mütalebe ve taziyik ve tekrar etmeleriyle halleri digergun olmalarıyla borçlarının taksit ve tedric edilmesi babında(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 146.**

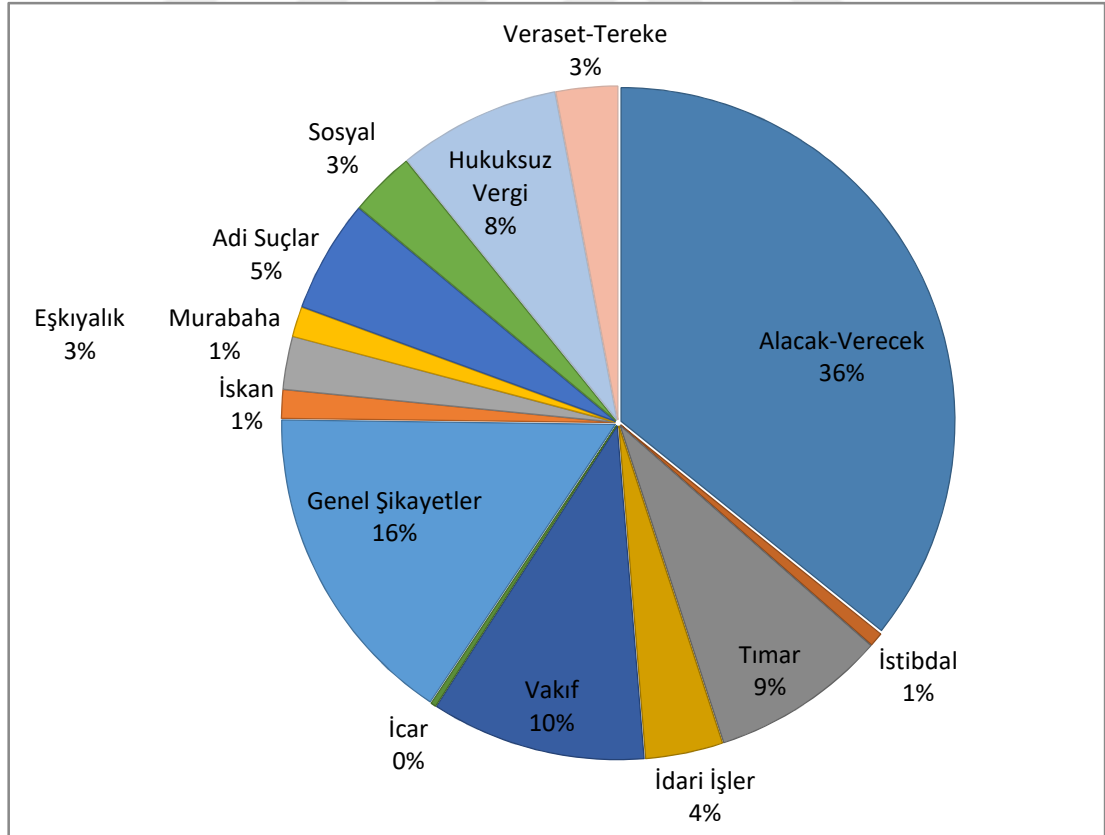
<sup>380</sup> (...) Sen ki Antakya kadısı Şeyhzade mevlana Hasan zide fazluhusun sūdde-i saadetime mektub gönderub Antakya kazasına tabi Abidin nam karye ahalipleri meclis-i şe’e varub bundan akdem vaki olan kaht u gala ve kesret-i tekalif-i örfiyye ve şakka sebebiyle duyun-u vafireye mübtela ve ashab-ı duyun dahi beher sene üzerlerine istirbah ve devr ettirerek duyunu müstağırık ve ahvalleri digergun ve perişan olduğundan tahmillerine göre borçlarının taksit ve tedric edilmesi babında(..) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 255.**



zorlaştırırken bu defterde aşınma ve yıpranmalara rastlanmaz. Bunda profesyonelleşen kâtiplerin etkisi muhakkaktır. Her defterin kapak sayfasından sonra ve hükümlere geçmeden önce dönemin Sadrazam ve Reisü'l-Küttab'ının isimlerini yazmak âdeti bu defterde de devam etmiştir. “*Bismihî sübhanehu ve teala, hazihî kuyud el-ahkâm-ı şikâyât fi zaman-ı sadr-ı sudur-u vüzerâ hazret-i Emin Muhammed Paşa yessere'llahu teala ma yeşau ve fi ayan-i hazreti Naili Abdullah Efendi Reisü'l-Küttab nale ma yetemennahu.*”

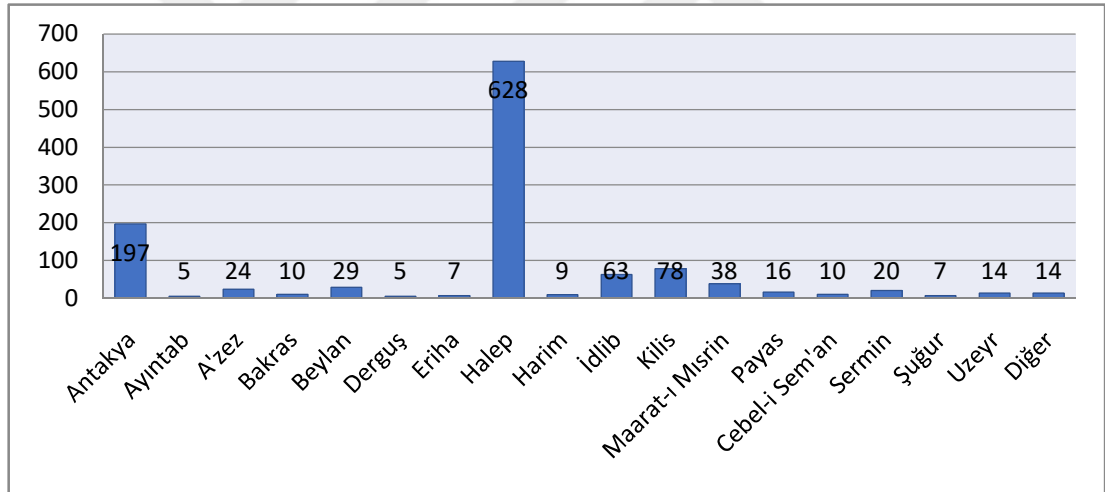
Defterin başında ve sonunda birer boş sayfa bulunmaktadır. Bu sayfalarda defterin künyesi tablo halinde yer almaktadır. Her pozda iki sayfa olacak şekilde 177 poz ve 351 sayfa yer almaktadır. Sayfa numaraları önceki defterde olduğu gibi Latin rakamlarıyla sonradan eklenmiştir. Kapsadığı zaman dilimi ve sayfa sayısı fazla olmasına rağmen, içindeki hüküm sayısı birinci deftere göre daha azdır. İkinci Halep Ahkâm Defterinde 1174 hüküm bulunmaktadır.

**Şekil 4:** İkinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



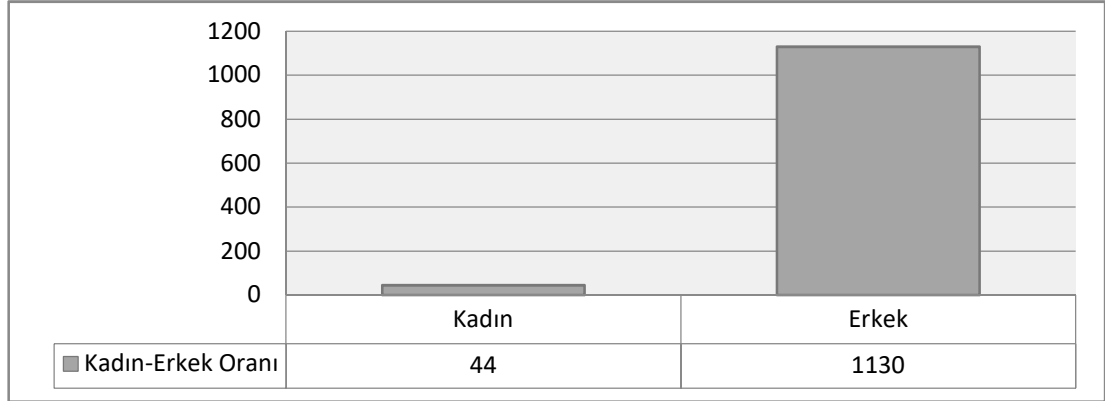
Tabloda alacak verecek ile ilgili hükümlerde % 5'lik bir artış meydana gelmiştir. Birinci Halep Ahkâm Defterinde % 31 olan oran ikinci defterde % 36'ya yükselmiştir. Yönetici sınıf ile reaya arasında en sorunlu alan olan Hukuksuz vergi meselesinde oran değişmemiştir. Her iki defterde de % 8'lik bir oran söz konusudur. Oransal olarak her iki defterde de değişmeyen şeylerden bir tanesi de idari işlere ve murabahaya dair hükümlerdir. Adi suçlar dediğimiz gasp, hırsızlık ve katl oranlarında bir düşüş meydana gelmiştir. Birinci defterde % 7 olan oran ikinci defterde % 5'e düşmüştür. Oransal olarak düşen bir başka şeyde eşkıyalık hadiseleridir. Eşkıyalık birinci defterde % 4 iken ikinci defterde % 3'e gerilemiştir. Verilerin değişmesini sağlıklı değerlendirmek için daha fazla veriye ihtiyacımız vardır. Oranlar üzerinde yapılacak sathi bir değerlendirme tek başına sağlıklı bir sonuç vermez.

**Tablo 6:** İkinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



İkinci Halep Ahkâm Defterinde genel olarak hüküm sayıları azalmasına rağmen Antakya ile ilgili hükümlerin sayılarında artış meydana gelmiştir. Antakya dışında hükümlerde artan bir başka yerleşim birimi de Maarat-ı Mısır'dır. Bu iki yer dışında kalan yerleşim yerlerinde genel bir düşüş söz konusudur. Maarat-ı Mısır'da en çok alacak-verecek ile ilgili hükümler görülmektedir. Bunun başlıca sebebinin birkaç sene öncesinde meydana gelen kıtlık olabileceğini akla getirmektedir. Antakya'da ise alacak-verecek, gasp, genel şikâyetler ve borçlarını ödeyemedikleri için taksitlendirme isteğinde artış meydana gelmiştir.

**Tablo 7:** İkinci Halep Ahkâm Defterinde Kadın-Erkek Oranı



Birinci Halep Ahkâm Defterinde % 5 olan kadınlarla ilgili hükümler ikinci defterde % 3,74'e gerilemiştir. Kadınların en çok şikâyetçi olduğu konular aile hukukunu ilgilendiren veraset ve vakıf ile ilgili meselelerdir. Genel şikâyetler ve alacak-verecek ile ilgili meseleler ikinci sırada yer almaktadır. Birinci defterde olduğu gibi ikinci defterde de katl ile ilgili davalarda ölen eşlerinin veya kocalarının hukukunu savunmuşlardır. Başvuru oranı erkeklere göre düşük olsa da kayda değer meselelerde seslerini duyurabildiklerini söylemek mümkündür.

**Tablo 8:** İkinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	1137	% 96,8	Müslim	1130	% 96,2
Gayrimüslim	37	% 3,2	Gayrimüslim	44	% 3,8
<b>Toplam</b>	<b>1174</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>1174</b>	<b>% 100</b>

Birinci Defterdeki oranlara yakın sonuçlar çıkmasına rağmen Müslümanların şikâyet oranlarında bir yükselme olduğu görülmektedir. Birinci defterde % 95,6 iken ikinci defterde bu oran % 95,8'e çıkmıştır. Halep'teki gayrimüslimlerin şikâyet oranlarının düşük olmasının birçok sebebi olabilir, ancak bu dönemde yabancı konsoloslukların himayesinde ticaret yaptıkları gerçeğinin bu oranlar üzerinde bir etkisi olduğu muhakkaktır. Bu dönemde cizye gibi vergilerden muaf olmak ve Avrupalı tüccarlara sağlanan imtiyazlardan faydalanmak için rüşvet vermek suretiyle

beratlı tüccar olmaya çalışılmıştır<sup>381</sup>. Şikâyet edilenlerin oranları birinci defterdeki oranlarla aynıdır.

**Tablo 9:** İkinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	209	309	% 67,6	%100
		Yönetilen	100		% 32,4	
	Yönetilen	Yöneten	160	865	% 18,5	%100
		Yönetilen	705		% 81,5	

Tabloda birinci defterle ikinci defter arasında oranlarda önemli değişimler yoktur. Sınıfların birbirlerinden şikâyet oranları daha yüksektir. İkinci defterde yönetenlerin yönetilenlerden şikâyetlerinde az da olsa bir yükselme meydana gelmiştir. Birinci defterde % 31,4 olan oran ikinci defterde % 32,4'e çıkmıştır. Yönetilenlerin yönetenlerden şikâyet oranları da aynı oranda artmıştır.

İkinci defterin kapsadığı zaman diliminde deprem ve kıtlık gibi felakete dair kısada olsa değindiğini görmekteyiz. Antakya'da meydana gelen deprem dolayısıyla Cami-i Kebir'in büyük zarar gördüğü ve cami vakfının geliri yetmediği için tamir edilemediği, vakıf yerine bir hayırseverin tamirâtı üstlendiğine dair bir belge mevcuttur<sup>382</sup>. Yine Antakya'da buna benzer bir türbenin deprem sebebiyle zarar gördüğü ve tamir edilmesi için izin talebinde bulunulmuştur<sup>383</sup>. Her iki belgede 1760 yılında yazıldığı ve depremin geçen sene olduğundan bahisle 1759 yılında olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Deprem gibi her dönem etkilerine şahit olduğumuz bir başka doğal afette kıtlıktır. Bir önceki defterde de örneklerini gördüğümüz bu hadise ile ilgili bu

<sup>381</sup> İnalçık, "İmtiyazat", 250.

<sup>382</sup> Antakya ahalisi gelüb medine-i Antakya'da vaki' Camii Kebir (...) geçen sene vuku bulan kesret-i zelzele sebebiyle bil-küllüye münhedim olmağla galle-i vakf (...) mürtezıkaya vefa edub fazlası olmadığınan ma'ada müzafat-ı vakfın dahi bir mikdarı münhedim olduğundan bu vakte degin tamirine mübaşeret olunmayub (...) medine-i merkurum a'yanından es-seyyid Ebu Bekir Efendi zevcesi Hacıye Fatma kadın demekle arif hatun sülüs malını vasiyet (..) ve medine-i mezburda sakin Seyyid Ahmed nam kimesneyi vasi nasb... **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 295.**

<sup>383</sup> Antakya sakinlerinden Molla Hasan demekle maruf kimesne gelüb Antakya kazasına tabi İncir Bulan nam mahalle mezaristanı kurbunda (...) Şeyh Hasan El-Ensari (?) kuddise sirruhu el-aziz'in türbe-i şerifi bundan akdem vaki' olan zelzeleden iki parça olub harabe müşrif olmağla (..) kendi malından ta'mirine izin verilmesi... **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 289.**

defterde de belgeler mevcuttur. Reayanın kıtlık sebebiyle borçlarını ödemeye güç yetiremediği için taksitle ödettirilmesi istenmektedir<sup>384</sup>. Buna benzer bir başka örnekte Eriha nahiyesi ile ilgilidir<sup>385</sup>.

### 3.2.3. Üçüncü Defter

Halep Ahkâm Defterlerinin üçüncüsü ve gerek sayfa sayısı gerekse içerdiği hüküm bakımından en büyüğüdür. 45x16 ebadındaki defterin kapak kısmı diğer iki defterde olduğu gibi ebru üzerine sülüs hat ile “*Haleb Defteri*” ibaresi yer almaktadır. Halep Defteri ibaresinin hemen altında defterin kapsadığı zaman dilimini belirten “*min evâil-i muharremü'l-haram sene 1176 ila evâil-i saferü'l-hayr sene 1194*” kaydı yer almaktadır. Bu tarihin miladi olarak karşılığı Ağustos 1762'den Şubat 1780'e kadar olan zaman dilimidir. Bu da 17 yıl 6 aya tekabül etmektedir. Ay olarak hesaplandığında 210 aya karşılık gelmektedir.

Üçüncü Halep Ahkâm Defterinde hükümlere geçmeden önce diğer defterlerde olduğu gibi dönemin Sadrazamı ve Reisü'l-Küttab'ının isimleri yer almaktadır. “*hazihî kuyud el-ahkâm-ı şikâyât fi zaman-ı sadr-ı sudur-u vüzerâ hazretî Rağîb Muhammed Paşa yessere'llahu ma yurid ve ma yeşau ve fi ayan-i hazretî Muhammed Recai Efendi Reisü'l-Küttab nale ma yetemennahu elvakiu fi sene sitte ve seb'in ve mietin ve elf.*” Diğer defterlerde sene kaydı bu kısımda yer almıyordu.

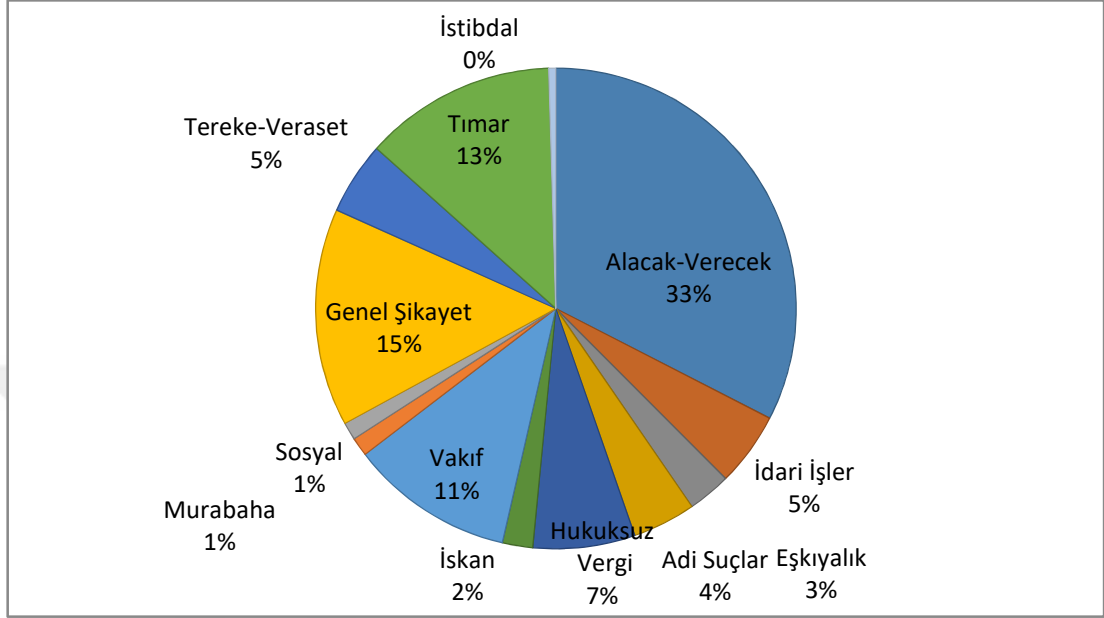
Defterin ilk sayfası sayfasında Latin harfleriyle künyesi yer almaktadır. 195 poz ve her pozda defterin iki sayfasını içine alacak şekilde dijital ortama

<sup>384</sup> Zeamet karyelerinden Antakya kazasına tabi Selaban nam karyenin ahali fukarası gelib bundan akdem kaht u gala ve kesret-i tekalif-i örfiye ve şakka vuku'undan naşi her birileri duyun-u vafireye mübtala ve ashab-ı duyun dahi beher sene üzerlerine istirbah ve devr ettirerek (...) muhtac ve ahvalleri digergun ve perişan oldukların dayinlerine olan akçe tamillerine göre tehir ettirilmek üzere bundan akdem yedlerine emri şerifim verilmiş iken dayinleri mündefi' olmayub tefaaten talebiyle bunları taciz ve rencideden hali olmamalarıyla hallerine merhameten dayinlerine olan deynleri beher on guruşa bir guruş verilmek üzere taksiten eda olunmasını erbab-ı vukuf ve mu'temed ve civarlarında sakın ve mütemekkin kimesnelerden istihbar ve bervechi muharrer beher on guruştan bir guruş taksit ile eda ettirmek babında... **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 74.**

<sup>385</sup> Halep kazası müzafatından Eriha nahiyesine tabi Katır karyesi reayası gelib kaht u gala takribiyle ahvalleri digergun ve kuvvet-i yevmiyelerini tedarikten aciz iken medik kalesi mütevellisi (boş) nam kimesne üzerlerine iki bin guruş isabet edip defaaten edasına kudret ve iktidarlari olmadığın bildirib perişan hallerine merhameten defaaten talebiyle teaddi ve rencide ettirilmeyub taksit ile edayı deyn ettirilmek babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden dayinleri muvacehesinde şer'le görülüb defaaten edayı deyne kudretleri olmayub ma'dem ve ma'ser oldukları sabit olur ise tehir ve taksit-i şer'i ile edayı deyn ettirilmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 2, s. 247.**

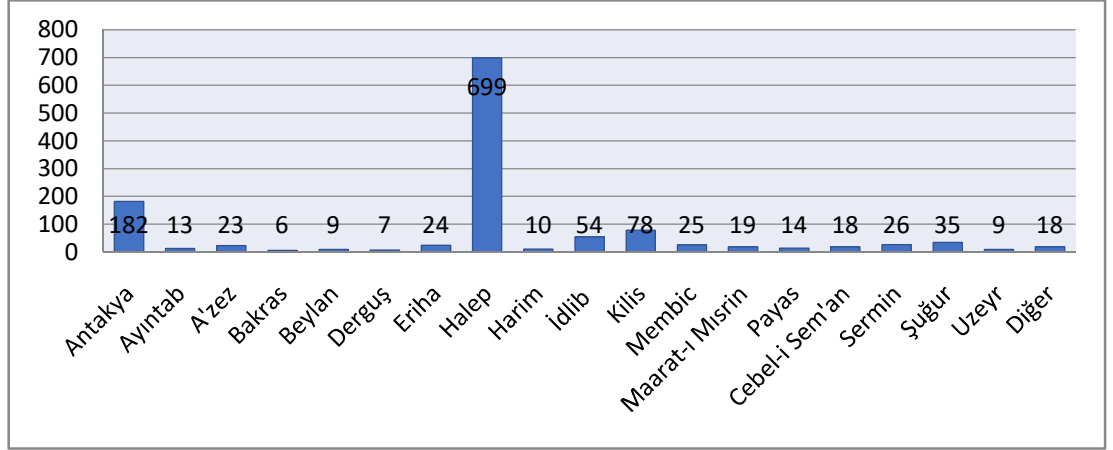
aktarılmıştır. 387 sayfalık defterde 1269 adet hüküm yer almaktadır. Halep Ahkâm Defterleri serisinin en büyük defteridir.

**Şekil 5:** Üçüncü Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Tabloda alacak verecek ile ilgili hükümler yine en büyük orana sahip olmakla birlikte % 3'lük bir gerileme görülmektedir. Gerileme sadece alacak verecek ile ilgili hükümlerde değil aynı zamanda tımarla ilgili hükümlerde de söz konusudur. Tımarla ilgili hükümlerde bir önceki deftere göre % 4'lük bir gerileme vardır. Ayrıca hukuksuz vergi olarak tanımladığımız hükümlerde ve adi suçlarla ilgili hükümlerde de birer puanlık bir düşüş söz konusudur. Aslında tablonun genelinde bir önceki deftere göre oranlarda düşüş meydana gelmiştir. Bunun bir istisnası iskân ile ilgili hükümlerdir. Bu konudaki hükümlerde iki puanlık bir yükseliş söz konusudur. Tımar sistemiyle doğrudan alakalı bu meselede reyanın gün geçtikçe ekip biçtiği toprağını terk ettiğini göstermektedir.

**Tablo 10:** Üçüncü Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Tabloda oransal olarak büyük farkların görüldüğü yerler Ayıntab, Eriha, Membic, Şuğur, Beylan ve Maarat-ı Mısirin'dir. Ayıntab'daki şikâyetlerin sebeplerinden bir tanesi şehrin naibinden kaynaklanan sıkıntılardır<sup>386</sup>. Su ile ilgili şikâyetler<sup>387</sup> ve hukuksuz vergilerdeki artışlar<sup>388</sup> da Ayıntab ile ilgili hükümlerin artmasına neden olmuştur. Eriha'da en çok alacak verecek ile ilgili hükümler artmıştır. İkinci sırada genel şikâyetler ve hukuksuz vergilerde bir artış söz konusudur. Membic'te ise artışın en büyük sebebi tımar ile ilgili yoğunlaşan şikâyetlerdir. Şuğur'da da Membic'e benzer bir şekilde tımar ile ilgili şikâyetlerin yanı sıra eşkıyalık hadiselerinde artış meydana gelmiştir. Hükümlerde artış yaşanan bu yerlerin aksine Beylan ve Maarat-ı Mısirin gibi yerlerde şikâyet oranlarında ciddi bir düşüş meydana gelmiştir.

Üçüncü Halep Ahkâm Defteri hem kapsadığı zaman dilimi hem de hüküm sayısı bakımından en büyük defter olmasına rağmen kadınların başvuru sayısındaki düşüş dikkatimiz çekmektedir. İkinci defterde 44 başvuru varken, üçüncü defterde bu sayı 36'ya düşmüştür. Oran olarak % 3,46'ya tekabül etmektedir. Birinci defterde oran % 5, ikinci defterde % 3,74 olarak gerçekleşmişti. Giderek azalan bir grafik söz konusudur. Bunun sebepleri üzerinde sağlıklı bir değerlendirme yapmak için elimizdeki veriler yetersizdir.

<sup>386</sup> BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 39; BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 40.

<sup>387</sup> BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 121.

<sup>388</sup> BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 294; BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 328; BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 335.

**Tablo 11:** Üçüncü Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	1222	% 96,3	Müslim	1232	% 97,08
Gayrimüslim	47	% 3,7	Gayrimüslim	37	% 2,91
<b>Toplam</b>	1269	% 100	<b>Toplam</b>	1269	% 100

Gayrimüslimlerin şikâyet oranlarında az da olsa bir artış meydana gelmiştir. İkinci Halep Ahkâm Defterinde % 3,2 iken üçüncü defterde % 3,7'ye yükselmiştir. Gayr-ı Müslimlerden şikâyet oranlarında ise tam tersi bir düşüş meydana gelmiştir. İkinci Halep Ahkâm Defterinde % 3,8 olan oran Üçüncü Defterde % 2,9'a düşmüştür.

**Tablo 12:** Üçüncü Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	337	462	% 72,9	%100
		Yönetilen	125		% 27,1	
	Yönetilen	Yöneten	172	807	% 21,4	%100
		Yönetilen	635		% 78,6	

Yönetenlerin şikâyet mekanizmasına başvuru oranlarında bir yükselme meydana gelmiştir. Yönetici sınıfın kendi içinde çatışması olarak okunabilecek bir durum oluşmuştur. İkinci Defterde yönetenlerin yönetenleri şikâyetleri % 67,6 iken üçüncü defterde bu oran % 72,9'a yükselmiştir. Buna benzer bir yükselme reyanın idarecilerden şikâyetlerine de yansımıştır. İkinci defterde % 18,5 olan oran üçüncü defterde % 21,4'e yükselmiştir. Her iki veride de yöneticiler aleyhine gelişen oransal bir büyüme söz konusudur.

Üçüncü Halep Ahkâm Defterinde diğer defterlerde olmayan yaklaşık dört yıllık bir kesinti dönemi vardır. Bu dönem Kasım 1770 yılında başlayıp Eylül 1774 yılında sona ermiştir. Aynı şekilde Diyarbakir Ahkâm Defterleri de bu dönemde kesintiye uğramıştır. Üçüncü Diyarbakir Ahkâm Defteri Ekim 1770 yılından Eylül 1774 yılına kadarki sürede kesintiye uğramıştır<sup>389</sup>. Halep ve Diyarbakir'da olduğu

<sup>389</sup> BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 3, s. 224.



gibi Erzurum Ahkâm Defteri de Eylül 1770'ten Eylül 1774'e kadarki zaman dilimi atlanmıştır<sup>390</sup>. Bu kesintinin sebebi olarak akla gelebilecek en makul açıklama Osmanlıyı derinden sarsan Osmanlı-Rus savaşıdır. Bu dönem üzerine yapılacak çalışmalarla olayın gerçek sebebi tespit edilebilir.

#### 3.2.4. Dördüncü Defter

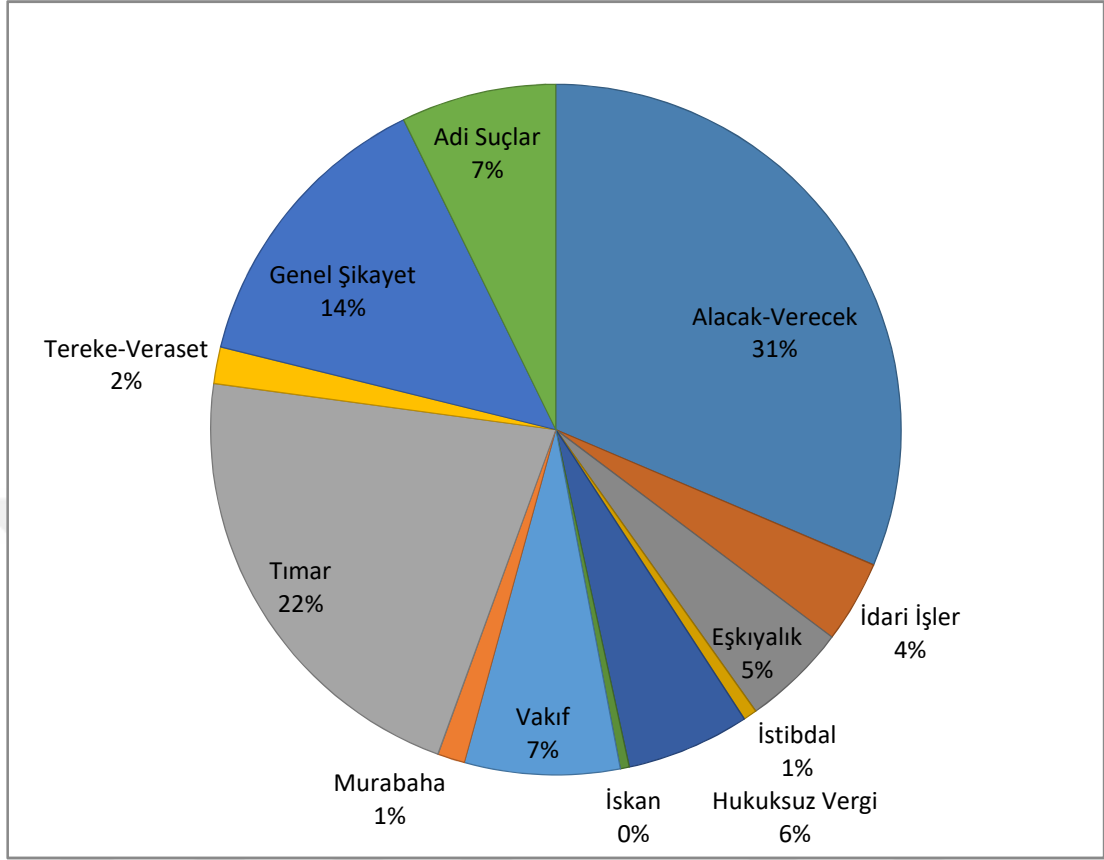
Dördüncü Halep Ahkâm Defterleri 72 poz ve 139 sayfadan oluşmaktadır. 47x17 ebadında olan defterin kabı ebru üzerine sülüs hatla “Haleb Defteri” ibaresiyle başlamaktadır. Halep Defteri ibaresinin altında defterin hangi yılları kapsadığına dair kayıt yer almaktadır. “*Min Evâhir-i Saferü'l-Hayr sene 1194 ila Evâsıt-ı Saferü'l-Hayr sene 1198*”. Bu hicri yıllar Şubat 1780 yılından Ocak 1784 yılları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. 3 yıl 11 ay ve toplamda 47 aylık bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Diğer defterler göz önüne alındığında bu defterin kapsadığı zaman dilimi oldukça sınırlı kalmaktadır. Zaten ilk üç defter dışındaki defterler hem hacim olarak hem de kapsadığı zaman bakımından küçüktürler.

Defterin ilk sayfasında daha önceki defterlerde olduğu gibi dönemin Sadrazamı ve Reisü'l-Küttab'ının isimlerinin yer aldığı künye yer almaktadır. “*Bismihî sübhanehu ve teala hazîhi kuyud-u ahkâm-ı şikayat li eyâlet-i Haleb fî zaman-ı sadr-ı sudur-u vüzerâ hazreti Silahdar Muhammed Paşa yesserellahu ma yurid vema yeşa ve fî ayan-ı Reisü'l-Küttab hazreti Halil Hamid Efendi nale ma yetemennahu fî sene 1194 fî şehir-i safer.*” Dördüncü Halep Ahkâm Defteri 468 hükümden meydana gelmiştir.

---

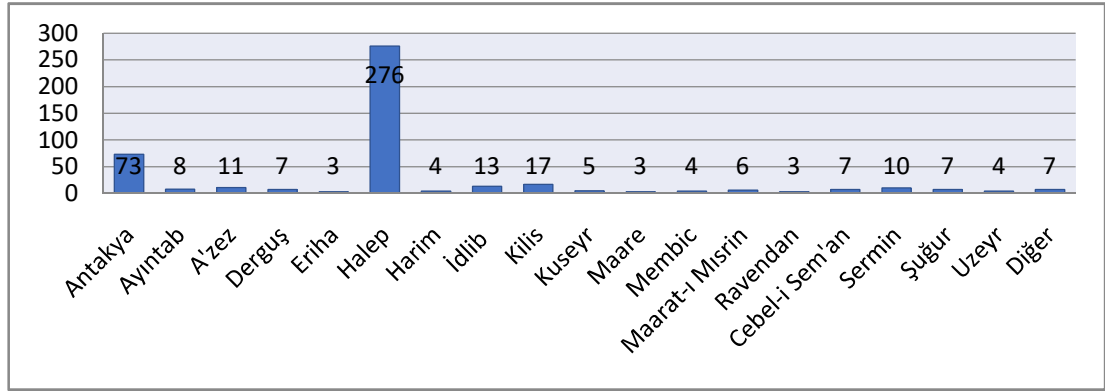
<sup>390</sup> BOA, A.DVNS. AHK. ER. d. 5, s. 280.

**Şekil 6:** Dördüncü Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Tablonun değişmeyen alacak verecek hükümleriyle ilgili kısmıdır. Dördüncü Halep Ahkâm Defterinde tımarla ilgili meselelerde büyük bir artış olduğu dikkatimizi çekmektedir. Bir önceki defterde % 13 olan oran bu defterde % 22'ye çıkmıştır. Osmanlı tımar sisteminin sorun üreten bir mekanizmaya dönüştüğünü göstermektedir. Artışın yaşandığı diğer alanların başında eşkıyalık ve adi suçlar dediğimiz gasp, hırsızlık ve adam öldürme gelmektedir. Bir önceki defterde % 3 olan eşkıyalık % 5'e yükselmiştir. Adi suçlar dediğimiz kategorideki suçlarda ise daha büyük bir artış meydana gelmiştir. Üçüncü Halep Ahkâm Defterinde % 4 olan Adi Suç oranı Dördüncü defterde % 7'ye yükselmiştir.

**Tablo 13:** Dördüncü Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Hükümlerin kaza ve sancaklara dağılımı olağanüstü durumlar olmadıkça oransal olarak pek farklılık göstermemektedir. Bazı zaman dilimlerinde çeşitli faktörlerin etkisiyle belli konulardaki hükümlerin oranlarında bir artış görmekteyiz. Bu tablo ile önceki tabloyu birlikte değerlendirdiğimizde Antakya'da eşkıyalık hadiselerinde bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Antakya ve çevresine musallat olan Kara İbrahim ve Fethullah isimli şakilerin yaptıkları tecavüzler sonucu eşkıyalık ile ilgili belgelerde bir artış meydana gelmiştir<sup>391</sup>.

Bu defterde kadınların başvuru oranında az da olsa bir artış meydana gelmiştir. Üçüncü defterde % 3,46 iken bu defterde % 3,84'e çıkmıştır. Oran oldukça düşük olmakla birlikte konu çeşitliliğinde bir artış meydana gelmiştir. Önceki defterde daha çok veraset ve tereke gibi miras hukuku ile ilgili hükümlerde kadınlar taraf olmuşken, bu defterde ekonomik konular yani alacak verecek davaları daha fazladır. Ayrıca kadınların büyük şehirlerde daha çok başvuru yaptıklarını görmekteyiz.

**Tablo 14:** Dördüncü Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	436	% 93,1	Müslim	441	% 94,2
Gayrimüslim	32	% 6,9	Gayrimüslim	27	% 5,8
<b>Toplam</b>	<b>468</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>468</b>	<b>% 100</b>

<sup>391</sup> BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 4, s. 79; BOA, A.DVNS. AHK. DB. d. 4, s. 45.

Gayrimüslimlerle ilgili hükümlerde bir artış meydana gelmiştir. Bir önceki defterde şikâyet eden gayrimüslim oranı % 3,7 iken, bu defterde neredeyse iki katına çıkarak % 6,9'a yükselmiştir. Şikâyet edilen Gayr-ı Müslim oranlarında önceki defterde oran % 2,91 iken bu defterde % 5,8 olmuştur.

**Tablo 15:** Dördüncü Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	146	190	% 76,8	%100
		Yönetilen	44		% 23,2	
	Yönetilen	Yöneten	66	278	% 23,3	%100
		Yönetilen	212		% 76,2	

Daha önceki defterlerle ilgili tablolarda her sınıfın kendi içinde çatışma yaşadığını belirtmiştik. Bu durumun gittikçe tersine döndüğünü görmekteyiz. Reayanın yönetici sınıftan şikâyet oranlarında gittikçe artan bir eğilim söz konusudur. Buna benzer bir durum yöneten sınıfın kendi içindeki şikâyetlerinde de bir artış gözlemlenmektedir. Bu durumun oluşmasında devlet kurumlarının gittikçe işlevini yitirmesinin payı büyüktür.

Dördüncü Halep Ahkâm Defteri daha önce bir çalışmaya kaynaklık etmiş ilk defterdir. 2008 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Canan Kuş tarafından defterin 1-53 sayfaları arasındaki bölümü yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Kelime okuma hataları olmakla birlikte, Halep Ahkâm Defterleri serisi içinde bir ilk olması açısından önemlidir<sup>392</sup>.

### 3.2.5. Beşinci Defter

Beşinci Halep Ahkâm Defterleri kapak hariç 102 poz ve her pozda iki sayfa yer alacak şekilde 204 sayfadan oluşmaktadır. Defterin son sayfasında günümüz rakamlarıyla 194 yazılmıştır. Defter numaralandırılırken tekrarlar meydana gelmiş, yapılan bu işlem karışıklığa neden olmasın diye sayıların yanına harfler eklenmiştir. 143, 144 sayfalarından sonra 143 (m), 144 (m) biri ayırıcı simgeler konulmuştur.

<sup>392</sup> Canan Kuş, *1780–1784 Tarihli Ve 4 Numaralı Halep Ahkâm Defteri (S.1–53) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008).

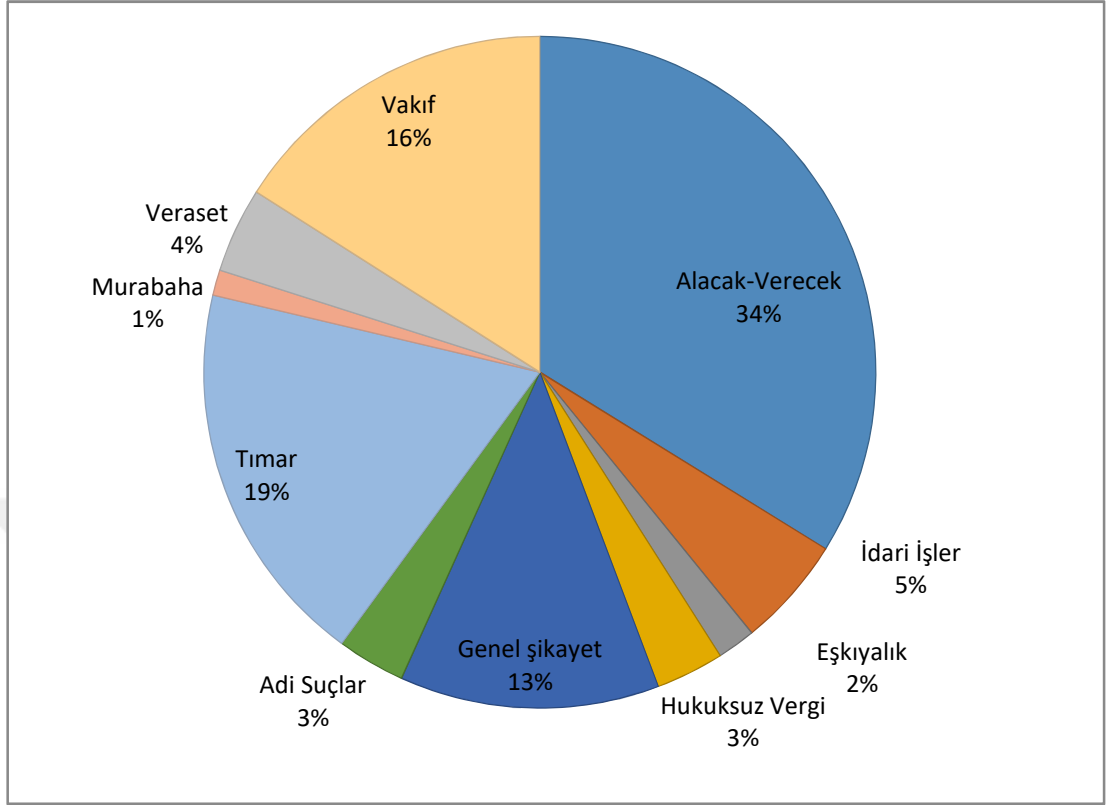
Ayrıca 109 yazıldıktan sonra 109 (m) eklenmiştir. 35 ve 36. sayfalar defter arasındaki derkâr yüzünden üç defa çekilmiştir.

Bütün defterlerde olduğu gibi ebru ile süslenmiş kapak üzerine sülüs hat ile “Haleb Defteri” ibaresi ve onun altında defterin ait olduğu zaman dilimini gösteren tarihlendirme mevcuttur. “*Min evâhir-i saferü’l-hayr sene 1198 ila evâil-i rabîü’l-ahir sene 1211*”. Bu tarihlerin miladi olarak karşılığı Ocak 1784 yılından Ekim 1796 yılları arasındır. 12 yıl 9 aylık zaman ay bazında 153 aya tekabül etmektedir. Defterin numaralandırılan ilk sayfasında başının başka bir defterde olduğu anlaşılan bir hüküm yer almaktadır.

Defterin ikinci sayfasında diğer defterlerde olduğu gibi dönemin Sadrazamı ve Reisü’l-Küttab’ının isimleri yer almaktadır. “*Bismihi sübhanehu ve teala hazihi kuyud-u ahkâm-ı şikayat-ı eyâlet-i Haleb fî zaman-ı sadr-ı süduru’l-vüzera hazreti Halil Hamid Paşa yesserellahu ma yurid vema yeşa’ ve fî ayyan-ı Reisü’l-Küttab hazreti El-hac Mustafa Efendi nale ma yetemennahu fî sene 1198 fî şehr-i safer.*”

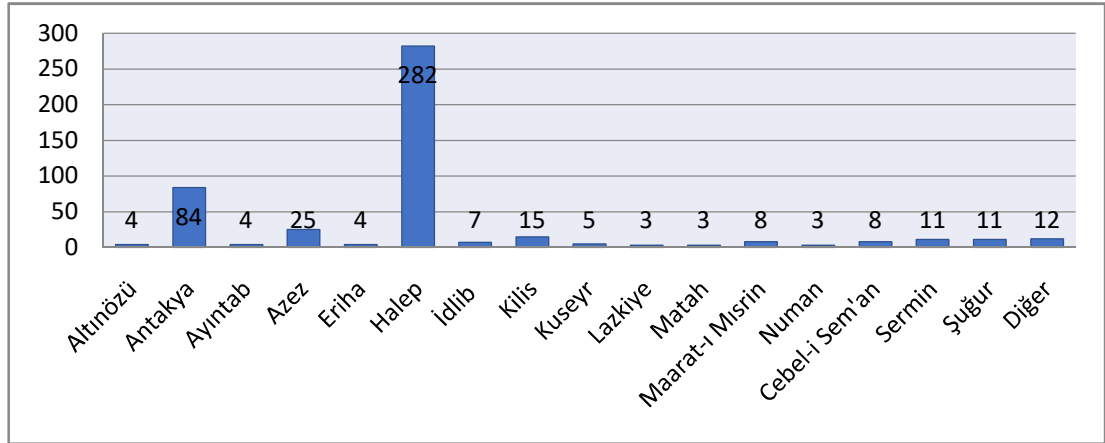
Bu defterde de üçüncü defterde olduğu gibi belli bir zaman aralığından sonra atlama yapılmıştır. 121. sayfadaki hükmün altında yer alan tarih “*fî evâhir-i cemaziye’l-ahir sene 1202*” iken bundan sonra yer alan hükmün tarihi “*fî evâsıt-ı şevval sene 1206*” olarak yazılmıştır. Dört yıllık bir zaman dilimi ara verildikten sonra defter kaldığı yerden devam etmiştir. Üçüncü defterdeki buna benzer aranın Halep Ahkâm Defterlerine has bir durum olmadığını göstermiştik. Bunun sebepleri üzerinde diğer defterleri de kapsayacak ciddi bir araştırma yapmak gerekmektedir.

**Şekil 7:** Beşinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Tablo olarak verdiğimiz konuların dağılımı ile ilgili her dönemin kendi şartları belirleyici olmuştur. Tabloda yeri hiç değişmeyen şey ekonomi eksenli gelişen alacak-verecek ile ilgili hükümlerdir. Diğer başlıklar temelde sabit kalsa da oranlarda ciddi değişimler olabilmektedir. Eşkîyalık duruma göre oransal olarak artıp eksilse de varlığını her zaman korumuştur. Bu durumu ifade etmek için eşkıyalık Osmanlı toplum hayatının bir parçasıdır dersek yanlış olmaz. Aynı şeyi herhangi bir yasal dayanağı olmayan ve hukuksuz vergi olarak isimlendirdiğimiz keyfi vergiler için de söyleyebiliriz. Adi suçlar Osmanlıya has bir durum değil, insanın yaşadığı her zaman ve zeminde olan ve olmaya devam edecek bir olgudur. Tımar ve vakıf sistemi toprağı ilgilendiren ve yaşanan diğer sorunlardan etkilenen bir yapıya sahiptir. Bu tabloda diğer defterlerde olduğu halde bu deftere girmeyen konular da vardır. İstibdal ve iskân tabloda yer almayan konulardır.

**Tablo 16:** Beşinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Tabloda sancak ve kazaların büyüklüğüyle orantılı hükümler görmekteyiz. Küçük kasabalardaki bazı olaylar zaman zaman orayla ilgili hüküm sayılarında bir artışa neden olsa da süreklilik arz etmemektedir. Halep, Antakya, A'zez, Kilis, İdlib en büyük yerleşim birimleri olmaları hasebiyle hükümlerin en yoğun olduğu yerlerdir.

**Tablo 17:** Beşinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	464	% 94,8	Müslim	462	% 94,4
Gayrimüslim	25	% 5,2	Gayrimüslim	27	% 5,6
<b>Toplam</b>	<b>489</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>489</b>	<b>% 100</b>

Tabloda şikâyet eden Müslim oranında önceki deftere göre % 1,7'lik bir artış meydana gelmiştir. Aynı oranda düşüş gayrimüslim şikâyet oranlarında görülmektedir. Şikâyet edilenler açısından önceki defter ile çok yakın oranlar söz konusudur. Müslim oranlarında % 0,2'lik bir artış yaşanırken aynı oranda Gayr-ı Müslimlerde düşüş meydana gelmiştir.

**Tablo 18:** Beşinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	162	223	% 72,6	%100
		Yönetilen	61		% 27,4	
	Yönetilen	Yöneten	41	266	% 15,5	%100
		Yönetilen	225		% 84,6	

Reaya yönetenlerden en çok hukukuz vergi ve vakıf topraklarına yönelik yaptıkları müdahaleler sebebiyle şikâyetçi olmuşlardır. Yönetici zümre ise daha çok alacak verecek ve tımar konularında şikâyetçi olmuşlardır. Oranlar defterden deftere farklılık göstermektedir. Defterlerin hepsi için geçerli olacak genel, kapsayıcı çıkarımlar yapmak zordur. Bütün defterlerin ortalamalarını almak suretiyle bir çıkarım yapmak daha doğru olacaktır.

Her defter ile ilgili kadın başvuru sayısını ve ilk iki defter için grafikte anlatma yoluna gitmiştik. Bu defterdeki kadın oranı diğer bütün defterlerdeki orandan daha yüksektir. Beşinci Halep Ahkâm Defterindeki kadın oranı % 8,1 olarak gerçekleşmiştir.

Beşinci Halep ahkâm defteri üzerinde de bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Kilis 7 Aralık Üniversitesinde Mehmet Kerem Karasu tarafından 2011 yılında defterin 1-99 sayfaları tez haline getirilmiştir. Dördüncü defter üzerine yapılan tez çalışmasına göre daha çok belge çalışılmıştır<sup>393</sup>.

### 3.2.6. Altıncı Defter

Altıncı Halep Ahkâm Defteri 100 poz ve 197 sayfadan oluşmaktadır. Diğer defter siyah beyaz olarak dijital ortama aktarılmışken bu defter renkli olarak çekilmiştir. Diğer defterlerde olduğu gibi ebru üzerine sülüs hat ile “*Zi’l-Rikab (?) Defter-i Haleb*” ibaresi yazılmıştır. Hemen altında defterin kapsadığı zaman dilimini gösteren ibare eklenmiştir. “*Min evâil-i cemadiye’l-ula sene 1211 ila evâil-i muharremü’l-haram sene 1229.*” Bu tarihlerin miladi olarak karşılığı Kasım

<sup>393</sup> Mehmet Kerem Karasu, *1784 - 1797 Tarihli ve 5 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1-99) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011).



1796'dan Ocak 1814 yılına kadar geçen zamandır. 17 yıl 2 ay ve toplamda 206 aylık bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Defterde asıl sayfalara geçmeden önce 2 sayfalık yazı bulunmaktadır. Defterin üçüncü sayfasında diğer defterlerde de yer alan dönemin Sadrazamı ve Reisü'l-Küttab'ının isimlerinin yer aldığı kayıt yer almaktadır. “*Bismihi sübhanehu haza defter kuyud-u ahkâm-ı şikâyat-ı eyâlet-i Haleb der zaman-ı sadr-ı sudur-u vüzera hazreti İzzet Muhammed Paşa yesserellahu ma yeşa' ve ma yurid ve fi ayan-i Reisü'l-Küttab Mustafa Rasih Efendi nale ma yetemennahu el-vakı'a fi sene 1211 gurre cemaziyelevvel.*”

Bu defterin diğer Halep Ahkâm Defterlerinden farkı Rikâb Ahkâm Defteri olmasıdır. Sadrazamın sefere çıkarken veya başka bir görev sebebiyle başkentten ayrıldığı zamanlarda yerine vekil olarak bıraktığı Rikâb kaymakamı veya Sadaret Kaymakamı denilen devlet görevlisi başkanlığında toplanan Divan'da alınan kararların yazıldığı defterlere Rikâb denir<sup>394</sup>. Defterde farkı zaman dilimlerinde Rikâb kaymakamı olarak görev yapanların kayıtlarını derlediği için, diğer defterlerin başında yer alan ve sadrazam ile Reisü'l-Küttab'ın isimlerinin yazıldığı kayıtlar gibi birçok kayıt mevcuttur. Bu defterin bir başka özelliği de hükümleri yazan kâtiplerin isimlerini hükümlerin altında yazmaya başlamalarıdır.

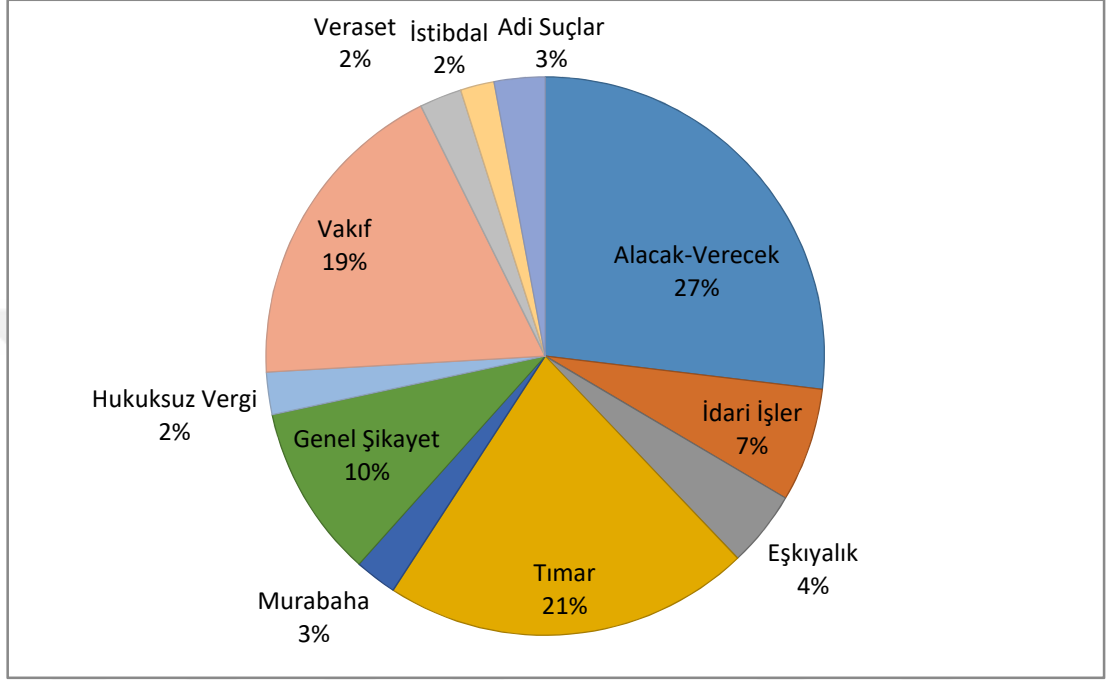
Defterin 124. sayfasında: “*Ber rikâb-ı kaymakam-ı âli makam hazreti Musa Paşa yesserellahu vema yurid ve fi ayan-ı Reisü'l-Küttab Es-seyyid Ahmed Safi Efendi nale ma yetemennahu evâil-i Muharrem sene 1222*”. Defterin 138. sayfasında: “*ber rikab-ı müstetab der zaman-ı kaymakam-ı alî makam hazreti Mahmud Ziyar Paşa ve fi ayan-ı Reisü'l-Küttab Muhammed Said Halis Efendi nale ma yetemennahu el-vakı'a evâsıt-ı şevval sene 1222*”.

Bazı sayfalarda dönemin Rikâb Kaymakamının ve Reisü'l-Küttab'ın adı yazılmasına rağmen altında herhangi bir hüküm yazılmadan kapatılmıştır. “*ber rikab-ı müstetab der zaman-ı kaymakam-ı alî makam Seyyid Mahmud Tayyar Paşa yesserellahu ma yeşa ve fi ayan-ı Reisü'l-Küttab Muhammed Salih Efendi nale ma yetemennahu el-vakı'a evâil-i muharrem sene 1223*”. Hemen altında değişen Rikâb kaymakamı ve Reisü'l-Küttab'ının adı yazılmış başka bir kayıt yer almaktadır.

<sup>394</sup> Osmanlı Arşiv Rehberi, s.7.

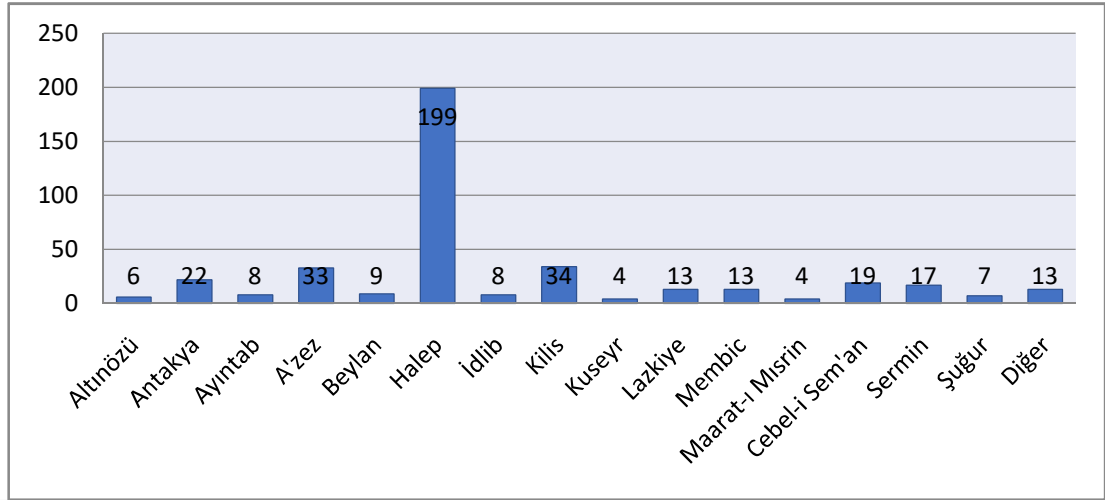
İkincisinin tarihi “*evâsıt-ı muharrem sene 1223*” olarak yer almaktadır. Bu şekilde değişen rikâb kaymakamı ve sadrazamların künyelerini bildiren on tane kayıt bulunmaktadır.

**Şekil 8:** Altıncı Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Altıncı Halep Ahkâm Defterinde ilk defa alacak-verecek ile ilgili hükümlerde oran % 30'un altına düşmüştür. Beşinci defterde % 34 olan alacak-verecek ile ilgili hükümlerde % 7'lik bir düşüş yaşanmıştır. Eşkîyalık hadiselerinde oransal açıdan % 100'lük bir artış meydana gelmiştir. Bir önceki defterde oran % 2 iken bu defterde % 4 olarak gerçekleşmiştir. Önceki defterde istibdal ile ilgili hüküm yokken bu defterde % 2'lik bir oranda istibdal ile ilgili hüküm görmekteyiz. Adi suçlar her iki defterde de % 3'lük bir orana sahiptir. Hukuksuz vergi bir önceki defterde % 3 iken bu defterde % 2'ye gerilemiştir.

**Tablo 19:** Altıncı Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Tabloda dikkatimizi çeken verilerden birisi Antakya ile ilgili hükümlerin neredeyse % 400 oranında düşmesidir. Kilis tam tersi bir şekilde % 100'den fazla bir oranda yükselmiştir. Tabloda Altınözü ile ilgili altı adet hükmün tamamı da tımar ile ilgilidir. Önceki defterdeki hükümler vakıf ile ilgiliydi. Bazı defterlerde halledilemeyen sorunlar yüzünden merkezden iletilen aynı içerikli hükümlerin gönderilmesine neden olmaktadır. Küçük şehirler ile ilgili hükümlerin bir anda yükselip düşmesinde tekrar eden hükümlerin etkisi büyüktür.

**Tablo 20:** Altıncı Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	370	% 90,4	Müslim	386	% 94,4
Gayrimüslim	39	% 9,6	Gayrimüslim	23	% 5,6
<b>Toplam</b>	<b>409</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>409</b>	<b>% 100</b>

Tabloda şikâyet edilenlerin oranlarında herhangi bir değişim meydana gelmemiştir. Her iki dini unsur açısından bir önceki defterdeki oranlar korunmuştur. Şikâyet eden Müslüman oranında bir düşüş meydana gelmişken Gayr-ı Müslim oranında tersine bir yükselme görülmektedir. Beşinci defterde % 5,2 iken bu defterde % 9,6'ya yükselmiştir.

**Tablo 21:** Altıncı Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	152	185	% 82,1	%100
		Yönetilen	33		% 17,9	
	Yönetilen	Yöneten	58	224	% 25,9	%100
		Yönetilen	166		% 74,1	

Reayanın yönetenleri şikâyetlerinde % 10'luk bir artış meydana gelmiştir. Beşinci defterde % 15,5 olan oran altıncı defterde % 25,9'a yükselmiştir. Yönetici sınıfın kendi içinde birbirini şikâyet oranlarında da bir yükselme meydana gelmiştir. Önceki defterde % 72,6 olan yönetenlerin yönetenleri şikâyeti bu defterde % 82,1'e yükselmiştir.

Bu defterdeki kadın başvuru oranı % 6,11'dir. Bir önceki defterde % 8,1 ile en yüksek oran elde edilmişti. Bu defterde % 2'lik bir düşüş meydana gelmiştir. Kadınların başvurularında en büyük pay alacak-verecek meselelerindedir. Veraset ile ilgili meseleler ikinci sırada ve vakıf ile ilgili hükümler üçüncü sırada gelmektedir.

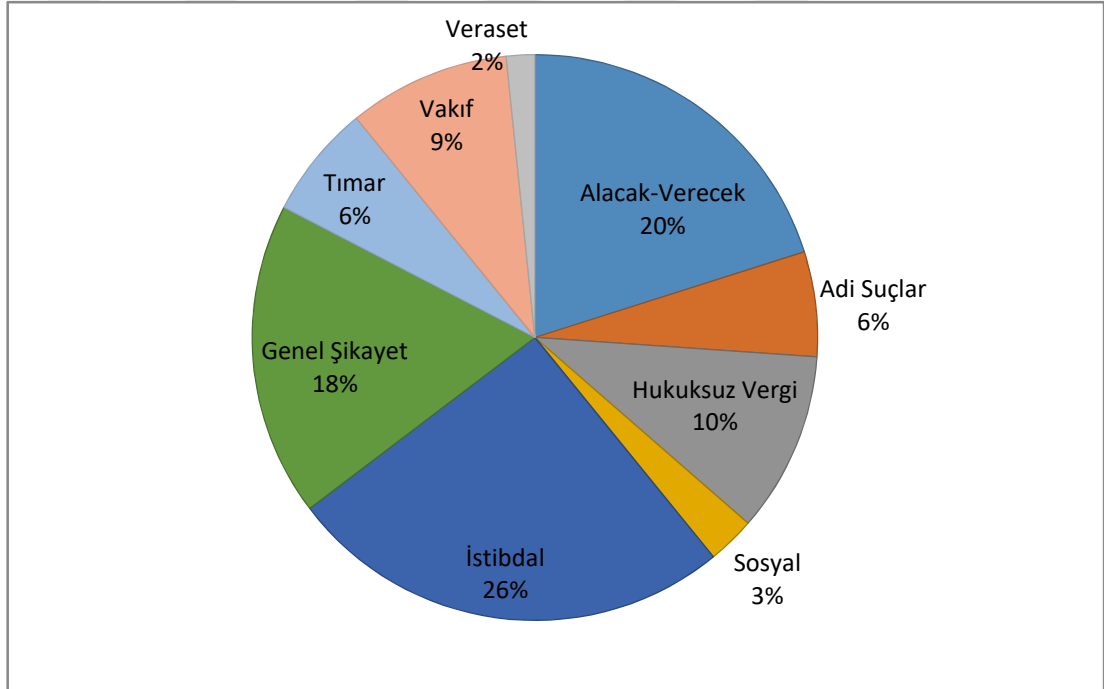
### 3.2.7. Yedinci Defter

Yedinci Halep Ahkâm Defteri 75 poz ve 138 sayfadan meydana gelmiştir. Yedinci Halep Ahkâm Defteri de renkli olarak dijital ortama aktarılmıştır. Ebru üzerine sülüs hat ile "Haleb Defteri" ibaresinden sonra, kapsadığı zaman dilimini gösteren kayıt yer almaktadır. "*Min evâil-i Rabiü'l-evvel sene 1255 ila evâsıt-ı cemaziye'l-âhir sene 1266*". Bu tarihin miladi olarak karşılığı Mayıs 1839'dan Nisan 1850 yılına kadar geçen zaman dilimidir.

Daha önceki defterlerde dönemin sadrazamı ve reisülküttab'ın adı anılırken bu defterde değişikliğe gidilerek dâhiliye ve hariciye nazırlarının isimleri anılmıştır. Tanzimat dönemi ile değişen bürokrasi ve kurumların yansımalarını burada görmek mümkündür. "*Haza defter-i şikâyet-i eyâlet-i Haleb der-zaman-ı umur-u dahiliye El-hac Emin Rauf Paşa ve umur-u hariciye Reşid Paşa yesserellahu ma yurid vema yeşa nale ma yetemennahu el-vaki'a fi evâil-i şehri-rabiü'l-evvel sene 1255*".

Altıncı Halep Ahkâm Defteri 1796-1814 yılları arasında kapsamaktaydı. Yedinci defterin kapsadığı tarihler ile arasında 25 yıllık bir boşluk olduğu görülmektedir. Bu oluşan boşluğu sekizinci Halep ahkâm defteri doldurmaktadır. Defterler numaralandırılırken bir karışıklık sonucu sekizinci defter ile yedinci defterlerin numaraları yer değiştirmiştir. Gerek içerik ve gerekse kapsadığı zaman dilimine baktığımızda bu çok açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu defterin kapsadığı zaman dilimi Tanzimat dönemi sonrasına denk geldiği için içerikler ve hitaplarda bir değişiklik meydana gelmiştir. Defterlerin içerik olarak çeşitliliğin ve zenginliğin azaldığını görmekteyiz. Bunda Tanzimat sonrası değişen kurumların etkisi büyüktür.

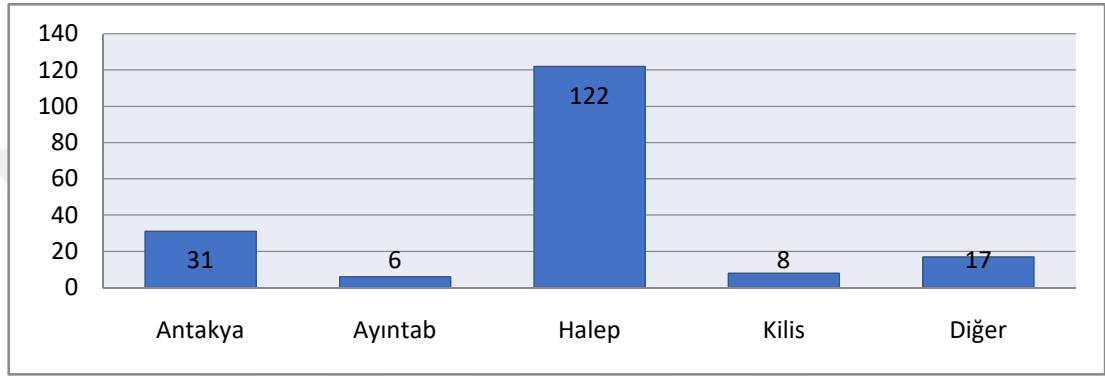
**Şekil 9:** Yedinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Tanzimat sonrasına denk gelen bu defterde konular yeni kurumların etkisiyle tamamen değişmiştir. Alacak verecek ile ilgili hükümlerde büyük bir düşüş görülmektedir. Vakıf ve vakıfların mülk değişimine dair istibdal meselelerinde tabiri caizse patlama yaşanmıştır. İki meseleye dair hükümleri topladığımızda % 35 gibi bir oran elde ederiz. Bu defterde hukuksuz vergi ile ilgili de bir artış olduğu görülmektedir. Bu defterdeki hükümler daha çok değişen hukukla ilgili yaşanan uyum sürecinin etkisi görülmektedir. Seyyid ve şeriflerin vergiden muafiyetinin

mecelle hukukunda devam edip etmediği ile sorunlardan kaynaklanmaktadır. Yine bu minvalde değerlendirilmesi gereken tımar ile ilgili davalar karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yeni kurulan askeri sistemde tımar büyük oranda kaldırılmış ancak bazı bölgelerde kısmen devam etmiştir. Düzenli orduya dâhil olan tımarlı sipahilerin hala eski sistem üzerinden maaş aldıkları görülmektedir. Tımar sisteminin tamamen kaldırılması zabıta teşkilatının kurulması sonrasında olmuştur<sup>395</sup>.

**Tablo 22:** Yedinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Diğer defterlerden oldukça farklı bir tablo ile karşı karşıyayız. Hem hüküm sayılarında büyük bir düşüş meydana gelmiş, hem de yerleşim birimleri sayı olarak düşmüştür. Diğer olarak isimlendirdiğimiz yerleşim yerlerinde birer ikişer hükümle Amik, A'zez, Cebel-i Barşa, İdlib, Kuseyr, Maare, Matah, Membic, Payas Cebel-i Seman ve Sermin gibi yerler vardır. Bu dönemde değişen idari taksimatın bu sayılar üzerinde etkisi olduğu muhakkaktır. İdari taksimat ile ilgili birinci bölümde bilgi verildiğinden burada ayrıca değinilmeyecektir.

**Tablo 23:** Yedinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	159	% 86,4	Müslim	170	% 92,4
Gayrimüslim	25	% 13,6	Gayrimüslim	14	% 7,6
<b>Toplam</b>	<b>184</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>184</b>	<b>% 100</b>

Tanzimat sonrası dönemde değişen durum tablolarındaki sayıların değişmesinde de kendini göstermektedir. Müslümanların şikâyet etme oranlarında ilk

<sup>395</sup> H.Veli Aydın, “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *OTAM* 12, (2015), 75.

defa bu kadar bir düşüş yaşandığı gibi gayrimüslimlerin sayılarında da tersine bir artış meydana geldiği görülmektedir. Bu durum aynı oranda şikâyet etme oranlarına da yansımıştır. Bu veriyi Tanzimat ile birlikte gayrimüslim tebaanın daha çok sisteme entegre olmasının bir sonucu olarak okumak mümkün, ancak tek başına bu veriden böyle bir sonuç çıkarmak aceleci bir yaklaşım olur.

**Tablo 24:** Yedinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
Şikâyet Eden	Yöneten	Yöneten	16	16	% 100	%100
		Yönetilen	0		% 0	
	Yönetilen	Yöneten	32	168	% 19,1	%100
		Yönetilen	136		% 80,9	

Tanzimat sonrası değişen tablolardan biride yönetenlerin sadece yönetenlerden şikâyetçi olmasıdır. Daha önceki dönemde sınıflar arasında vuku bulan şikâyetler yönetenler açısından değişmiştir. Buna benzer bir durum reyanın kendi içindeki şikâyetlerinde gözlemlenmekle birlikte oran daha düşüktür. Yedinci defterde kadın başvuru oranı % 4,89 olarak gerçekleşmiştir.

### 3.2.8. Sekizinci Defter

Sekizinci Halep Ahkâm Defteri 100 poz ve 192 sayfadan meydana gelmiştir. Arşivde dijitalleştirilme esnasında yaşanan bir karışıklık sonucu yedinci ve sekizinci defterler yer değiştirmiştir. Sekizinci Halep Ahkâm Defteri esas alınarak hazırlanan bir yüksek lisans tezi mevcuttur<sup>396</sup>. Tez çalışmasına konu olmasına rağmen yaşanan karışıklık fark edilememiştir. Tezin kapak kısmında 1839-1850 yılları arasındaki sekizinci defterin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi denmesine rağmen belgeler 1814 yılında başlayıp 1825 yılında son bulmuştur. Defterlere toplu olarak bakılmadan bu hatanın fark edilmesi de mümkün değildir.

Defterin kabında diğer defterlerde olduğu gibi ebru üzerine sülüs hat ile “Haleb Defteri” yazısı yer almaktadır. Tarihlendirme kısmında “*min evâil-i saferü'l-*

<sup>396</sup>Demet Karasu, *1839–1850 Tarihli Ve 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–100) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011).

*hayr sene 1229 ila evâhir-i Muharremü'l-Haram sene 1255*" yer almaktadır. Bu tarihlerin miladi olarak karşılığı Şubat 1814 ile Nisan 1839 yıllarına denk gelmektedir. 25 yıl 2 aylık dönem toplamda 302 ay etmektedir.

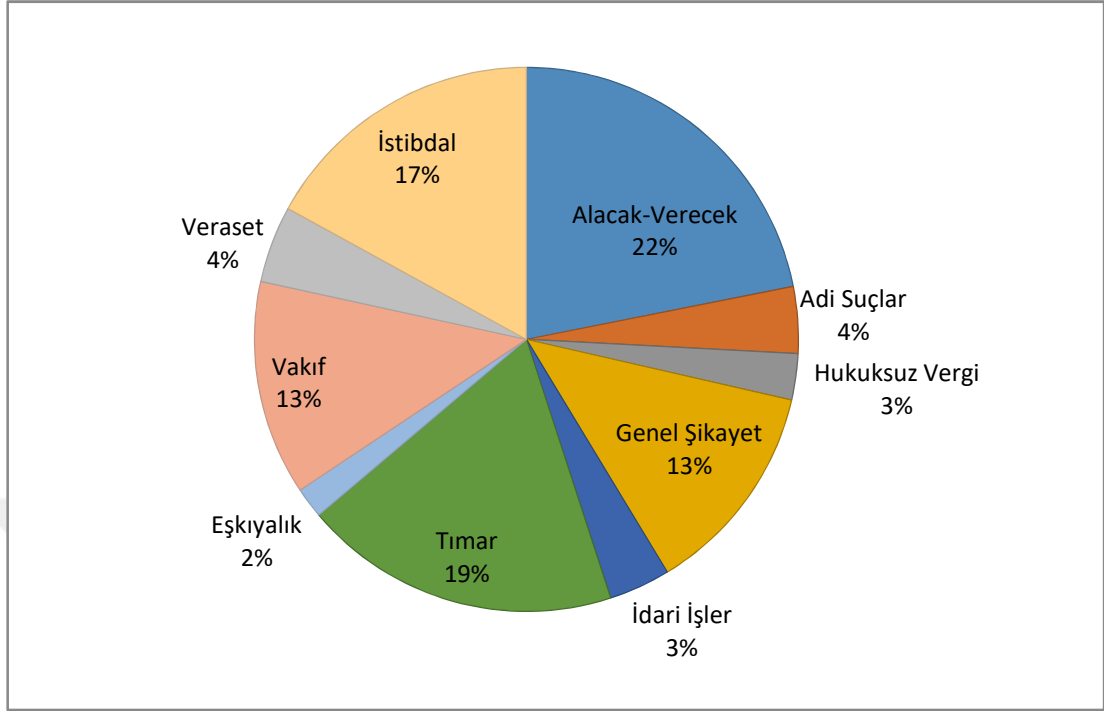
Defterin birinci sayfasında dönemin Sadrazamı ve Reisü'l-Küttab'ının isimlerinin yer aldığı kayıt bulunmaktadır. *"Bismihi sübhanehu ve teala haza defter-i ahkâm-ı eyâlet-i Haleb der-zaman-ı sadr-ı suduru'l-vüzera hazreti Ahmed Hurşid Paşa yesserellahu ma yurid vema yeşa ve fi ayan-ı reisü'l-küttab Muhammed Said Galib Efendi nale ma yetemennahu el-vaki'a evail-i safer sene 1229"*.

Tanzimat Dönemi öncesindeki çeyrek asırlık zaman dilimini kapsayan bu defterde değişen sadrazam ve reisü'l-küttab'lara dair kayıt sayısı dikkatimiz çekmektedir. Dönemin istikrarsız yapısı sonucu kısa zaman dilimlerinde birçok sadrazam ve reisü'l-küttab atanmış ve görevlerine son verilmiştir. Bu defterde yukarıdakine benzer yirmi adet kayıt yer almaktadır. Bu defter esasında yedinci ahkâm defteridir ve klasik dönemin son defteri olma özelliğine sahiptir. Bundan sonraki dönemde iki tane defter daha tutulmuş ve ahkâm defteri tutma geleneği son bulmuştur. Beşinci ve altıncı defterler gibi konu açısından zengindir. Tanzimat sonrası defterleri gerek içerik ve gerekse konu zenginliği bakımından daha sığ kalmışlardır.

Sekizinci Ahkâm Defterinin kapsadığı dönemde değişen sadrazamlar şunlardır: Ahmed Hurşid Paşa, Muhammed Emin Rauf Paşa, Muhammed Derviş Paşa, Seyyid Ali Paşa, Benderli Ali Paşa, El-hac Salih Paşa, Silahtar Ali Paşa, Abdullah Paşa, Muhammed Said Galip Paşa, Muhammed Selim Paşa ve Muhammed Emin Rauf Paşa (ikinci defa).

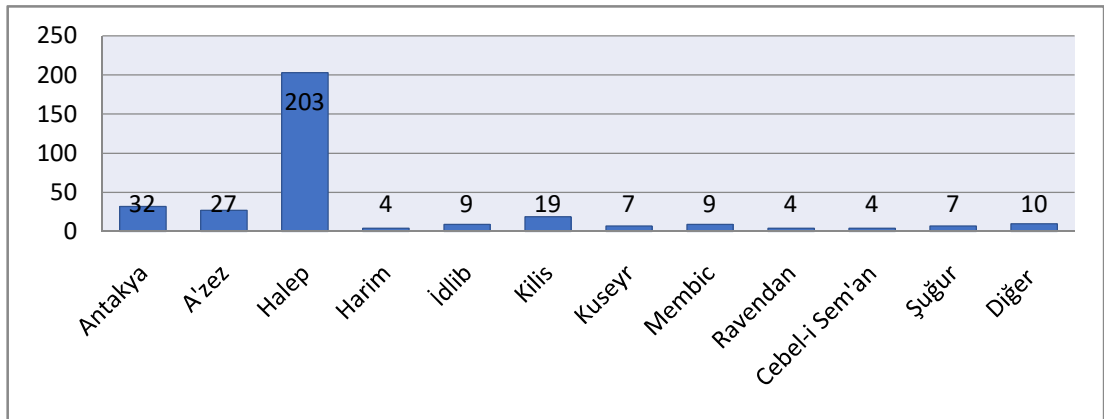


**Şekil 10:** Sekizinci Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Tabloda klasik dönemdeki defterlere benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Alacak verecek ile ilgili oran klasik defterler dediğimiz 1-5 arası defterlere göre düşük kalmıştır. Bu defterlerde alacak verecek ile ilgili hükümler % 30'un altına inmemiştir. En büyük artış istibdal ile ilgili hükümlerde görülmektedir. Genelde % 1-2 seviyesinde olan oran bu defterde % 17'ye çıkmıştır. Tanzimat dönemi ile kurumlarda hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Vakıflar bu değişim ve dönüşümün en az yansıdığı alanlardan biri olmuştur. Tablodaki diğer veriler genel ortalamalar seviyesindedir.

**Tablo 25:** Sekizinci Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Klasik dönem Halep Ahkâm Defterleri ile benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tabloda en büyük yerleşim birimleri olan Halep, Antakya, A'zez, İdlib, Kilis hükümlerin yoğunlaştığı yerlerdir. Tanzimat öncesi dönemi kapsayan bu defterde idari taksimat değişmemiş sonuçlar da kendinden önceki defterlere yakın çıkmıştır.

**Tablo 26:** Sekizinci Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	295	% 88	Müslim	300	% 89,5
Gayrimüslim	40	% 12	Gayrimüslim	35	% 10,5
<b>Toplam</b>	<b>335</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>335</b>	<b>% 100</b>

Tabloda verileri önceki ve sonraki defterlerle kıyasladığımızda Müslüman ahalinin şikâyet oranının gittikçe düştüğünü ve buna karşın gayrimüslim şikâyet oranlarının yükseldiğini görmekteyiz. Altıncı defterde Müslüman şikâyet oranları % 90,5 sekizinci defterde % 86,4 bu ikisi arasında yer alan ve karışıklık sonucu sekizinci defter dediğimiz, ama aslında yedinci defter olan bu defterde % 88 olarak gerçekleşmiştir. Verileri sıraladığımızda 90,5-88-86,5 yani gittikçe düşen bir eğilim görmekteyiz. Diğer veriler de buna paralel olarak düşüp yükselmiştir.

**Tablo 27:** Sekizinci Halep Ahkâm Defteri Yöneten-Yönetilen Şikâyet Tablosu

Şikâyet Eden		Şikâyet Edilen	Hüküm Sayısı	Toplam	Oran	Toplam
		Yöneten	Yöneten	73	90	% 81
Yönetilen	Yönetilen	17	% 19			
Yönetilen	Yöneten	25	245	% 10,3	%100	
	Yönetilen	220		% 89,7		

Reayanın yönetici sınıftan şikâyet oranının en düşük olduğu defterlerden biri sekizinci defterdir. Dördüncü defterde %23,3 olarak gerçekleşen oran beşinci defterde % 15,5'e düşmüş, altıncı defterde tekrar % 25,9'a yükselmiş, yedinci defterde 19,1 olmuş ve bu defterde oran %10,3 olmuştur. Bütün defterlerde olduğu gibi bu defterde de sınıfların kendi içindeki şikâyet oranı diğerlerinden daha

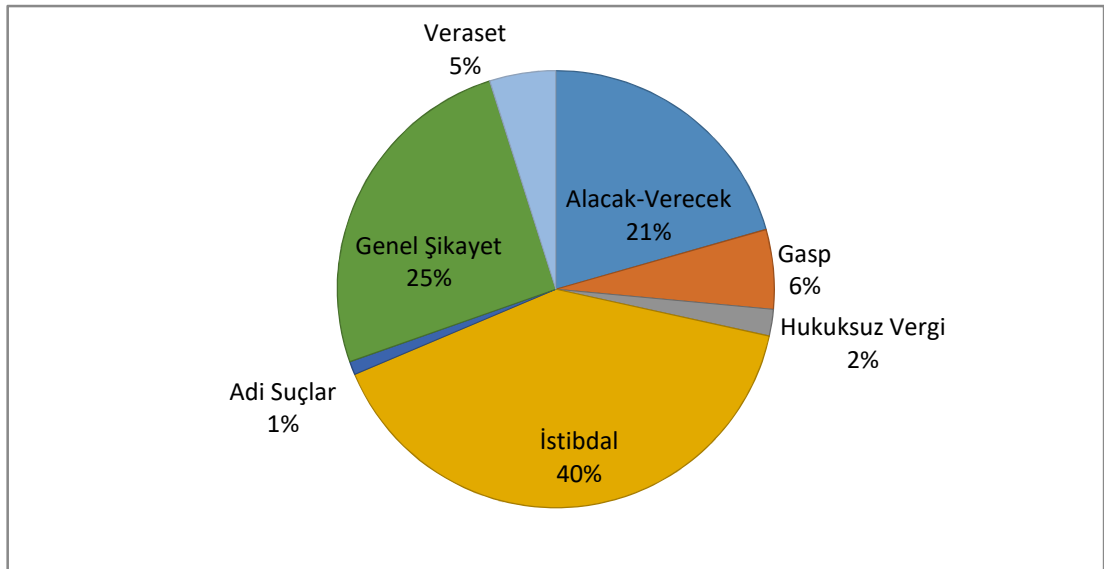
yüksektir. Sekizinci Halep Ahkâm Defterinde kadınların şikâyet oranı % 5,67 olarak gerçekleşmiştir.

### 3.2.9. Dokuzuncu Defter

Halep Ahkâm Defterleri serisinin dokuzuncu ve son defteri 44 poz ve 84 sayfadan meydana gelmiştir. 18,5x46 ebadındaki defterde ebru süsleme üzerine sülüs hat ile “Halep Defteri” ibaresi yazılmıştır. Tarihlendirme kısmı diğer defterlerden farklı olarak ucu açık bırakılmıştır. Diğer defterlerde defterin kapsadığı zaman dilimi başlangıç ve bitiş olarak yazılmışken bu defterde sadece başladığı tarih yazılmıştır. Buna göre: “*Min evâil-i Recebü'l-ferd sene 1266 ila ..*” yazılmıştır. Defterin son sayfasındaki hükmün tarihine baktığımızda “*22 cemaziyelâhir 1298*” olarak kayıt düşülmüştür. Bu tarihler miladi olarak Mayıs 1850 ile Mayıs 1881 yılları kapsamaktadır.

Defterin ilk sayfasında “*Ya fettâh haza defter-i eyâlet-i Haleb der-zaman-ı sadr-ı sudur-u vüzera hazreti Mustafa Reşid Paşa ve fi eyâm-ı umur-u nezaret-i hariciye hazreti Muhammed Emin Ali Paşa yesserellahu ma yurid vema yeşa el-vakı' fi gur-re-i receb sene 1266*”. Defterin başındaki bu kayıt daha süslü ve büyük harflerle yazılmıştır. Değişen sadrazam ve hariciye nazırları için defterde 54 kayıt düşülmüştür. Birçoğu sadece düşülen kayıtle sınırlı kalmış altında herhangi bir hüküm yazılmadan kayıt kapatılmıştır.

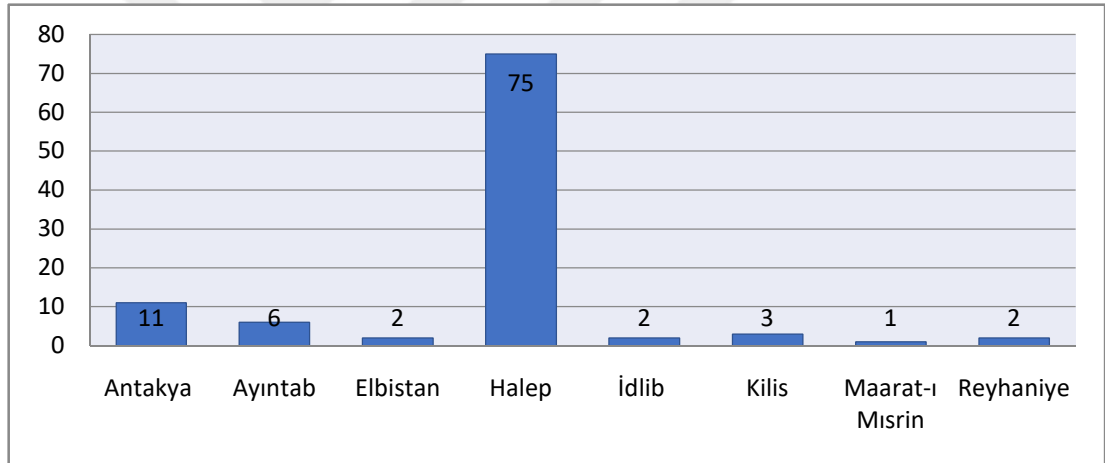
**Şekil 11:** Dokuzuncu Halep Ahkâm Defteri Konu Dağılımı



Dokuzuncu defter konu zenginliği bakımından oldukça düşüktür. Uzun zaman aralığına yayılmış olan defterde belge sayısı ve içerikteki zenginlik kaybolmuştur. Defterin neredeyse yarısı vakıfların mülk değişimi ile ilgili bir kavram olan istibdal ile ilgilidir. Tanzimat ile birlikte yeni ihdas edilen kurumlar klasik şikâyet mekanizmasına olan ihtiyacı azaltmıştır.

Bu defterde tımar ile ilgili şikâyetler bulunmamaktadır. Tımar sisteminin kalkması vakıflar ile ilgili şikâyetlerin azalmasına da etki etmiştir. Tımarın kaldırılması iskân ile ilgili hükümlerin de önüne geçmiştir. Bu defterde olmayan şeylerden biri de eşkıyalık ile ilgili şikâyetlerdir. Adi suçlar ile ilgili olarak defterde yalnızca bir katl hadisesi ve gasp ile ilgili birkaç hüküm bulunmaktadır. Defterin kapsadığı zaman dilimini düşündüğümüzde oran oldukça düşük kalmaktadır.

**Tablo 28:** Dokuzuncu Halep Ahkâm Defterindeki Hükümlerin Mekânsal Dağılımı



Tanzimat sonrası idari taksimatın değişmesiyle birlikte yeni yerleşim birimlerini görmekteyiz. Reyhanîye ve Elbistan ile ilgili hükümlere ilk defa bu defterde karşılaşmaktayız. Tanzimat sonrası eyâletin sınırları daraltılmıştır.

**Tablo 29:** Dokuzuncu Halep Ahkâm Defteri Müslim-Gayrimüslim Şikâyet Oranları

Şikâyet Edenler			Şikâyet Edilenler		
Din	Şikâyet Sayısı	Oran	Din	Şikâyet Sayısı	Oran
Müslim	89	% 87,2	Müslim	93	% 91,1
Gayrimüslim	13	% 12,8	Gayrimüslim	9	% 8,9
<b>Toplam</b>	<b>102</b>	<b>% 100</b>	<b>Toplam</b>	<b>102</b>	<b>% 100</b>

Halep Ahkâm Defterleri içinde başlangıcından sona doğru gelindiğinde gayrimüslimlerin şikâyet oranlarında düzenli bir artış olduğunu görmekteyiz. Arada küçük dalgalanmalar olsa da yukarı doğru seyreden bir grafik söz konusudur. Birinci defterden dokuzuncu deftere doğru gayrimüslimlerin şikâyet etme ve edilme oranları sırasıyla 1.(4,4-3,8), 2.(3,2-3,8), 3.(3,7-2,91), 4.(6,9-5,8), 5.(5,2-5,6), 6.(9,6-5,6), 7.(13,6-7,6), 8.(12-10,5) ve 9.(12,8-8,9) olmuştur.

Her defter için düzenli olarak verdiğimiz yöneten-yönetilen şikâyet oranları bu defterde şikâyet edenlerin tamamı yönetilenlerden olduğu için verilmemiştir. Yönetici sınıf aleyhine iki şikâyet vuku bulmuştur. Bu defterde kadınların şikâyet oranı da % 2,91 olarak gerçekleşmiştir.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### VERİLER VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde defterlerden elde ettiğimiz ve konularına göre ayırdığımız veriler ışığında dönemi anlamaya çalışacağız. Belgelerdeki verileri konulara göre ayırırken bazen birçok konuya değinildiği için hangi kategoriye koyacağımız konusunda zorlandık. Tımarla ilgili bir belgede hem tımar hem vakıf hem reaya ile ilgili bilgiler verilebildiği için şikâyet konusu olan husus hangisi ise ona göre bir sınıflandırma yaptık. Belgenin sonunda yer alan hüküm bölümü belgeyi sınıflandırmada esas alınmıştır. Burada bir matematik problemi çözümede olabilecek bir objektiflik zaten söz konusu olamaz. Bizim yaptığımız sınıflandırmada sübjektif değerlendirmeler kaçınılmaz olarak olmuştur.

Karşılaştığımız bazı belgeler gerek konuları ve gerekse o konuda verilen hüküm açısından oldukça nettir. Bu tür belgeleri kategorilendirmek basittir. İç içe geçmiş birçok konudan bahsedildiği için, ancak hakkında verilen hükme bakınca anlaşılabilir belgeler de az değildir. Alacak-verecek ile ilgili belgeler sınırları net olarak çizilmiş bir yapıya sahiptir. Borçlunun vermesi gereken meblağ ve elindeki senede dayanarak tahsil edilmesi istenir. Biz sınıflandırma yaparken alacak-verecek kategorisine dâhil olmakla birlikte murabaha bahsini ayrı bir kategoride değerlendirdik. Murabahanın bireysel şikâyet boyutunu aşan sosyal bir yönü bulunduğu için böyle bir ayırımı uygun gördük.

#### 4.1. ALACAK-VERECEK İLE İLGİLİ DAVALARI

Halep ahkâm defterlerinde oransal olarak en çok karşımıza çıkan davalar alacak-verecek ile ilgili olan davalardır. Hükümlerin % 29,6'lık kısmı alacak-verecek konusu ile alakalıdır. Alacak-verecek ile ilgili belgelerin çok olmasında Halep'in Osmanlı dönemindeki en büyük ticaret merkezlerinden biri olmasının etkisi büyüktür.

Alacak verecek ile ilgili davaların neden bu kadar yoğun olduğu meselesi üzerinde durulmaya değer bir meseledir. Yerel mahkemeler bu sorunu halletmekten aciz olacak kadar yaptırım gücünden yoksun mu kalmışlardır? Elinde hücceti olduğu halde alacağını tahsil edemeyen reaya bir umut diyerek ülkenin en yüksek yargı

merciine başvurmaktan başka çaresi olmadığı anlaşılmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen alacak verecek ile ilgili hükümlerin büyük çoğunluğu “mahallinde şer’le görülmesi” yönünde çıkmıştır. Böylece sorun yine yerel mahkemeye havale edilerek çözümün orada bulunması gerektiği vurgulanmıştır.

Defterlerde alacak verecek ile ilgili belgelerin büyük bir bölümü klişeleşmiş bir dil kullanılmak suretiyle hazırlanmıştır. Klasik alacak verecek şablonuna sahip belgelerde şikâyete konu olan durumla ilgili nitelikli bilgi çok azdır. A şahsının B şahsından X tarihinde alacağı Y miktarındaki alacağının mahallinde şer’le görülerek halledilmesi istenir. Bu tür belgelerde olayın arka planına dair bilgi elde etmek oldukça güçtür. Belgelerin ancak % 10’luk bir bölümü bize dönemin sosyal, siyasal ve kültürel atmosferini tahlil etmemize yarayacak ipuçları vermektedir.

Burada ele alacağımız belgelerin klasik alacak verecek belgelerinden ziyade bir hikâyesi olan, satır arasından bir tarihi bilgi kıvrıntısı olan belgeler olduğunu ifade etmek gerekir. Belgelerin büyük çoğunluğunu oluşturan kısmı ise istatistikî veri sunması açısından değerlendirilebilir ki tezin üçüncü bölümünde bu istatistiklere yer verilmiştir.

Alacak verecek ile ilgili belgelerde dikkatimiz çeken hususlardan bir tanesi borçluların yerel güç odaklarına dayanması meselesidir<sup>397</sup>. Bu güç odakları genelde zorba anlamındaki Arapça “mütegallibe” kelimesi ile ifade edilmiştir<sup>398</sup>. Mütegallibe sınıfı eşkıyadan olabileceği gibi gücünü yasal statüsünden alan kadı, voyvoda gibi

<sup>397</sup> Ulemadan Abdurrahman zide salahehu gelib Haleb sancağında vaki Şuğur kazası müzafatından Kuseyr nahiyesi ahaliyelerinden malumel esami kimesneler zimmetinde hukuk-u şer’iyeden bin yüz elli (boş) senesinden beri beş kese akçe alacak hakkı olmağla taleb eyledikte mezburlar Cebel-i Sem’an ekradından bazı kimesnelere istinaden hilaf-ı şer’i şerif edadan taallül ve muhalefet ve gadr murad eylediklerin bildirib siz ki vezir-i müşarün ileyh ve mevlana-yı muma ileyhsiz huzurunuzda şer’le görülüb temessükleri mucibi mezburların zimmetinde sabit ve muvacehe olan hakkı tamamen tahsil ve bikusur alıverilib eda-yı şer’i ve ihkak-ı hak olunmak babında size hitaben hükmü hümayunum rica eylediği ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 47.**

<sup>398</sup> Sarraf taifesinden Petrus nam zımmi gelib Antakya sakinlerinden fellah taifesinden malumel esami kimesneler zimmetlerinde bunun bin yüz elli (boş) senesinden malumel miktar gurusu alacak hakkı olub bundan akdem taleb ve almak istedikte hevasına tabi kadıya ve mütegalibeden Mağğazoğlu (?) Molla Yunus ve Dervişoğlu nam kimesnelere istinaden hakkı verilmeyub iptaline sa’y bir türlü icray-ı hak olunmayub hilaf-ı şer’i şerif gadr sevdasında oldukların bildirib şer’le görülüb mezburların zimmetlerinde şer’le sabit olan hakkı her ne ise marifet-i şer’le tahsil ve bila kusur buna alıverilib bervech-i şer’i tallül ve muhalefet ettirilmeyib muğayirden alakası olmayanı davasına karıştırılmayub icra-yı hak olunmak babında emri şerifim rica eylediği ecilden mahallinde şer’le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 63.**

resmi zevatta olabilmektedir<sup>399</sup>. Aynı mesele için defalarca hüküm yazıldığı halde sorunun çözülemediğini görmekteyiz. Alacak verecek ile ilgili belgelerin sayıca çok olmasında bu tekrarların payı büyüktür.

Alacak verecek ile ilgili Divan'a yansıyan hükümlerden, devletin boğuştuğu ciddi sorunlar karşısında vatandaşın küçük taleplerinin, işleyişi aksatan bir durum olmadığı sürece, devletçe fazla ciddiye alınmadığına dair bir kanaat uyandırmaktadır. Belgelerin uzun zaman aralıklarıyla tekrar edilmesinden anlaşılacağı üzere, alacak verecek davaları için merkezden hüküm yazmakla yetinilmiştir. Belki de devletin en azından bu konudaki tavrı vatandaşın yerel güç odaklarından medet ummasına sebep olmaktaydı. Karşılıklı olarak birbirinden beslenen adalet ve zorbalık mekanizması ironik de olsa günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

Alacak verecek davalarında alınması talep edilen borcun "*cihet-i şer'den*<sup>400</sup>", "*cihet-i karz-ı şer'den*<sup>401</sup>", gibi klişelerle ifade edildiğini belgelerde sıkça görmekteyiz. Kur'an'da karşılık beklemeden borç vermeyi "*Allah'a borç vermek*<sup>402</sup>"le eş değer bir salih amel olarak ifade ettiğinden Müslüman toplumlarda herhangi bir kar gütmekten borç vermek yaygınlaşan bir hayırseverlik biçimi haline gelmiştir. Şeriyye sicillerinde bu tür kavramlarla ifade edilen borcun herhangi bir senede dayanmadığını görmekteyiz. "*Cihet-i karz-ı şer'den*" alacak iddiasında bulunanlardan kadılar başka deliller istemişlerdir<sup>403</sup>. Büyük miktarlardaki alacak

<sup>399</sup> Kaza-i mezburdan malumel esami kimesneler tekalif ve sair umur-u hususilerini rü'yet için vekil tayin edilen şeyh Mustafa 1145 senesinden beri ahz ve itaya mutaallık hesap ve kitabları ve mezburun zimmetinde külli akçe alacak hakları olmağla mezbur ile bundan esbak muhasebe görüldükte mezbur zimmetinde üç seneden dokuz kise iki yüz on altı guruş alacak hakları zuhur etmiş iken mezbur vermediğinden naşi muhasebelerini dahi marifeti şer'le muhasebelerin görüb zimmetinde zuhur eden haklarını almak murad eylediklerinde mezbur hevasına tabi voyvoda ve kadıya istinaden kendi takriri üzere bir tarikle peyda eylediği mezur hüccet ibrazıyla mücerred ibtali hak için bahane ile muhasebe görmekten imtina ve gadr-ı külli sevdasında olduğun bildirib marifet-i şer'le muhasebesi görülüb hakları her ne ise tahsil edilmesi.. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d. 1, s. 109.**

<sup>400</sup> Ulemâdan Mahmud zide ilmihu gelüb bunun Medine-i Haleb sâkinlerinden Halil Abdullah Ağa dinmekle marûf kimesne zimmetinde bin yüz doksan senesinden beru cihet-i şer'den yüz altmış iki guruşu olmağla(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5, s. 80.**

<sup>401</sup> Sabika Yenişehir kadısı Emin zide fazluhu südde-i saadetime arz-ı hal edip sabıka İdlib Müftüsü olan Esseyyid Yasin Kamil nam kimesnenin cihet-i karz-ı şer'i bermuceb-i temessük 1500 guruş alacak hakkı olduğun(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 172.**

<sup>402</sup> Kuran-ı Kerim, 57/11.

<sup>403</sup> (...)Var[var] Ali Paşa zimmetinde cihet-i karz-ı şer'den bin dört yüz riyâlî kuruş hakkım olup [kable'l-ahz merkûm vefât] etmekle zimmetinde kalmışdır, suâl olunup terekesinden aliverilmesin taleb ederim dedükde, gıbbe's-suâl mûmâ-ileyh Mustafa Bey husûs-ı mezkûru inkâr edicek, müdde'î-i mûmâ-ileyhden da'vâ-yı meşrûhasını mübeyyine beyyine taleb olundukda, udûl-i ahrâr-ı ricâlden olup Dergâh-ı âlî kapıcıbaşılardan Hasan Ağa b. Abdullah ve mahmiye-i mezbûrede Ayasofya-i Kebîr



iddialarında “*ba’de’l-sübut*” yani alacak iddiasında bulunan kişinin iddiasını ispatladıktan sonra tahsil edilmesi istenmektedir<sup>404</sup>.

Alacak verecek ile ilgili davalarda herhangi bir alt limit yoktur. 50 guruşluk alacağının tahsil edilmesi için yapılan başvurular görmek mümkündür<sup>405</sup>. Aynı belgeden anlaşılacağı üzere, bu kadar küçük miktarlar için şikâyet sahibi Ayıntab’dan kalkıp İstanbul’a kadar gitmiştir. Alacak verecek ile ilgili şikâyetlerde miktar sınırı olmadığı gibi belli bir zaman aşımının da olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Belgede<sup>406</sup> 1151 (M.1738) senesinde gerçekleşen bir olaydan dolayı 1164 (M.1751) yılında şikâyette bulunmuştur. Olayın üzerinden bu kadar uzun zaman geçtikten sonra şikâyete konu olması sık karşılaşılan bir durum değildir. Reyanın Halep’ten İstanbul’a kadar uzun mesafeli bir yolculuğu göze aldıktan sonra, farklı konulardaki şikâyetlerini tek seferde dile getirdiği görülmektedir. Defterde aynı kişi tarafından aynı tarihte gasp, hukuksuz vergi ve alacak verecek ile ilgili şikâyet kaydı bulunmaktadır. Buna benzer örneklere defterlerde sıkça rastlanır. Aynı şahsın konusu farklı şikâyetlerini aynı defterde arka arkaya sıralanmış halde bulabilmekteyiz.

---

mahallesinde sâkin Mehmed Efendi b. Osman nâm kimesne[ler] li ecli’ş-şehâde meclis-i ma’kûda hâzırân olup gibbe’l-istişhâd her biri şehâdet edip fi’l-hakîka işbu Mustafa Bey’in babası ve mûrisi Varvar Ali Paşa zimmetinde cihet-i karz-ı şer’îden işbu Abdülfettâh Ağa’nın bin dört yüz riyâlî kuruş hakkı vardır (...) **İstanbul Kadı Sicilleri, C.15, s.66, Hüküm No: 33.**

<sup>404</sup> Haleb sakinlerinden kîdve-i emasil ve’l-akran Ali zide kadruhu sūdde-i saadetime arz-ı hal edib muma ileyha bin yüz altmış (boş) senesinde İdlîb sakinlerinden Arabanoğlu Seyyid Abdurrahman nam kimesneye ala tarih-i emaneten üç bin altun vaz’ edip taleb eyledikte edada taallül ve muhalefet eyledikte mürâfi’ ve ihkak-ı hak olunmak için Haleb Valisi tarafından buyruldu verilmişiken mürâfaadan iba ve imtina ile gadr ve hak üzere olduğun bildirib merkum Seyyid Abdurrahman emanet tarikiyle vaz’ olunan meblağ-ı mezbur badel sübut tahsil ve kendüye alıverilib ihkak-ı hak olunmak için hüküm-ü hümayunum rica eylemekle ecilden mahallinde şer’le görülüb ihkak-ı hak ve keyfiyetleri arz olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 6.**

<sup>405</sup> (...)Ayıntab sakinlerinden Ahmed nam kimesne gelib bunun karındaşı Hacı Hüseyin nam kimesnenin kaza-i mezbur tabi bundan akdem bervech-i malikane berat-ı şerifimle mutasarrıfı olduğu Kok nam karyesinin malı maktu’undan olmak üzere karye-i mezbur ahalilerinden malumel esami kimesneler zimmetlerinde bin yüz elli (boş) senesinde 50 guruş alacak hakkı olub kablel alacak karındaşı mezkur fevt olmağla ırs-ı şer’i buna intikal etmekle bu dahi meblağ-ı merkumu mezburlardan taleb eyledikte türlü inad ve bahane ile bavech-i şer’i vermekte muhalefet ve ibtalî hak ve gadr sevdasında oldukları(..). **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 96.**

<sup>406</sup> (...) Haleb sakinlerinden Hacı Yahya nam kimesne gelip yine Medine-i Haleb’de sakin kiracı taifesinden Alemdar Bahaeddin ve Sökneli İsmail nam kimesneler ile Bağdat’tan bunu Haleb’e götürmek üzere yirmi beş guruşa ücret kavlı edip ziyade talebiyle rencide olunmak icab etmez iken mezburlar 25 guruş almağa kanaat etmeyub bunun vekili (boş) nam kimesneden bunun malından 1151 senesinde hilaf-ı şer’-i şerif ve fuzuli 150 guruş alıb ziyade gadr ve teaddi eylediklerin bildirib şer’le görülüb mezburların fuzuli aldıkları 125 guruş kendüye alıverilib taallül ettirilmeyub ihkak-ı hak olunmak babında (..) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 17.**

Alacak verecek ile ilgili belgelerde en mağdur kesimin “*reaya fukarası*” olduğunu görmekteyiz. Bölgede sık sık meydana gelen kıtlık, kuraklık ve sefer tertibi gibi hadiseler yüzünden toprağını ekip biçemeyen reaya borçlanmak durumunda kalmıştır<sup>407</sup>. Reaya ödemekte güçlük çektiği borcunu ödemek için elindeki ev eşyasını<sup>408</sup> rehin bırakmak zorunda kalmış, borcunu ödedikten sonra ise ellerinden rehin alınan eşyaları geri almak için uğraşmıştır. Köylünün borç aldığı paraya karşılık, gelecek sene elde edeceği mahsulü rehin olarak bıraktığı durumlar da karşımıza çıkmaktadır. Bahsettiğimiz bu son durumda köylü değil, borcu veren kişi mağdur edildiği için şikâyetçi olmuştur<sup>409</sup>. Köylü, belgelerdeki tabiriyle “*reaya fukarası*”, hep mağdur taraf olma payesini sürdürmüştür. Gerek usulüne uygun toplanan vergiler ve gerekse tekâlif-i şakka tabir edilen keyfi vergileri ödemek için borçlanmak zorunda kalmıştır.

<sup>407</sup> (...) Sen ki Antakya kadısı Şeyh zade mevlana Hasan zide fazlulusun sütte-i saadetime mektub gönderub Antakya kazasına tabi Abidin nam karye ahalileri meclis-i şe'e varub bundan akdem vaki olan kaht u gala ve kesrat-ı tekalif-i örfiyye ve şakka sebebiyle duyun-u vafireye mübtela ve ashab-ı duyun dahi beher sene üzerlerine istirbah ve devr ettirerek duyunu müstağırık ve ahvalleri digergun ve perişan olduğundan tahmillerine göre borçlarının taksit ve tedric edimlmesi babında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 255.

<sup>408</sup> (...) İftihar-ı havas ve'l-mukarrebun el-mülük ve'l-selatin bilfiil bab-ı saadetim ağası olan İbrahim Ağa dame ilmuhu sütte-i saadetime arz gönderub (...) karye ahalisi fukaraları bundan akdem bin yüz elli (boş) senesinde Haleb sakinlerinden Yularoğlu Yusuf nam kimesneden dört yüz guruş aslı mal ve yüz elli guruş rehin namıyla cem'an altıyüz guruş istikraz ve makablisinde rical ve nisa eşyasından iki bin guruş mikdarı rehn alıb şimdi reaya fukarası meblağı mezbur altıyüz guruş eda ve rehn olan eşyaların talep eyledikte vermekte taallül ve muhalefet ve türlü türlü bahane ile gadr murad etmekle meblağ-ı mezbur altıyüz guruşu eda eylediklerinden sonra bermucib-i temessük rehn namıyla verdikleri eşya geri ashabına istirdad ettirilmek babında hükmü hümayunum verilmek ricasına arz etmekle vechi meşruh üzere mucibince şer'le görülmek için yazılmışdır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 41.

<sup>409</sup> (...)Haleb sakinlerinden Yahya begzade demekle maruf Es-seyyid Ahmed zide şerefehu gelib Harim kazasına tabi Hasırca (?) nam karye ahalileri zimmetlerinde bin yüz altmış (boş) senesinde birbirlerinin kefaletleriyle ber-mucib-i hüccet-i şeriyye 4000 guruş alacak hakkı olub mukabelesinde mezkuralar karye-i mezburda vaki mülk zeytun ve üzüm eşcarlarını buna ol-mikdar guruş deynleri mukabelesinde rehn ve teslim ve hasıl olan mahsulattan meblağ-ı merkumu istifa etmek üzere yedine hüccet ve ilam-ı şeriyye ve mucibi altmış üç senesinde emri şerifim verilmişiken mezburlar altmış üç ve dört senelerinde ol eşcarların hasıl olan mahsulatını tağallüben zabt ve ahere bey' ve bu ana gelinceye ancak altı yüz guruşunu eda ve baki üç bin dört yüz guruş zimmetinde kalıb avk u tehir ile edadan taallül ve muhalefet eylediklerinden gayrı kablel (...) eşcar-ı mezkureyi alıb zabt ederiz deyu teaddi ve ibtal-i hak sevdasında oldukların ve bu babta davasına muvafık şeyülislamdan fetva-yı şerifesi olduğun bildirib fetva-yı şerife ve hüccet-i şeriyyeleri mucibi şer'le görölüb meblağ-ı mezbureyi istifa edinceye eşcar-ı mezburenin hasıl olan mahsulatı kendüye ahz ve kabz ettirilib ve fuzuli aldıkları mahsul dahi kendüye alıverilib ihkak-ı hak ve mezkurlara hilaf-ı şer'i şerif ve muğayir-i hüccet-i şeriyye tağallüb ve niza ettirilmemek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 39.

Devlet zaman zaman “*reaya fukarasına merhameten*<sup>410</sup>” mal-ı miriden borçlarını taksitlendirmek suretiyle yardımcı olmuştur. Köylünün borç altında ezilip başka yere göç etmesi kurulu düzeni büsbütün bozduğundan, devlet bu durumda olanlara işleyişin bozulmaması adına sahip çıkmıştır. Tımar sisteminin esası köylünün üretim yapmasına bağlıdır. Köylünün çiftini bozarak yerinden göç etmesi devletin vergi alamamasını beraberinde getirecektir. Bu da asker besleyen ve köylüden topladığı vergi ile geçimini sağlayan tımarlı sipahinin kurulu düzenini bozacağından, bu yapı korunmaya çalışılmıştır. Miri malından ödenmek üzere taksitlendirilen borcun oranına göre yapılacak yardımın oranında da değişiklik yapılmıştır. Her bin guruştan elli guruş olabildiği gibi, beher elli guruştan bir guruş<sup>411</sup>, ya da beher on guruşa bir guruş<sup>412</sup> da olabilmektedir.

Kapitülasyonların yayıldığı ve müste'min tüccarların etkilerinin arttığı dönemde, gerek reyanın ve gerekse devlet görevlilerinin yabancı tüccar ve konsoloslardan borç aldığına dair hükümler karşımıza çıkmaktadır<sup>413</sup>. Yabancı

<sup>410</sup> Mustafa zide kadruhu Maarat-ı Mısırın ve Cebel-i Sem'an kazalarında vaki malumel esami karyeleri reayasının bazı kimesnelere vafir deynleri olub ve dayinleri defaaten taleb ve teaddiden hali olmayub fukaranın defaaten edaya bir vechile kudretleri olmadığından külliyyen perakende ve perişan ve mal-ı mirinin noksan olmasına bais olmalarıyla fukara-i mezbur reyanın deyn mütalebesinde olanların bade'l-subut-u şer'i zimmetlerinde her ne mikdar alacakları zuhur eder ise hal-i fukaraya merhameten ve canib-i miriyi kesr ve noksandan siyaneten beher sene bin guruştan elli guruş vermek üzere siz ki vezir-i müşarün ileyh ve mevlana-yı muma ileyhimsiz size hitaben emri şerifim sudurunu istirham ve Haleb muhasıllığı aklamından salifü'z-zikr kara ve mezraa Haleb hazinesi defterleri vereceği (?) mucibi verilegelen maldan beher sene Haleb muhasiline verilmek üzere muma ileyh mustafa zide kadruhunun bervech-i malikane üzerinde olduğu baş muhasebeden defaaten eday-ı deyne adm-ı kudreti sabit olan şer'an taksit ile eda-yı deyn ettirmek için emri şerifim verilegeldiği Divân-ı Hümâyûnumda derkar olmağla derkar mucibi emri şerifim tahriri sabit bilfiil baş defterdarım olan Mustafa dame ilmuhu ilam etmekle ilam-ı mucibi amel olunmak emrim olmuştur. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 63.**

<sup>411</sup> (...) Karye-i mezbur reayasından ba'de'l-sübut-u şer'i alacağı zahir ve münbeyyin olan dayinlere senede beher elli guruşa bir guruş verilmek üzere (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 82.**

<sup>412</sup> Zeamet karyelerinden Antakya kazasına tabi Selaban nam karyenin ahali fukarası gelib bundan akdem kaht u gala ve kesret-i tekalif-i örfiye ve şakka vuku'undan naşi her birileri duyun-u vafireye mübtala ve ashab-ı duyun dahi beher sene üzerlerine istirbah ve devr ettirerek mezbur ve müstağrik ve muhtac ve ahvalleri digergun ve perişan oldukların dayinlerine olan akçe tamillerine göre tehir ettirmek üzere bundan akdem yedlerine emri şerifim verilmiş iken dayinleri mündefi' olmayub tefaaten talebiyle bunları taciz ve rencideden hali olmamalarıyla hallerine merhameten dayinlerine olan deynleri beher on guruşa bir guruş verilmek üzere taksiten eda olunmasını erbab-ı vukuf ve mu'temed ve civarlarında sakin ve mütemekkin kimesnelere istihbar ve bervechi muharrer beher on guruştan bir guruş taksit ile eda ettirmek babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 74.**

<sup>413</sup> (...) Hazinedar Ali zide kadruhu gelib bundan esbak hizmetinde olduğu vezirim Osman Paşa Haleb'de olduğu esnadan beri Haleb'de ticaretle mütemekkin İngiltere tüccarından (...) nam müste'menlere muma ileyh malumel mikdar verecek deyni olub muma ileyh dahi Haleb kazası tevabi'inde Cebel-i Sem'an nahiyesine tabi karalarda ve Maarat-ı Mısırine tabi karalarda malumel esami kimesnelere 58.466 guruş alacak hakkı olmağla mesfurlara olan borcunu ödemek için alacaklarının tahsil edilmesi (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 195.**

tüccarların Osmanlı Devleti vatandaşlarından daha fazla ayrıcalığa sahip olduğu ve gayrimüslim tebaadan Osmanlı vatandaşlarının bu ayrıcalıklardan faydalanmak için yabancı devletlerin uyruğuna geçtiğini birinci bölümde ifade etmiştik. Konsolosluk görevlilerinin köylere kadar nüfuz etmesi<sup>414</sup> ve alacak verecek ilişkileri kurmaları yabancı devletin uyruğuna geçen gayrimüslimler üzerinden olduğu düşünülebilir.

Yabancı tüccarla yaşanan anlaşmazlıklarda, tüccarların uyruğunda ticaret yaptığı devletle imzalanan muahede şartlarına göre sorunlar çözülmüştür. Yabancı devletlerin uyruğunda ticaret yapan müste'men tüccarlar kendilerini güvenceye alacak kapitülasyon hukukuna rağmen yerelde keyfi uygulamalardan nasibini almışlardır. Gerek Ehl-i Örf<sup>415</sup> ve gerekse Ehl-i Şer'e<sup>416</sup> mensup kişiler merkezden gönderilen hükümlere rağmen keyfi davranışlar sergilemekten geri durmamışlardır.

<sup>414</sup> (...) Haleb'de İsveç konsolos vekili yanında bulunan (...) nâm tercümanın eyalet-i Haleb'de Hazır karyesi ahalisinden ma'lûmü'l-esâmi kimesneler zimmetlerinde cihet-i havâleden (...) mahal-i malumeye sarf eylediği mebâliğden olmak üzere mukaddemâ ma'rifet-i şer'le sâbit ve on seneye dek edâ eylemeleri için taksite rabt olunan 13.950 guruş ve Mirnaz karyesi ahalisi zimmetlerinde olan 5.400 guruş ile (..) karyesi ahalisi zimmetlerinde dahi sâbit ve mütihaklık dokuz seneye dek edâ olunmak üzere kezalik taksite rabt olunmuş olan 13.150 guruş ahali-i mezkûre hilâf-ı inhâ ısdâr ettirdikleri bir kıt'a emr-i âliye binâen vermekte ta'allül eyledikleri ve meblağ-ı merkûm murâbahlı akçeden sayılmayıb ber-vech-i muharrer mukaddemâ cihet-i havâleden ol vechile tarif olunmuş ve şer'le sâbit olmuş akçeden olduğu ve hüccet-i şer'iyyede mastûr olan taksitleri hâvî kararıyla muvâfık idüğü beyanıyla hüccet-i şer'iyye müciblerinde tercüman-ı mersum tarafına mukassiten edâ ettirilmeyib merkûmları ta'allül ve muhâlefet ettirilmemek bâbında emr-i şerîfîm sudûrunu ricâsında olduğu tahrîr ve istid'â ve ber-vech-i muharrer emr-i şerîfîm itâsını bi'l-fiil Reis'ü'l-Küttabım olan Mustafa Rasih dâme mecduhu ilâm etmeğin ilâmı mücibince 'amel olunmak fermanım olmağın imdi ber-minvâl-i meşrûh tercüman-ı mersûmun ber-mücib-i hüccet-i şer'iyye ahali-i mezkûre zimmetinde sâbit ve mahkûm bih mukassiten alacağı olan ol miktar guruş tekâmîl olununcaya kadar müddet-i taksitleri duhûl ile tercüman-ı mersum tarafına muvakkat-ı şer'le edâ ettirilib hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i hüccet-i şer'iyye bi-vech-i şer'i ta'allül ve muhâlefet ettirilmemek bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6, s. 49.**

<sup>415</sup> Medîne-i Haleb'de mukim İngiltere konsolos vekili olan (...) Parker nâm müste'minin hizmetinde olan Nimetullah veled-i Yunus (...) nâm hizmetkarın Haleb'de sâkin Dergâh-ı mu'allâm kapıcıbaşlarından Kasım Beg dâme mecduhu zimmetinde cihet-i karzdan ber-mücib-i temessük ve defter altmış üç bin beş yüz iki guruş alacak hakkı olub meblağ-ı mezbûru taleb eylediğinde bi-vech-i şer'i edâda ta'allül ve muhâlefet ve mesfûr mebâliğ-i sâireden istikrâz etmiş olduğundan dânileri tasdik ve tekrîr kaydında oldukları vekil-i mersûm bundan akdemce bâ-arz-ı hal inhâ ve'l-istid'â mahallinde şer'le rüyet ve icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında işbu sene-i mübâreke evâil-i Rebîül-âhiresinde emr-i şerîfîm sâdır olmuşken mîr-i mûmâ ileyh adem-i itaat ile tenfiz ve icrâsı mümkün olmayıb mesfûra gadr-ı küllî olunmağın vekil-i mersûm bu def'a ordu-yı hümayunuma takdîm eylediği bir kıt'a memhûr arz-ı hal ile inhâ ve sen ki vezir-i müşârün ileyhşin mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfîm mücibince müceddeden sana hitâben emr-i 'alışânım sudûrunu istid'â ve divan-ı hümâyûnumda mahfûz kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olundukda vech-i meşrûh üzere tarih-i mezkûrda emr-i şerîfîm verildiği mastûr ve mukayyed olmağın siz ki vezir-i müşâr ve Mevlana-yı mûmâ ileyhşiz tüccar ve müste'menlerin vikâye ve himâyeleri ve dûçâr-ı hasar olunmamaları ahidnâmeler şerâitinden bulunduğu ma'lûmunuz oldukda mîr-i mûmâ ileyh zimmetinde tercüman-ı mesfûrun alacağı olan meblağ mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfîm mücibince ma'rifet-i şer'le tahsil olunmak fermanım olmağın imdi siz ki vezir-i müşâr ve Mevlana-yı mûmâ ileyhşiz mîr-i mûmâ ileyhi meclis-i şer'e ihzâr ve terâfî'-i şer'i ve mukaddemâ bir def'a şer'le görülüüb kasr olunmayan husûsda tamam-ı hak ve adl

Yabancı tüccarın mağdur olduğu durumlar olduğu gibi, aynı zamanda borçlarını ödemedikleri için mağduriyete de sebep olmuşlardır. Yabancı tüccar ve Osmanlı tebaası arasında yaşanan parasal anlaşmazlıklarda yabancı devletlerle imzalanan muahede gereği para belli bir meblağın üstündeysen ki bu durum ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir<sup>417</sup>, dava İstanbul'da görülmekteydi. Davanın İstanbul'da görülmesi veya yerel mahkemede halledilmesi yabancı tüccarın kararına bırakılmıştır. Belgelerde müste'men tüccar "eğer dilerse" yerelde kadı huzurunda davasına bakılabilir<sup>418</sup>.

---

üzere mukayyed olub göresiz inhâ olunduğu üzere mîr-i mümâ ileyhî ber-mûcib-i temessük zimmetinde olan ol miktar alacak hakkın ba'de's-sübût hükm edib tamâmen ve kâmilen tahsil ve mesfûra aliverilib bi-vech-i şer'î ta'allül ve muhâlefet ettirilmeyib icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakka ihtimâm ve dikkat ve hilâfından temasına mübâadet olunmak bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6, s. 53.**

<sup>416</sup> Haleb'de mukim İngiltere konsolos vekili (...) Parker avâfiye bi'l-hayrın yanında tercüman olan Nasiri Adyan nâm tercüman A'zaz ve Kilis hass- karâsından A'zaz nâhiyesine tâbi' Asrin nâm karyede der-anbar olunmuş hâsılâtından levain-i mezbûreteyn mutasarıfı Mahmud dâme izzuhunun sene-i mâziyede iştirâ eylediği yüz on bin gurusluk yüz mekkuk Halebî hinta mümâ ileyhî kendi malı olduğunu şâmil tercüman-ı mersûm yedinde memhûr ve ma'mûl bih bir kıta sened itâ olunmuş olduğundan bahisle hinta-yı merkûmeyi nakl murad eyledikde sen ki Mevlana-yı mümâ ileyhîsin tarafından mümâna'ât olduğunu vekil-i mersûm mukaddemce bâ-arz-ı hal inhâ ve'l-istid'â ve hinta-yı mezbûr fi'l-hakika tercüman-ı mersûmun malı olduğunu Haleb kadısının vârid olan ilâmında derc ve tastîr olunmuş ve madde-i merkûm dahi minvâl-i meşrûh üzere idüğü mümâ ileyhî Mahmud Paşa'dan tahkik olunmağla hinta-yı mezbûru sahibi mesfûrun nakl ettirmesine mümâna'ât olunmamak bâbında bundan akdem şeref-sudûr olan emr-i celîlü'l-kadrim mahalline lede'l-vürûd mugâyir-i emr-i âli ta'allül olunmak icâb etmez iken sen ki voyvoda-yı mümâ ileyhîsin hinta-yı mezbûr tarafından temhîr ve vaz'ü'l-yed olduğu vekil-i mersûmun bu def'a ordu-yı hümayunuma vârid olan bir kıta memhûrun arzında müstebân olmağla siz ki vezir-i müşâr ve voyvoda ve Mevlana-yı mümâ ileyhîsiz hinta-yı mezbûr mesfûra red ve teslim ile ta'allül ettirilmesine mümâna'ât olunmamak bâbında mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim mûcibince size hitâben müceddeden emr-i şerîfim sudûrunu istid'â ve divan-ı hümayûnumda mahfûz kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olduğunda vech-i meşrûh üzere emr-i şerîfim verildiği mastûr ve mukayyed olmağın siz ki vezir-i müşâr ve voyvoda ve Mevlana-yı mümâ ileyhîsiz müste'men ve tüccar-ı düvel himâye ve sıyânetleri ve hilâf-ı rıza âzürde bulunmamaları ahidnâmeler şerâiti muktezâsından idüğü ma'lûmunuz oldukda mukaddemâ sâdır olan emr-i âli mûcibince ol miktar hintayı red olunmak fermanım olmağın imdi siz ki vezir-i müşâr ve voyvoda ve Mevlana-yı mümâ ileyhîsiz bâlâda beyan olduğu üzere tercüman-ı mersûmun bi'l-istirâ malı olub el-hâletu hâzihi Asrin karyesinde olan yüz mekkuk Halebî hinta kendüye red ve teslim ile nakline muhâlefet olduğuna bir vechile rızâyı alıyyem olmadığı ma'lûmunuz oldukda ber-minvâl-i muharrer amel ve hareket ile himâye ve sıyânetleri husûsuna ihtimâm ve dikkat(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6, s. 54.**

<sup>417</sup> Birçok Avrupa Devleti için davaların İstanbul'da görülmesinin sınırı 4000 akçe olmakla birlikte Avusturya ile imzalanan 1737 antlaşmasına göre 3000 akçe, 1830'lardan sonra imzalanan antlaşmalarda rakam daha da düşürülerek 500 akçeye kadar düşmüştür. Daha ayrıntılı bilgi için: Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, (Ankara: Adalet Yayınevi 2013), 225.

<sup>418</sup> Haleb tüccarından Cemali zâde es-Seyyid el-Hac Mahmud ve es-Seyyid Haşim zide şerefehümanın südde-i saadetime takdim iyledikleri arzuhallerinde bunlar Medine-i Haleb'de bâ-berât-ı ali Danimarka konsolosu olan Albahu Mahoni (?) nam müste'minden malume'l-mikdar penbe için selem tarikiyle on dokuz bin yüz seksen üç gurus on para ahz itmişler ise de konsolos-u mersum şurut-u seleme riayet itmediğinden meblâğ-ı mezbûr mersûme red ve ita olunmuş iken kati' olmayarak beher hal ol-mikdar penbe alurum deyu fuzûli müdâhale ve cebren on beş bin sekiz yüz on altı gurus

Belgelerde Osmanlı tebaasından birçok tüccarın yabacılarla yaşanan parasal anlaşmazlıklar sebebiyle İstanbul'a ihzar edilmesi için hükümler yazılmıştır. Bu durumda olan yabacılar da aynı muameleye tabi tutulmuş, davanın İstanbul'da görülmesi için kolluk kuvvetleriyle gönderilmesi istenmiştir<sup>419</sup>.

Devletin vergi toplamakla görevli memuru olan, ancak yetkileri 18. yüzyılda neredeyse valiler kadar arttırılan Muhassıllar, giderek kendi bölgelerinde nüfuz sahibi kişiler haline geldiler<sup>420</sup>. Defterlerde Halep Muhassılı Hamza ve onun Kapı Kethüdası Ebu Bekir Ağa hakkında oldukça fazla şikâyet mevcuttur. Birçoğu İstanbul'da sarraflık yapan mağdurlardan devlet işlerinde harcamak üzere yüklü meblağlarda paralar toplandığı görülmektedir<sup>421</sup>.

---

on paralarını ahz idüb gadr-ı külli iylediğün inhâ ve şer'le görölüb icrâ-yı şer'i ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerîfîm sudûrunu istid'a itmeleriyle divân-ı hümâyûnumda mahfûz ahidnâme-i hümâyûn kuyûdatına mürâcaat ve muktezâsı suâl olundukda Danimarka konsolosu dört bin akçeden ziyâde olan davaları asitâne-i saadetde rü'yet olunması husûsu münderic ve mestûr olub bu sûretde mersûm diler ise husûs-ı mezbûr ber-vech-i hakkâniyet mahallinde şer'le rü'yet ve ihkâk-ı hakk olunmak ve eğer diler ise ber-mûcib-i ahidnâme-i hümâyûn der-aliyemde görölme için ba-nefs kendüsü veyâhud tarafından vekil-i şer'isi li-eclit-terâfu' der-saâdetime ihzâr kılınmak üzere emr-i şerîfîm sudûru re'yine menut iddüğü tahrîr olunmağla sen ki vezîr-i müşârün-ileyhsin vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermânım olmağla imdi siz ki vezîr-i müşâr ve Mevlânâ-yı mumâ-ileyhsiz konsolos-u mersûm mahallinde mürâfa'aya râzî olur ise mahallinde meclis-i şer'e celb ve ihzâr ile bunlar ile ber-vech-ı hakkâniyet terâfu-u şer-i şerîf iderek ba'de's-sübût ber-muktezâ-yı şer-i enver icrâ-yı şer-i şerîf veihkâk-ı hakka ihtimâm ve dikkat ve mahallinde mürâfa'aya râzî olmadığı surette husûs-ı mezbûr ber-mûceb ahidnâme-i hümâyûn Der-Aliyemde ru'yet olunmak için kendüsünü veyâhud tarafından vekil-i şer'isini li-ecli't-terâfu' Der-Aliyeme irsâl ve ihzâra mübâderet ve ibtâl-ı hakkı ve hilâf-ı şer'-i şerîf gadr-ı mûcib vâz'-ı tecvizden mübâadet ve ücret-i mübâşiriye şurûtu nizâmını hâvî mukaddeman sudûr iden emr-i şerîfîm dahi tenfiz ve icrâsına mübâderet iylemeniz bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8, s. 55.**

<sup>419</sup> (...) İşbu akçenin tahsiline ihtimâm ve dikkat olunmak bâbında te'kid ve isticâli hâvî sudûr eden emr-i şerîfîm mahalline lede'l-vüsûl terâfu'-i şer' olundukda merkûm meblağ-ı mezbûru külliyyen inkâr ve mesfûrun vekili dahi ibrâz-ı beyyineden izhâr-ı acz ve merkûm dahi tahakkuk olunduğu vârid olan ilâmda münderic ve mastur ise de mersûmun şahidleri Der-Aliyye'mde mevcut olduğuna mebnî arz odasında terâfu'-i şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak üzere mübâşir ma'rifetiyle 'ala eyy-i hal Asitâne-i Aliyye'me irsâl ve ihzâr olunmak bâbında(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6, s. 122.**

<sup>420</sup> Yücel Özkaya, vd. "Muhassıl", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 31:19.

<sup>421</sup> Sarraf taifesinden Artin ve İsdor nam zimmiler gelib hala Halep muhasılı olan Hamza Ağa demekle maruf kimesne tarafından Asitane-i saadetimde kapı kethudası olan El-hac Ebu Bekir Ağa demekle maruf kimesne muhassıl-ı mezkur umuru için emri ile harc ve sarf etmek üzere bin yüz elli altı senesi zilkadesi guresinde 61 gün vadesiyle bunlardan bermucib-i temessük istikraz eylediği 26152 guruş muhassıl-ı mezkur merkum Hacı Bekir'e eda ve teslimden avk tehir ile ibtal-i hak murad ile bunlara gadr ve hayf eylediğün bildirib meblağ-ı mezkur muhassıl-ı mezburdan ala eyyi hal tahsil ve merkum hacı bekirin marifetiyle temessük mucibi bunlara eda ve teslim ettirilmekte bir türlü inad ettirilmemek babında size hitaben emri şerîfîmî ihсан olmağımı istirham eyledikleri ecilden ve meşrûh üzere temessük mucibi tahsil olunmak emrim için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 104.** (...) İstanbul'da Mahmut Paşa karyesinde sakin sarraf taifesinden Matyas ve Aşir(?) nam zimmiler 1156 senesinde Halep muhassılı Hamza'nın hizmetinde olan Hacı Bekir Ağa demekle maruf kimesne muhassıl-ı muma ileyh umuru için 9640 guruş istikraz edip(..) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 142.**

Devlet işlerinde kullanılmak üzere topladığı anlaşılan paraları zamanı geldiği halde ödemeyen muhassılın mağdurları arasında, dönemin meşhur Veziriazamı Ragıp Muhammed Paşa da bulunmaktadır. Veziriazam'ın duhan gümrüğü hassından alacağı parayı ödemediği için mübaşir gönderilmiş, ancak mübaşiri beş ay boyunca Halep'te tuttuğu için yeni bir mübaşirin alacağı tahsil etmesi istenmiştir<sup>422</sup>. Oldukça geniş bir mağdur kitlesine sahip muhassılın borçlarını ödeyip ödemediği hakkında belgelerde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Burada esas üzerinde durulması gereken husus bu kadar keyfi bir şekilde davrandığı halde muhassıllık görevinden alınmayıp ayrıca mütesellim olarak atanmış olmasıdır. Kendisi ile ilgili ilk şikâyetlerde Halep Muhassılı Hamza adı kullanırken daha sonra Halep Muhassılı ve Mütesellimi ibaresi kullanılmıştır<sup>423</sup>.

Divandan çıkan kararlara karşı direnen sadece muhassıl gibi nüfuzlu devlet görevlileri değildi, daha mütevazı makamları işgal edenler de gerek mahkeme ve gerekse divandan gönderilen emirlere uymuyorlardı<sup>424</sup>. Ehl-i örfe mensup kişilerin mağdurları sadece sıradan vatandaşlardan oluşmuyordu. Devletin maaşlı memurları da mağdurlar arasında olabiliyordu<sup>425</sup>.

---

(...) Yasur nam zımmi gelib 1156 senesi guresinde istanbulda sakin Es-Seyyid El-Hac Ebu Bekir Ağa demekle maruf kimesne Haleb muhassılı Hamza dame mecdehunun kapu kethüdası olduğu hasebiyle muhassıl-ı muma ileyh için mezkur Hacı Bekir dahi mesfurdan 10600 (on bin altı yüz) guruş istidane ve kefil ve deyni temessük mucibi mesfur meblağ-ı merkumu mezburlardan taleb ve almak istedikte edadan taallül ve muhalefet(..) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 139.**

<sup>422</sup> Yeşuğa nam Yahudi südde-i saadetime arz-ı hal edip hala Haleb muhassılı Hacı Hamza zide mecdehu zimmetinde 1157 senesi Haleb cizyesi için 8700 guruş ve vezirim Ragıp Muhammed Paşanın duhan gümrüğü hassı için 3500 guruş alacak hakkı olub meblağ-ı mezburun tahsili için vezir-i müşarün ileyha tarafından çukadar tayin ve irsal olunub taleb olundukta beş aydan beri çukakadarı merkumu beyhude Halep'de meks (tutma iskân) edip bugün yarın deyu avk (alıkoyma) ve tehir ile gadr-ı külli murad eyledigin bildirib mübaşir marifetiyle meblağ-ı mezbur tahsil ve alıverilib taallül ettirilmemek banında emri şerifim rica eylediği ecilden vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 106.**

<sup>423</sup>(..) Sarraf taifesinden Artin ve şeriki İsdor nam zımmiler südde-i saadetime arz-ı hal edib hala Haleb muhassılı ve mütesellimi olan Hamza dame mecdehu(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 133.**

<sup>424</sup> (...) El-hac Hüseyin nam kimesne gelib Haleb sakinlerinden Dizdar İbrahim ve kethudası Hacı Hasan ve Bekir Çavuş ve Kapucu İbrahim demekle maruf kimesneler zimmetinde bin yüz elli (boş) senesinden beri 300 guruş alacak hakkı olmağla bundan akdem taleb ve almak istedikte mezburlar edada taallül ve mürafa'a-i şer'i olduklarından şer'en sabit ve hükmü birle canib-i şer'de mezburlarda sabit olunmuşken mezburlar yine edada inad ve muhalefet ve gadr murad eylediklerin ve tarafından Süleyman Ağa demekle maruf kimesneyi vekil eyledigin bildirib şer'le görölüb hükm olunan akçesi bitamam tahsil ve vekil-i mezbura alıverilib hilaf-ı şer'-i ziyade taallül ettirilmemek babında hükmü hümayunum rica eylediği mahallinde şer'le görölmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 75.**

<sup>425</sup> Haleb kalesi mustahfizlarından El-hac Muhammed nam müstahfiz südde-i saadetime arz-ı hal idub bunun 1148 senesinden 53 senesine gelinceye değin berat mucibi zimmet-i mütevelliyesinde

Reayanın, bu kadar başına buyruk yerel güvenlik güçlerine karşı hakkını araması takdire şayan bir durumdur. Divan kararlarına rağmen devlet görevlilerinin uzun süre direnmesinde, bürokrasideki sınıfların bir birini koruması ve kollamasının etkisi yadsınamaz. Gerek ehl-i örf ve gerekse ilmiye sınıfı mensupları arasındaki bu dayanışma devletin merkezini en çok uğraştıran durumlardan biridir. Halep dışından ticaret için gelen tüccarlar, yereldeki yağmacı güvenlik güçlerinin ve uyanık tüccarın gazabından kurtulamamışlardır<sup>426</sup>.

Sarraflık kurumunun Osmanlı Devleti'ni son döneminde çok işlevsel bir boyut kazandığını belirtelim. Sarraflar bugünkü bankalara benzer bir işlev görmekteydiler. Başka ülkelerin paralarını alıp satmanın yanında, bir yerden bir yere para nakli ve muhafazası, gayrimenkul alım satımına aracılık etme, devlet görevlilerinin finans işlerini yürütme, onlara borç verme, çeşitli kişi ve kurumların paralarını işletme gibi görevleri yerine getirirlerdi. 1760'lardan itibaren daha çok savaş yıllarında kısa vadeli borçlarla hazineyi finanse etme gibi, fonksiyonları da yerine getirirlerdi<sup>427</sup>. Belgelerde tam olarak ifade edilmese de devlet görevlilerinin

---

müstehak olduğu ulufesini hala kele-i merkume dizdarı olan İbrahim nam kimesne, havale olunan mahalde ahz etmişken buna vermeyub zimmetinde olmağla taleb eyledikte bervech-i şer'i gadr ve bahane ile edadan tallül ve muhalefet üzere olduğun bildirib zimmetinde tevcih eden hakkı alıverilib icra-yı hak lunmak babında hükmü hümayunum rica eylediği şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 51.**

Şeyh El-hac Abdülatif zide selahehu gelib bu Halep kalesi mustahfizanı neferatının mevacibleri ocaklık olan arus-u ağnam veya bazar mukata'ası mallarından müstahfizan neferatıyla me'an almak üzere Haleb'de vaki Cami-i Kebir'in yevmi dokuz akçe vazife ile berat-ı şerifimle imamı olub eyada müstehak edip berat-ı mucibi hizmeti mütevelliyesine müstahak olduğu vazifesini kale-i mezbur neferatıyla maan kale-i mezbur dizdarından taleb eyledikte kale-i mezbur dizdarı (boş) nam kimesne iki seneden beri vazifesini vermemekle taleb eyledikte türlü illet ve bahane ile edadan taallül eyledigin bildirib beratı mucibi müstahak olduğu vazifesi alıverilib taallül ve muhalefet ettirilmemek babında hükm-ü hümaynum rica ve hazine-i amiremde mahfuz olan kale-i kebir defterlerine nazar olundukta zikr olunan cami-i şerifin yevmi dokuz akçe ile imamlık vazifesi ve sair mrtezika-i (ulufe alanlar, maaşlılar) cami-i mezbur ile maan kale-i mezbur müstahfizanı neferatının mevacibleri ocaklık olan pazarların mukataaları mallarından almak üzere hala ba berat-ı mezkûr Şeyh El-hac Abdülatif'in üzerinde olduğu mestur ve mukayyed bulunmakta berat mucibi amel olunması babında yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 116.**

<sup>426</sup> Mısır tüccarları südde-i saadetime arz-ı hal edip hala antakya serdarı olan mustafa nam kimesne bin yüz altmış (boş) senesinde bunların hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak aldığı haklarının geri kendilerine reddi için sadır olan emri şerifimle varub taleb eylediklerinde vermeyub altı aydan beri zail ve sergerdan galib olvehchile ahvalleri digergun olduğun bildirib mezkurun hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak ahz eylediği hakları zabiti marifetiyle ala eyyi hal tahsil ve bila noksan kendülere alıverilib teaddi ve tereddüd ettirilmemek babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden mahallinde zabiti marifetiyle şer'le görüleb zimmetinde olan hakları tahsil olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 262.**

<sup>427</sup> Ali Akyıldız, "Sarraflık", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2009), 36:164.



sarraflarla bu kadar içli-dışli olmasında paradan para kazanma üzerinden bir ilişki kurdukları muhakkaktır.

Yeniçeri maaşları ile ilgili defterde bir hayli hüküm bulunmaktadır. Ocak malından belli kişilere havale edilmek suretiyle ödenen maaşlar, aracı kişinin zimmetine geçirmesi sonucu mağduriyetler yaşanmıştır<sup>428</sup>. Yeniçeri maaşları emanet edilen sarrafların ölmesi<sup>429</sup> gibi durumlarla karşılaşıyordu. Maaşları ödemesi gereken resmi görevlinin ölmesi durumunda da benzer mağduriyetler yaşanıyor<sup>430</sup>. Emanet edilen yerin yabancı tüccarlara ait olması ayrıca dikkat çekicidir. Sarraflar ile yapılan resmi anlaşmalar haricinde, kredi veren ve alan taraflar arasında bilhassa kredinin faizi ile ilgili yapılan kayıt dışı anlaşmaların varlığını ispatlamak mümkün görünmese de bu tarz anlaşmaların var olabileceğini düşünmek gerekir. Zaten sarrafların kamu vicdanında edindikleri menfi tablonun ana sebebi olarak bu durumu göstermek daha kayda değer olacaktır<sup>431</sup>.

Sarrafların aracılık hizmetlerinde aktif bir şekilde kullanıldığına dair oldukça fazla belge bulunmaktadır. Sarraflara para emanet eden kişilerin vefatları halinde

<sup>428</sup> (...) kadimden dergah-ı muallam yeniçerilerine postal baha tayin olunan kollukların zabt ve rabtları bundan akdem Haseki Hacı Mustafa oğlu İbrahim vekalet ve kefaletiyle tevcih ve sipariş olunub iş bu 1163 senesi şaban-ı guresinden tamamına degin iltizamında olub henüz zimmetinde mecmu' olub kolluk şehriyeleri malından malumel mikdar akçe mektum baki kalmağla senki mübarşir-i merkumsun mezburların Haleb'de Vali Vezirim (boş) Paşa edamellahu teala iclalehunun huzuruna ihzar ve ocakdan yedine verilen kaimesi mucibi muhasebeleri görölüb zimmetlerinde mecmu' olan mezkur kolluklar halef-i mezbur Hacı Mustafa'dan ve oğlu kefil-i İbrahim zimmetinde tamamen ve kamilen ala eyyi hal tahsil ve ocak tarafına irsal eyleyub mezburlar edada mumanaat ederler ise kefil-i mezbur İbrahim doğru Asitane'me ihzar eylemek fermanım olmağla sadır olan ferman-ı celil-i alişanım mucibi salifü zikr Hacı Mustafa ve oğlu İbrahim'in muhasebeleri vezir-i müşarün ileyh huzurunda rü'yet ve zimmetlerinde zuhur eden kolluklar tamamen tahsil ve ocak tarafına irsal(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 281.

<sup>429</sup> (...) Hala Lazkiye kul kethüdası olan Mecid zide mecdehu südde-i saadetime arz-ı hal edib bundan akdem Haleb'de sarraf olan Kiril nam Yahudi zimmetinde tarafından tevzi olunan postal baha kollukları malından batemessük 200 guruş ocak malı olub kable'l-eda mürd olmağla mal-ı merkum ta'til olmağla inha mürd-ü mesfurun nükud ve emval ve eşyasını ahz ve kabz eden varislerinden marifeti şer'le mübaşir tayin edilerek tahsil edilmesi(..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 10.

<sup>430</sup> Haleb yeniçeri zabiti olan serturnam İbrahim zide mecdehu gelip bundan akdem fevt olan Haleb serdari hasbegi Mustafa Ağa demekle maruf kimesnenin zimmetinde ocak malı olan postal baha akçesinden sekiz bin guruş deyni kablel fevt olub meblağ-ı mezbur müteveffa-yı mezburun emval ve eşyasından talep olundukta müteveffa-yı mezkurun Haleb sükkanından İngiltereli nam Mihail ve Arton ve Tossi nam İngilterelilerin han-ı harirde vaki mağazasında emanet vaz' eylediği elli aded bazlı sim kemer raht maa başlık ve üç ferrare ve üçlü yüz ve kirmani esedi (...) simle iki kılıç ve bir altundan pandur saati mesfur Mihail'in odasında mevcut olduğun bildirib mesfurun odasında emanet vaz eylediği o-lmikdar eşyası aliverilib ihkak-ı hak olunmak babında hükmü hümayunum rica ve Divân-ı Hümâyûnumda mahfuz olan ahidname-i hümayunuma müracaat olundukta(..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 233.

<sup>431</sup> Metin Ziya Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)". *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History* 64, (2016), 75.

yaşanan sıkıntılar şikâyetlere konu olmuş, bazı davaların çözülmesi için defalarca merkezden hükümler gönderilmiştir<sup>432</sup>. Sarrafların emanet edilen paraları vermekte inat ettikleri<sup>433</sup> ve bazen de firar ettikleri<sup>434</sup> görülmektedir. Başka memleketlerde çalışanlar gerek ticaret erbabından kişilere ve gerekse devlet görevlilerine para emanet edip ailelerine ulaştırmaya çalışması sonucunda mağduriyetler yaşanmıştır<sup>435</sup>.

Gayrimüslim milletlerin devlet nezdindeki işlerini takip etmek üzere masrafları kendi cemaatlerince karşılanmak suretiyle görevlendirilen temsilcileri bulunmaktaydı. Devlet bunları muhatap alıp resmi işleri bunlar üzerinden halletme yoluna giderdi. Defterlerde “*taife*” olarak adlandırılan milletlerden her birinin kendi temsilcisi aracılığıyla muhatap alındığı anlaşılmaktadır. Birkaç milletin temsilciliğini aynı anda üstlenen durumlar olduğunu belgelerden öğrenmekteyiz. Bu temsilcilerin ücretlerini toplamakta zorlandıkları ile ilgili belgeler dikkate değer önemli bilgiler

<sup>432</sup> Sabıka Haleb kadısı müteveffa Muslihuddin Efendi'nin varisleri gelib murisleri mezkur Muslihuddin'in bin yüz elli (boş) senesinde Haleb kadısı iken kendüye aid olan 2250 guruş nükuğu Halebü'ş-Şehba'da sarraf taifesinden Kiril(?) nam Yahudiye bervech-i emanet teslim edib zimmetinde iken murisleri mezbur fevt oldukça meblağ-ı merkum bahüccet-i şer'i bunlara intikal etmekle taleb eylediklerinde sarraf-ı mesfur ayandan bazılarıyla yekdil ve yekcihet ve edada taallül ve muhalefet ve gadr-ı külli eyledikte bahusus mezbur minval-ı muharrer üzere bulunduğün sabıka kaza-i Haleb naibi mevlana İsmail zide ilmuhu asan eyledigin bildirib mahallinde şer'le görülüb murisleri müteveffa-yı mezkurdan müntakil mal-ı murisleri alıverilib icra-yı hak olunmak babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görülüb bade'l-subut ihkak-ı hak olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 81.**

<sup>433</sup> Sabıka Kilis Voyvodası Muhammed zide kadruhu gelib Kilis hassı voyvodalığı 1159 senesinde bunun uhdesinde olmağla hassı mezbur malından Kilis'te sakin Sarraf Şağun (?) nam Yahudi malumel mikdar guruş ahz ve kabz etmekle mesfur ile muhasebe görüldükte gayri ez teslimat zimmetinde beş kese akçe mal-ı miri zuhur etmekle türlü hile ve bahane ve varidat masrafına sarf ettim deyu vermekte taallül ve muhalefet ve gadr sevdasında olduğün bildirib şer'le görülüb mesfurun zimmetinde olan ol-mikdar guruş hakkı alıverilib icrayı şer'i ve ihkak-ı hak olunmak (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 198.

<sup>434</sup> Kıdvetü'l-emacid ve'l-ayan dergah-ı muallam yeniçeri ocağında turnacıbaşı olan El-hac Osman zide mecdehu südde-i saadetime arz-ı hal edip muma ileyh bundan akdem dergah-ı muallam yeniçeri ortalarından 6500 guruş istidane edip badehu İstanbul'da sarraf taifesinden Sucader (?) nam zımmiye bermuceb-i temessük karz verib üç ay mikdarı mürurunda meblağ-ı merkum zimmetinde iken mesfur firar edip hala taht-ı hükümet kazalarınızda mürur ve ubur üzere olduğün bildirib mesfur bulunduğü mahalde vekil-i şerisi ile terafi-i şer'i ve temessük mucibi zimmetinde olan hak tahsil ve alıverilib icra-yı şer'i olunmak babında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 63.

<sup>435</sup> El-hac muhammed zide kadruhu gelib bin yüz elli (boş) senesinde Şam-ı Şerif'ten Hasan Çukadar ve Uzun Muhammed ve El-hac Hüseyin nam kimesneler ile hanesine harçlık olmak üzere irsal eylediği 200 guruş mezbur Hacı Hüseyin Asitane'ye geldikte irsal eylediği meblağ-ı mezbur ve mektubunu hanesine teslim etmeyub zimmetinde kaldığı ve mezbur Çukadar Hacı Hasan Haleb'e iki saat karib A'zez ve havalisinde mürur üzere olduğün bildirib sen ki mütesellim-i muma ileyhsin Çukadar Hacı Hasan bulunduğü mahalde ahz ve şer'le görülüb icra-yı şer'-i ve ihkak-ı hak olunmak babında emri şerifim rica eylediği vech-i meşruh üzere şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 71**

içermektedir<sup>436</sup>. Alacak verecek konusu dışında olmakla birlikte konuyu tamamlayan bir bilgi olması hasebiyle buraya alacağımız bir başka belgede Ermeni taifesinin söz konusu müştekinin kendi temsilcileri olarak atanmasından rahatsız oldukları ve kaydının ref' edilerek görevin bir Ermeni'ye verilmesini talep ettikleri görülmektedir<sup>437</sup>. Başvuru sonucunda Divan'dan Marunî olan Hanna İsil isimli temsilcinin Ermeni taifesini temsilden alınmasına dair hüküm çıkmıştır.

---

<sup>436</sup> İsil (?) nam zımmi sūdde-i saadetime arz-ı hal edip medine-i Halebü'ş-Şehba'da mütevettün ehl-i zimmet Rum ve Ermeni ve Süryani ve Marunî reayasının tekâlif vesair umur ve hususlarını rüyet için taraflarından vekilleri olmağla bir seneden beri cümle kocabaşları marifetiyle umurlarını görüb şartları için emirleriyle ve sair umurlarına kendi malından harc ve sarf eylediği akçenin hesabı görülüb Rum ve Süryani taifesi zimmetlerinde zuhur eden akçesini eda ve teslim edip lakin Ermeni taifesi zimmetinde zuhur eden 2452 guruşu bazı kimesnelere istinaden vermekte taallül ve muhalefet ve mesfurların kocabaşlarıyla mürafi-i şer' olduklarından ol-mikdar guruş hükmü birle canib-i şer'den hüccet-i şeriyye verilmişken yine edada taallül ve muhalefet ve gadr-ı külli sevdasında oldukların bildirip hüccet-i şeriyye mucibi şer'le görülüb bervech-i muharrer zimmetlerinde sabit olan ol-mikdar guruş hakkı tahsil ve bila-kusur alıverilib ihkak-ı hak olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 189.**

<sup>437</sup> İstanbul ve tevabi'i Ermeniyan patriği Agop nam rahib sūdde-i saadetime arz-ı hal edip medine-i Haleb'de sakin Rum ve Ermeni ve Maruni milletlerinin öteden beri emri şerif ile vaki olan tekaliften tahmillerine göre hisselerine düşeni cem'ine memur olanlara her milletin cinslerinden nasb eyledikleri vekilleri marifetleriyle eda vesair umur ve hususlar dahi yine vekilleri marifetiyle rü'yet olunub aher millet tarafından birbirlerinin umurlarına muğayir şurut berat taarruz olunmamak üzere evamir-i şerife var iken birkaç seneden beri hekimbaşı sabıkın karındaşı Hanna nam zımmi Maruni taifesinden olmağla karındaşı mezburun ağniya ve tağallübü sebebiyle hilaf-ı nizam-ı kadim ve muğayir-i eyyan dört milletin vekili olmak üzere bir tarik ile isdar ettirdiği emir ile beynlerine ihtilal ve kendi milletlerini siyaneten onların hissese-i tekaliflerini tahfif ve millet-i Ermeniyan kalil ve ekseri fakirül hal iken milletleri mesfurların tekaliflerini hilaf-ı kanun bunların milletleri olan Ermeni reayası üzerine tahmil ve cebren bunlardan tahsil ve nice türlü cevr ve teaddi eylediginden maada hevasına tabi katolik makulesinden bazı mesfur zımmiler eğannileriyle (zenginleriyle) hüccet peyda ve hilaf-ı şer' ve muğayir-i kanun tecrim ve Maruni milleti üzre olub Ermeni milletinin hilaf-ı inha ve bir dürlü emniyetleri yoğiken mesfur Hanna İsil medine-i Haleb mahallanından haric-i bab-ı nasr'da salahiye mahallesinde mütemekkin zimmiyan taifesinin ve mahalle-i mezkure haricinde sair ehl-i zimmet cizye gūzar reayanın umur ve hususlarını ve mesalih-i sairelerini rü'yet için kethüdalık beratı dahi ihdas ve nicelerini Efrenc dinine tabiiyet ve nizam-ı hallerini bilkülliye ihtilaline bais olduğun hala medine-i Haleb'de sakin Ermeni reayasından babası ve ruhban ve cemaat başları vesair yüz neferden müteceviz zımmiler etbaları üzere patrik-i mesfur tarafına mahzar-ı birle inha ve mesfur Hanna zımminin patrikliği ihdas eylediği kethüdalık kaydı ref' ve terkin ve kendi milletleri ve cemaat başlarından olub cümlenin razı ve hoşnud oldukları Melğun oğlu Arakil nam zımmiyi umurlarına vekil nasb ve fima baad mezbur Hanna zımmi kethüdalık iddiasından mesfur Arakil zımminin vekaleti umuruna ve gerek Ermeni milleti üzerine taarruz ve müdahale ettirilmeyub vaki olan tekalifleri vesair umur ve hususları vekilleri mesfur Arakil zımmi marifetiyle rü'yet ve mesfur Hanna'nın bir terkib ile umurlarını rü'yet için aldığı hüccet kaydı dahi ilğa ve vekaletleri umurlarına kat'a müdahale ve taarruz ettirilmemek babında hükm-ü hümayunum rica ve Divân-ı Hümâyûnumda mahfuz olan nişan-ı hümayunum defterlerine müracaat olundukta mesfur Hanna İsil zımminin arz-ı haliyle Halebde vaki mahalle-i salahiye harici bab-ı nasr ve haric-i mahalle-i mezburda mütemekkin zimmiyan taifesinin umur ve husularını ve tekalif-i örfiye ve mesalih-i sairelerini rü'yet için altmış dokuz senesi rabiülevvelinin ikinci günü tarihli nişanda kethüdalık beratı verildiği mukayyed bulunmağın vech-i meşruh üzere kethüdalık muhdes olduğundan mahalli nizam ve raiyet ve memleket olmağla kaydı ref' ve terkin ve fima baad mezbur Hanna taife-i mesfure umuruna müdahaleden men olunmak babında ferman-ı alışanım sadır olmuştur. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 203.**

Son olarak alacak verecek ile ilgili belgelerde kadının yerine değinip bu bahsi kapatacağız. Kadınlı ilgili kayıtların en çok görüldüğü alanlardan bir tanesi alacak verecek konusu ile alakalı meselelerdir. Erkeklere oranla sayı hayli düşük olsa da kadının hak arama bilincine sahip olduğu, hatta bazı durumlarda erkek kardeşinin<sup>438</sup> veya ölen kocasının hakkını aradığına da şahit olmaktadır<sup>439</sup>. Hak arama bilincine sahip olmanın yanı sıra kocasından bağımsız bir birey olarak belli roller üstlendiğini de görmekteyiz. Bu bağlamda kadının kocasına ticarete kefil olması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır<sup>440</sup>. Kadın, bazı belgelerde sadece şikâyetçi olmakla yetinmeyip sürecin takipçisidir. Belgede dikkat çeken hususlardan bir tanesi de Halep Müteselliminin rüşvetle hapisten adam çıkarttığına dair önemli bilgidir. Kadının davalı olduğu kişinin eşkıya olması ve eşkıya ile birlikte Halep Mütesellimini de karşısına alması oldukça önemli bir husustur<sup>441</sup>.

<sup>438</sup> Şerife Aişe binti Abdülkerim nam hatun gelib Antakya kazasında karındaşı (boş) nam kimesne yedinde olub ve kasaba-i mezbureye vaz' edib malik olduğu sabundan idlib sakinlerinden cabbayire ve mütegalibeden (...) demekle maruf kimesneler bin yüz elli (boş) senesinde hilaf-ı şerî şerif ve bigayr-ı hak fuzuli dokuz kantar sabunu ahz ve kantarı altmış guruşa bey' zimmetlerini ekl ve bel' etmeleri bundan akdem mezburlar şer'-i şerif olmak için davet-i şer' olunduklarında mezburlar müdafaadan ima ve imtina ve itaat-i şer' etmeyub ve mezburların taallül sebebiyle mukavemet ve icra-yı hak mümkün olmayub ziyade mağdur olduğu bildirib şer'le görülüb mezburlara müteallik mücerred ve ahz ve istihlak eyledikleri sabundan şer' mucibi olan kıymeti aliverilib hilaf-ı şer'i şerif taallül ve muhalefet ettirilmeyub icra-yı hak olunmak babında emr-i şerifim rica eylediği mahallinde şer'le görülme için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 37.**

<sup>439</sup> Halepte sakin ayandan Dede Muhammed demekle maruf kimsenin zevcesi Fatma ve Aişe nam hatunlar südde-i saadetime arz-ı hal edip bunların murisleri mezkur fevt oldukta müteveffa-yı mezkurun duyun-u kesiresi vardur deyu sen ki mevlana-yı muma ileyhsin tarafından bila emri şerif haneleri mühürleñib ve müteveffa-yı mezkurun tarafından vasi-i mensubu yoğiken emval ve eşyasını erbab-ı duyunu eda ederim deyu bilcümle taraflardan ahz ve kabz ve nukudu deyne baliğ olduğu malum olmadığından gayrı erbab-ı duyunun nakibül eşraf kaymakamı Şerif efendi ve El-hac Abdülkadir Ağa vesairleri zuhur ve murisleri mezkur iki sene mikdarı sahib-i firaş (?) olub kimesne hukuk iddia etmiş değil iken fetvinden sonra bizim müteveffadan alacağımız vardır deyu bunların evlerine hücum ve her birleri hevalarına tabi şahid-i zur ikametiyle üzerlerine duyun-u vafire isbat ve elli kise kıymetli hanelerini beynlerinde on kise akçeye bey' ve on beş yirmi akçe kıymetli develik hane demekle maruf hanı dört kise akçeye bey' edip bir misketleri kalmayub ahvalleri digergun ve mağdur oldukların bildirib yedlerinde olan fetva-ı şerifeleri mucibi mahallinde şer'le görülüb ihkak-ı hak olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 124.**

<sup>440</sup> Medine-i Halep sakinlerinden Muhammed Said gelib İdlib sakinlerinden Seyyid Süleyman nam kimesne zimmetine bin yüz elli (boş) senesinden beri sabun bahasından mezkur Seyyid Süleyman'ın zevcesi Şerife nam hatun kefaletiyle ba-temessük iki bin sekiz yüz elli (2850) guruş lacağı olub meblağ-ı mezkuru el-medyun-u mezkur Seyyid Süleyman fevt olmağla terekesini idlib sakinlerinden zevcesi mezbure Şerife ile kızı (boş) nam hatun ahz ve kabz etmeleriyle bu dahi müteveffa-yı mezkurun zimmetinde olan meblağı mezkuru taleb eyledikte bazı mütegalibeye istinaden hilaf-ı şer'-i şerif vermekte taallül ve ibtal-i hak ve gadr murad eyledigin bildirib şer'le görülüb müteveffa-yı mezkur seyid süleyman zimmetinde temessük mucibi terekesinden tahsil ettiilmek babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 208.**

<sup>441</sup> Şerife Aişe nam hatun südde-i saadetime gelib idlib sakinlerinden Abbas oğlu demekle maruf hasan nam kimesne bundan akdem bunun babası esseyid Abdülkerim nam kimesneden karz-ı şer'den olmak üzere 4500 guruş alıb badehu babası merkum meblağ-ı mezkuru taleb eyledikte mezkur hasan

## 4.2. TIMAR SİSTEMİ İLE İLGİLİ DAVALAR

Askeri, ekonomik, siyasi birçok niteliği bir arada harmanlayarak meydana getirilen tımar sistemi, devletin belli hizmetler karşılığında bir kısım memur ve askerlere vergi toplama hakkını devrettiği bir sistemdir. Nakdi ekonominin henüz yeteri kadar gelişmediği bir dönemde böyle bir tahsis sisteminin ortaya çıkması belli zorunlulukların bir sonucudur<sup>442</sup>. Buna benzer sistemlerin Yakındoğu Türk-İslam devletlerinde ve Bizans'ta da uygulandığını görmek mümkündür. Sistemin kökeni üzerinde bazı tartışmalar yapılmış olmakla birlikte kesin bir sonuca varılmamıştır. Osmanlı'nın uyguladığı Tımar sisteminin hem Bizans hem de Türk-İslam devletlerinde uygulanan toprak sisteminin bir bileşkesi olduğu söylenebilir<sup>443</sup>.

Tımar sisteminin Orhan Bey zamanından itibaren uygulandığı bilinmektedir. II. Murad döneminde sistemin klasik dönem için örnek teşkil edecek şekilde olgunlaştığı söylenebilir<sup>444</sup>. Halep ve Şam bölgesinde tımar sisteminin uygulandığı ve toplamda 2694 adet has, zeamet ve tımarın bulunduğu bilinmektedir<sup>445</sup>. Önemli bir kaynak olan Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'ne göre Halep'te 1516 yılında 1150 tımarlı sipahi 2950 cebeli bulunmaktadır<sup>446</sup>. Tımar sayılarına dair kaynaklar arasında birbiriyle çelişkili gibi görünen rakamlar eyâletlerin sınırlarının değişmesi ve yeni sancakların eyâlet haline getirilmesiyle açıklanabilir. Adana'nın önce Halep'e bağlı olup sonra ayrılmasıyla sayılar farklı olabilmektedir. Benzer değişiklikler İran sınırındaki vilayetlerin el değiştirmesinde de görülebilir<sup>447</sup>.

---

meblağ-ı mezkuru vermediginden maada babası mezbur bin yüz elli (boş) senesinde hilaf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-i hak kabul etmekle meblağ-ı merkum ırs-ı şer'le buna intikal etmekle bundan akdem kapucubaşı marifetiyle isdar eylediği emr-i şerifimle kılıb ihzar ve mürafi-i şer'i şerif oldukların üzerine şer'en sabit ve canib-i şer'den hüccet-i şer'iyye verilip Haleb kalesinde habs olmuşiken merkum hasan hevasına tabi Haleb mutesellimine ahz-ı rüşvet idub bir tarik ile firar ve İdlib kazasına varub hevasına tabi eşkıyaları başına cem' ve birvechile icra-yı hak olunmayub gadr eylediğin ve bu babda davasına muvafık fetva-yı şerife ve hüccet-i şer'iyyesi olduğun bildirib yedinde olan fetva-yı şerife ve hüccet-i şer'iyye mucibi mezburun zimmetinde olan meblağ-ı merkum tamamen tahsil ve icra-yı hak olunmak babında emr-i şerifim rica eylediği mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 36.**

<sup>442</sup> Halil İnalçık, "Tımar", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2012), 41:168.

<sup>443</sup> Aydın, agm. S.66.

<sup>444</sup> Fatma Acun, *Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması, Türkler Ansiklopedisi*, C.9, s.899, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

<sup>445</sup> Ömer Lütfi Barkan, *Tımar*, *İA*, (İstanbul: MEB Yayınları 1979), 12/1:288.

<sup>446</sup> İnalçık, *Tımar*, s.170.

<sup>447</sup> Barkan, *Tımar*, s.292.

Devlet oldukça fonksiyonel bir yapı arz eden tımar sistemiyle, hiçbir nakdi harcamaya girmeden kalabalık bir orduyu elinde tutmuş oluyordu. O günün şartlarında aynı olarak toplanan ve bir merkezde toplanması imkânsız vergileri yerinde değerlendirerek sistemin işlerliği sağlanıyordu. Bunun yanında devlet tımarlı sipahiler yoluyla otoritesini memleketin en ücra yerlerine kadar taşıyabiliyordu. Bu sistemle hem yerelde kendisine tehdit oluşturacak yeni bir gücün ortaya çıkmasını yerinde denetleme imkânı elde ediyor, hem de reayanın güvenliğini sağlıyordu<sup>448</sup>.

Tımar tevcihleri yapılırken tımarın bir bütün oluşturmamasına dikkat edilerek farklı farklı yerleşim birimlerinden bir mozaik olacak şekilde dağıtılıyordu. Bu yapıdan dolayı tımar veya zeamet sahibi kendisine tevcih edilen yerleşim yerlerinin hepsini dolaşmak zorunda kalıyordu. Bu şekildeki dağınık yapı tımar sahibinin köyü veya beldeyi kendi kişisel mülkü olarak görmesine engel olduğu gibi, güvenlik açısından da ayak basılmamış yer bırakmıyordu<sup>449</sup>.

Tımar ile ilgili belgeler defterlerdeki en uzun belgelerdir. Bazen verilen malumattan temel sorunun ne olduğunu tespit etmek bile güçleşebilmektedir. Tımarla ilgili bir belgede, başvuran tımar veya zeamet sahibinin kimliğinin yanı sıra tımar tevcih tarihi, tımarının sınırları, gelir kaynakları, kaç asker beslediği gibi bilgiler yer almaktadır. Uzunluğuna ve birçok malumat içermesine rağmen kullanılacak nitelikli bilgi açısından en zayıf belge türüdür diyebiliriz.

Defterlerde tımarla ilgili hükümlerin hakkında oldukça fazla belge bulunan konulardan birisi de, tımarla ait mahsulat ve rüsumatın başkaları tarafından hukuksuz bir şekilde toplanmasıdır. Bu durum daha çok müşterek olarak sahip olunan köylerde meydana gelen bir durumdur. Taraflardan bir tanesi diğerinin hissesine düşen “*mahsulât ve rüsumatı ahz u kabz*” etmek suretiyle el koyabiliyordu<sup>450</sup>. Tımarlı sipahinin geçim kaynağı olan ürün ve vergilerin başkası tarafından zapt edilmesi

<sup>448</sup> Aydın, “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci”, 67-68.

<sup>449</sup> İnalçık, “Tımar”, 169.

<sup>450</sup> Erbâb-ı timârdan Süleyman Ebu Mehmed nâm sipâhi (...)müşterekleri olan mezkûrun sâlifü’z -zıkr kurâ ve mezârî’dan vâkî olan mahsulât ve rüsumâtından berâtları yazusuna göre hisselerine düşeni kanûn ve defter mücebi ahz ve kabzına kanâat itmeyüb her birileri berâtları yazularından ziyâdeye tecâvüz ile bunun berâtı yazusuna göre hissesine isâbet iden mahsul ve rüsumâ dahî halen defter -i hakânî fuzûlî müdâhale ve ahz ve kabzına muhâlefet ve gadr iyledüklerini bildirüb sâlifü’z -zıkr kara ve mezârî’i ber-müceb defter-i hakânî müşterekleri mezkûrun ile kendüye zabt ve vâkî ‘ olan mahsulât ve rüsumâtından herkese yedinde olan berâtları yazularına göre hisselerine düşeni kanûn ve defter mücebi ahz ve kabz itdirilüb (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4, s. 26.

sadece müşterekler eliyle yapılmıyordu<sup>451</sup>. Mütegalibe denilen ve toplumun zorba kesimleri, ehl-i örf<sup>452</sup>, ilmiyye sınıfı mensupları<sup>453</sup> zaman zaman eşkıyalar<sup>454</sup> tarafından bile mahsul veya vergilere el konulabiliyordu. Belgelerde dikkatimiz çeken bir başka husus da tımarlı sipahinin reyanın güvenliğini sağlamak bir yana kendi güvenliğini sağlamakta bile zaafa düştüğü gerçeğidir.

Tımar ile ilgili davaların tamamında Defterhane-i Amire'de bulunan Defter-i Hakani, Defter-i Mufassal, Defter-i İcmal ve Ruznamçe Defterlerine müracaat edilerek dava bir sonuca bağlanıyordu. Müştekinin şikâyetinin aslı araştırıldıktan sonra, kayıtlardaki bilgiler ile karşılaştırılıp karar veriliyordu. Bu defterlerdeki kayıtlar esas alınarak verilen kararlara rağmen aynı dava hakkında tekrarların olduğunu görmekteyiz. İsim benzerliğinden kaynaklanan bir karışıklık sonucu Halep'teki Köprülü Vakfı ile zeamet sahiplerinin davasına dair onlarca defa hüküm gönderilmiş, merkezdeki kayıtlar esas alınarak çözülmesi istenmiştir<sup>455</sup>. Deyriye

<sup>451</sup> Erbâb-ı tımandan el-Hâc Ali veled-i Mustafa sipâhi gelüb (...)Medine-i mezbûrede sâkin Şeyhbenderoğlu Firûz dimekle maruf kimesne hilâf-ı defter-i hakâni timâr-ı mezbûr karyelerini yüz doksan dört ve beş ve altı ve bin iki yüz senelerinde mültezimine zabt itdirmeyüb müdâhale ve mahsûl ve rûsûmunun ahzına muhâlefet ve kendüye zabt ve mahsûl ve rûsûmunu ahz idüb ol-vechle gadr sevdasında olduğun bildirüb timâr-ı mezbûr karyelerini ber-müceb defter-i hakâni kendüye zabt ve vâki' olan mahsûl ve rûsûmu kânûn ve defter mûcibi ahz u kabz itdirilüb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5, s. 81.

<sup>452</sup> (...) mahsulat ve rûsumatı berat-ı mucibi tahvili tarihine düşüb tarafından subaşısi ahz ve kabz murad eyledikte aherden bir-vechile müdahale olunmak icab etmez iken Haleb sakinlerinden hala Alay Begi Ali nam kimesne zuhur ve sene-i mezkurda mahsulat ve rûsumatı hilaf ve bila sened fuzuli ahz ve kabz ve zeameti mahsulatına gadr-ı külli eylediğün(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 135.

<sup>453</sup> (...)Zeamet-i mezburu defter-i hakani ve yedinde olan beratı mücibince zabt ve vaki' olan mahsulat ve rûsumatı ahz ve kabz etmek için 74 senesinde tarafından irsal eylediği adamı Haleb'e vardıkta hala Haleb Nakibü'l-eşrafi olan Tahazade (boş) nam kimesne zeameti mezbur karyelerini zabt ettirmeyub kendisi fuzuli zabt ve beher sene altışar yüz guruşa iltizam olunur deyu adamına bir akçe ve bir habbe vermeyub gadr eylediğün bildirib zeamet-i mezbur defter-i hakani ve yedinde olan berat-ı şerifim mucibince kendüye zabt ve vaki olan mahsulat ve rûsumat kanun ve defter mucibince ahz ve kabz ettirilib (...) BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 10.

<sup>454</sup> Erbâb-ı timârdan Mehmed veled İbrahim Çavuş gelüb Üzeyir sancağında Dermekli(?) nâhiyesinde Harharet (?) nâm karye ve gayriden dokuz bin iki yüz doksan dokuz akçe berât-ı şerîf-i alîşânımla mutasarrıf olduğu timârı karyelerinden yüz doksan senesinde hâsıl olub der-keyl ve der-anbâr olunmuş 1500 guruştan mütecâviz mahsûlâtından aherin kat'an alâka ve müdâhale olmayub ber-vechile dahl ve taarrûz olunmak icâb itmez iken karye-i mezbûr sâkinlerinden zümre-i eşkiyâdan Ahmed nâm kimesne fuzûlî tagallüben ahz ve kabz idüb gadr-ı külli eylediğün bildirüb şer'le görilüb hilâf-ı şer-i şerîf ve bi-gayr-ı hakk fuzûlî ve tagallüben ahz eylediği mahsûl bi't-temâm tahsil ve bi-kusur tarafından vekili (boş) nam kimesneye alıverilib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4, s. 25.

<sup>455</sup> nişan-ı hümayunum verilen divan-ı alîşanım katiblerinden mustafa Muhyi zide mecdehu sütte-i saadetime arz-ı hal idub Haleb sancağında Ravendan nahiyesinde Kat'a nam karye ve gayriden 25145 berat-ı şerifimle mutasarrıfı olduğu zeameti mülhakatından Kuseyr nahiyesine tabi 7458 akçe yazısı olan **Deyriye nam karye** müşterekleriyle muma ileyhanın kayd ve beratına dahl olub aherden dahl olunmak icab etmez iken yine Kuseyr nahiyesinde 2000 alçe yazısı olan **Deyriye mezraası** Vezir-i Azam-ı sabık Köprülü Mehmed Paşa'nın evkafi mülhakatından olmağla mütevaffa-yı müşarun ileyha vakfı mütevellileri tarafından mültezimleri olanlar vakf-ı mezbur mülhakatından olan salifü'z-zikr

isimli mezraa ile aynı isimdeki karye isim benzerliğinden faydalanmak isteyen Köprülü Vakfı tarafından ürün ve vergileri toplanmak suretiyle dava konusu olmuştur. Vakfın kadıdan aldığı arz ile kayıtları kendi lehine değiştirmesi ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur.

Tımar çeşitlerinden olan serbest tımar için “Rüsüm-ı Serbestîye” tabir olunan vergilerin tımar sahibine ait olması tanımlamada belirleyici olmuştur. Tımar sahibinin kendi adına topladığı bu vergiler: cerime adı verilen ve reayanın suç işlemesi durumunda ödemesi gereken para cezaları, evlenen reayadan alınan resm-i arusane ve kaçak kölelerin satışından elde edilen paralardır<sup>456</sup>. Serbest tımar sahibi bu vergileri kimse ile paylaşmak zorunda değildi. Beylerbeyi, sancak beyi, alay beyi, zaîmler, çeribaşı (serasker), dizdar ve çavuş dâhil yetkili kılındıkları alanda asayişin teminiyle vazifeli görevlilere ait bütün has ve zeâmetler bu sınıfa dâhildi. Belli sınırlar içinde bir otonomi olarak düşünebileceğimiz serbest tımarlara arpalık, hükümet ve ocaklık tımarlar da dâhildir. Bu tarz tımarların reayası suç işlediğinde

---

Deyriye mezraasını zabta kanaat etmeyub hilaf-ı defter-i hakani muma ileyh müşterekiyle kayd ve beratına dahl marû'z-zikr Deyriye karyesine fuzuli müdahale ve bundan akdem hevasına tabi kadıdan hilaf-ı inha aldığı arz ile karye-i mezbur için vakf-ı mezbur mülhakatından olan deyriye mezraasıdır deyu bi'd-def'at niza'a tasaddi ve tarafından kuyudat-ı defter-i hakaniden ihrac olundukta Deyriye karyesi müşterekleriyle muma ileyha kayd ve beratına dahil ve deyriye mezrası dahi vakf-ı mezbur mülhakatından olduğu zahir olmağın karye-i mezbureye hilaf-ı defter-i hakani taraf-ı vakıftan bir türlü müdahale ve muaraza olunmak için defter emin-i arzı mucibi mukayyed olan emr-i şerifimle muma ileyh mahalline irsal eyledikte vakf-ı mezbur voyvodaları yine mani' ve türlü (..) mündefi' olmayub defter-i hakani ve sadır olan emr-i şerifime muğayir buvechile müdahale ve teaddiden hali olmayub olvechile müşterekleriyle zeamet-i mahsulatına gadr olunduğun bildirib karye-i mezbur bermuceb-i defter-i hakani müşterekleriyle subaşısına zabt ve vaki' olan mahsul ve rüsümü kanun ve defter mucibi ahz ve kabz ettirilib hilaf-ı defter-i hakani ve mukaddema sadır olan emr-i şerifime muğayir canib-i vakıftan müşterekleriyle kayd ve beratına dahil karye-i mezbureye bir türlü dahl ve taarruz ettirilmemek hükmü hümayunum rica ve defterhane-i amiremde mahfuz olan ruznamçe-i hümayun ve defter-i icmal ve mufassala müracaat olundukta kuseyr nahiyesine tabi 42 nefer reaya ve hasılı kısmı minel hams hınta yekunu ma'a gayruha 7458 akçe yazar karye-i deyriye defter-i mufassalda muharer kalemiyle tahrir ve defter-i icmalde menbic nahiyesine tabi .. nam karye ve gayri ile bir görülüb 12000 akçe yekunundan 11500 akçe ifraz ve ber-icmal ve icmal-i mezburun 2700 akçesi Divân-ı Hümayûn katibi şakirdlerinden sahib-i arz-ı hal Mustafa muhyi ve altı bin akçesi bervech-i tağyir Muharrem veledi İbrahim ve 2400 akçesi bervech-i iştirak Hızır ve Hüseyin ve edan-ı mahz ve 450 akçesi ahmed bin(...) kayıtlarından ve yine kuseyr nahiyesine tabi hasılı ma'a harac- eşcar 2000 akçe yazı ile mezra'a-i deyriye derununda karye-i nefsi derguş olduğu defter-i mufassalda muharer kalemiyle tahrir ve defter-i icmalde yine nahiyesine tabi veya diyamu nam kerye ile bir görülüb 20604 akçe zeamet deyu ber-icmal badehu 2000 akçesi olan mezra-i deyriye-i mezbur sadr-ı azam-ı sabık Muhammed paşanın şugur köprüsünü bina eylediği han'a vakf olmak üzere 71 tarihinde defter-i icmal ve mufassalda tevki'i kalemiyle tashih ve mezra-i mezbur yazı ve hududu ve sınırı ile derkar ve mestur olduğu üzere defter-i evkafta dahi tahrir ve bermuceb-i defter-i hakani mezburun zeamet ve tımarları dahilinde olan **deyriye nam karyenin icmal ve mufassalı başka vakf olan deyriye mezrası dahi başka olduğu** bilfiil defter emini olan seyyid ali katibi dame mecdehu arz etmekle defter emini arzı mucibi amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 55.**

<sup>456</sup> Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay. 1983), 502.



tımar sahibi gerekli takibatı ehl-i örfün müdahalesine gerek kalmadan kendisi yapardı<sup>457</sup>.

Serbestiyet üzere olan tımarlarda kanunnâme ile cürümlerin kimler tarafından alınacağı açıkça belirtilmiştir. Halep Kanunnâmesi'nde “*Ve livâ-i mezbûrda vâki' olan serbest timarlardan gayri erbâb-ı timarın tımarlarında vâki' olan cürüm ve cinayatin kanun üzere nisfi beylerbeyi hazretlerine hasıl yazılıb nisf-ı aharı erbâb-ı timarındır. Ve evkaf ve emlâk olan karyeler gibi erbâb-ı timarla müşterek olmaya cürüm ve cinayetleri hassa-i hümayuna müte'allikdir beylerbeyi hazretlerine ve gayra hasıl kaydolunmuş değildir*<sup>458</sup>.” demektedir. Buna göre serbest olmayan tımarlarda tımar sahibi cürüm ve cinayetin yarısını, kalan yarısını ise Beylerbeyi alır.

Serbest tımarlar ile ilgili şikâyetlerin büyük çoğunluğu ehl-i örf taifesinin yetki alanına girmeyen konularda müdahil olmasından kaynaklı problemlerdir<sup>459</sup>. Ehl-i örfün cerimelerden aldıkları ücretler onlar için ciddi bir gelir kaynağı olduğundan bu gelir kaynağını kanuna rağmen daha da artırma girişimleri her zaman olmuştur. İdam cezası gereken hallerde maktulün varisleri kısas talep ederlerse suçlu ölüm cezasına çarptırılırdı. Kanunnâmede ehl-i örfün bu yöndeki aç gözlülüğü bilindiği için ölüm cezası gereken durumlarda “*bedel-i siyaset*” alınmaması yönünde uyarıda bulunma ihtiyacı duyulmuştur: “*Ve sâyir ceraim hususlarında kanun-ı Osmaniye müracaat olunur Ziyade alınmaya ve salbe ve siyasete müstehak olanlardan bedel-i siyaset diyü akçeleri alınmayub istihkaklarına göre günah eyledikleri mahalde siyaset olunub haklarından geline*<sup>460</sup>”.

Serbestiyet sadece tımarlarla ilgili bir kavram olmayıp özellikle Sadrazam nezaretinde olan büyük vakıfları da kapsamaktaydı. Tımarla ilgili olmasa da aynı

<sup>457</sup> İnalçık, “Tımar”, 171.

<sup>458</sup> Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar*, İstanbul: İÜEF Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı 1943), 207.

<sup>459</sup> (...) icmâllü zeâmet karyeleri serbest olmak kanûn-u mukaddem olmağla vâki' olan rüsüm-ı serbestiye ve sâir ba'd-ı hevâsına aherden bir-vecihle dâhl ve taarrûz olunmak icâb itmez iken mir-i mirân mütesellim ve voyvoda ve sûbaşı ve serdâr ve sâir ehl -i örf tâifesi taraflarından hilâf-ı defter-i hâkânî ve muğayir kanûn fuzûlî müdâhale teaddî olduğun inhâ ve men' ve def' olunmak bâbında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4, s. 18; (...) serbest olub rüsüm-u serbestisine aherden dahl ve taaruz muğayir-i kanun olduğundan ma'ada (..) birkaç seneden beru mir-i miran, mütesellimler, voyvoda vesair eh-i örf taifesi taraflarından hilaf-ı kanun ve mukaddema hatt-ı hümayun-u şevketmakrunumla verilen serbestiyet evamir-i şerifesine muğayir rüsüm-u serbestiyesine müdahale ve reaya fukarasını ahz ve habs ve tecrim ve zülm ve teaddi eylediklerin bildirib (..) men' ve def' olunması babında (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 264.

<sup>460</sup> Barkan, *Kanunlar*, 207.

minvaldeki şikâyetler olması hasebiyle burada anmak daha uygunur<sup>461</sup>. Serbestiyet üzere olan vakıfların reayalarının esir gibi zincire vurularak köy köy<sup>462</sup> gezdirilmesinin serbestiyete mugayir bir durum olduğuna dair birçok şikâyet bulunmaktadır. Serbestiyet şartları açısından vakıf ve tımar toprakları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bu bağlamda bu konu ile ilgili hükümler de birbirine benzer ifadelerle kaleme alınmıştır.

Reaya toprağını “*boz ve hali*” bırakmadığı sürece elinden alınmıyordu. Buna dayanarak toprağın reaya ait olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Reayanın tasarrufu için kullanılan “*tefviz*” sözcüğü durumun hukuki çerçevesini çizmesi açısından önemlidir. Buna göre tefviz tam yetkili olarak tasarrufta bulunma hakkıdır, ancak reaya yine de toprağını satamaz, bağışlayamaz, ipotek veya vasiyet edemez, bağ veya meyve bahçesine dönüştürmek suretiyle vasfını değiştiremezdi<sup>463</sup>.

Tımar toprakları tımarlı sipahinin veya zaimin gözetiminde olmakla birlikte onların mülkü değildi. Bazı yurtluk veya ocaklık şeklinde temlik edilen ve babadan oğula kalan tımarlar olsa da esas ana kitleyi oluşturan tımarların mülkiyeti devlete ait

<sup>461</sup> Merhum ve mağfuru leh Haseki Sultan tabe serahunun mütevellisi Hızır xide kadruhu geüb Haremeyn-i Şerifeyn mukataasından merhum müşarün ileyhanın evkafından bervech-i malikane beratı şerifimle uhdesinde olan evkafından Haleb sancağında ve nahiyesinde Kefer Raman (?) ve Çanaklı (?) nam karyeler mefruzü'l-kalem ve maktu'ü'l-kadem min küllie'l-vücuah serbest olub kare-i mezbure reayası kendü hallerinde ve ırzlarıyla mukayyed ve hilaf-ı şer'i şerif kimesneye vaz' ve hareketleri yoğiken mütegalibe ve cebayireden Maara sakinlerinden Maara mukataası zabiti olan Seyyid Ebu Bekir nam kimesne karyeteyn-i mezbureteyn reayalarının hilaf-ı şer'i şerif ve bigayr-ı hak bin yüz yetmiş (boş) senesinde 2000 guruslarını ahz eylediginden ma'ada iştira eyledüğü (...) hayvanlarının akçesini talep eylediklerinde noksan baha teklifi ile taciz ve tekdir ve mezkurun zülm ve teaddisinden perakende ve perişan olmalarına bais ve bari olduğun bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 23.

<sup>462</sup> Mir Affan zide mecdehu Kaymakam Mütevellisi olduğu cedit merhum Köprülü Sadr-ı Esbak Vezir Muhammed Paşanın evkaf-ı mülhakatından İdlib mukata'ası reayaları arz-ı hal edib müşarün ileyhın vakfı olan nefsi İdlib ve tevabi'i mukata'ası karyeleri mefruzü'l-kalem ve maktu'u'l-kadem min kulli'l-vücuah serbest olmakdan naşi içlerinden birbirleriyle niza' ve davaları zuhur edenler mukataa-imezbur zabiti marifetiyle ahz ve rü'yet olunagelib bu vechile (...) iken müddet-i kalileden berü Haleb valileri tarafından levendat ile külliyetli mübaşirler tayin ve fukara-yı raiyete guna gun cevr ve eza ve kasaba-i mezbure haricinde reayay-ı vakfı ahz ve derzencir ve esir misillü karye be karye gezdirüb reayayı ehafe-i birle tecrim ve olvechile ahval-i fukara digergun ve perakende ve perişanlıklarına ba'is ve beher sene Haremeyn fukarasına verilen sürrenin tahsil ve teribine bari olduğun bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 101. (...)İmdi selatin evkafı karyelerinde mefruzü'-kalemi ve maktu'u'l- kadem min külli'l-vücuah serbest olmağla vaki olan resm- cürm ve cinayet ve resm-i arus ve kul ve cariyeye metrukanesine ve sair bad-ı hevasına mir-i miran ve mirliya ve subaşları ve sair ehl-i örf tarafından dahl ve kabz olunmayub rüsum-u serbestiyesi bilcümle taraf-ı evkaftan ahz ve kabz olunmak(...) BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 39. Ayrıca bkz: BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 20; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 22.

<sup>463</sup> Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi –I 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 2018), 135.

topraklarından oluşmaktaydı. Belgelerde “*tapuya müstehaklık*” olarak ifade edilen durum toprağın mülkiyetinin satılması değil, istifade hakkının verilmesi olarak anlaşılmalıdır. Herhangi bir sebeple üç sene toprak boş kaldığı takdirde tımarlı sipahi “*sahibü’l-arz*” olarak talep edenlere tapu karşılığı verebiliyordu. Tapuya müstehak arazilerin yeni sahiplerine verilmesinde eskiden buraları kullananlar hak iddiasında bulunabiliyorlardı<sup>464</sup>. Bazen de herhangi bir varisi olmayan reayanın tapuya müstehak olan yerleri tapu ile talep edenlere veriliyordu<sup>465</sup>.

Vali ve mutasarrıfların haksız olarak reayanın elindeki toprakları kendi çocuklarına vakıf toprağı haline getirdiklerine dair şikâyet kaydı bulunmaktadır<sup>466</sup>. Ancak üzerinden on sene geçmediği için eski sahibine tekrar iade edilmesi yönünde Divân-ı Hümâyûndan karar çıkmıştır. Reayanın üzerinden bu kadar zaman geçmesine rağmen hakkına sahip çıkması ve idarenin eski toprağını geri iade etmesi önemlidir.

<sup>464</sup> Haleb kazası müzafatından Bab nahiyesine tabi betinan nam karye toprağında araziye tasarruf edenlerden Muhammed Ali Bende ve Ali Cemal ve Musa Kafur (?) ve Ramazan ve Muhamed ve (boş) ve (boş) nam kimesne tasarruflarında olan malume’l-hudud yerlerini (...) üç seneden müteceviz boz ve hali koyub kanun üzere tapuya müstahak oldukta bu arazileri kanun üzere resmi tapuyla talibine verib zira’at eylemek murad eyledikte mezburlar mukaddema bizim tasarrufumuz vardır ol yerleri ahire verdirmezüz deyu hilaf-ı kanun taallül ve mukataa-i mezbur malının kesr ve noksan tertibine ba’is oldukların ve bu babda da’vaya muteallik fetva-yı şerifesi olduğun bildirib mucibince amel olunub hilaf-ı kanun taallül ettirilmemek babında emri şerifim rica eylediği ecilden kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 29.**

<sup>465</sup> A’zez sakinlerinden Hüseyin Bin Abdurrahman südde-i saadetime arz-ı hal edip A’zez kazası sakinlerinden olub A’zez kazası müzafatından (boş) nahiyesine tabi Şecerid nam karye toprağında arazi tasarruf edenlerden hüseyin nam kimesne 1155 senesinde fevt olub oğlu ve kızı ve baba bir karındaşı vesair tapu ile verasesi ferman olanlardan kimesnesi olmayub karye-i mezbur toprağından tasarrufunda olan malume’l-hudud tarlaları kanun üzere tapuya müstahak oldukta bu ol tarlaların sahibü’-arz’dan resmi tapu ile alıp yedine verilen sahibü’l-arz temessükü mucibi zabt ve tasarruf etmek istedikte aherden (boş) nam kimesneler hilaf-ı kanun ve yedine olan sahibü’l-arz temessüküne muğayir bila sened müdahale ve zabtına mumanaat eyledigin bildirib vech-i meşruh üzere tapulu ve temessüklü tarlaların kendüye zapt ve tasarruf ettirilib mezburların hilaf-ı kanun ve muğayir-i temessük fuzuli müdahale ve taaddileri men ve def olunmak babında hükmü hümayunum rica eylediği kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 93.**

<sup>466</sup>(...) bundan akdem Kilis ve A’zez mutasarrıfı Abdurrahman Paşa Kilis’te sabıka me’zun-u bi’l-ifta (fetva vermeye yetkili) olan Şekerzade El-hac Muhammed Efendi demekle maruf kimesneyi ahz ve habs ve emval ve eşyası bi-gayr-ı hak alındıktan ma’ada âba ve ecdadından müntakil Kilis kazası toprağında vaki tarafından ziraat ve hırsat olunub oşr ve rüsümü sahib-i arza eda olunagelen üç kıta arazisi dahi hilaf-ı kanun cebren ve kahren fuzuli zabt ve vakf namıyla oğullarına verib gadr etmekle vech-i meşruh üzere fuzuli zabt olunan arazileri aliverilib kendüye zabt ve ziraat ettirilmek babında ilam edilir deyu arz-ı haliyle vaki hali hükm-ü hümayunum verilmek ricasına bila iltimas arz eylemekle ecilden Divân-ı Hümâyûnumda kanunu görüldükte arazi kaydının vakfiyeti selatin-i maziyeden beratname ve temlik ve ol-dahi vakf eyledikte ve vakfiyeti veyahud mülkiyetini defter-i hakaniye kayd ettirilmekle müceddiden ancak merkum şekerzade muhammed sahibü’l-arz temesüküyle mutasarrıfı olduğu arazi hüsnü rızası ve sahibü’l-arz marifetiyle ferağ eylemiş olmayub ve zabt olunalı on sene geçmiş değil ise tapu temessükü mucibi kendüye zabt ettirilmesi kanun olduğu derkar olundub derkar mucibi amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 45.**

Ölen sipahinin tımarı miras yoluyla ancak belli bir kısmı “*başlangıç tımarı*” olarak çocuklarına kalabilirdi. Ölen tımarlı sipahinin bütün tımarı eğer ölenin birkaç oğlu varsa müşterek tımar olarak onlara kalabilirdi. Çocukların babalarından kalan tımarın tümüne sahip olmaya çalışması, mağduriyetlere sebep olmuş, bu durum şikâyetlere konu olmuştur<sup>467</sup>.

Tımarlı sipahinin sefere çıktığında dönünceye kadar tımarını “*ber-vech-i emanet*” birine bıraktığı durumlarla ilgili yaşanan mağduriyetler defterlerde şikâyet konusu olmuştur. Emanet edilen tımarlardan alınan mahsul ve vergilere el koyma en sık rastlanan şikâyet konularından biridir<sup>468</sup>. Emanet tımarlarla ilgili sefere katılan sipahinin sefere katılmadığı yönünde kayıt tutulmak suretiyle hileli bir şekilde tımarına el koyulması<sup>469</sup>, sistemdeki bozulmanın boyutlarını göstermesi açısından

<sup>467</sup> Erbab-ı tımarlı Salih nam sipahi gelib Kilis Sancağı A’zez nahiyesinde Sahu (?) nam karye ve gayride 13800 akçe tımar mutasarrıfı El-hac Osman veledi Musa’nın fevtinden işbu 1157 senesi cemaziyel evvelinin 22. gününde buna tevcih ve hala berat-ı şerifimle üzerinde iken tımar-ı meburun 3000 akçesi (...) karye-i merkur icmalinde bunun ref’ine Mirliva Seyyid Abdüllatif arziyla yine işbu sene-i mübarek cemaziyel ahirinin 17. gününden müteveffa-yı mezburun oğlu Seyyid Musaya tevcih olunmağa mezbur Seyyid Musa kendüye tevcih olunan 3000 akçeyi zabt ve tahvili tarihine düşen mahsul ve rüsumatı ahz ve kabzına kanaat etmeyub zeamet ve tımar mahsulatından hissesine itibar olmayub tahvil tarihi muteber iken hisseler bana düştü ben kabz ederim deyu bunun tahvili tarihine düşen mahsulat ve rüsumatı dahi hilaf-ı kanun ve fuzuli müdahale eyledigin bildirib tahvil tarihine düşen mahsul ve rüsumu kendi ahz ve kabz ettirilib mezburun hilaf-ı kanun olvehile olan müdahale ve teaddisi men ve def olunmak babında hükmü hümayunum rica ve defterhanei amiremde ahfuz olan ruznamçe-i humayunuma müracaat oldundukta tımar-ı mezbur vechi meşruh üzere sene-i mezbur cemaziyel evvelinin 22. gününden tamamen buna tevcih ve mahı cemaziyel ahirin 17. gününde 3000 akçesi bunun refinden mezkur Seyyid Musa’ya tevcih olunduğu mestur ve mukayyed bulunmağa defteri hakani mucibi amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 103.**

<sup>468</sup> Muhammed hane-i hassama gelib Kilis sancağında (boş) nahiyesinde kâte nam karye ve gayride bervech-i zeamet berat-ı şerifimle mutasarrıfı olduğu zeameti karyelerinden 1157 senesi zabiti kilis sancağında ömer nam kimesneye **bervech-i emanet sipariş** ve merkur dahi sene-i mezburda zabt ve hasıl olan mahsulat ve rüsumatı bilcümle ahz ve kabz edip muma ileyha bir nesne vermeyub zimmetinde kalmağa taleb eyledkte türlü illet ve bahane ile edadan taallül ve duyunu kesireye müstağırık ve ahvali digergun olduğun bildirib şer’le görülüb mezburun sene-i mezburda ahz ve kabz eylediği mahsul ve rüsumu alıverilmesi babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 118.**

<sup>469</sup> Züemadan Süleyman zide kadruhu gelib 1159 senesinde memur olduğu sefer-i hümayuna rahi oldukta Birecik sancağında ve Suruc nahiyesinde Yelharman(?) nam karye ve gayeride 20000 akçe berat-ı şerifimle mutasarrıfı olduğu zeameti karyelerini ta’şir (öşrünü alıp sahibine vermek) ve mahsulatını ahz ve kendüye isal ve teslim etmek üzere Medine-i Haleb sakinlerinden Mısırlıoğlu Muhammed nam kimesneye Haleb Muhasili İsmail zide mecdehu marifetiyle emanete sipariş eyleyub merkur Muhammed dahi zeameti karyelerini ta’şir ve mahsulatını ahz ve kabz edip ve bunun merkuma deyni ve kelaleti olmayub ve benim için bir mahalle akçe ver deyu emr etmeyub badehu seferden avdet ve zeameti mahsulatını merkurundan talep eyledikte şirrete süluk ve 1560 gurusluk mahsul ahz eyledim 580 gurus harc eyledim 20 gurus dahi isteme deyu taallül mütegalibeden ağası Ömer Ağa demekle maruf kimesneye istinaden buna bir habbe vermeyub hala zimmetinde kaldığın ve merkur Muhammed 1000 gurusdan mütecaviz mahsul ahz eylediği mahallinde ihbar olduğun ve buna gadr-ı küllii eylediğin bildirib şer’le görülüb merkurun zimmetinde bervech-i meşruh emaneten sipariş eylediği zeameti tahsil ve kendüye alıverilmek babında hükm-ü hümayunum rica eylediği ecilden defterhane-i amiremde mahfuz ruznamçe-i hümayuna müracaat olundukta Birecik sancağında

önemlidir. Bir sipahinin elinden tımarının alınmasının en önemli gerekçeleri arasında öncelikle sefere katılmaması geliyordu. Sefer sırasında Beylerbeyi tarafından yoklama yapılırdı ve bu yoklama sonucuna göre sefere katılmayanların kaydı devlet merkezine gönderilirdi<sup>470</sup>.

Reayanın ehl-i örf tarafından kışkırtılmak suretiyle tımarlı sipahiye vermeleri gereken vergileri vermedikleri görülmektedir. Vergi vermemenin bahanesi olarak “*sizi yeniçeri zümresine ilhak eyledim*<sup>471</sup>” sözü oldukça manidardır. Bu söz bozulan yeniçeri ocağına asker alma usulünün artık ayağa düştüğünün bir göstergesidir. Reayanın kendi çiftliklerine komşu olan tımar ve zeametlerde de ürün kaldırıp öşürleri talep edildiğinde “*biz aher karyenin reayasınız*” diyerek öşür vermeye yanaşmadıkları anlaşılmaktadır. Bu konuya dair yazılan hükümde reayanın nereden ürün kaldırıyorsa oranın sipahisine/zaimine öşürünü vermek zorunda olduğu vurgusu yapılıyordu<sup>472</sup>.

---

Suruc nahiyesinde Yelharman (?) nam karye ve gayride 20000 akçe zeamet-i mezbur berat ile mezkurun üzerinde ve hidemat-ı aliyye (..) mevcud iken mezbur alay begisi Abdurrahman tam-ı hamından naşi terk-i hizmettir deyu hilaf-ı inha karındaşı Hacı Muhammed veled-i Mustafa'ya arz ve berat lakin mezbur hidematta mevcud olub gadr-ı külli olduğun züema ve erbab-ı tımar şehadet etmeleriyle ref'inden sahib-i evvel merkum Süleyman'a 1159 senesi muharreminin 11. Gününde bilfiil Reisü'l-Küttabım olan el-hac Mustafa dame mecdehu ilamıyla ita ve tevcih olunub hala berat-ı şerifimle mezkur Süleyman'ın üzerinde olduğu mestur ve mukayyed bulunmağla defter-i hakani mucibi şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 190.**

<sup>470</sup> İnalçık, “Tımar”, 171.

<sup>471</sup> (...) defterde mukayyed raiyyet ve raiyyet oğulları ve gerek sonradan gelip on beş yirmi seneden beri tevettün eden reayayı antakya serdarı olanlar “*sizi yeniçeri zümresine ilhak ettim*” deyu tahrik ve birer ikişer vakıyye kahve baha ahz ve onlar dahi biz yeniçeri olduk deyu karye-i mezbur toprağından ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekelerinden ve defter mucibi müteveccih olan öşürleriyle yine karye-i mezbur toprağından tasarruflarında olan bağ ve bahçelerinden hasıl edip bey' ve intifa' eyledikleri mahsullerinden şer'le tevcih eden öşürlerini hilaf-ı kanun edada taallül ve muhalefet ve olvechile tımar-ı mahsulatının külli kesr ve noksan tertibine bais ve bari oldukların bildirib karye-i mezbur toprağında ziraat ve hırasat edenler gerek askeri ve gerek reaya her kim olur ise olsun ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekeleri kanun ve defter mucibi tevcih eden öşürlerine karye-i mezbur toprağından tasarruflarında bağ ve bahçeleri olanların dahi hasıl olub bey' ve intifa' eyledikleri mahsullerinden şer'le müteveccih olan öşürleri muma ileyh tarafından subaşısına tamamen ahz ve kabz ettirilip biz yeniçeri olduk deyu askerlik iddiasıyla hilaf-ı kanun bir ferdi taallül ve muhalefet ve antakya serdarları tarafından dahi bir türlü dahl ve taarruz ettirilmemek babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 156.**

<sup>472</sup> (...) Haleb kazasına tabi Nuvas nam karyenin civarında vaki Batana nam karyenin reayaları gelib ziraat ve hırasat etmeleriyle ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekelerinden kanun ve defter mucibince öşürleri talep olundukta “*biz aher karye reyasındanız*” deyu hilaf-ı kanun vermekte taallül ve muhalefet ve ol-vechile zeameti mahsulatına külli kesr ve noksan tertibine ba'is ve bari oldukların bilirib salifü'z-zıkr Nuvas karyesi toprağında ziraat eden gerek mezkur Batana karyesi reayaları ve gerek gayrı yerlerden kim olursa olsun ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekelerinden kanun ve defter mucibince öşürleri tarafından subaşısına aliverilib hilaf-ı kanun bir ferde taallül ve muhalefet ettirilmemek babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 112.**

Tımarlı sipahiye vergi vermekte direnenler olduğu gibi, sefer zamanı geldiğinde toplanan mahsulatı pazara götürüp sefer hazırlığı yapmak istediklerinde kendilerinden “*bac*” talep edildiği görülmektedir. Bu durumla ilgili yazılan hükümde sefer mühimmatı için pazara götürülen oşür mahsulatından bac alınmasının kanuna mugayir bir durum olduğu vurgulanmıştır<sup>473</sup>. Tımarlı sipahiler sefer zamanı tımarlarının gelirine göre belli sayıda cebelüyü teçhizatlı olarak beraberinde sefer götürmek zorundaydılar. 2000 akçenin üstünde gelire sahip tımarı olanlar kendileri “bürüme” adı verilen mükemmel bir zırh ile ve gelirlerinin durumuna göre belli sayıda tam teçhizatlı cebelü ile sefere katılırlardı. Meselâ 16.410 akçelik geliri olan bir sipahi, bürüme ile sefere katılmak ve ayrıca üç cebelü, bir gulâm ve çadır getirmekle yükümlüydü<sup>474</sup>. Sefer mühimmatını hazırlamak için de kendilerine tevcih edilen tımandan elde ettikleri ürünü satmak zorundaydılar.

Tahrirden sonra tımarlı sipahinin sınırları içinde kalan bölgelerde yeni açılan tarlaların mahsul ve rüsumları konusunda ihtilaflar çıkmıştır. Orman kesilerek tarla haline getirilen yeni yerlerde reaya maktu’ yani nakit vermek suretiyle oşürden kurtulmak istiyorlardı. Divân-ı Hümâyûna kanunu sorulduğunda yeni de olsa tımarlı sipahinin sınırları içindeki bölgede kalan yerlerden oşür alınması yönünde görüş beyan edilmiştir<sup>475</sup>.

<sup>473</sup> Zuemadan Mustafa zîde kadruhu ile erbâb-ı tımandan Ahmed veled-i İsmail ve Mehmed veled-i Ali ve diğer Mehmed veled-i Mehmed ve Hasan Ali veled-i Mehmed nam sipâhiler gelüb bunlar berât-ı şerîfimle mutasarrıf oldukları zeâmet ve tımarları karyelerinden hâsıl olan tereke oşürünü Medine-i Halebde vâki bazar yerine götürüb bey’ itmek murâd eylediklerinde bu makûle zuema ve ebrâb-ı tımarın sefer-i mühimmâtı için bey’ itmek üzere bazara götürdükleri oşürleri mahsûlünün bac mütâlebe olunması hilâf-ı kânûn iken Medine-i mezbûrede bacdar olanlar muğâyir-i kânûn bac talep ile teaddi ve rencideden hâli olmadıkların bildirüb men ve def olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid’â itmeleriyle divân-ı hümâyûnumdan kânûnu suâl olundukda zuema ve erbâb-ı tımarın mutasarrıf oldukları zeâmet ve tımarları karyeleri topraklarında hâsıl olan tereke oşürlerini sefer mühimmâtı için bey’ itmek üzere bazara götürdüklerinde o-makûle oşür mahsûlâtından bac mütâlebe olunması muğâyir-i kânûn iddüğü tahrîr olunmağla kânûn üzere amel olunmak bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8, s. 53.**

<sup>474</sup> Feridun Emecen, “Cebelü”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1993), 7:189.

<sup>475</sup> (...) mezraa-yı mezkurenin mümtaz ve muayyen hududu dahilinde kimesne tasarrufunda olmayan halî yerlerde kabil-i ziraat kuhi orman yerlerini söküb mahtu’a vermek ve ziraat etmek üzere mültezimi muma ileyhden tapu temessükü ve meşesini kırıp bazı mahallerini tarla edib ziraat ve bazı mahallerine dahi tahrirden sonra eşcar gars ve bahçe edib ol tarlalarda ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekelerinden kanun ve defter mucibince oşürlerini ve tahrirden sonra gars olunan dut bahçeleri dahi hasıl olub bey’ ve intifa’ eyledikleri mahsullerinden şer’e müteveccih olan oşürleri tarafından subaşısı (boş) zide kadruhu talep eyledikte ashâbî mültezimlerinden beher sene bire beşyüz gurus maktu’ vermek üzere yedlerimizde mukataa temessükü vardır deyu oşürlerini vermeyub maktu’ namıyla cüz-i nesne teklifi ile taallül ve muhalefet ve ol-vechile zeameti mahsulünün kesr ve noksan tertibine ba’is ve bari oldukların bildirib yedlerinde olan mukataa temessüklerine itibar olunmamak babında hükm-ü

Tımarlı sipahilerin köylüden topladıkları mahsul ve rüsumların belli vakitleri vardır. Bu husus kanunnâmelerle belirlenmiş, sipahi ve zabitlerin vakitli vakitsiz reayayı rahatsız etmesinin önüne geçilmiştir. Dirlik sahibi harman zamanı hazır değilse, tımardeki adamına vergileri toplatmalıdır. Buda mümkün değilse köyün imamı ve köy halkı marifetiyle bir yerde emaneten toplanacaktır<sup>476</sup>. Zamanında toplanmayan oşür ve rüsumlar şikâyet mevzusu olmuş, reayanın lehine kanuna uyulması emredilmiştir<sup>477</sup>.

### 4.3. VAKIFLAR İLE İLGİLİ DAVALAR

Sözlükte “durmak, durdurmak, alıkoymak” anlamlarına gelen vakfin birçok tanımı yapılmış olmakla birlikte İmameyn’in yaptığı tarife göre:”*gelirleri mahlukata tahsis edilen bir şeyin mülkiyetinin Allah’ın mülkiyetine geçmesini temin eden şer’i bir muameledir*<sup>478</sup>.” Tanımda şer’i muamele denmesine rağmen vakfin İslami bir kurum olduğunu söylemek fazla iddialı olur. Benzer uygulamalara Hitit, Roma ve Mısır’da<sup>479</sup> rastlanmakla birlikte vakfin İslam dünyasında büyük bir değer atfedilerek benimsendiği ve kurumun Müslümanlar eliyle adeta yepyeni bir kimlik kazandığı söylenebilir.

İslamdaki “sadaka-i cariye” anlayışı ve infakı emreden hükümler Müslümanların vakıf kurumunu temellendirmesinde kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Osmanlı Devleti vakıf konusunda İslam dünyasında zirve kabul edilebilecek bir

---

hümayunum rica ve defterhane-i amiremde mahfuz ruznamçe-i hümayunum ve defter-i icmal ve mufassala müracaat olundukta (...) ve Divân-ı Hümâyünua kanunu sual olundukta defter-i hakanide mestur mezraa toprağında tahrirden sonra gars olunan bahçelerden hasıl olan mahsullerden ve ol tarlaları ziraat edenlerin hasıl eyledikleri terekelerinden oşürleri sahib-i arza eda ettirilmek kanun olub ol bahçe ve tarla ashabının maktu vermek üzere zeamet-i mezbur mutasarrıfları ve mültezimlerinden aldıkları temessükleri bi hasebi’l-kanun muteber olunmayub maktu teklifi hilaf-ı kanundur(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 51.

<sup>476</sup> İnalçık, “Kanunnameler”, 73.

<sup>477</sup> (...) karyeleri reayaları gelib reaya-yı merkume karyeleri topraklarında ziraatleriyle hasıl eyledikleri terekelerinden oşürleriyle sair hukuk ve rüsumları vaktiyle tamamen edaya razılar iken karyelerinin birkaç nefer zabitleri olmağla a’şar vesair hukuk ve rüsum cem’i zamanında cümlesi bir arada varmayub vakitlü vakitsüz herbirleri başka başka varub reaya fukarasını gunagun (..) mezalim ve teaddi ile hilaf-ı kanun taciz tekdir ve teaddi ve ahvalleri digergun ve perakende ve perişan olmalarına ba’is ve ol-vechile muma ileyh El-hac Muammed Kudsi zide mecdehunun dahi malikanesi mahsulatının kesr ve noksan tertibine bari oldukların bildirib hilaf-ı kanun vech-i meşruh üzere zülm ve gadr ve teaddi ettirilmeyub men ve def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 56.

<sup>478</sup> Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf”, *İA*, (İstanbul: MEB Yay. 1986), 13:153.

<sup>479</sup> Neşet Çağatay, “İslam’da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”, *Vakıflar Dergisi* 9, (1978), 5.

olgunluğa erişmiştir. Osmanlı için sıkça kullanılan “vakıf medeniyeti” abartı olmasa gerektir.

Vakıfların işlerini yürütmekle görevli kişilere müteveli denmektedir. Sözlükte “başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” gibi anlamlara gelen müteveli sözcüğü terim olarak başta vakfiyenin şartları olmak üzere, şer‘î hükümler ve mer‘î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseler için kullanılır. Bu görev ve yetkiye velâyet (vilâyet), görevlendirmeye tevliyet denilmektedir. Osmanlı döneminde mütevellinin yaptığı iş için genellikle tevliyet terimi tercih edilmiştir<sup>480</sup>.

Vakf edenin mallarını herkese değil de, sadece çocukları veya onun soyundan gelen kişilere tahsis ettiği vakıflara *zürri* vakıf denir. Zürri vakıflara aynı zamanda *ehli, evladiyelik/ evlatlık* ya da aile vakıfları ismi de verilmiştir<sup>481</sup>. Vakıflarla ilgili şikâyetlerin başında tevliyete müdahale gelmektedir. Zürri vakıfların vakıf şartlarından olan aileden birinin tevliyetinde olmasına müdahale edildiğine dair şikâyetler oldukça fazladır<sup>482</sup>. Bu müdahale yabancılar eliyle olduğu gibi, müteveli olan kimselerin akrabaları tarafından da olabilmekteydi.

Evladiyet üzere olan vakıflarda, akrabalık ilişkilerinden dolayı vakıfta hak iddia edenler tarafından vakfın gelirine ortak olma isteği ve buna yönelik çabalar oldukça yaygındır<sup>483</sup>. Vakfın tevliyetini üzerlerine almak için mahkeme baş katibine

<sup>480</sup> Nazif Öztürk, “Müteveli”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 32:217.

<sup>481</sup> Yasin Yılmaz, “Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürri Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri”, *Dini Araştırmalar* 17/44, (Ocak-Haziran 2014), 53.

<sup>482</sup> Haleb’de sakin Muhammed nam kimesne gelub cediti müteveffa El-hac Ahmed bin Nasıreddin bin Seyyidhan demekle maruf kimesne yine Haleb’de vaki bazı akarat-ı muayyenesi tevliyeti evladiyet ve meşrutiyet üzere zabt olunagelib ve bu evlad-ı vakfın bu babta tasarrufu kendüye intikal meşrut vakfın mucibi iyyalıyet ve cediti evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıfı olup aherden bir vechile dahl olunmak icab etmeyub ve bu babta hüccet-i şer’iyye ve fetva-yı şerifeleri var iken yine Haleb sakinlerinden ecanibden Meyser nam kimesne zuhur ve hevasına tabi kimesneler ile yekdil ve yekcihet ve cebren ve kahren bunun ceddinden muntakil olan akarat-ı vakfın tevliyetini fuzuli zabt ve senede hasıl olan galledini ahz ve buna ziyade gadr ve teaddi eyledigin bildirib yedinde olan fetva-yı şerife ve hüccet-i şer’iyye ve vakfiye- i ma’mulun bih mucibi şer’le görölüb icrayı hak olunmak babında hükmü hümayunum rica ettiği mahallinde şer’le görölüb için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 51.**

<sup>483</sup> Şerife Aişe binti Seyyid Kasım nam hatun südde-i saadetime arz-ı hal sunub Medine-i Haleb’de vaki Şehy Burhaneddin vakfının evladiyet ve meşrutiyet üzere mütevellisi olup vakf-ı mezburun vakfiye-i ma’mul biha’sında mukayyed akaratından ve bunun tasarrufuna aherin alakası olmayub bir vechile dahl olunmak icab etmez iken mezbur Aişe bundan akdem bazı husus için İstanbul’a geldikte Medine-i Haleb’de sakin mukaddema müteveffıye olan ümmü hemşiresi Merve nam hatunun kızı Hadice ve mezburenin halası Leyla ve Leyla’nın karındaşı oğlu Yahya ve mezbure Şerife’nin karındaşı kızları Fatma ve Atiye ve Bahar ve saireleri bundan akdem vakf-ı merkuma müdahale ve



rüşvet verdikleri belgede açıkça ifade edilmektedir<sup>484</sup>. Bazen de tevliyet hakkı kendisinde olan ve hayatta olan birini öldü diyerek tevliyeti üzerlerine almaya çalışmışlardır. Bu son olay Urfa'da Cami-i Kebir'in tevliyeti için vuku bulmuştur<sup>485</sup>.

Hulefa-i Raşidinden Hz. Ömer'in soyundan gelenlere evladiyet üzere kurulan vakfin vakfiyesi, bir yangın sonucu zayi olduğundan bunu fırsata çevirmek isteyen bazı kişiler, vakfin evladiyet şartına aykırı olmasına rağmen kendilerini görevli olarak atamışlardır. Daha sonra civardaki itibarlı kimselerin şahadeti ve Kilis mahkemesinde bulunan vakfiyenin saklanan siciline bakıldıktan sonra kendilerini hile ile atamak isteyenlerin vakıf şartlarına uymadığı tespit edilerek olay açığa çıkarılmıştır<sup>486</sup>.

---

mürafaa-i şer' olduklarından vakf-ı mezbura bir vechile alakaları olmadığı şer'en sabit ve muarazan men-i birle hücceti şeriyye verilmişken memnu' ve mündafi' olmayub tekrar zuhur ve kemal-i hilelerinden naşi bunun Medine-i Kiliste (boş) nam kimesne yediyle bıraktığı üç kıt'a ve üç kıta dahi Haleb'de altı kıta vakfiye ile şeceresi ve temessukat ve hüccetlerin fuzuli ahz ve Hacı İbrahim nam kimesnenin itlizamında olan bahçe ile vakf-ı mezburun vakfiye-i ma'mul bihasında mukayyed icariyeteyn ile tasarruf olunagelen akaratından Medine-i Halebde bab-ı nasr'da vaki bahçe-i mezkur ile Beyadiye mahallesinde olan dört menzil ve sabun bazarında (...) oğlu Mahmud'un zevcesi (boş) nam hatunun tasarrufunda olan dükkan ve bahçe-i mezkur hilaf-ı şart-ı vakfiye muğayir-i senedat fuzuli zabt ve vakf-ı şerife gadr ve bunun tevliyetini zabtına mumanaat ve müdahaleden hali olmamalarıyla şer'le görülüb yedinde olan berat-ı şerife mucibi tevliyet-i mezbure kendüye zabt ve irad-ı vakf kendü mütevelliyeye-i mezbureye alıverilib bir vechile taallül ve tereddüd ettirilmemek (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 92.**

<sup>484</sup> (...) Medine-i Haleb mahkemesinde baş katib olan Trablusi Seyyid Muhammed nam kimesneye yüz gurus rüşvet vermeleriyle mezburlara tarafgir ve Hacı İbrahim nam kimesnenin iltizamında olan bahçe ile (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 49.**

<sup>485</sup> (...) Hala Ruha kadısı mevlana Es-seyyid Muhammed zide fazluhu südde-i saadetime mektub gönderib Ruha'da vaki cami-i kebirin bundan esbak mütevellisi olan El-hac Mustafa 1145 senesinde fevt oldukta erbab-ı istihkaktan sulbü oğlu Ruha'da me'zun-u bi'l-ifta olan El-hac İsmail var iken tevliyet-i mezbur ecanibden Şeyh Abdullah nam kimesneye tevcih ve muma ileyh Hacı İsmail'e merhameten tevliyet-i merkume mukabelesinde mahlulat-ı bakiyelerinden Haleb gümrüğü mukataası malından olmak üzere para ücret olmak üzere yevmi yirmi akçe tevcih ve 1157 senesine gelinceye dek mutasarrıf iken Çolak Eş-şeyh Muhammed nam kimesne muma ileyh El-hac İsmail fevt oldu deyu hilaf-ı inha vazifesin ref' ettilub gadr-ı külli ve muma ileyh E-lhac İsmail hala sıhhat olub medar ve maişeti için vazife-i mezbureye muhtasır olmağla zikr olunan vazifesi muma ileyh ifa olunmak babında vaki hali bila iltimas arz etmegin mezkurun fevt olmayub sıhhat olduğunu meş'ar senki Haleb valisi vezir-i müşarün ileyhsin tarafından arz etmek babında ferman-ı alışanım yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 77.**

<sup>486</sup> (...)lakin mahalle-i mezburda ihrak (yangın) vaki olduğundan vakfiye-i mamul bihası zayi olmağla ecanibden bazı kimseneler hilaf-ı şart-ı vakf bazı cihetlere taarruz ve bir takrir ile arz edip üzerlerine berat ettirib evlad-ı vakıftan müstehak var iken gadr etmeleriyle şart-ı vakf mucibi amel olunmak için ahali-i mahalleden ve cami-i şerifin cemaatinden sual ve vaki hal-i beyan ve hüccet-i şeriyye alınıb anadolu muhasebesine kayd olunmasına bundan akdem iltimas eyledigine binaen husus-u mezbur tashih olundukta fil hakika aziz-i muma ileyh camii mezkuru eyledikte zikr-i mürur eden bilcümle cihetleri kendi evladına ve evlad-ı evladına ale'l-seviye şart ve kayd eyledigin ve vukuf-ı sami olan malumel esami bazı kimesneler alel tarik-i şahadet ihbar badehu Kilis mahkemesinde mahfuz ve mamulbiha olan sicil-i mahfuza nazar olundukta hal minval-i muharrer üzere vaki mutabık olduğu (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 192.**

Vakfın nasıl yönetileceği, akarının ne şekilde işletileceği, vakfedilen mallardan kimlerin hangi ölçülerde istifade edeceği vakfeden kişinin iradesiyle belirlenir. Vakfeden kişinin bu konularda beyan ve şartlarını içeren, vakfın bir nevi tüzüğü niteliğindeki yazılı belgeye “vakfiye” denir. Vakfiyede yer alan şartlara kuruluş ve meşruiyet esaslarına aykırı değilse uyulması gerektiği hususunda İslam âlimler ittifak halindedir. Vakfiye şartlarının bağlayıcılığı, “Vakfın şartı şârin nassı gibidir” kaidesiyle ifade edilmiştir<sup>487</sup>. Tevliyet için öne sürülen şartlardan bazıları oldukça ilginçtir. Mesela eşinin kendi vefatından sonra başka kimse ile evlenmemesi şartıyla vakfın mütevellisi olabileceği gibi<sup>488</sup>.

Vakıf görevlilerinin ve mütevellilerinin yaptığı yolsuzluklar vakıf ile ilgili şikâyetlerde önemli bir yer tutar. Bu yolsuzluklarda başı çeken ise vakıf malını zimmetine geçirmektir. Zimmete geçirme hadiseleri ya vakıf muhasebesi sırasında yada kendilerinden sonra atanan mütevelliler marifetiyle ortaya çıkarılıyordu. Bazı vakıf malının zimmete geçirilme davalarında defalarca hüküm yazılmasına rağmen sonuç alınmadığı görülmektedir<sup>489</sup>. Bazı vakıf görevlilerinin vakfa ait bakır kapları bile satıp zimmetine geçirdiği belgelerde yer almaktadır<sup>490</sup>.

<sup>487</sup> Hacı Mehmet Günay, “Vakıf,” *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2012), 42:478.

<sup>488</sup> Medine-i Halebde vaki zevci mütevaffa Osman Paşa vakfının berveci-i meşruta mütevelliyesi olan (...) Aişe hanım zidet iffetehu gelib zevci müteveffa müşarün ileyh Medine-i Haleb’de bina eylediği rızaiye camii şerifi evkafına hayatta oldukça kendi müteveli olup vefatından sonra zevcesi muma ileha nefsinin ahire tezvic etmez ise müteveliye olur deyu şart ettigin badehu tağyir şuruta yedinde kuyuda tağyiren vakf-ı mezurdan rucu edip zevcem mezbure fevtimden sonra nefsinin ahire tezvic ederse dahi müteveliye olur deyu şart ve tayin eylediği vakf-ı muma ileyh vakfiye-i mamul bihasında mukayyed olduğuna binaen müşarün ileyh fevt olduktan nefsinin ahire tezvic edip umur-u tevliyeti şurut-u vakf mamul bihasında müctemi’ muma ileyh rüyetine hilaf-ı şer’-i şerif ve muğayir-i şurut-u vakf ve vakfiye-i mamul biha aherden müdahale ve taarruz olunmak icab etmez iken ecanibden ashab-ı ğrazdan bazıları mücerred garaz-ı nefsaniyelerini icra için vakf-ı müşarün ileyh zevcem nefsinin ahire tezvic etmez ise müteveliye olur deyu şart edib sen nefsinin ahire tezvic eyledin umur-u tevliyeti sana rü’yet ettirmezüz deyu hilaf-ı şer’i şerif ve muğayir-i şart-ı vakf ve vakfiye-i mamul biha olvehile umur-u tevliyeti rü’yetine fuzuli müdahale ve taaruzdan hali olmadıkların ve bu babda davasına muvafık şeyhülislamdan fetva-yı şerife verildigin bildirib fetva-yı şerife ve vakfiye-i mamul biha ve şurut-u vakf mucibi amel olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 119.**

<sup>489</sup> Vezir-i azam-ı sabık Köprülü Mehmed Paşa evkafından Amik’te olan evkafında kaymakam mütevellisi Hacı Hasan gelub vakf-ı mezburun bundan akdem kaymakam mütevellisi Mustafa nam kimesnenin zimmetinde olan 5143 guruş mal-ı vakfi tarafı vakfa eda etmediğinden maada vakf-ı mezburun yine müteveli-i kaymakamıyım deyu(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 54.**

<sup>490</sup> (...) Eriha kazası sakinlerinden seyyid muhammed imad nam kimesne şart-ı vakf mucibi olan vakıf hisselerini ve mürtezika-i vakfın vazifelerini vermeyub mahsul-ü vakfın cümlesini kendisi ahz ve kabz ve umuruna sarf eyledikinden gayrı zaviye-i merkumun kazganlarını ve sair emval-i nühasını (bakır) bey’ edip vakf-ı mezburun zayine ba’is olmağla marifet-i şer’le(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 138.**

Vakıf malını zimmetine geçirme olaylarında sıradan vakıf görevlilerinin yanı sıra Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı olarak görev yapan ve eyâletteki seyyid ve şeriflerden sorumlu kişiler eliyle yapıldığı görülmektedir<sup>491</sup>. Buna benzer yaşanan hadiselerden toplumsal hayatımızda ve değer yargılarımızda yaşadığımız çözümlerin başladığı görülmektedir. Bu yozlaşmaya ilim ehlinin de dahil olması ve caminin kubbe kurşunlarını satmak suretiyle yolsuzluk yapması işin boyutunu öğrenmemiz açısından önemlidir<sup>492</sup>.

Vakıfların tıpkı tımar toprakları gibi serbestiyet şartları taşıyanlarında reayasının belli başlı kalemlerinde ödedikleri vergilere ehl-i örfün müdahale etmesi engellenmiştir. Özellikle sadrazam nezaretinde olan büyük vakıflar bu kabilden vakıflardır. Serbestiyet ile ilgili hususlara tımar bahsinde değindiğimiz için burada bu konuya tekrar temas etme gereği duymuyoruz.

1826 yılında kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Padişaha ve büyük devlet adamlarına ait vakıflar tek çatı altında toplanmıştır. Daha önce dağınık halde bulunan bu vakıfların bir kısmı Sadrazam, Şeyhülislam veya Kapı Ağalarının nezaretleri altındaydı. Genellikle vakıf mütevellinin kendisi veya soyundan tayin ettiği biri tarafından idare edilirdi<sup>493</sup>.

Halep'te mülkiyeti belirli vakıflara ait ticaret hanları belirli bir malın satışı ve aynı zamanda ticaret bölgesini oluşturuyordu. Şehre dışarıdan gelen veya Halep'te üretilen tüm malların satışları her bir mal için ayrılmış olan handa vergi tahsili işlemlerinden sonra gerçekleştiriliyordu. Bazı hanlarda ise bu vergi gelirlerinin

<sup>491</sup> Medine-i Halebde hala nakibül eşraf kaymakamı olan seyyid ismail arz-ı hal gönderib medine-i Halebde vaki beşir paşa vakfının tevliyeti bunlara meşruta olub ve tevliyet-i mezbur hala berat-ı şerifimle bunun üzerinde olmağla medine-i mezbur sakinlerinden sabıka nakibül eşraf kaymakamı olan seyyid ebulcafer nam kimesne vakf-ı mezburun müsteğillasını bilcimle ahz ve kabz edip vakf-ı mezburun harameyn-i şerifeyn için tayin olunan sürreyi dahi götürmeyib kendi umuruna sarf edip muhasebsini görmeye yanaşmayıp vakfa ziyade gadr eylediğinden muhasebsinin görülüb zimmetinde olan mal-ı vakf aliverilmesi babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 138.**

<sup>492</sup> Müderrisin-i kiramdan mevlana Es-seyyid Muhamed Beşir veledi Vezir İsmail Paşa zide ilmuhu gelip berat-ı şerifimle mütevellisi olduğu Haleb'de vaki Ruziye camii şerifi vakfının sabıka hatibi olub Haleb'de sakin Esfer Abdurrahman demekle maruf kimesne bin yüz yetmiş sekiz senesinde camii mezburun kible canibinde vaki duvar ve saçağı köhne olmuş deyu bir takrib ile peyda eylediği zur hüccet ile hilaf-ı şer'-i şerif duvar ve saçağ-ı mezbur ile civarını hedm ve üzerinde mevcut kurşundan beher kantarı yetmiş guruştan 3970 guruşluk kurşun ve beher kantarı 45 guruştan 270 guruşluk (...) ve 350 guruşluk tahta ahşab vesair atlatlarını ahz ve kabz edip gadr eylediğın bildirib(..)**BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 162.**

<sup>493</sup> Nazif Öztürk, "Evkaf-ı Hümayun Nezareti", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1995), 11:521.

tamamı veya bir kısmı o hanın bağlı olduğu vakfa gelir olarak kaydedilmekteydi<sup>494</sup>. Hanların bağlı olduğu vakıfların bu gelirler için birbirlerinden şikâyetçi oldukları görülmektedir. Bir handa tartılıp satılması gereken ürün başka bir hana götürüldüğü zaman şikâyete konu oluyordu<sup>495</sup>. Sokullu Mehmed Paşa Vakfına ait gümrük hanındaki sarrafların başka hanlara taşınması hususu bile şikâyet konusu olmuş, bunun “kadime mugayir” olduğu gerekçesiyle men edilmesi yönünde emir çıkarılmıştır<sup>496</sup>. Özellikle gelirleri Haremeyn’e sürre olarak tayin edilen vakıfların korunmasına büyük bir titizlik gösterildiği görülmektedir.

Haremeyn vakıflarının davaları olduğu takdirde, davalarına sadece Haremeyn Müftüsü veya onun vekaletiyle görevlendirdiği kimseler bakabiliyorlardı. Gelen şikâyetlerden normal kadıların bu davalara bir gelir kapısı olarak gördükleri ve yalan davalar açmak suretiyle söz konusu mütevellilerden para kopardıkları için her ne suretle olursa olsun Haremeyn vakıflarının davalarına bakılmaması gerektiği vurgulanmıştır<sup>497</sup>. Kadıların Babü’s-saade ağalarının nezaretinde olan vakıfların

<sup>494</sup> Türkhan, *Doğu Akdeniz’de Ticaret ve Haleb*, 157.

<sup>495</sup> (...) Vezir-i Azam-ı sabık Şehid Muhammed Paşa’nın haremeyn-i şerifeyn ahalisine sürre tayin eylediği evkaf müzafatından Haleb’de vaki Mazi Hanı demekle maruf vakf hana etraftan nüzul ve bey’ oluna gelmişken ahd-ı ferid mazı tüccarlarından bazıları mücerred vakfa aid olanı vermemek için mazıyı han-ı mezbura nüzul ettirmeyub civarında kilis kazasına vesair mahallere götürüb nüzul ettirib olvehile rüsum-u hana ihtilal etmeleriyle kadimi üzere han-ı mezbura nüzul ettirilip muğayir-i kadim mazı tüccarının olvehile taallül ve muhalefetleri men ve def olunmak babında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 218.

(...) Nezaret-i sadr-ı azamide olan evkaftan bervech-i meşruta mütevellisi olduğu vezir-i azam-ı sabık ceddî Şehid Mehmed Paşa’nın Haremeyn-i Şerifeyn ahalisine sürre tayin eylediği evkaftan mahrusa-i Halebde vaki buğday hanı demekle maruf han’a kadimden beri etraftan buğday yükleriyle varub han-ı mezbura nüzul ve bey’ ve intifa’ edenlerin vakfa aid olan icareleri taraf-ı vakftan ahz ve kabz olunagelmışiken gayrı karyeden bazıları taşradan buğday yükleriyle ticaret ile gelenleri han-ı mezbura nüzuldan men ve mahall-ı ahire indirtip olvehile vakfın iradının kesr ve noksan tertibine bais ve bari oldukların bildirib kadime muğayir zahir olan teaddileri men ve def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 220.

(...) Şehid Mehmed Paşa evkafının Haleb’de vaki Han-ı Sabun demekle maruf olan hana nüzul eden mazi ve henna (kına) ve sabun yüklerinden kadimden kanun ve defter mucibi rüsum alınagelib lakin bazıları han-ı mezbureye nüzul etmeyub aher mahalle nüzul etmeleriyle vakfa gadr etmeleriyle kadimi üzere zikr olunan mazı ve henna ve sabun yükleri han-ı mezburdan gayr-ı mahalle nüzul etmeyub vakfın hanına nüzul ettirmek üzere mukaddema istid’aya bin yüz otuz üç senesi evail-i şevvalinde vech-i meşruh üzere kadimi üzere amel olunmak babında merhum ve mağfurun emmim sultan ahmed han tabe serahu zamanında ermi şerifim verilmiş iken ahd-ı kadimden beri kadime ve emri aliye muğayir kema fil evvel harekete tasaddı ve ol-vehile vakf-ı şerife gadr-ı külli eylediklerin bildirib mukaddema sadır olan emri şerifim mucibi amel olunub muğayir-i emri ali taallül ve niza’ ettirilmemek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 222.

<sup>496</sup> (...) siyaneten lil-vakf sakin-i dekkakin-i vakfın kadimisi ne vechileyse kadimsi üzere amel olunub kadime muğayir teaddileri men ve def olunmak babında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 48.

<sup>497</sup> Dar-ı saadetim ağası nezaretinde olan evkafdan Haleb’de vaki müteveffa Şeybani ve Şihne evkafının evladiyet ve meşrutiyet üzere vazife-i muayane ile berat-ı şerifimle mütevellisi olan Ahmed bin Yahya zide kadruhu gelüb müşarün ileyh nezaretinde olan evkafın gerek müzafat ve gerek arazi ve

muhasabelerini de görme yetkileri olmadığı halde buna yeltendikleri ve men edildikleri görülmektedir<sup>498</sup>. Sadrazam nezaretinde olan vakıflarınki Sokullu Mehmed Paşa'nın Halep'teki vakfı bunlardan biridir, müteveli kaymakamları vakıflarla ilgili önemli hususlarda tek başına karar verme yetkisine sahip değildi. Kiraya verilen vakıf dükkanların işlemleri İstanbul'da ikamet eden müteveli-i kepire haber vermeden tek başına işlem yapamazlardı. Defterlerde bazı müteveli kaymakamlarının merkeze danışmadan çıkar sağlamak için iş ve işlem yaptıkları, bunu merkeze bildirmedikleri görülmektedir<sup>499</sup>.

---

gerek gayri mutabık dava ve nizaları vaki oldukta bizzat Haremeyn-i Şerifeyn müftüsü veyahud taraflarından vekilleri huzurunda istima' olunub mevali ve kuzat ve nevahi naibleri istima' etmemek üzere hatı hümayun-u şevketmakrun mucibi evamiri şerife sadır olmuşiken ecanibden hayrullah nam kimsene vakf-ı mezburdan harcırah ve evladiyet ve bazı kereler hisse isterim deyu bazı kimesnelere istinad ile bunu daima vali ve kadılara gammad ve kizb davalarıyla bila emri münif ihzar ve her ihzardan birkaç yüz gurusu tecrim ettirib ve mukaddema mürafaadan ve teaddisi men-i birle canib-i şer' den hüccet-i şeriyye verildigin mukaddema inha ve hazine-i amiremde mahfuz olan haremeyn-i şerifeyn muhasebesi defterlerine nazar olundukta tevliyet-i mezkur evladiyet ve meşrutiyet üzere vazife-i muayane ile merkum ahmed bin yahyanın berat-ı şerifimle üzerinde ve darsaadetim ağası nezaretinde olub istanbulda ve anadolu ve rumelinde gerek müzafat ve gerek arazi ve gerek gayri müteallık dava ve nizaları vaki oldukta bizzat haremeyn-i şerifeyn müftüsü veyahud taraflarından vekilleri huzurunda istima' olunub men baad şehirlerde vaki oldukta mevali ve kasabada vaki oldukta kasabat ve nevahi naibleri istima' etmemek üzere hatt-ı hümayun-u şevketmakrun ile evamir-i şerife verildiği mukayyed olmağın vech-i meşruh üzere amel olunmak için 1155 senesi evasıt-ı cemaziyelevvelinde karındaşım hüdavendigâr-ı sabık merhum ve mağfur leh sultan mahmud han tabe serahu zamanında emri şerif verildigin bilridib tecciden rica etmegin hilafına emri şerif verildiği yoğise vech-i meşruh üzere amel olunmak için emri şerifim yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 135.**

<sup>498</sup> Bilfiil bab-ı saadetim ağası olan ali ağa dame ilmuhu arz gönderub muma ileyhin zir-i nezaretinde olan evkaftan Halebde caki cami-i kebir-i emeviye ve darüşşifa-i argun kamil ve darüşşifa-i nureddin şehid vakıflarının tevliyetleri başka başka maliye tarafından verilen berat-ı şerifimle tahazade muhammed efendi demekle maruf kimesnenin üzerinde olub ağa-yı muma ileyhin nezaretinde olan vakıfların mütevellilerinin senede bir defa muhasabeleri ağa-yı muma ileyh marifetiyle görülüb kuddat tarafından muhasebe görmek teklifi ile teaddi ve rencide ve remide olunmak icab etmez iken senki Haleb kadısı mevlana-yı muma ileyhsin ol-tarafdan müteveli-i mezkur tahazade muhammedin sormadan muhasebesin görürüm deyu muhasebe teklifi ile teaddi ve rencide ve remideden hali olmamakla (...)Divân-ı Hümâyûnum kaleminden sual olundukta nazırlar taht-ı nazarlarında olan evkaf mütevellilerinin senede bir defa muhasabeleri görmek üteden beri cari olagelen mevaddandır deyu derkar olunmağla derkarı mucibi amel olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 46.**

<sup>499</sup> İbrahim Hanzade İsmail dame mecdehu mühürlü arz-ı hal gönderib bervech-i meşruta mütevellisi olduğu Vezir-i azam sabık ceddî Şehid Muhammed Paşa'nın Haremeyn-i muhteremeyn ahalilerine sürre tayin eylediği evkafından Medine-i Haleb'de vaki suku'l-dehşe (?) demekle maruf dekakin ve mecarında (?) ferağ ve mahlulâtı Haleb'de vaki oldukta katib-i vakf marifetiyle olcanibde mahfuz olan defter-i evkafiye temessükâtı İstanbul'da sakin müteveli-i kebir muma ileyh tarafından verilegelib medine-i Halebde müteveli kaymakamı olanlar vaki olan ferağ ve mahlulâtların müteveli-i vakf tarafından temessük etmekle mezun degil iken oltarafta vakf-ı mezkur müteveli kaymakamı olan (boş) nam kimesne tam-ı hamından naşi suk-u mezburun ferağ ve mahlulata vaki oldukça katib-i vakf marifetiyle defter-i evkafa kayd ve müteveli-i kebir muma ileyhe müracaat etmeksizin türlü türlü hile ile teaddi ve nizam-ı vakfin ihlaline bais ve sürre-i haremeyn-i şerifeyne kesir ve noksana bari olduğun bildirib fima baad vakf-ı mezkur kaimakamı olan mezkurun hilaf-ı şer'-i şerif ve bila izn müteveli olvechile zahir olan müdahale ve teaddisi men olunmak babında(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 132.**

Vakıfla ilgili şikâyet konusu olan hususlardan bir tanesi de zürri / evladiyet vakıflarında evlad-ı vakıftan bazılarının hisselerine düşene razı olmayıp diğer hissedarların paylarını da istedikleri durumlarıdır<sup>500</sup>. Benzer bir rahatsızlığı belgelerde daha çok “mürtezika” olarak geçen ve vakıflardaki dini ve bedeni hizmetleri yürütmekle görevli kimselerde de görmekteyiz. Söz konusu kişiler vakfiye ile hangi hizmete karşılık ne kadar ücret alacakları belirtilmesine rağmen ücretleriyle yetinmeyip, vakıf malına hukuksuz bir şekilde el koydukları anlaşılmaktadır<sup>501</sup>.

Halep'te hanlar birer ticaret merkezi işlevi görüyordu. Hanların bağlı olduğu vakıflar Halep valilerinin hanlara başıbozuk askerler olan levendat ve delileri yerleştirdiklerinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu askerler hanlarda hiçbir ücret ödmeden konaklamakla yetinmeyip, ticaret erbabının bunlar yüzünden hanlara uğramadığından yakınılmaktadır<sup>502</sup>. Bu askerlerin sadece ticaret erbabını değil Müslüman hacıları da rahatsız ettiklerini ve mallarına musallat oldukları için kimsenin hanlarda konaklamak istemeğinden şikâyetçi olmuşlardır<sup>503</sup>.

<sup>500</sup> (...) Galleşini evladına şart ve tayin eylediği vakfiye-i mamul bihasında mukayyed ve babaları Seyyid (boş) nam kimesne mutasarrıf iken fevt olub bunlara intikal etmekle zabt ve tasarruf ve hasil olan galleşinden bermuceb-i şart-ı vakf tayin olunan hissedarlardan Halep sakinlerinden evlad-ı vakıftan Muhammed nam kimesne ve Fatma nam hatuna vermege razılar olub teaddi ve rencide olunmak icab etmez iken mezburlar hisselerini almağa kanaat etmeyub ziyade taleb ve cümlesini biz aluruz deyu niza' ve bundan akdem mürafi'-i şer' olduklarından mezburlar muarazadan men-ı birler canib-i şer'den hüccet-i şeriyye verilmişiken kani' ve mündefi' olmayub muğayir-i hüccet-i şeriyye mucibi teaddi ve renciden hali olmayub men ve def olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 32.**

<sup>501</sup> (...) berat-ı şerifimle vazifeye mutasarrıf olan vakıf mürtezikalılarının hizmetleri mukabelesinde beratları mucibi müstehak oldukları vazifelerin tamamen eda edub dahl icab etmez iken bazıları kanaat etmemekden naşi zuhur ve biz mutasarrıf olduğumuz vazifemiz mukabelesinde vakf-ı mezkurun defter-i hakanide mukayyed Bakras kazasında vaki mezraasının hasil olan a'şarını ve vakfiye-i ma'mul bihasında mukayyed müskafatından dükkanların icarelerini ahz ve kabz ederuz sana ahz ettirmezüz (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 19.**

<sup>502</sup> Şam-ı şerif sükkânından Yahya zide kadruhu gelip nezaret-i şeyülislamde vaki evkaftan evladiyet ve maşrutiyet üzere berat-ı şerifimle mütevellisi olduğu Halep'de vaki Hüsrev Paşa camii şerifi ve medrese-i latifi evkafi mülhakatından vakf-ı mezburun vakfiye-i ma'mul bihasında mukayyed akaratından medine-i mezburda vaki kurd beg hanı demekle maruf hana kadim-i eyyamdan bu ana gelinceye tüccar taifesi sakin ve vakf-ı mezburun mürtezikalılarının vazifeleri için han-ı mezburun icaresine munhasır iken bir iki seneden beri taifesinden bazıları fuzuli ve cebren ikamet ve bir akçe vermeyub mezburlar levendat makulesinden olduklarından tüccar taifesi han-ı mezburda sakin olmağa rağbet etmeyub vakf-ı şerifeye ve mürtezikaya külli gadr eylediklerin bildirib mezburların hilaf-ı şer'-i şerifve muğayir-i kadim zahir olan gadr ve teaddileri şer'le men ve def olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 277.**

<sup>503</sup> Antakyada vaki müteveffa El-hac Muhammed Ağa nam sahibü'l-hayrın hüccac-ı müslimin için bina ve ihya ve vakf eylediği hanın bervech-i meşruta mütevellisi olan muhadderanından Zeyneb Hanım zidet iffetehuma südde-i saadetime mektub gönderub han-ı mezkura bir iki seneden beri Halep valileri tarafından delu ve levendat taifesi salıb ve de hüccac-ı müslimini tard ve ihrac ve cebren kendileri sakin olub hüccac ve zi'l-ihityac bir iki gün meks ve istirahat edecek mahal

Osmanlı'da vakıfların tamir ve onarımları üzerinde titizlikle durulan bir husustur. Vakıf hizmetlerinin aksamadan devam etmesi temel amaçtır. Bu amacın herhangi bir yolsuzluğa mahal vermeden yeterli miktarda maddi kaynakla gerçekleşmesi ve doğru kişiler eliyle gerçekleşmesi önem arz etmektedir. Tamirat işleri öncelikli olarak vakfın geliri ile vakfın parasının olmadığı durumlarda hayırseverlerin<sup>504</sup> katkılarıyla karşılanırdı. Herhangi bir kaynak olmadığı zaman devlet bütçesinden tamir ve bakım masrafları karşılanırdı<sup>505</sup>.

Tamir ve onarım süreci ne kadar titizlikle yürütülürse yürütülsün yolsuzlukların önüne geçilemediği görülmektedir. Yapılarda göstermelik bazı değişiklikler yaparak yüklü miktarda paraları masraf diye gösterdikleri belgelere yansımıştır<sup>506</sup>. Tamirat işlerindeki yolsuzluklar kadı veya naiblerin izni olmadan tek başına yapılacak yolsuzluklar değildir. Tamir ve onarım süreci kadıların denetim ve

---

birakmadıklarından gayet ızdırab ve zahmet çektiklerinden gayri itlaf-ı emval ve eşyalarına ba'is ve bari olacağına nümayan olduğu bazı mevsubu'l-kelam kimesneler haber vermeleriyle hasseten ve merhameten hüccac-ı müslimin men ve def'i için emri şerifim varilmek ricasına arz etmegin vech-i meşruh üzere amel olunmak babında fermanı alışanım sadır olmuştur. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 199.**

<sup>504</sup> Antakya ahalisi gelub medine-i Antakya'da vaki' Camii Kebir (...) geçen sene vuku bulan kesret-i zelzele sebebiyle bil-küllüye münhedim olmağla galle-i vakf mürtezıkay-ı vefa edub fazlası olmadığından ma'ada müskafat-ı vakfın dahi bir mikdarı münhedim olduğundan bu vakte degin tamirine mübaşeret olunmayub (...) ilam ederse enkazı dahi telef masarif-i vafireye muhtac olduğu nümayan ve medine-i merkume a'yanından müteveffa Es-seyyid Ebu Bekir Efendi zevcesi Hacıye Fatma kadın demekle arif hatun sülüs malını vücuh-u birre vasiyet ve tenfizine yine medine-i merkume sükkanından Seyyid Ahmed nam kimesneyi vasi nasb ve fukara aleyha vefat ve 5000 guruş mikdarı akçenin sülüsünü vasi-i mezbur Seyyid Ahmed ahz ve kabz ve kendi umuruna sarf eyledigin ve mal-ı merkume ile cami-i mezkur tamir ve bina olunmak babında emr-i şerifim rica eyledikleri ecilden sen ki vezir-i müşarün ileyhsin mahallinde şer'le görülüb keyfiyeti ihbar olunduğu üzere şer'en sabit olursa meblağ-ı mezbur merkumdan tahsil ve cami-i kebirin tamirine sarf olunmak babında ferman-ı alışan yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 295.**

<sup>505</sup> İbrahim Yılmaz, "Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapıların Korunmasında Onarım Aşamaları", *Journal of Ottoman Civilization Studies* 3/4, (2017), 50.

<sup>506</sup> (...) Sultan Süleyman Han tabe serahunun bina ve ihya eylediği han-ı kebir ile tarikinde vaki kaldırımların muhtac-ı tamir olan mahallerini gereği gibi bina ve tamir etmek üzere ba-emr-i ali kendüyi me'mur ettüren Antakya ayanından Kara İbrahim Ağa demekle maruf kimesne tam-ı hamından naşi mücerred mal-ı miriyi ekl ve bel' için bazı mesarifi mevhuba derci ile Bakras naibinden aldığı (...) defteri mantuhu üzere bina ve tamirat mesarifi ve kurşun bahası namıyla canib-i miriden 11852,5 guruş ahz ve badehu mahallinde han-ı mezkurun bazı mahallerinden kal' eylediği enkazı ile (...) sureta tamir idub zikr olunan kaldırımların dahi ekser mahalleri naks kalıb hücca-i müslimin vesair ebna-i sebilin mürur ve uburlarında meşakkat ve hasaretlerine ba'is olmağla vakf-ı mezkurun müteveli kaymakamı (boş) marifetiyle ve bir müstakim kimesne mübaşeretiyle (...) müceddiden keşf ve defter ve merkumun zimmetinde zuhur eden her ne ise tamamen kendüsünden istirdad (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 263.**

gözetiminde yapılmaktaydı. Belgelerde kadı veya naiblerin bu tür yolsuzluklarda taraf oldukları görülmektedir<sup>507</sup>.

Vakıf konusunda son olarak bir şikâyete konu olan gayrimüslim Osmanlı reayasının vakıflarına dair bir hususa değinelim. Söz konusu belgede geliri Rum kilisesi fukarasına akar olarak vakf edilmiş eve sonradan ortaya çıkan bazı kişiler vakfedenin evi kendilerine sattığı iddiası üzerine teaddilerinin men edilmesi istenmiştir. Belgede ayrıca evail-i Rabiü'l-evvel 1226 (Nisan 1811) yılında kilise ve manastırlara nakit dışında herhangi bir akarın vakf edilemeyeceği belirtilmektedir. Ama söz konusu ev daha önce vakf edildiği için yasak kapsamına alınmamıştır<sup>508</sup>.

#### 4.4. GENEL ŞİKÂYET DAVALARI

Genel şikâyet davaları olarak isimlendirdiğimiz bu bölüm, alacak-verecek, tımar, vakıf vb. gibi konuların dışında kalan hususlarda merkeze iletilen şikâyetleri kapsamaktadır. Bu bölüme dahil ettiğimiz şikâyetlerin diğer konular içindeki oranı % 15'tir. Bölüm gerek sıradan vatandaşın ve gerekse yöneticilerin birbirleri hakkındaki şikâyetlerinden oluşmaktadır. Herhangi bir belgeye dayanmayan hukuk iddiası, gammazlık, ayanlık iddiası ile ahaliye eziyet ve baskı uygulama, “*hilaf-ı vaki' mevad isnadı*” olarak ifade edilen mesnetsiz ve dayanaksız suç isnadı gibi hususlar bu bölümde değerlendirilecektir.

Gammazlık, defterlerin kapsadığı zaman dilimi içindeki Halep toplumunda oldukça sık karşılaştığımız bir suçlamadır. Neredeyse her sınıf ve milletten insanın muzdarip olduğu bir toplumsal hastalıktır. Bu belge türünde müştekiler ve mağdurlar değişse de hep olagelen bir kesim vardır, o da belgelerdeki tabiriyle “*ehl-i örf taifesi*”dir. Yönetici zümre ile içli dışlı olduğu anlaşılan bazı kimselerin yarattığı bir

<sup>507</sup> (...) Tamirat-ı müskafat-ı vakfa havale olunan meblağ-ı mezkuru tamamen sarf etmeyub hevasına tabi naib ile yekdil ve hilaf-ı vaki keşf hüccetleriyle hesap ve tevliyet-i mezbur malına mahsub itmek daiyesiyle vakfa gadr murad eyledigin bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 214.

<sup>508</sup> (...) Divân-ı Hümâyûnumda mahfuz kuyudata müracaat ve muktezası sual olundukta fima ba'd reayanın nefsi-i manastır ve kiliseleri fukarasına nukuddan ma'ada mülk buyut ve dekkakin ve çiftlik ve tarlalık ve bahçe ve arazi ve 'akar vakf tayin idememeleri zımnında 226 senesi evail-i cemadiye'l-evvel Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine ve İstanbul ve Haslar ve Üsküdar ve Galta kadılarına hitaben beyan üzerine feman-ı ali sadır olduğu mukayyed olub ancak menzil-i mezkur kiliseyi-i merkume fukarasına tarih-i nizamdan mukaddem vakf olunmuş olduğu ilam-ı mezkur mazmumundan müsteban olmağla bu surette inha olunduğu üzere ise şer'le görülüb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8, s. 41.



mağdur kitlesi hem yerel mahkemelerin hem de Divân-ı Hümâyûn'un kapısını aşındırıp durmuştur.

Suç isnadını bir geçim kapısına dönüştüren bu kişiler hakkında gerek bireysel ve gerekse toplu şikâyetler olduğu halde, bu suiistimali önleyecek kalıcı bir mekanizma oluşturulamamıştır. Hüseyin Şem'ani ismi onlarca şikâyete konu olması açısından önemlidir. Bu şahıs hakkında birkaç şikâyeti zikr etmekte yarar vardır. Seyyid Osman, bu şahsın kendisini gasp ederek 1800 guruş malını aldığından şikâyetçi olmuştur<sup>509</sup>. İzleyen belgeden şahsın daha önce mahkemede kadı naibi olduğunu öğrenmekteyiz. İkinci şikâyette uncu taifesinden 4000 guruş alıp geri vermediği görülmektedir<sup>510</sup>. Başka bir belgede mağdurlar pazarcı ve bakkal esnafıdır<sup>511</sup>. Şikâyetler devam etmekle birlikte bu kadarıyla yetineceğiz. Bireysel şikâyetlerden başka toplu olarak da şikâyet edilmiştir<sup>512</sup>.

Gammazlık olarak isimlendirdiğimiz bu şikâyet türünde fiili yapanların yönetime yakın isimler olması tesadüfi değildir. Sistemin işleyişini yakından bilen ve ikili ilişkilerini iyi kullanan bazı kişiler sistemin açıklarını kullanmaktan geri durmamışlardır. Düzenin bozulmasına önyak olanlar aslında düzeni sağlamakla görevli kişiler olması ironik olsa da her belgede karşımıza çıkan en yalın gerçektir. Bir başka örnek de saray sarrafı olduğunu belgelerden öğrendiğimiz kişi hakkındadır. Birçok mağduru olmakla birlikte gasp ettiği birini örnek olarak vermekle

<sup>509</sup> Sadat-ı kiramdan Es-seyyid Osman zide şerefehu gelib bu kendi halinde olub hilaf-ı şer'i şerif kimesneye vaz' ve teaddisi yoğiken Haleb sakinlerinden Hüseyin Şem'ani nam kimesne kendi halinde olmayub hevasına tabi ehl-i örfle iştiraken bin yüz elli (boş) senesinde hilaf-ı şeri şerif ve biğay-ı hak 1800 guruş cebren gasb ve gadr-ı külli eylediği (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 39.

<sup>510</sup> Haleb sakinlerinden uncu başı Es-seyyid Hüseyin nam kimesne ile uncu taifesinden (boş) ve (boş) ve (boş) nam kimesneler gelub bunlar kendi hallerinde olub hilaf-ı şer'i şerif kimesneye vaz' ve teaddileri olmayub ve üzerlerine dahi ser'en bir nesne sabit ve zahir olmayub Haleb'de vaki salahiye mahkemesnin sabıka aktibi olan Haleb sakinlerinden Hüseyin Şem'ani emekle maruf kimesne bin yüz elli (boş) senesinde hilaf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-ı hak bunların cebren 4000 guruşlarını alıb ziyade gadr ve teaddi eylediğin (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 39.

<sup>511</sup> Haleb sakinlerinden bazar başı (boş) nam kimesne ile bakkal taifesinden (boş) ve (boş) nam kimesneler gelub bunlar kendi hallerinde olub hilaf-ı şer'i şerif kimesneye vaz' ve teaddileri olmayub üzerlerine dahi şer'en bir nesne sabit ve zahir olmadan Haleb'de vaki Salahiye mahkemesinde sabıka naib olan Hüseyin Şem'ani nam kimesne bin yüz elli (boş) senesinde hilaf-ı şer'i şerif ve bi-gayr-ı hak 3000 guruşlarını ahz alıb ziyade gadr ve teaddi eylediğin (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 39.

<sup>512</sup> Medine-i Halebü'ş-Şehba ahalisi ve esnaf ve tüccarları gelub bunların her birleri kendü hallerinde olub hilaf-ı şer'i şerif bir ferde teaddileri yoğiken Haleb müderrislerinden Hüseyin Şem'ani nam kimesne öteden berü kendi alinde olmayub daimma gammaz iftira ile ibadullahı tecrim ve tağrim etmek adet-i müstemiresi olmağla bundan akdem bil-defaat mezburun keyfiyet-i ahvali deralियeme arz ve mahzar ile ifade ve ilam oldukça(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 40.

yetineceğiz<sup>513</sup>. Bireysel şikâyetler bir süre sonra ahalinin topluca şikâyet etmesine dönüşmüştür<sup>514</sup>. Toplu şikâyetler giderek Müslim, gayrimüslim 80 kişiden oluşan heyetlere dönüşerek devam etmiştir<sup>515</sup>. Belgede geçen bir ayrıntı ayrıca dikkat çekicidir: “*Mesfur kuvvet-i maliyesi sebebiyle Bağdat muhafızı vezir Ahmed Paşa edame'l-lahu teala iclalehunun iltimasına binaen..*”.

Toplumda gammaz yaftası ile yaftalanmak ağır bir itham olmalı ki bazı insanlar böyle olmadıklarını ıspat çabasına girişmişlerdir<sup>516</sup>. Yerelde güç odaklarına karşı çıkmanın oldukça zor bir iş olduğunu belgelerdeki ifadelerden anlayabiliyoruz. Kullanılan lakaplardan toplumun ayrıcalıklı sınıflarından olan seyyidlerin bile bir yafta ile mallarının elinden alındığını görmekteyiz. Sıradan insanın ise ancak birlikte yaptıkları itirazlar sonucu mağduriyetlerinin ciddiye alındığı görülmektedir.

Gammazlıktan daha ağır sonuçları olan bir suçlama türü de tecrim ve hilaf-ı vaki' mevad isnadıdır. Asılsız suç isnadı diye açıklayabileceğimiz bu iftira

<sup>513</sup> Haleb sakinlerinden Seyyid Kasım zide şerefehu gelüb bu kendü halinde olub Haleb sakinlerinden Kiril nam yahudinin buna adavet-i dünyeviyesi olmağla mücerred icra-yı gazez için bazı mütegalibe ile yekdil ve hevasına tabi ehl-i örfe istinaden bunun üzerine musallat ve bundan akdem kendü halinde olmak üzere canib-i şer'den tenbih olmuşiken mezkur münebbih olmayub mücerred gasben hilaf-ı şer'i bunun 4648 gurusunu gasb ve ahz ve ziyade gadr üzere olub mesfur yahudinin bi-gayr-i hak ahz eylediği el-mikdar gurusu hakk-ı gerü almak istedikte mesfur inkar eyledüğün şer'le görülüb hilaf-ı şer' ahz eylediği ol-mikdar gurusu hakkı tahsil ve alıverilüb icra-yı hak ve kefil-i hal i'lam olunmak babında hükmü hümayunum rica etmegin mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 25.**

<sup>514</sup> Kaza-i mezbur ahalisigelüb kaza-i mezburda sakin sarraf Kiril nam Yahudi kendü halinde olmayub şerir ve gammaz olu daima kadı ve naib ve voyvoda ve subaşı vesair ehl-i örf taifesi yanlarına varub fukara-yı hilaf-ı vali' mevad isnadıyla gammaz ve tecrim ve akçelerin almağa ba'is ve kendüsü dahi alib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 27.**

<sup>515</sup> Nefs-i Haleb tüccarı ahaliileri südde-i saadetime gelib Haleb'de sakin sarrafı Kiril nam yahudi kendi halinde olmayub seferi inas ve ahali-i vilayeti hüküme gammaz ve tecrim ettirmek adet-i müstemiresi olduğundan gayrı ehl-i islama su-i kasd ve ihaneti olmağla (...) 46 nefer cemaat-i müslimin ve 34 nefer ehl-i zimmet olan tacirin cem'an 80 nefer mazbutu'l-esami kimesneler (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 46.**

<sup>516</sup> İdlib kazası sakinlerinden me'zun-u bi'l-ifta olan kıdvetu'l-'ulema ve'l-muhakkikin Es-seyyid Yasin Kamil zide ilmuhu gelib bu sahih-i neseb sadat-ı kiramdan olub İstanbul nukbasından yedinde mamul bih hüccet ve temessükü olub şerir ve gammaz olmayub kadı ve naib ve mütesellim ve voyvoda vesair ehl-i örf taifesi yanlarına varmayub fukarayı hilaf-ı vaki mevad isnadıyla ehl-i örfе gammaz etmeyub ve bi-gayr-ı hak akçelerin almağa ba'is olmayub ve kendisi dahi almayub ve alaka ve müdahil olmadığı il mesalihine ve bila emri şerif tekalifi umuruna karışmayub ve kendi halinde ve ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer'i şerif bir ferde vaz' ve hareketi yoğiken ashab-ı ağrazdan yine idlib kazası sakinlerinden Seyyid Abdülkerim oğlu (boş) nam kimesne kasaba-i mezbur ahaliisi insanından olmak üzere hilaf-ı inha bin yüz yetmiş iki senesi evail-i rabiülahirinde kanun üzere isdar ettirdiği şerir ve gammaz emriyle hilaf-ı şer'-i şerif teaddi ve rencide ve remideden hali olmaduğun bildirib gerek mezkur ve gerek ehl-i kasaba tariklerinden kanun üzere isdar ettirdiği emr ile hilaf-ı şer'-i şerif ve kanun olvechile zahir olan müdahale ve teaddileri men ve def olunmak babında.(...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 293.**

sonucunda insanlar hapsedilmiştir<sup>517</sup>. Bu tür davalarda “*şahid-i zur*” diye ifade edilen yalancı şahitliğin fazla kullanıldığını görmekteyiz. Toplumda belli bir saygınlığı olan kişilerin isimlerinin benzer davalarda geçmesi ayrıca şaşırtıcı bir durumdur<sup>518</sup>. İnsanlara cürüm isnad edip, ellerinden mallarını aldıktan sonra, hapis ve türlü eziyetlere maruz bırakan çetevari yapılanmalar olduğu, belgelerdeki aynı isimler etrafında dönen şikâyetlerden çıkarmak mümkündür.

Hukuk iddiasıyla insanları suçlayıp ellerinden paralarını alan, yerelde mahkemeleri etki gücüne sahip insanlara karşı dava açmak da çözüm olmaktan uzaktı. Bu tür insanların etkisinden uzak olması hasebiyle davaların Divân-ı Hümâyûnda görülmesi bir çözüm olmakla birlikte pratik bir özelliği yoktur. Çok yoğun şikâyetler vuku bulduğunda davası olanların divana havalesi “*gadrı mucib*” olması hasebiyle mahallinde görülmek üzere tekrar gönderilmiştir<sup>519</sup>. Belgelerde

---

<sup>517</sup> Medine-i Haleb ahalisinden Daveccizade Hüseyin Efendi demekle maruf kimesne gelib bu kendi halinde tedris-i ilm ile meşğul olub hilaf-ı şer-i şerif kimesnye vaz’ ve teaddisi olmayub ve üzerinde dahi şer’an bir nesne sabit olmuş değil iken Medine-i Haleb ahalisinden ashab-ı ağrazdan malume’l-esami kimesneler zuhur ve dürlü dürlü şirret ve tezvırata süluk ve hilaf-ı vaki mevad isnadıyla buna ve yine Haleb ahalisinden Kasıroğlu Ömer demekle maruf kimesneyi hilaf-ı şer’ ahz ve habs eylediklerinden sonra mezbur Ömer ashab-ı ağrazın iğva ve tahrikiyle hilaf-ı şer’ ve bigayr-ı hak bundan 1200 guruş iddia ve bir tarikiyle zur şahid ikameti ve mürur-u hüccet (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 83.**

<sup>518</sup> (...)Haleb sakinlerinden gamazlık adet-i müstemiresi olan (..) Hüseyin efendi demekle maruf kimesne ile Seyyid Abdülkerim oğlu Seyyid Muhammed ve yine Haleb’de sakin sabıka İdlib Müftisi Seyyid Yasin nam kimesnelerin muma ileyha ahmede gazez-i dünyeviyeleri olmağla mücerred ahz-ı intikam kasdıyla sene-i mezburda hilaf-ı vaki mevad isnadıyla hala Haleb’de sakin sabıka Haleb mütesellimi İsmail Beg demekle meşhur kimesne tarafından mübaşir tayin ve muma ileyh Ahmed’i hilaf-ı şer’ ve bi-gayr-i hak ahz ve habs ve taaddi ve rencide ve muma ilehin emlakinden hasıl akçenin 1150 guruşunu mütesellim-i sabık mezkur ismail ve 500 guruşunu merkurum (...) Hüseyin efendi ve 500 guruşu dahi mezkur Seyyid Abdülkerim Seyyid Muhammed ile Seyyid Yasin cebren ve zülmen alıp muma ileyhaya gadr-ı külli eylediklerin bildirib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 117.**

<sup>519</sup> Antakya sakinlerinden müderrisin-i kiramdan Mevlana Hafız Muhammed el-müderris zide ilmuhu gelib yine Antakya sakinlerinden ezlim-i halkullah ve ziyade cebbar ve mütegalibeden mir-i katibi Muhammed Efendi demekle maruf gaddar ve zalim öteden beri kendi halinde olmayub ayanlık iddiasında olmağla bin yüz altmış (boş) senesinden beri Antakya’da olan fukara ve zuafa mezburun dest-i zülmüne giriftar ve olvehile ahali fukarası (...) tağrim ve tecrim etmek adet-i müstemiresi olduğundan muma ileyh ile karındaşı Mustafa ve müfti-i sabık ve nakibü’l-eşraf kaimakamı vesair sekiz nefer malumel esami kendi hallerinde olan ehl-i ırz kimesnelere gazez ve adavet etmekle gazez-i nefsanıyesini icra ve ahz-ı intikam kasdıyla kuvvet irtişa ile her birlerinin hakkına hilaf-ı inha ifk ve iftira ve mevad isnadıyla su-i hallerini müş’ir aldığı arz ile muma ileyhin hilaf-ı şer’-i şerif ve bi-gayr-ı hak cebren ve kahren 1800 guruş alıb ve pederi İbrahim Ağa demekle maruf kimesneden dahi 12500 guruş iddia ve cebren 7700 guruş tahsil ve ahz vesair ehl-i ırz kimesnelerden dahi bi-gayr-ı hak aldığı akçenin nihayeti olmayub mezburun şer ve muzırından cümlesi mutazzarır ve ahval-i fukara digergun ve bir vechile mukavemete iktidarları yoğiken bundan akdem zalim-i mezbur asitane-i saadete gelib maktul Süleyman istinaden zimmetinde olan hukuk-u ibadî ibtal kasdıyla kemal-i hilesinden naşi her kimin hukuka müteallık davası var ise Haleb’den kaza-i aherde istima’ olunmayub vaki olan dava asitanede ba-nezaret-i huzur-u asafide görülmek üzere havale olunmak babında emri şerifim isdar ettirildiğinden maada kendinin zülm ve tecrim ettirdiği mağdur ve malum kimesnelerin dahi kablel vuku haklarında hukuka dair emir isdar ve birvechile haklarının icrası mümkün olmayub

ayanlık iddiası tecrim ve tağrim (cürüm ile suçlayıp para alma) bir bütünün parçalarıymış gibi yan yana anılmıştır.

Bir önceki dipnotta verdiğimiz belgede tablonun bir tarafını gördüğümüz olayın devamında ayanlık iddiasındaki şahsın gücünü kullanarak naibleri satın aldığı ve kendine yakın adamları önemli yerlere getirdiği anlaşılmaktadır. Hatta işi eşkıyayı kullanarak kanunen halledemediği hususları onlarla çözmek noktasına kadar vardığı görülmektedir<sup>520</sup>. Söz konusu şahsın bir adamını Asitane'de bırakıp

---

kaydı mahallinde ref ve terkin ve muma ileyhden ve pederi mezburdan hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak aldığı meblağ-ı mezbur ba-tamam geriye istirdad ve fima ba'd hilaf-ı şer'-i şerif zülm ve teaddisi men ve def olunmak babında emri şerifim rica eylediği ecilden finefs dava-yı şerifesi olanların alel umum asitane-i aliyeme havale olunması gadr-ı mucib olmağla verilen emrin kaydı terkin ve mahallinde şer'le görülüb aher tarafeyne gadr ve himaye olunmamak üzere ihkak-ı hak olunmak babında ferman-ı alışanım yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 74.**

<sup>520</sup> Antakya sakinlerinden müderrisin-i kiramdan Hafız Muhammed zide ilmuhu gelib muma ileyh Antakya'da sakin turnacı başı kara İbrahim ağa demekle maruf kimesnenin oğlu olub kendi halinde ırzıyla mukayyed iken yine kaza-i mezbur sükkanından cebbar ve mütegalibeden ezlem-ü halk üzere miri kitabeti kendüye vesile-i tecrim eden Muhammed nam gaddar birkaç seneden beri ayanlık iddiasıyla fukara ve zuafayı dest-i zülmüne giriftar ve hevardarları Arabgir bin Muhammed ve İsmail ve sairlerinin muaveneti ile nice hanenin kapuların sed ve perişan olmalarına bais ve kaza-i mezbur niyabet ile verildiği senelerde kendi adamlarını naib ve gelen kadıların dahi fukaradan aldığı mal ile taraflarına sevk ve tağyir ve nice ehl-i ırzı bila mucib nefy ve tağrim ve tecrim ve vilayeti kazayı zülmüne almak sevdasıyla asitane-i saadete gelib maktul Süleyman'a istinaden buna ve karındaşı Mustafa ve sabıka müftü Ahmed efendi ve nakib seyyid Ebubekir efendi ve Haleb tüccar şeyhi hacı Muhammed efendi ve seyyid Osman nam kimesneleri mücerred tecrim kasdıyla hilaf-ı inha ifk ve iftira kasdıyla sekiz nefer ehl-i ırzı ihzar ve hukuk sevdasında olanların Haleb kalesinde kalebend için emir isdar ve maktul-u mezbur Süleyman'ın çukadarı Begli Ali nam gaddarı mübaşir tayin ve talimi üzere hevardarlarına isal ve mezbur bekli ali dahi yirmi beş nefer ile hanelerine duhul ve mezburları iyal ve evladlarından edip Haleb'e karib mahalle vardıklarında zümre-i eşkıyadan refikleri Bektaşlı aşiretini tahrik ile üzerlerine hücum ve muma ileyh hafız Muhammed'in karındaşı Mustafa'yı illeten bi gayr-ı hak katl ve emval eşyaların nehb ve garet ve bu perişan-ı hal iken Haleb kalesine kalebend ve birkaç mürurundan bi gayr-ı hak cebren bin sekiz yüz gurusunu ahz ve ona dahi kanaat etmeyub kablel fevt olan oğlun Mustafa'dan alacağım var deyu hilaf-ı inha ve hilaf-ı şer'-i pederinden on iki bin guruş iddia ve bila sübut mübaşir-i merkum marifetiyle cebren ve kerhen yedi bin yedi yüz gurusunu ahz ve sair ehl-i ırz makulesini dahi tecrim ve hukuk-u ibada ibtal kasdıyla kemali hilesinden naşi mezbur Süleyman'ın himayesiyle her kimin davası var ise Haleb vesair mahalde istima' olunmayub asitane-i saadetime havale olunmak üzere emri şerifim isdar ve hukuk-u ibada bir vechile icra olunmadığından bundan akdem asitane-i saadetime gelib nazm-ı hal eylediklerinde mezburun aldığı emir gadr-ı mucib ve mücerred hukuk-u ibadın adm-ı icrasına bais olduğu zahir ve aşikar olmağla kaydı ref ve terkin ve mahallinde şer'le görülüb aher tarafa gadr ve himaye olunmamak üzere ihkak-ı hak olunmak için altmış yedi senesi cemaziyülevvelinde yedine verilen emri ali ile mahalline rahi olunmuş iken mezbur Katib Muhammed ziyade hilekar ve muzır kimesne olduğundan bir adamını daima asitanede meks (sükun durma) ve devr ebvab ile civar ve kuyudatı yoklayub hakkında isdar olunan emri şerifin hilafına emir isdar ve mahalline irsal ile hukuk-u ibadın ibtaline bais hareketi adat-ı müstemiresi olduğundan yedinde olan kadı beyanı üzerine dediği gibi arz ve tahrir ve tekrar asitaneye havale olunmak babında sadır olan emri şerifin dahi hilafına deruhte emir isdar ve mahalline irsal ve birvechile icra-yı hak mümkün olmadığını bildirib tayin olunan mübaşir marifetiyle mezbur Katib Muhammed huzur-u asafiyeye ihzar ve mezbur ile Divân-ı Hümâyûn'da vezir-i azam ve kazaskerlerim huzurunda murafaa olunmak babında emri şerifim rica eylediği vech-i meşruh üzere merkumun tayin olunan mübaşir marifetiyle asitane-i saadetime irsal olunmak için emir şerifim yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 108.**

aleyhine çıkacak kararlardan haberdar olduğunu ve daha aleyhte bir hüküm çıkmadan düzelterek yeni emir yazdığını belgeden öğreniyoruz.

Hakkında yüzlerce olumsuz şikâyet yazılan Miri Katibi Muhammed isimli ayanlık iddiasındaki kişi, hakkındaki olumsuz imajı düzeltmek için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Kendisini şikâyet için yazılan arz-ı mahzarlara karşı kendisinin aslında ne kadar dürüst ve muteber bir insan olduğunu ifade eden karşı arz-ı mahzarlarla cevap vermiştir<sup>521</sup>. Bu belge aslında defterlerde yazılan olumlu ya da olumsuz ifadelere şüphe ile yaklaşılması gerektiği hususunda bir uyarıcı görevi görmüştür.

Yukarıdaki örnekte adı geçen Miri Katibi Muhammed Efendi kadar olmasa da insanlara cürüm isnadında bulunup bu durumdan rant devşirenler her dönem olmuştur. Bu şahısların müftü, kadı yada subaşı vb. görevliler olması söz konusudur. Her bölgede böylesi şahıslar sistemin açığını kullanarak o boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Bugünkü karşılığı Müftü olan “*me’zun-u bi’l-ifta*” makamındaki insanlar da ayanlık iddiasıyla insanların paralarını almaktan geri durmamışlardır<sup>522</sup>. Belgede şikâyetçi olarak geçen şahıs Rüstemzade Muhammed Efendi eşkıyalıkta daha sonra şikâyet ettiği şahsı aşan bir şöhrete kavuşmuştur. Bu konuyu eşkıyalık

<sup>521</sup> Sen ki mevlana-yı muma ileyh Şeyh Muhammed Emin zide fazluhusun mektub gönderib Medine-i Antakya’da sakin ulema ve suleha ve eimme ve huteba ve a’yan ve şürefa ve yeniçeriyen ihtiyarları vesair reaya ve fukara meclis-i şer’e varub medine-i mezburda sakin mir-i katibi Elhac Muhammed Efendi demele maruf kimesne öteden beri kendi halinde ve ehl-i ırz ve müstakim ve muhabbibu’l-etvar ve hayırhah ve harekat-ı şer’i şerife muvafık olduğundan cümlesi kendinden razı ve şakir iken bazı ashab-ı ağraz hukuka dair dava olanların davaları kaza-i mezburda istima’ olunmayub vaki olan davaları asitane-i saadete huzur-u asafide görölmek için havale olunmasını meş’er emr-i şerifim sadır olmuş iken minval-i meşruh üzere verilen emrin kaydı terkin ve mahallinde şer’le görölüb ihkak-ı hak olunmak için emri şerifim isdar ettirdiklerine binaen bazı ashab-ı ağraz ve hasudun inhalarıyla muma ileyh mukaddema rahnedar olduklarından ma’ada bu minvalde erbab-ı ağraz ve müfsidin derunlarında olan gazezlerini icra ve fesadlarını tervic edenlerden hali olmadıklarından muma ileyhe su-i kask sevdasında oldukları her birlerinin malumu olmağla mukaddema bazı müfsid ifk ve iftira tasaddi hilaf-ı inha deraliyeme istid’a ederler ise itibar ve isfa olunmamak ricasına ilam edilir deyu her biri iltimas etmeleriyle filhakika hal mestur olunan minval üzere olduğuna ba-müşahade sizler dahi ilmen muhit olmağla ol babda vaki hali emri şerifim ricasın bila iltimas arz eyledikleri ecilden vechi meşruh üzere hilaf-ı şer’i şerif ve bila sened-i şer’i mücerred izrar kaydında olanların davaları asitane-i aliyemde rüyet olunmak babında ferman-ı alişanım yazılmışdır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 82.**

<sup>522</sup> Nezaret-i şeyhülislamdan olan evkaftan vezir-i azam-ı sabık müteveffa Köprülü Mehmed Paşa evkafı mültahakından Haleb sancağında vaki İdlib kazasında vakf-ı merkur reayaları gelib bunlar kendi hallerinde olub hilaf-ı şer’ kimesneye vez ve teaddileri yoğiken sabıka kaza-i mezburda me’zun-u bi’l-ifta olan Şeyh Yasin nam kimesne ayanlık iddiasında olmağla tam-ı hamından naşi bin yüz elli (boş) senesinde ve hilaf-ı şer’-i şerif külli akçelerin alıb gadr etmekle ahali-i merkur dahi mezkurdan teşekki için asitane-i saadetime gelmek murad eylediklerinde mezbur bir neferiyle haber almağla hala kalıb Haleb’de sakin olub icra-yı hak olunmadığı (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 105.**

bahsinde daha kapsamlı olarak ele alacağımız için burada Şeyh Yasin isimli müftünün ayanlık iddiasıyla yaptığı hukuksuzluklara geri dönelim<sup>523</sup>.

Kendini savunamayacak durumda olan insanlara cürüm isnadıyla paralarını alıp hapsetmek ayanlık iddiası olanlara mahsus bir eylem değildi. Valilere yakın isimler de mevkilerini kullanarak buna benzer fiillerin içinde olmuşlardır<sup>524</sup>. Vali ve mütesellimlerin etba' ve hademeleri normalde kendilerine ayrılan konaklarda ikamet etmeleri gerekirken, ahalinin oturduğu mahallelerdeki evlerine zorla yerleşti hiçbir ücret ödemedi ve üstelik kendileri ücret talep ederek oturdukları için şehir ahali başlarında Halep Kethüdası ile topluca şikâyetle bulunmuşlardır<sup>525</sup>.

Haksızlıklar sadece valilere yakın isimler tarafından yapılmakla kalmıyor kendileri de bizzat bazı hukuksuzluklara karışıyorlardı. Emirzade Hacı Musa isimli biri eski Halep valilerinden İsmail Paşa'nın kendisine ait bahçe<sup>526</sup>, fırın<sup>527</sup> ve

<sup>523</sup> Şuğur sakinlerinden sadat-ı kiramdan Rüstemzade Seyyid Muhammed gelib bu sabıka idlib vakfının kaymakam mütevellisi olub İdlib kaymakam mütevellisi olmak hasebiyle baferman-ı ali varidat-ı evkafın tekalifat ve muamelatını ve hususat-ı saire cihetleriyle hukuka müteallık(...) bir akçe ve davamız yoktur deyu amme davadan zimmeti ibra ve iskat ve kat'-ı niza' ve fasl-ı husumet-i birle kabl-i şer'den bunun yedine hüccet-i şeriyye verilip bu makule ibra ve iskat-ı birle hüccet-i şeriyye verilen davanın tekrar istima'ı menu' iken bundan akdem kaza-i İdlib'de me'zun-u bil'ifta olan mütegalibeden müfti-i sabık Şeyh Yasin ve refiki Elhac Hasun nam kimesneler ibadullahın emval ve erzaklarını bir bahaneve iftira ile nehb ve ihtilas ve bazılarını ehl-i örfe gammaz ve tecrim ile tevkif ve tekdir etmek adet-i müstemiresi olduktan naşi buna dahi musallat ve ahali lisanından olmak üzere sahte arz-ı hal ile şikâyet ve tezvirata süluk ve muğayir-i hüccet-i şeriyye taciz ve tecrim sevdasında olduğun bildirib bundan akdem ibra-yı hüccete muğayir zahir olan teaddileri men ve def olunmak babında emri şerifim rica eylediği ecilden şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 169.**

<sup>524</sup> Halep sakinlerinden olub mukaddema müteveffa Abdullah Paşa'nın kethüdası olan Hangarlı oğlu demekle maruf Ahmed ve hevdarlarından kapucular kethüdası Muhammed ve Tüfenkçi başı Muhammed nam kimesnelerden her biri zalime mu'in ve mazluma mühin olub ekser ehl-i ırzı ifk ve iftira ve mevad ile rencide ve dava ve züafa fukarasını bi-hayr-ı hak zecr ile muahaze ve bila sebeb habs ve tecrim adet-i müstemireleri olduğundan ma'ada nice bunun emsali muhdesat ile ehl-i Haleb'e cevri ve musallat ve zülm ve teaddilerinin nihayeti olmadığını dergah-ı muallam kapucubaşlarından olub sabıka Halep mütesellimi olan El-hac Muhammed dame mecdehu ile hala Halep Müftisi mevlana şeyh Muhammed ve nakibü'l-eşraf kaymakamı Tahazade Esseyyid Muhammed ve Trablusi diğer Seyyid Muhammed zide ilmuhum Halep muhasili Muhammed zide mecdehu memhur arz-ı halleriyle inha ve merkumun mümeyyiz-i Medine-i Halep ber-hizmet istihdam olunmamak için emri alışanım sudurunu istid'a etmeleriyle istid'aları mucibi muma ileyh fima bad Halep valilerinin hizmetlerinde istihdam olunmamak babında ferman-ı alışanım yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 311.**

<sup>525</sup> Medine-i Haleb'de vaki mahallatta sakin ahali ve fukara ile şehir kethüdası olan Abdülkerim nam kimesne gelip medine-i mezbur vüzeraya ve mütesellimleri etba'ları ve hademe taifesi kadimden beri vüzeraya mahsus olan kadimi konakta sakin olmayub mahallat aralarında fukaranın ehl ve iyalleriyle sakin oldukları evleri üzerlerine konub hane kirası ve oda döşemesi vesair bahane ile nice mezalim namıyla akçe mütalebesiyle fukarayı taciz ve tekdir ve teaddide olduklarını bildirib hilaf-ı şer' ve bila emri münif vaz' olan zülm ve teaddileri men ve def olunmak babında (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. **d.3, s. 341.**

<sup>526</sup> Emirzade El-hac Musa zide kadruhu gelip Halep haricinde vaki mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu zehravi bahçesi demekle maruf bahçesine birvechile dahl olunmak icab etmez iken sabıka Halep Valisi müteveffa vezir İsmail Paşa cibanından/canibinden (?) bahçe-i mezkuresini Haleb'de sakin

dükkanları fiyatını kendi belirledikten sonra zorla karısına ve kızına sattığı için şikâyetçi olmuştur. Üstelik belirlediği fiyatı bile vermeden kendi mülkü gibi gelirden istifade etmiştir. Kendisi validen korktuğu için bu kerhen satışa ses çıkaramadığı, valinin ölümünden sonra hakkını aradığını söylemektedir<sup>528</sup>.

Valilerin korkusundan memleketi terk etmek zorunda kalan insanlar olduğunu belgelerden anlıyoruz. Bu tür durumlarda ancak valinin vefatından sonra memleketlerine dönebildikleri görülmektedir<sup>529</sup>. İki olaydaki valilerin mağdurlarının ifadelerini göz önüne aldığımızda gerçekleşmesi mümkün olaylar olarak düşünülebilir. Gammazlık sonucu valilerin gazabına uğrayanlara dair belgelerde geçen ifadeler ve ibretlik halleri bize “acaba” sorusunu daha temkinli sormaya yönlendiriyor<sup>530</sup>. Yapılanlar karşısında beldenin ileri gelenlerinin dayanamayıp devreye

---

zevcesi (boş) nam hatun eline 1100 guruşa bey' eyle deyu buna haber ve kerh ve bu dahi havfından naşi ikrahen olmikdar guruşa bin yüz altmış (boş) senesinde bey' edip ve temenni namıyla dahi bir akçe vermeyub ve ikrahen bey' şer'en sahih olmayub şimdi ikraheti vech-i meşruh üzere isbat ve bahçe-i mezbuuresini kendü alıb zabt etmek istedikte peyda eylediği mezur hüccet ibrazıyla satun aldum deyu mütegalibeden muayyen-i kesiresine istinaden taallül ve muhalefet ve birkaç seneden beri hasil olan mahsulatı ahz ve istihlak ve buna gadr-ı külli eyledigin ve bu bapta davasına muvafik şeyhülislamdan müteaddid fetvayı şerifeleri olduğun bildirib fetva-yı şerifeleri mucibi şer'le görülüb bahçesi aliverilib bermuceb-i fetvayı şerife icara-yı şer'i ve ihkak-ı hak olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 41/1.**

<sup>527</sup> (...)medine-i Halebde boyacılar sukunda vaki üç kemerden ibaret mülkiyet üzere mutasarrıfı olduğu bin beşyüz guruş kıymetli oduncu fırın (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 41/2.

<sup>528</sup> (...) (Medine-i Haleb'de bab-ı nasr haricinde cedid mahallesinde vaki mülkiyet üzere mutasarrıfı olduğu bir bab kargir dükkan ve iki bab mülk mahzen ve bir bab istigahlı dükkan ...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 41/3.

<sup>529</sup> Payasi Mehmet nâm kimesne gelub merkûm Payaslı müteveffâ Halil Paşa havfından terk-i vatan birle Hille'de ikâmet üzere iken paşa-yı mûmâ ileyhın vefâtına binâen Haleb'e rücu' arzusuyla memleketine azîmet eyledikde İskenderun iskelesine lede'l-vürüd ve sen ki mîr-i mûmâ ileyhın merkûmu bi-gayr-ı hak ahz ve der-zencir birde yanında mevcut 5500 guruşluk nükûd ve emvâl ve eşyasını ahz eyledikten sonra ... tahliye ve ol vechile gadr eylediğini ve bu bâbda inâyet istid'â eylediği ecilden makbûzun olan emvâl ve eşya ve nükûd tamamen merkûma red ve teslim ikmâl-i fermanım olmağın işbu emr-i şerif sâdır olmuştur. İmdi sene ki mîr-i mûmâ ileyhın ber-vech-i muharrer makbûzun olan emvâl ve eşya ve nükûdu tamâmen ve kâmilen merkûma red ve teslim mübâderet ve hilâf-ı emr-i tenbîhe hareketle gardı mûcib ve men'den mübâ'adet eylesin ve sen ki mübâşir-i mûmâ ileyhın mîr-i mûmâ ileyhın makbûzu olan nükûd ve eşyayı tamamen tahsil ve merkûma teslim birle tenfiz-i emr-i şerifim kani-i emr mübâşeretine ihtimâm ve dikkat ve hilâfından hazer ve mücânebet olunmak bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6, s. 102.**

<sup>530</sup> medine-i Halebü'ş-şehba sükkânından zümre-i ulema ve sadat-ı kiramdan atabegiyeye civaniye medresesi müderrisi Yahya Begzade Es-seyyid Ahmed zide ilmuhu ehl-i ilm ve sülehadan ve dindar ve ehl-i ırz ve haseb ve neseb olub bir ferde gadr ve teaddisi yoğiken bazı ashab-ı ağrazın hilaf-ı inha gammazlarından naşi sabıka Haleb Valisi tarafından ahz ve bi-gayr-ı hak Haleb kalesine vaz' ve kale-i mezkurda kefereye mahsus olan mahalde demir ile ma'an derzencir ve etba'ından Derviş nam adamisini mezburun üzerine musallat ve leyl ve nehhar enva-i eziyyet ve cefa ile taciz ve teaddi üzere elli gün mikdarı zindanda giriftar ve enva-i eziyyet eyledikte merkum dahi aciz ve hayatından me'yus olmağla halas için bilcümle emval ve eşyasını furuht ve hanesini rehn vaz' edip cebren ve kahren 2400 guruş ceremesin aldığına kani olub yine merkum mübâşeretiyile yirmi nefer tüfenkçiyile İle bundan akdem mahkemeye ihzar ve fima bad hanesinde sakin olmamak üzere bi-gayr-ı hak ihrac ve min ba'id ve hanesine duhul ve avdet eder ise Haleb valisine 5000 guruş vermek üzere kerhen ve

girmesi “kamuoyu vicdanı” olarak tabir edilen duyarlılığın örneklerinden biridir. Buna benzer uygulamalardan şehre dışarıdan ticaret için gelen yabancı tüccar da nasibini almıştır<sup>531</sup>.

Valilerin yaptığı yada yaptırdığı haksız uygulamalar insan vicdanını yaralasa da yasal çerçevede yaşanabilecek şeylerdir. Resmi kimliği olmasına rağmen hiçbir hukuki ve yasal dayanağı olmadan insanlara şiddet uygulayanlar da az değildir. Reayayı suçlayıp, cezasını kendisi belirleyip hatta bununla yetinmeyip infazını da bizzat yapan şahısların varlığı da belgelere yansımıştır<sup>532</sup>. Bu örnekteki benzer uygulamaların yeniçeriler tarafından da yapıldığı görülmektedir. Reayanın

---

zülmen (...) hüccet ettirilib badehu kale-i mezbureden itlak ve ber minval-i muharrer mezkura gadr ve zülm ve hala eba en ced malik ve sakin olduğu menziline dur ve evlad ve iyaliyle aher mahalde icare ile sakin ve sefil ve sergerdan kalmağla zülmen ihrac edildiği menziline duhule izin ve badel yevm vech-i muharrer sen menziline duhul eyledin deyu bermuceb-i hüccet nazar-ı mezbur verilen taraflarından hilaf-ı şer'-i şerifmütalebesiyle rencide olunmayub ve hüccet-i mezkurenin sicilden kaydı ref ve terkin olunması istid'a ve keyfiyeti mezbur ulema ve suleha ve sadat-ı kiram vesair bazı müsliminden istihbar olundukda muma ileyh Esseyyid Ahmed zide ilmuhu kendi halinde olub bir ferde gadr ve teaddisi olmayub şe'en ve kanunen vechen minel vucuh tardını iktiza eder hali yoğiken mücerred celb-i mal kasdıyla bazı erbab-ı ağrazın gammad ve tağrimlerine binaen sabıka vali-i Haleb tarafından zülmen ber-minval-i muharrer bi-gayr-ı hak habs ve tecrim ve hilaf-ı şer' hanesinden ihrac ve her vechile mağdur ve mazlum olduğunu cümlemizin malumudur deyu ihbar ve mezburun mağdur ve mazlum olduğu zahir olmağla istid'asına müsaade olunmak ricasına mezbur ayan-ı belde-i merkum mahzar eyledikten gayrı senki mevlana-yı muma ileyhsin sen dahi mezburun mahzarı arz eyledigin ecilden hilaf-ı şer'-i şerif cebren ve kerhen hakkında bu makule hüccet verilmekle vaki ise badel tesbit hüccet kaydı ref ve terkin ve üzerine şer'en bir töhmet sabit olmadıkça hilaf-ı şer'-i şerif ve bila emr-i münif rencide ettirilmemek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 24.**

<sup>531</sup> Mine'l-asl Bitlis kazasına tâbi' Muş kazâsı sâkinlerinde ve ağnam tüccarından El-Hac Resul nâm kimesne gelib bu Şam-ı Şerif'de sâkin iken ıyâl ve emvâli ile hareket ve vilayeti olan Muş kazasına azîmet niyetiyle hüccâc-ı müslimîn ile vürûdunda sen ki vezir-i müşârün ileyhsin Mekke tarafından gelersiz deyu tarafından ahz u habs ve darb ederek işbu sene-i mübârekede bila-mücib bila defter-i müfredât gerek nükûd ve gerek emti'a sekiz yüz seksen kuruluşluk mal ve nükûdu hilâf-ı şer'-i şerif ahz olduğu bahusûs mezbûr vech-i muharrer üzere olduğunu nâtik cânib-i şer'den ilâm-ı şer'i verildiğini inhâ ve ol bâbda emr-i şerifim sudûrunu istid'â eylediği ecilden bu vechile muhâcir-i merkûmudan mal ahzı mugâyir-i rıza-yı aliyem olmağla sadr-ı azâm çukadarlarından (boş) zîde kadruhu mübâşeteriyle alınan her ne ise tamâmen ve kâmilin mezbûre red ve teslim olunmak fermanım olmağın imdi ber-vech-i muharrer merkûmdan bilâmücib alınan akçe her ne ise mübâşir-i mûmâ ileyhe buna tamâmen ve kâmilin red ve teslime müsâra'at ve hilâf-ı fermanımdan mübâ'adet eylemek bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6, s. 85.**

<sup>532</sup> (...) Karye-i mezbure mültezimi olub Antakya'da sakin abduallah nam kimesne ziyade zalimden olmağla mücerred celb-i mal için bunları ahz ve üzerlerine şer'en bir nesne sabit olmadan bila cürm üçer yüz degenek darb ve mecruh eylediginden maada habs ve derzencir edip her birlerinden hilaf-ı şer'-i şerif ve bi gayr-ı hak yüz ellışer gurusu cerimleri bin yüz altmış senesinde ahz etmekle bunlar bunlar halas olduklarında mezburu mürâfaa olunmak için şer'i şerif davet ve mürasele-i şer'iyye irsal olundukta adm-ı itaat-i birle mürâffadan iba ve imtina eyledinden gayrı şutum-u galize ile şetm ve (...) hedk-i ırz ve ziyade zülm ve teaddi edip mağdur oldukların ve bu babta fetva-yı şerifeleri olduğun bildirib fetva-yı şerifeleri mucibi şer'le görülüb bermuceb-i fetva icra-yı şer'i ve ihakak-ı hak ve cerime namıyla aldığı akçeleri her ne ise geri istirdad olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 290.**



sorumluluğunda olmayan işleri onlara angarya olarak yükleyip bir de üstüne dayak ve kötü muamele yaptıkları şikâyetlerde belirtilmektedir<sup>533</sup>.

Halep ve çevresinde seyyidler ve şeriflerin yeniçeriler ile olan çekişmesi daha önce birinci bölümde anlatılmıştı. Belgelerde bu çatışmanın bir yansıması olduğunu düşünebileceğimiz bazı emareler görülmektedir. Şam'dan İstanbul'a özel işleri için gitmek isteyen Seyyid Mustafa'ya sen bizi şikâyet etmeye gidiyorsun diyerek İstanbul'a gitmesine engel olunmuştur<sup>534</sup>. Yeniçerilerin bazen tersi durumlarla karşılaştıkları da görülmektedir. Nadir görülen bir örnek olması hasebiyle anmakta fayda vardır. Ayıntab'da Mustafa isimli yeniçeri Vartan adında bir Ermeni'nin oğluyla bir olup kendisini dövüp şikâyetle hapse attığı için davacı olmuştur<sup>535</sup>.

<sup>533</sup> Antakya kazasına tabi barbardan nam karyesinin reayaları südde-i saadetime arz-ı hal edip medine-i Antakya'da sakin yeniçeri taifesinden Çavuşoğlu Hacı Mustafa nam yeniçeri kendi halinde olmayıp bin yüz elli (boş) senesinden beri bunların üzerlerine musallat ve cebren ve kahren evlatlarını ahz ve bila ücret hizmetine ve bağ ve bahçelerinde bunları ücretsiz istihdam etmekle bunlar dahi ücretlerini talep eylediklerinde öteye götürüb kütük ile darb ve mecruh ve nice akçelerini gasb edip bunun emsali zülm ve teaddisinin nihayeti olmayub cümlesi perakende ve perişan olmalarına ba'is olduğun zabiti marifetiyle şer'le görülüb mezburun zimmetinde olan hakları tamamen tahsil ve alıverilib bundan sonra yine teaddi ve tecavüz ederse vukuu üzere der saadetime arz ve ilam olunmak babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görülüb ihkak-ı hak ve arz ve ilam olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 149.**

<sup>534</sup> Şam-ı şerîf ahâlisinden sâdât-ı kirâmdan Es-seyyid Eş-şeyh Mustafa zîde şerefehu gelüb şeyh-i mûma-ileyh Şâm-ı şerîfden metfûn ashâb-ı kirâmdan (...) radiyallahu teala anhum türbedârı ve cami-i şerîfin hayrâtı berât-ı şerîfemle imâm ve hatîbi olub ba'zı umûr-u mahsûsu ru'yet için 1190 senesinde Asitâne-i aliyeme râhî oldukda Şâm-ı şerîfde ol hinde Yeniçeri zâbiti olan Ali Ağa dimekle ma'rûf kimesne bizi Deraliyeye şikâyet için gidersin deyi müma -ileyhi ol yevm îade birle bi-vech-i şer'î ve bilâ- müceb darb-ı şedîd ile darb ve vaz'-ı zindân idüb mevcûd olan havaic-i râhiyesini gasb ve garet itmekle müma -ileyh dahî Şam vâlisinin tahrîrâtıyla ber-takrîb Asitâne-i aliyeme vürûd ve inâyed-i istid'â eyledikte sadrazam huzûrunda terâfû için merkûmun Asitâne-i aliyeme ve ihzârı bâbında emr -i şerîfim sâdir olmuşken kuvvet-i mâliye ve ba'zı kimesnlere istinâdı sebebiyle mümkün olmayub üç seneden berü vatân-ı asliyesine şehzan gitmeyüb iyâl ve ehlileri ol tarafda perişânü'l-hâl ve kendüsü bu cânibde sefil ve segerdân ve bi -hâl olduğundan gayrı câmi'-i şerîf ve türbe-i latîf-i mezbûrda olan hizmet-i mu'attal kaldığın inhâ ve sadr-ı a'zâm huzûrunda tarafü'-i şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak için merkûmun Asitâne-i aliyeme ihzârı bâbında emr-i şerîfim sudûrunu istid'â ve müma-ileyh emr-i şerîfim Şeyh Mustafa zîde şerefehumun Der-aliyeme ihzârını istid'â eylediği sâbika Şam-ı şerîf yeniçeri zâbiti Turnacı başı Seyyid Ali el-yevm Antakyade ikâmet üzere olduğuna binaen ol-cânibde emr-i şerîfim sudûrunu bi'l-fi'l dergâh-ı muallâm yeniçeri ağası olan Süleyman Ağa dâme ulvuhu i'lâm itmekle merkûmun ala eyyi -hâl Asitâne-i aliyeme ihzârı matlûb olduğuna binâen ocak tarafından kâr güzâr ve râkikâr mübâşir ta'yîni ile Asitâne-i aliyeme ihzârı bâbına fermân -ı alîşân yazılmışdır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4, s. 21.**

<sup>535</sup> Ayıntab kazası sakinlerinden degah-ı muallam yeniçerilerinden Mustafa beşe demekle maruf kimsene südde-i saadetime arz-ı hal edip bu kendi halinde olub hilaf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz ve hareketi olmayub ve üzerlerine dahi şer'en bir nesne sabit ve zahir olmuş değil iken yine ayıntab sakinlerinden Ermeni taifesinden Vartan ve oğlu İmes(?) nam zımmiler kendi hallerinde olmayub birbirleriyle yekdil ve yek cihet ve bin yüz yetmiş senesinde darb-ı şedid ile darb ve azasını yara bere eylediklerinden ma'ada ağzına dahi darb ve üç dişini ihrac eylediklerinden gayrı mücerred kabahatlerini setr için serdar tarafına teşekki ve bila cürm on beş gün habs ettirib bundan böyle sardında olduğun duyulursa seni kazaya uğradırız deyi tahavvif ve olvechile ahvali digergun olduğun ve mezburlar firar ve taht-ı hükümet ve kazalarda mürur ve ubur üzre oldukların ve bu babta davasına muvafık şeyhülislamdan fetva-yı şerife verildiğin bildirib buldukları mahalde fetvayı şerife mucibi

Genel şikâyet kategorisinde en çok karşılaştığımız davalardan biri de “*umura müdahale*” olarak isimlendirilen ve mesleklerini icra edenlere dışarıdan yapılan müdahalelerdir. Hemen her meslek erbabından insanın bu konudan muzdarip olduğunu belgelerden öğreniyoruz. Günlük hayatta karşımıza çıkan bakkal, değirmenci hatta çoban gibi meslek sahipleri işlerine müdahale edildiği gerekçesiyle şikâyetçi olmuşlardır<sup>536</sup>. Osmanlı şikâyet mekanizmasının en güzel tarafı her kesimden insanın başvurabildiği açık bir kapı olmasından kaynaklanıyor. Çobanın işine müdahale edilmesi bize oldukça sıradan gelse de onun küçük dünyasında ekmek kapısında gözü olan insanları üstelik koca imparatorluğun başkentine gidip divandan kendisini koruması için “emr-i şerif” talep etmesi küçük ama önemli bir ayrıntıdır. Buna benzer şikâyetlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Umuruna müdahaleden şikâyetçi olanlardan bazıları baharatçı<sup>537</sup>, doktor<sup>538</sup>, hamal<sup>539</sup>, değirmenci<sup>540</sup>, paçacı<sup>541</sup>, attar<sup>542</sup>, tüccar<sup>543</sup> gibi meslek gruplarına mensup

---

şer’le görülüb ve teşyilerinin diyeti aliverilib tallül ve niza’ ettirilmeyub bermuceb-i fetvayı şerife icra-yı şer’i ve ihkak-ı hak olumak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 218.**

<sup>536</sup> Antakya kazası sakinlerinden çoban taifesinden karlı oğlu Ömer bin İbrahim nam kimesne gelib bu kaza-i mezbur ahailerinden (boş) ve (boş) ve dahi malumel esami kimesnelerin tasarruflarında olan öküz ve merkeb ve manda çobanlıkların taleb ve rızalarıyla ra’i ve güdüb ve gözetib kendi halinde ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer’-i şerif kimesneye vaz ve teaddisi olmayub bir türlü teaddi ve rencide olunmak icab etmez iken ashab-ı ağrazdan ve çoban ashabından (boş) ve (oşb) nam kimesneler birbirleriyle yekdil ve üzerine şer’en bir nesne sabit ve zahir olmuş değil iken hayvanat-ı merkumeyi sana ra’i ettirmeüz deyu ve hilaf-ı şer’-i şerif teaddi ve rencideden hali olmadıkların bildirib men ve def olunmak babında emr-i şerifim rica etmekle mahallinde şer’le görölmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 269.**

<sup>537</sup> (...)Medine-i Halebde (boş) nam mahalde vaki mezat-ı arabin dükkanında bu kadimü’l-eyyamdan berü zağferan (safran) sahk (ezme döğme) edegelib aherden dahl olunmak icab etmez iken ashab-ı ağrazdan bazı kimesneler bila şer’ müdahale ve teaddiden hali olmadıkların bildirib mezburların buvechi şer’e muğayir kadimi zahir olan müdahale teaddilerin men’ olunması babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 34.**

<sup>538</sup> Medine-i Haleb etibbalarından Antuvan nam zımmi gelib bu medine-i mezkur sakinlerinden ve etıbbadan olub hilaf-ı şer’-i şerif kimesneye vaz ve teaddisi yoğiken Haleb sakinlerinden mütegalibe ve cabbayirden bazıları zuhur ve hilaf-ı şer’-i şerif ve bila ücret “biz seni menzilizimize götürüb fuzuli hastalarımıza baktırırız” deyu taaddi ve rencide etmekten hali olmadıkların (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 171.**

<sup>539</sup> Haleb sakinlerinden Seyyid Abdullah zide şerefehu gelib medine-i Halebde vaki bankusa hanı demekle maruf mahalde hamal kethüdası marifetiyle bir re’s merkeb ile hammallık (...) hamal taifesinden bazıları bize bir mikdar akçe vermezsen işletmeziz deyu daima bunu taciz ve remide ve işlemesine mümana’at ve gadr murad eylediklerin ve bu babda fetvayı şerife verildigin bildirib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 171.**

<sup>540</sup> (...) Beher yevm fukaranın nan-ı hayr vesair ta’amları için degirmanı mezkurda un öğütüb dahl icab etmez iken Haleb uncubaşısı olan (boş) nam kimesne ben sana un öğüttürmem deyu hilaf-ı şer’-i şerif fuzuli müdahale ve teaddiden hali olmadığın bildirib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 252.**

<sup>541</sup> Haleb sakinlerinden olub paçacı taifesinden elhac yasin nam kimesne gelib bu kadimden beri paçacı taifesinden olduğundan Halebde vaki salhanede zebh olunan koyun paçalarından beher gün tevzi’ olunan paçalardan ustaları beynlerinden kısmı tağyir olunub kısımdan kenduye isabet eden hissesine dahl olunmak icab etmez iken taife-i mezburdan bazıları birbirleriyle yekdil ve bundan 60-

kişilerdir. Hayatın olağan akışı içinde, her zaman diliminde görülebilen, oldukça aşınası olduğumuz durumlardan biridir. Günümüzde bile bu tür sorunlarla karşılaşmak olası bir durumdur.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz ve sivil alana yönelik müdahaleler yanında resmi görevlerini icra ederken çeşitli engelleme ve müdahalelere maruz kalan insanların şikâyetleri de defterlerde mevcuttur. Sonradan kanunsuz bir şekilde uydurulduğu için “*muhtes*” tabiriyle isimlendirilen görevler için divandan gönderilen hükümler sonucu “*kaydı ref*” ve *terkin*” edilesi için emirler yazılmıştır. Günlük hayatta getirisi yüksek işler için sahte hüccet ve beratlarla görev ihdasları sık karşılaşılan bir durumdur<sup>544</sup>.

Kadılar ve kadı naiblerine gerek ahalinin<sup>545</sup> ve gerekse resmi görevlilerin<sup>546</sup> müdahale ettikleri görülmektedir. Bu örneklerdeki görüldüğü üzere haksız

---

70 guruş olmadıça sana isabet eden paçadan hissensi vermeyuz deyu bi-vechi şer'i tallül ve muhalefet ziyade gadr teaddi üzere oldukların (..)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 66.

<sup>542</sup> Attar taifesinden (boş) ve (boş) nam kimesneler gelib arz-ı hal edip bunlar ashab-ı hayrattan (boş) camii şerifi müzafatından Halebü'ş-şehbada iç kalede vaki taraf-ı vakftan icare ile tasarruflarında olan iki bab vakıf dükkânı derununda kadim-i eyyamdan beri ber vechi carisi üzere kendülere mahsus olan mübayı'ı ibadullaha bey' edegelib hilaf-ı şer'-i şerif teaddi olmayub bir vechile dahl olunmak icab etmez iken kale-i mezbur zindancısı olub yine Abdullah nam kimesne mücerred tam-ı hamından naşi benim bey' edegeldigim eşyayı size bey' ettirmem siz bana kser verirsiniz deyu hilaf-ı şer'-i şerif bunların kar-ı işlerine mani ve bu vech-i şer'i rencide ve taaddiden hali olduğun bildirib(...) BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 66.

<sup>543</sup> Tüccar taifesinden Abdullah nam kimesne südde-i saadetime arz-ı hal edip ticaret tarikiyle hizmetkarı Kızır nam zımmiyi Basra'ya irsal ve kendi asitane-i saadetimde ikamet edip hizmetkarı mesfur basrada 317 miskal incü ve 29 kırat gelir dört habbe elmas işıra ve Haleb'e getirib Haleb'de olan vekili Hacı Musa nam kimesneye teslim murad eyledikte vekili mezburun olmikdar inci ve elmas kabzına ecanibden bazıları mümanaat üzere oldukların bildirib marifet-i şer'le mümanaat ve müdahale ve teaddileri men ve def olunmak (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 257.

<sup>544</sup> Senki Haleb kadısı mevlana-yı muma ileyh Derviş Mustafa zide fazluhusun südde-i saadetime mektub gönderub Medine-i Haleb sükkânından Esseyid Ömer nam kimesne meclis-i şer'e varub medine-i mebur kısmet-i askeriye kitabeti iki katibe tahmil olmadığından kadim-i eyyamdan beri gerek kitabet-i askeriye ve gerek kitabet-i belediye her biri birer katib ile rüyet ve kabz olunagelib 1155 tarihinde Haleb sakinlerinden Şeyh Ahmed El-cabiri nam kimesne misli-na-mesbuk kadime muğayir kitabeti mezbureyi katib-i sani olmak üzere bir tarikile anadolu muhasebesine kayd ve yedine berat alıb kısmet-i merkume muhtesen ve hilaf-ı vaki ve ibadullahın etba'ına zarar-ı küllisi olduğu mezkur Şeyh Ahmed'in muvacehesinde Haleb'de olan ulema ve müderrisin ve ayan ve eşraf ihzar ve takrir eylediklerinden ihdas edilen kitabet-i sani emri ali ile ref' ve terkin olunub bu hal üzere devam edilmesi (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 69. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 62; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 78; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 45.

<sup>545</sup> Ulemadan Hamidzade Muhammed zide ilmuhu südde-i saadetime arz-ı hal edip mevlana-yı muma ileyh tarafından kaza-i mezburda naib olmağla beyne'l-ahali icra-yı ahkm-ı şer'iyye edip herkes kendinden razı ve şükran üzereler iken ashab-ı ağrazdan bazıları senin naibliğini istemezüz deyu herbar teaddi ve mümana'at ve rencide eylediklerin bildirib ashab-ı ağrazdan olan mezburların hilaf-ı şer' ve kanun zahir olan teaddileri men ve def olunmak babında emri şerifim rica ve kanunu sual olundukta mevlana-yı muma ileyh Kilis kazasında naib olub icra-yı ahkâm-ı şer'iyye edip herkes kendisinden razı olub hilaf-ı şerf'-i şerif vaz' ve ahaliye zülm ve teaddisi olmadığı vaki ise emri niyabet kazaya mahsus olmağla kaza-i mezbur kadısı diler ise mezkuru niyabet hizmetinde istihdam

müdahaleler olabildiği gibi ahalinin yerinde karşı çıkışları da söz konusu olabiliyordu. Bu karşı çıkışların en çarpıcı olanı, “*yerliden naib olmak memnu’dur*” terkibiyle ifadesini bulan ve bir beldenin sakini olan birinin o beldeye naib veya kadı olamayacağı gerçeğidir<sup>547</sup>. Kadıların halk ile kaynaşıp görev yaptığı belde kök salmasını önlemek için görev süreleri kısıtlanmıştır. Mevleviyet denilen büyük kadılıklar bir sene ile, bunun dışındaki normal kadılıklar 20 ay ile sınırlandırılmıştır. Bu uygulamanın istisnaları olsa da kanunnâmelerde süre sınırı bu şekilde tutulmuştur<sup>548</sup>.

Halkın kadı ve naiblerden çeşitli gerekçelerle şikâyetçi oldukları da belgelerden anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi Halep mahkemesinin reayadan angarya olarak odun istemesidir. Köylerinin 7 konak ötede olması hasebiyle yüklenen angaryadan reayanın perişan olduğu vurgulanmıştır<sup>549</sup>. Kadı ve naiblerin belirlenen rayiçlerden fazla para aldıkları da yine şikâyet edilen hususlardan bir tanesidir<sup>550</sup>. Kadı ve naiblerin davası olanlardan “*def-i mahsul*” adıyla haksız şekilde para aldıkları görülmektedir<sup>551</sup>.

---

eylemek için bu makulelere emri şerif yazılageldiği derkar olmağla kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 180.**

<sup>546</sup> (...) Medine-i ayıntaba muma ileyh elhac mustafa inayet ve nasb olub ve havalide icra-yı ahkâm-ı şeriyeye mübaderet ve birvechile dahl olunmak icab etmez iken medine-i mezbur voyvodası battal seyyid elhac muhammed vesair kimseneler niyabeti umuruna müdahale ve guna gun teaddi ile ta’til-i mesalih-i ibada sebep olduklarından sabıka Rakka valisi düstur-u mükerrem vezirim Hüseyin Paşa’nın istirham eyledikte varid olan buyrulduyuyla müdahale ve mümana’atları men olunmuş iken müşarün ileyhin azli vuku’undan sonra eşhası mezburun umuru şeriyeye müdahale teaddi üzere olduğun (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 297.**

<sup>547</sup> Kaza-i mezbur ahali gelip yerliden naib olmak memnu’ iken kaza-i mezbur sakinlerinden Muhammed nam kimesne yerliden olmağla her gelen kadıya birer takrib ile ve hala naib olub icra-yı ahkâm-ı şeriyeye edip iki hasmı bir dava ile mahkemeye vardıkta nahak olan tarafından ahz-ı rüşvet ile ol-tarafa himaye ve iptal-i hakka ba’is ve bunun emsali zülm ve teaddisinin nihayeti olmayub ahvalleri digergun ve perakende ve perişan olmalarına bari olduğun mezbur niyabetten ref’ ve fima baad niyabet hizmetinde istihdam olunmamak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 141. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 67; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 41. Vd.**

<sup>548</sup> Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, 28-29.

<sup>549</sup> (...) Karye-i mezbur Halep civarında olduğundan bazı mütegalibenin iğva ve birkaç seneden beri Halep mahkemesi matbahı için bila emri şerif beher şehir için meccanen yirmi mahser ve otuzar kantar odun mütalebesiyle reaya fukarası rencide ve fuzuli tahmil olunub külli gadr ve odun kat’ olunan mahal Medine-i Haleb’e yedi konak mesafe-i baide mahal olduğundan naşi fukara reayanın rencide ve remide edilmemesi babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 77.**

<sup>550</sup> Antakya kazası fukarası gelib hala bu sene-i mübarekede kazalarının naibi olan Elhac Osman Efendi demekle maruf kimesne ziyade zülümkar olduğundan hüccet-i şeriyeye ve arz ve sair hususta kanundan ziyade akçelerin aldığından ma’ada üzerlerine şer’an bir nesne sabit ve zahir olmadan cerime namıyla ve sair bahane ile 5000 guruş mikdarı hilaf-ı şer’-i şerif akçelerini alıb zülm ve taddi eyledigin bildirib mahallinde şer’le görülmek babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 212;** Antakya kazası ahali gelip bunların kadıları olan (boş) nam kadı ziyade tamaakar olduğundan resm-i kısmet ve hüccet muarazalarından vesair vaki olan mevaddan kanun üzere aid olan resmini almağa kanaat etmeyub hilaf-ı kanun ziyade taleb ve cebren alıb gadr-ı külli eyledigin bildirib men ve def

Kadılar kendi görev bölgeleri içindeki her nahiyeye bir bir naib atarlardı. Bir nahiyede bulunan naib toplayacağı resimleri peşin olarak kadılara öderdi. Özellikle 16. yüzyıldan sonra bu uygulama yaygınlaşmıştır. Naibler verdikleri parayı çıkarmak ve kar etmek amacıyla fazladan ve kanuni olmayan resimler ihdas ederlerdi<sup>552</sup>. Taşradaki görevlilerin kendi görev sınırları içinde kalan yerlerde kalabalık maiyetlerle birlikte gezmesine “devre çıkma” denir. Kanunnâmelerde görevlilerin bu şekilde devre çıkmaları men edilmesine rağmen naiblerin bu yasaklara uymadığı ve köylere giderek ahaliyi rahatsız ettikleri görülmektedir. Kendileri yemek, yağ, bal, tavuk; hayvanları için yem ve saman istedikleri belgelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır<sup>553</sup>.

#### 4.5. EŞKIYALIK İLE İLGİLİ DAVALAR

Şaki kelimesinin çoğulu olan eşkıya “haydut, kuttau’t-tarik, serkeşlik vadisine sapan adam” olarak tarif edilmiştir<sup>554</sup>. Celali, eşirra, harami, haramzade, türedi ve haydut olarak da yaygın olarak kullanılır<sup>555</sup>. Eşkıyayı, yol kesen, hırsızlık yapan, mala ve cana tecavüz eden, toplum içinde bozgunculuk yapan kimse, eşkıyalığı ise herhangi bir silahla veya başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip baskın yapmak

---

olunmak babında hükm-ü hümayunum rica eyledikleri ecilden kanun üzere amel olunmak emrim olmuştur. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 107.**

<sup>551</sup> Medine-i Haleb sakinlerinden Elhac İbrahim bin Muhammed nam kimesne arz-ı hal edip bunun hukuk iddiasıyla müdde’isi zuhurunda huzur-u şer’e varub (...) mürafaa müddeisi müddeasını vech-i şer’i üzere isbat edemeyub şer’an bundan bir nesne raci’ gelmez iken sen ki mevlana-yı muma ilehsin tarafından mücerred hasmını def eyledim deyu memnu’atdan olan def-i mahsul namıyla hilaf-ı şer’-i şerif ve kanun bundan akçe mütalebesiyle ve cebren ahz ve gadr-ı külli olunduğun bildirib fi ma ba’d hilaf-ı şer’ ve kanun def’-i mahsul namıyla akçe mütalebesiyle teaddi ve rencide ettirilmemek babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden kanun üzere amel olunmak için emri şerifim yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 122.**

<sup>552</sup> İnalçık, “Adalaetnameler”, 76.

<sup>553</sup> Kilis kazası ahalisi gelip bunların kadıları olan (boş) nam kadı kadimden kadılar ve naibler oturageldikleri mahkemede oturmayub devr bahanesiyle karye be karye gezüb fukaranın ehl ve iyaliyle sakin oldukları evleri üzerlerine konub müft u meccanen yem ve yemek ve koyun ve kuzu ve arpa ve saman ve tavuk ve odun ve bal ve yağ vesair zahirelerin aldığından gayrı sair bahane ile zülmen akçelerin alıb içlerinden biri fevt oldukta veresesinde sağır ve sağire ve gaibe olmayub cümle cümle verese hazır ve kibar olub kısmet taleb etmezler iken cebren kasamet edip ve resm-i kısmetten ziyade almak için müteveffanın terekatından ziyade bahaya tutub (...) ziyade akçe alıb bunun emsali zülm ve teaddisinin nihayeti olmayub perakende ve perişan olduklarına ba’is olduğun bildirip zülm ve teaddisi men ve def olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 304.** Ayrıca bkz. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 257.**

<sup>554</sup> Şemseddin Sami, *Kamus-u Türki*, 781.

<sup>555</sup> Mücteba İlgürel, “Eşkıya”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 1995), 11:466.

mala ve cana tecavüz etmek, kamu düzeni ve güvenliğini ihlal etmek olarak tanımlayabiliriz<sup>556</sup>.

Halep Ahkâm Defterleri içinde eşkıyalıkla ilgili belgelerin oranı % 3'tür. Diğer belgelere göre bu oran düşük olsa da içerik olarak zengin bir belge türüdür. Halep özelinde namı ülke sınırlarını aşan ve eşkıya iken bir halk kahramanına dönüşen eşkıyaları bulunmamaktadır. Beraber hareket eden, küçük çaplı çetevari gruplar daha yaygın olarak görülmektedir. Halep'in arazi yapısı büyük çaplı eşkıya gruplarının burada uzun süre yaşamasına engel teşkil etmiştir. Kervan ticaretinin yoğun olarak görülmesi merkezi hükümetin burada eşkıyanın kök salmasına müsaade etmemesinde önemli bir etken olmuştur. Halep'in bu özelliklerine rağmen sayıları 150 ile 400 arasında değişen grupların şekavet hadiselerine karıştığı görülmektedir.

Halep'te konar-göçer aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına giderken yol üstündeki reyanın ekinlerine zarar vermeleri kronik bir sorun olarak her zaman olagelmıştır. Aşiretlerin bu mutat eylemleri dışında topluca veya belli gruplar oluşturarak eşkıyalık faaliyetlerine karışıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Bu aşiretlerin önde gelenleri Rışvanlı, Okçu İzzeddinlu ve Bektaşlı aşiretleridir. Bazı belgelerde isimleri zikredilmeden Kilis ekradı eşkıyası olarak da geçmektedir.

Aşiretlerden Okçu İzzeddinlu'nun kalabalık gruplar halinde eşkıyalık yaptığı için daha önce üzerlerine ordu gönderilerek te'dib edildiklerini ve bu te'dibe rağmen eski alışkanlıklarına devam ettiklerini belgelerden öğreniyoruz<sup>557</sup>. Antakya bölgesinde yaşanan kıtlık sebebiyle dışarıdan gelen hububat kervanlarını soydukları,

<sup>556</sup> Mehmet Ersan, "Anadolu'da Eşkıyalık Hareketlerine Bir Bakış (XI-XIII. Yüzyıl)", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: TTK 2010), 3:134.

<sup>557</sup> Antakya kurbunda ebna-i sebil ve hüccac-ı müsliminin kurbunda (?) vaki kara kurt canibinin etrafında birkaç seneden beri Kilis ekradından Okçu 'İzzeddinlu aşireti eşkıyası musallat ve ikide birde mahall-i mezburu basıp ahalisinin emval ve erzak ve hayvanatlarını garet ve katrl-ı nüfus ve gasb-ı emval ve hedk-i ırz misillu nice müfsidata cesaret eylediklerinden hala Anadolu valisi olub arz-ı rum canibi seraskeri olan düstur-u mükerrem ve müşir-i mufahhem ve nizam-ı alem vezirim Ahmed Paşa edamellahu iclalehu emr-i şerifim ile mukaddema Kilis hassı nizamına me'mur oldukta guşmal ve te'dib ve fima ba'd bu makule şenayi'e ictiradan (cüretten) müteekkiden men' idub vezir-i müşarun ileyh üzerlerinden kalkub gittiği gibi eşkıyay-yı merkum yine melanet-i salifelerine ictira ve (...) han-ı mezkur ahalisine musallat ve mezru'at ve mahsulatların itlaf ve mal ve erzakların nehb ve yağma 170 re's camış ve 90 re's esb ve bargir ve kısraklarını sürüb bu makule habasetlerinden han-ı mezkur ahalisi külliye perakende ve şerr ve muzırratlarından gerek ebna-i sebilin ve gerek ol havalide olan iyal-i müsliminin emn ve asayişleri maslub olmağla eşkıya-yı mezburun gasb ve ahz eyledikleri emval eve eşya ve hayvanat kendilerinden tahsil ve ashabına devr ettirildikten sonra fim ba'd dahi ol havalie musallattan men olmaları için emr-i şerifim verilmek ricasına (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 66.

insanların mallarını yağmaladıkları ve sahiplerini öldürdükleri için bölgede asayişin sağlanamadığı görülmektedir<sup>558</sup>.

Bölgedeki aşiretlerden eşkıyalık ve benzeri hadiselerle ismi en çok anılan Rışvanlı aşiretidir. Aşiretin konar-göçer olması hasebiyle göç güzergahında olan ekili alanlara zarar verdiği için şikâyete konu olmuştur<sup>559</sup>. Aşiretin etkin olduğu alan konar-göçer olmaları hasebiyle çevre sancakları da kapsamaktadır. Benzer rahatsızlıklar Kilis, Ayıntab gibi yerlerde de söz konusu olmuştur. Sürekli yer değiştirdikleri için suçluların tesbit edilmesi de güç olmuştur<sup>560</sup>. Aşireti yerinde tutmak ve diğer mahallere tecavüzlerine engel olmak için devlet görevlileri oldukça çaba göstermiştir<sup>561</sup>.

Bektaşlı aşireti diğer iki aşirete oranla daha küçük çaplı eşkıyalık hadiselerine karışmışlardır. Tüccar ve kervanla yolculuk yapanları elbiselerine varana kadar soydukları belgelere yansıtmıştır<sup>562</sup>. İkili üçlü gruplar halinde hayvan tüccarı ya da

<sup>558</sup> (...) Medine-i antakyada sakin ulema ve suleha ve eimme ve huteba ve ayan ve eşraf ve fukara ve zueafa vesairleri meclis-i şer'e varub bin yüz altmış (boş) senesinden beri okçu izzeddinlu tafesinden kel musa oğlu (...) Antakya kazası civarında vaki Köprülü Mehmed Paşa evkafından Amik vakfi kararları ahalileri (...) hayvanlarını nehb ve garet ve malumel esami kimesneleri katl ve mevaşi ve emval ve eşyaları nehb ve garet belde-i mezkur ahalisi ve ebna-i sebil ve hüccac-ı müslimine kaht u galaya müstevli olub etraftan nakl-ı galle murad etlediklerinde eşkıyay-ı mezbur kat'-ı tarik ile yüklerini ahz ve bazılarını katl eylediklerinden taşraya kimesne çıkamayub ve gelenler dahi gidemeyub bil-külliyet eminiyeti münkatı' olduğundan fakr-ı kaffeye mübtela ve ekseri perişan olduklarından eşkıya-yı mezkurdan muhafaza mümkün olmadığından mezkurlar taht-ı kazalarınızda mürur ve ubur üzere olmalarıyla şer'le görülmesi babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 285.

<sup>559</sup> Senki Kilis kadısı mevlana-yı muma ileyh abdullah zide fadluhusun südde-i saadetime mektub gönderib medine-i kilis sakinlerinden ulema ve suleha ve eimme ve huteba ve sadat ve meşayih ve fukarası meclis-i şer'e varub medine-i mezkurda aşair-i rışvan kendi halinde olmayub bin yüz elli (boş) senesinden beri isyan ve tuğyan üzere olub ve ebna-i sebil kendilerinden emn ve rahatları olmadığından ma'ada yaylaklarından kışlaklarına hareketinde cemiyet ile kazalarına konub kara ahalilerini darb-ı şedid ile darb ve emvl ve eşyalarını nehb ve garet ve hayvanlarını gasb ve ebna-i sebilin tariklerine nüzul (...) 10.000 guruşdan müteceviz ve zararları tahrir ve defter olunmağla (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 96/4.

<sup>560</sup> Medine-i Ayıntab ahalisi südde-i saadetime arz-ı hal edip rışvan aşireti ekradından malumel esami kimesneler bin yüz elli (boş) senesinde kazalarına gelib kendi hallerinde olmayub bunlara şütüm-u galiza ile şetm ederek müft u meccanen yem ve yiyeceklerini ve tımarları ve emval ve eşyalarını yağma ve garet ve bağ ve bahçeleri arsasına davarlarını salıverib yedirib ve çektirib itlaf ve meyve eşcarlarını kat' edip ziyade zarar ve gadr ve teaddi ve bundan akdem keşf ve defter olundukta malumel mikdar guruş zararları zahir olub lakin henüz icra-yı hak olunmadığın ve mezburlar hala taht-ı hükümet ve kazalarınızda mürur ve ubur üzere oldukların bildirib buldukları mahalde şer'le görülüb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 96/3.

<sup>561</sup> (...) Aşiret ve cemaatlerinin derunlarına nakl ve iskân ettirilub iskânları hususuna mümana'at ve muhalefet eder halleri zuhur eder ise hakklarından gelinecegi kendülere tefhim ve aşiretlerinden bir karte aher mahalle gitmeyub kendi halleri ile mukayyed olmaları (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 68.

<sup>562</sup> Ruha sakinlerinden Muhammed nam kimesne arz-ı hal edip bu bin yüz altmış (boş) senesinde bazı husus için asitane-i saadetime gelib itmam- mesalih-i birle vilayeti tarafına azimet ve rahi oldukta Haleb civarında bektaşlı eşkıyasından malumel esami kimesneler üzerlerine hücum ve altı nefer etbayla muharebeye edip ve badehu ber-muceb-i defter 3000 guruşluk emval ve eşyasıyla bilcümle

emtia tüccarının önlerini kesip mallarını yağmaladıkları görülmektedir<sup>563</sup>. Büyük aşiretlere mensup olmayan ancak bölgede rahatsızlıklara sebep olan gruplara dair şikâyetlerde vardır<sup>564</sup>.

Aşiretlerin şekavetlerine dair şikâyetler ayyuka çıktığı zaman devletin üzerlerine ordu göndererek te'dib ve guşmal (kulak bükme) ettiği görülmektedir. Te'dib olaylarında başka eyâlet veya sancakların valileri görevlendirilmiştir. Halep bölgesindeki te'diblerde daha çok Rakka valileri görev almışlardır<sup>565</sup>. Başka bölgelerin valilerinin görevlendirilmesinin muhtemel sebebi devlet erkanının eşkıya ile olan ilişkisi sebebiyledir. Bu bölümde örneklerini vereceğimiz bazı hadiselerde resmi görevli ile eşkıya arasındaki sınır oldukça belirsizleşmiştir.

Ekonomik durumun bozulması, artan kanunsuz vergiler ve köylünün çiftini terk etmesi<sup>566</sup>, eşkıyalık için insan kaynağının artmasına sebep olmuştur. Tımar sisteminin eski önemini kaybetmesi sonucu savaş zamanları asker ihtiyacını karşılamak için istihdam edilip, daha sonra işsiz kalan eli silahlı sekbanlar, artan vergilerden huzursuzluk duyan bir kısım aşiretler eşkıya grupları oluşturdular. Bu dönemlerde ayrıca tüfeğin yaygınlaşması ve kolayca ulaşılabilir olması da söz konusu grupların bir araya gelmesinde ve toplum üzerinde etkin bir güç olmalarında önemli bir rol oynadı<sup>567</sup>.

---

üzerlerinde olan libasların gasb ve nehb ve garet ve ziyade gadr teaddi eylediklerin ve mezburlar taht-ı hükümet ve kazalarının müdür ve ubur üzere oldukların bildirib buldukları mahalde şer'le görülüb ol-mikdar eşya ve libas kendülerden tamamen tahsil ve alıverilib icra-yı şer'i ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 34.

<sup>563</sup> Koyun tüccarından Seyyid Hüseyin ve Seyyid Şeyh Müslüm nam kimesneler südde-i saadetime arz-ı hal edib bunlar bin yüz altmış (boş) senesinde Haleb'e furuht için koyun götürür iken göçebe tairesinden Bektaş oğlu Muhammed ve karındaşı Kör Mustafa ve Cabbar oğlu demekle maruf şakiler hevalarına tabi 24 nefer atlı yollarına inib 500 guruş kıymetli 97 re's koyunlarını cebren ve kahren alıb ziyade gadr ve teaddi ve mezburlar hala taht-ı hükümet ve kazanızda müdür ve ubur üzere oldukların bildirib ol tarafa aher husus için emri şerifimle mübaşir tayin olunan sadr-ı azam ağalarından kurun-u emasil ve akran (boş) zide madruhu mübaşir buldukları mahalde şer'le görülüb bigayr-ı hak aldıkları koyunları alıverilib icra-yı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 118.

<sup>564</sup> (...) Bereketlü aşireti kethüdası olan Cabbar Ağa demekle maruf kimesne 500 mikdarı aşiret adamlarıyla gelib hilaf-ı kanun ve fuzuli kışlaklarından gayrı bin yüz elli (boş) senesinde vakf-ı merkum kararları ahalisinin tasarrufunda olan evlerinin sütuhlarını hedm ve sütun ve mazı ve sair ağaç kerestelerini kendi evlerine götürüb reayay-yı vakfa hasaret-i azime eylediginden başka bermuceb-i defter muhasebe 4380 guruş mikdarı hasaretleri bulunduğundan ma'ada marifet-i cebr-i şer'le mezburun zimmetinde sabit hakları alıverilib ve kuşlaklarına hilaf-ı kanun zahir olan müdahale ve taaddisi men e def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 118.

<sup>565</sup> (...) Sen ki Rakka valisi vezirim müşarün ileyhsin marifetinle tahsil ve ihkak-ı hak olunmak için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 252. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 14.

<sup>566</sup> Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, (İstanbul: Cem Yayınevi 1995), .67.

<sup>567</sup> İlgürel, "Eşkya", 467.



Levendât olarak tabir edilen ve hem eşkıyalık hareketlerinde ve hem de savaş zamanlarında orduda yardımcı kuvvet olarak istihdam edilen kişiler gerektiğinde resmi görevli gibi bazı durumlarda eşkıya gibi davranışlar sergileyebiliyorlardı. Devlet ile eşkıyanın arasındaki çizginin belirsiz bir hal alması ağır ekonomik şartlar altında ezilen reayanın durumunun büsbütün bozulmasına neden olmuştur. Başka bir vesileyle şikâyet konusu olan bir belgede köylünün içinde bulunduğu kötü durum gözler önüne serilmiştir<sup>568</sup>. Aynı belgede hem ekrâd eşkıyası yüzünden topraklarını işleyemedikleri, üzerine bölgede baş gösteren kıtlık, köylünün aşırı borçlanması, levendât taifesinin keyfi para ve mal toplaması ve beldenin yol üzerinde olması sebebiyle hacıların uğrak yeri olması bir arada anılmıştır.

Levendât olarak anılan askerlerin büyük gruplar halinde ordudan ayrılıp eşkıyalık yaptıkları belgelere yansımıştır. Çeteci Abdullah Paşa'nın emrinde olan levendâtın yerelde güç kazanma peşindeki ayanların emrine girdikleri ve köylerde talan ve yağma olaylarına karıştıkları görülmektedir<sup>569</sup>. Özellikle geçiş güzergahı olarak kullanılan köylerdeki ahalinin bu tür hareketlere daha çok maruz kaldıkları anlaşılmaktadır<sup>570</sup>. Bazı belgelerde bu grupların adam yaralama, adam öldürme ve

<sup>568</sup> (...)Antakya kazasında sakin ulema ve suleha ve eimme ve huteba ve ayan-ı vilayet vesair fukaraları meclis-i şer'e varub vilayet-i mezbur tarik-i 'amma ve memerr-i hüccac-ı müslimin ve güzergah-ı ebna-i sebil olub ekser ahalişi fakr u fâkaya mübtela ve tekalif-i şakka ve örfiye teatisi ile duyun-u kesireye müstağrik olduklarından gayri iş bu sene-i mübarekede dahi kaht u gala ve eşkyay-ı ekraddan zer' ve hars edemeyub ve Haleb'de bazı umuru için (...) eden bayraklar ve sair levendât Antakya'ya gelib tamamen tayinatların aldıklarından iyab ve zehablarında nevahi-i merkum kararlarını devr edib müft u meccanen yem ve yiyecek ve kurban baha ve sair avaidat namıyla beher karyeden onar ve yirmişer ve otuzar guruş tecrim ve takrim etmeleriyle aldıkları avaidat defter olundukta üç ayda beş bin guruşdan mütecaviz olduğu (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 114.

<sup>569</sup> (...) Ma'arat-ı Numan sankinlerinden ayan mütegalibeden Hacı Ebu Bekir bin Vefa demekler maruf zalime ez kadim bunlara olan zülm ve cevri hadden birun olduğundan ma'ada iş bu sene-i mübareke şehir-i recebinde hala Diyarbekir Valisi Vezirim Çeteci Abdullah Paşa edamellahu teala iclalehunun müruru esnasında mezkur Elhac Ebu Bekir müşarün ileyhın askerinden dört yüz mikdarı levendât taifesini ayırıp yanına istishab ve bunların karyelerine gelip hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-hayr-ı hak ber-mucib-i defter bilcümle emval ve eşya ve erzakların nehb ve garet ve bunlar kendilerini güçle tahlis ve olvehile ahvalleri digergun ve perakende ve perişan oldukların bildirib mezkur Hacı Ebu Bekir bin Vefa Haleb'e ihzar ve şer'le mürafaa ve ber-muceb-i defter nehb ve garet olunan emval ve eşya vesair hakları geri ashabına istirdad ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 281.

<sup>570</sup> Membic ve Ravendan mukataası reayaları gelib Membic ve Ravendan kazasına tabi bunların sakin oldukları karyeleri ekseri yol üzerinde vaki olmağla Birecik ve Ruha tarafından mürur ve ubur eden başıboş levendat eşkıyası bunların karyelerine nüzul ve reaya fukarasından müft u meccanen yem ve yemek aldıklarından ma'ada avaid ve zevaid namıyla dahi akçelerin alıb bunun emsali zülm ve teaddilerinin nihayeti olmayub men ve def edilmesi (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 148.

belgelerde çok fazla rastlamadığımız ırza tasaddi gibi suçlara karıştıkları yazılmaktadır<sup>571</sup>.

Levendat eşkıyasının yaptığı eşkıyalığa benzer olmakla birlikte, fiili olarak devletin istihdam ettiği kimselerin gerek bizzat karıştıkları ve gerekse eşkıya ile işbirliği yapmak suretiyle parçası oldukları hadiselerde vuku bulmuştur. Devletin görevlisinin devlet görevlisini soyması olarak nitelendirebileceğimiz tarzda olaylar az değildir<sup>572</sup>. Vatandaşı korumakla görevli şahıslar bizzat onların güvenliği ve malı için bir tehdit oluşturmuşlardır<sup>573</sup>. Devlet görevlilerinin bu tür hadiselerin içinde yer alması eşkıyalığa dair halkta bir sempatinin oluşmasına da sebep olmuştur. Bu durum sadece İslam dünyasına has bir olgu da değildir. Adaletten umut kesen insanların haksızlığa uğradığında zalimin elini kırabilecek bir dayanak araması ve bunun etrafında destansı öyküler üretmesi anlaşılabilir bir durumdur. Batı için Robin Hood Osmanlı dönemine ait ise Köroğlu bu bağlamda ilk akla gelebilenlerden sadece ikisidir.

---

<sup>571</sup> Ma'arat-ı Mısırın kazasına tabi keferya nam karye reayası gelib bunlar kendi hallerinde zer' ve hırsarla meşgul ve kimesneye zarar-ı şeriyeleri ve teaddileri yoğiken 1170 senesinde kapusuz başıboş levendat taifesi karyelerine gelip bi-gayr-ı hak ehl u iyalleriyle sakin oldukları hanelerine konub müft u meccanen me'kulatlarını aldıklarından ma'ada bila cürm bir nefer adamlarını bi-gayr-ı hak katl ve nicelerini kurşun ile darb ve mecruh ve ehl u iyallerine taarruz ve hetk-i ırz edip mezburların bunun emsali zülm ve teaddilerinden ahvalleri digergun oldukların bildirib fima ba'd olmakule başıboş kapusuz levendat taifesi karye-i mezbura duhul etmeyub duhulunden men ve muzırratları külliyyen üzerlerinden ref' ve def olunmak babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden vech-i meşruh üzere şer'le görölmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 197.**

<sup>572</sup> Hala Diyarbekir valisi Ali Paşa edamellahu teala iclalehunun leşker ağalığı hizmetinde olan Süleyman zide kadruhu gelip muma ileyh iş bu sene-i mübarekede Isparta kazasına azimet ve esna-i tarikte Haleb kazasında Safan nam mahalde kuta'-u tarik rahını kat' ve mal ve eşyasını nehb ve garet ve sefil üryan Medine-i Haleb'e dahil ve birkaç gün mütemekkin ve ikamet eyledikte garet olunan eşyaların bazısı Halebide sakin Haleb kalesi dizdarında zuhur ve muma ileyh Süleyman dizdar-ı mezburu ahz ve eşyalarını huzur-u şer'de mütalebe ve cümle eşyası dizdar-ı mezbur üzerine şer'an sabit ve hüküm olunmuş iken mezkur mütegalibeden olduğundan bunu öldürmek sevdasına düşüb ve hükkam-ı belde buna sana yedi yüz guruş alıverelim sulh eyleyelim ve bu dahi sulh olmayub hala dizdar-ı mezburun zimmetinde bir sim kılıç (...) ve bir kaput ve bir çift sim tabanca ve bir sim hançer ve iki kat çamaşır ve üç yüz elli aded fındık altunu ve iki yüz riyal ve bir re's at, at takımıyla ve bir mercan tesbih murassa elmas taşlı olduğun bildirib ol-baçta istid'a-yı inayet eylediği ecilden sen ki Haleb valisi vezirim müşarün ileyh sin marifetinle mahallinde şer'le görölüb sabit ve zahir olan hakkı ala eyyi hal tahsil ve keyfiyeti arz ve ilam olunmak babında ferman-ı alışanım yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 299.**

<sup>573</sup> El-hac Mustafa nam kimesne gelib bu bin yüz yetmiş (boş) senesi sürre emini kafilisiyle ma'an haccı şerife gider iken esna-i rahda Medik kalesi nam mahalde Medik kalesi zabiti (boş) nam kimesne yedi nefer cedit (?) atlısı yekdil bunun önüne inib hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak eşya nükud olmak üzere üç bin guruşluk emvali gasb ve garet ve gadr-ı külli eylediklerin ve mezburlar hala taht-ı hükümet ve kazalarının mürur ve ubur üzere oldukların bildirib buldukları mahalde şer'le görölüb mezburların hilaf-ı niza' terafi' ve bi-gayr-ı hak gasb ve garet eyledikleri olmikdar guruşluk emvali kendüye alıverilmek babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3, s. 21.**

Eşkîyalık hadiselerinde devlet görevlilerinin ihmali, aymazlığı ve zaman zaman da yardımı yüzünden eşkıyalığın önüne geçilememesine sebep olmuştur. Merkeze yapılan şikâyetler sebebiyle en alt kademedeki devlet görevlisinden Padişaha kadar herkes taşradaki bu durumdan haberdardı. Oldukça yaygın bir hal alan eşkıyalık ve yol kesme gibi hadiselerde güvenlik görevlilerinin daha aktif rol almasını teşvik amacıyla gasp edilen ve çalınan malların bulunmaması durumunda bölgenin yetkililerinden tahsil edilmesine dair hükümler çıkarılmıştır<sup>574</sup>. Bazı belgelerde zabitlerin eşkıyayı yakalamaması durumunda katl ettikleri kişilerin diyetlerini de ödemeleri gerektiği belirtilmiştir<sup>575</sup>.

Eşkîyalığın bütün Osmanlı topraklarında bu derece yayılmasının bazı sebepleri vardır. Bunlardan bir tanesi günümüz literatürüne de girmiş olan ve “yatak” tabir edilen yerel işbirlikçilerin varlığıdır. Eşkîya içinde bulunduğu durum gereği şehre inemiyordu. Bu durumda ihtiyaçlarını temin için meskun mahalde bağlantılarının olması kaçınılmazdı. İşbirlikçiler devlet görevindeki kişiler olabileceği gibi bölgenin zenginleri arasından da çıkabiliyordu<sup>576</sup>.

Eşkîyalığın bitirilememesinin bir başka nedeni ise birçok olaya karışmış kişilere mühlet verilerek ıslah olacağına dair uygulamadır<sup>577</sup>. Birçok belgede gasp ve eşkıyalık olaylarına karışan kişilerin bölgede sözüne itibar edilen kişilerin kendisine kefil olmasıyla serbest bırakıldığı görülmektedir<sup>578</sup>. Osmanlı hukukunda şahsa

---

<sup>574</sup> Hükkamın havza-ı hükümetlerinde eşkıya ve haramizadeden hıfz ve hırsat kat’-ı tarik ve nehb-i emval ile ibadullaha isal-i hasaret adet-i müstemireleri olan şekavet zuhurlarında sürüb üzerlerine varub aherin hududlarına giderler ise mücerred hududumuzu tecavüz etmiştir deyu ardlarından erişib duhul eyledikleri mahallin hükkam ve zabitanıyla haberleşerek ahz ve marifeti şer’le cezaları tertib olunub bundan sonra kimin havz-i hükümetinde eşkıyalar bir ferde zarar ve hasaret isabet ettirir ise vaki olan zarar sancak mutasarrıfına ve ol kazanın zabitan ve ayanından zecren lehu tazmin ettirilir deyu tekid ve tehdidi havi mufassal ve meşruh evamir-i şerife verilegeldiği mukayyed bulunmağın verilen şurut-ı nizam muktezasınca müekkid emir-i şerifim (...) eger bulamazlar ise şurut-u nizam mucibi zabitan ve ayandan tahsil edilmesi babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 165.**

<sup>575</sup> (...) Birinin havz-ı hükümetinde eşkıyadan bir ferde zarar ve hasaret isabet eder ise vaki olan zarar sancak mutasarrıfına ve ol kazanın zabitan ve a’yanına zecren esham-ı tazmin ve katl-ı nefis vaki’ olur ise diyeti tahsil olduğundan gayrı hükkam ve zabitan makulelerinin mahakim haklarından geleceği (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 95; Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 68.**

<sup>576</sup> İlgürel, “Eşkîya”, 467.

<sup>577</sup> (...) Mezburlar fima ba’d ol-vechile teaddi ve tecavüz etmemek ve kendi hallerinde olmak üzere mukaddema müte’ahhid şer’le tenbih ve te’kid ta’ahüd-ü birle canib-i şer’den hüccet-i şeri’iyye verilmiş iken mezburlar yine bir dürlü mütenebbih ve kendü hallerinde olmayub muğayir-i hüccet-i şer’iyye kema fil-evvel teaddi ve tecavüz ve mallarını gasb ve şer ve muzırratlarının nihayeti olmayub (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1, s. 123.**

<sup>578</sup> (...) Fırad ayn nam karye sakinlerinden şekavet peşte olan Kital oğlu demekle maruf Ali nam şaki kendi halinde olmayub fesad ve şekavet ile beyne ahali maruf ve izrar nas ile me’luf olmağla daima ibadullahı rencide ve remide ve celb-i mal için ehl-i ırzı ehl-i örfe gammaz adet-i müstemiresi olduğu

kefalet bir ceza hukuku enstrümanı olarak da kullanılmıştır. Şahsa kefalette kefil, sanığın, cezasının infazını bekleyen mahkûmun veya ceza evinden kaçmasından endişe edilen kimselerin istenildiğinde hazır bulundurulmasını sağlamaktadır<sup>579</sup>.

Osmanlı hukukunda tembih, tehdit ve kefaletle serbest kalma gibi uygulamaların çerçevesinin çok geniş tutulduğu görülmektedir. Belgelerde başına 200 kişilik eşkıya toplayıp katl hadiselerine karıştığı ve vergilerin toplanmasına mani olduğu belirtilen kimselerin bile tembih edilerek serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır. Tembihten sonra herhangi bir olaya karıştığı taktirde te'dib olunacağı ifade edilmektedir<sup>580</sup>.

Eşkıyalıkla mücadelenin sürece yayılması, tembih ve tehdit ile ıslah olacağına dair uygulama eşkıyaların cesaretini arttırmış ve kalabalık gruplar halinde meskun mahallere baskınlar düzenlemelerinde etkili olmuştur. Payas gibi eşkıyalık hadiselerinin çok olduğu yerlerde kazanın çarşısını basıp insanları öldürdükleri belgelerde şikâyet konusu olmuştur<sup>581</sup>. 215 kişiden oluşan süvari eşkıyasıyla

---

bundan akdem karye-i mezbur ahalileriyle etraf ve civarında olan sıfat-ı sahih-i kelimat kimesneler haber verdiklerini natık Haleb ve Sermin ve İdlib kazalarında verilen hüccec-i şeriyye sicilatında mahfuz olmağla bu gûne hareket-i şeni'eden te'dib ve müstakar olmasıçün bildefaat canib-i şer'den tenbih olunmuş iken tenbih olmadığından (...)fima ba'd bu makule hareket-i ta'arruziyeye cesaret etmemek üzere marifet-i şer'le mahkeme tenbih ve tehdit olumak ba'de tenbihat yine tasaddi eder ise kıbrıs ceziresine nefy ve tağribi ilam olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 179.** (...)Nam şakiler kendi hallerinde olmayub gah Mısır kulu ve gah sair tavaif-i askeriyedeniz deyu iddia ve hevalarına tabi bazı eşhası başlarına cem' ve katl-ı nüfus ve garsb-ı emval ve hedk-i a'raz fukara-yı reayaya hasaret etmeleriyle mezburların ahziçün hükkam ve zabitan tarafından mübaşir tayin oldukda firar etmelerinden naşi hizmet-i mübaşiriyeyi saire-yi cürmü reayaya tahmil ve tahsil ile daima reaya fukarası bunların sebebiyle mutazarır olduklarından karye-i mezburda kimesne kalmayub her birleri birer mahalde perişan olmalarıyla karye-i merkumenin harabına bais olduklarından (...)fima ba'd kendi hallerinde olub şekavet etmemek üzere kuvve-i nazara kat' ve birer kefilleri alınb emn ve rahat-ı fukaray-ı raiyete ihtimam ve keyfiyeti suret-i sicilleriyle deraliyeme arz ve ilam olunmak (...)**BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2, s. 239.**

<sup>579</sup> Yılmaz Yörem, "Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/34, (2016), 28.

<sup>580</sup> Sen ki Mevlana-yı mûmâ ileyhsin bu def'a der-bar-ı ma'delet-karâr-ı mülukaneme vârid olan ilâmında der-kazâ-yı mezbûr voyvodasının arz-ı halinde Antakya kazâsı müzâfâtından Cebel Akra' nâhiyesinde vâki' Berkiye karyesi sâkinlerinden Şeyh Mehmed nâm kimesne birkaç seneden berü ile kendu halinde olmayub başına iki yüz mikdârî eşkiyayı celb ve cem' birle bazı ehl-i ırz kimesneleri hilâf-ı şer'-i şerif tecrîm ve bi-gayr-ı hak katl ve karye-i mezbûr ahaliyelerinin üzerine edâsı lâzım gelen emrâd-ı hazeriyeye ve evâmîr-i aliyyeme vârid olan tekâlifden hisselerini isabet edeni kânûn ve defter mücibince icâb eden aşâr rûsûmlarını edâ ettirmedığından (...)fima ba'd kendi halinde olub hilâf-ı rızâ harekette bulunmamak şartıyla kendüye tenbih ve te'kide mütenebbih olmadığı sürette te'dib olacağı tefhîme dikkat olunmak fermanım olmağın (...)**BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6 s. 29.**

<sup>581</sup> Muhammed Paşa evkafı mütevellisi Haşim Ali zide mecdehu mektub gönderub evkaf-ı mezbure mülhakatından payas kazası gürül nam mahalle sakinlerinden malumel esami kimesneler kat'-ı tarik ve katl-ı nüfus ile leyl ve nehar ibadullahın esna-i sülukunda emval ve eşyalarını nehb ve ğaret adet-i müstemireleri olduğundan gayrı bin yüz altmış (boş) senesinde eşkiy-yı mezbure rüfekalarıyla ma'an

insanların evlerinin basıldığı ve ellerindeki bütün mallarını yağmaladıkları<sup>582</sup>, köylerdeki sipahilerin vergileri toplamasına müdahale edip kendilerinin vergi topladığı görülmektedir<sup>583</sup>. Mahkemeye çağrıldığı, ancak gelen görevlilerle çatıştığı ve onları öldürdüğü belgede ifade edilmektedir. Bazı belgelerde eşkıya grubunun köylere inip yedi saat süreyle muharebe yaptıkları ifade edilmektedir<sup>584</sup>.

Mahkemelerin yetersiz kaldığı ve gönderilen mübaşirlerin öldürüldüğü belgelerden anlaşılmaktadır. Şekavette daha da ileri giderek mahkeme binasının basıldığı durumlarda söz konusudur. Benzer olaylara kıyasla fecaat boyutu yüksek olan hadiselerde devlet görevlilerinin ya da daha önce devlet görevinde bulunun kişilerin olması ilginçtir. Bu olayda sabık Kilis serdarı mahkeme binasını basıp görev başındaki yeni serdarı öldürüp kadının iki elini kestiği görülmektedir<sup>585</sup>.

Devlet görevindeyken sonradan eşkıyalığa başlayanlara dair örnekler oldukça fazladır. Osmanlı sisteminin, başarılı olmuş birçok eşkıyayı çeşitli görevlerde istihdam ettiği bilinen gerçektir. Köprülü Mehmed Paşa vakfının İdlib'teki zabiti olan Rüstemezade Muhammed isimli kişi yaptığı hukuksuzluklar sebebiyle görevinden azl edilmiş, kendisi de dağa çıkarak tam anlamıyla eşkıyalığa başlamıştır. Hakkındaki şikâyetlerden sonra görevden alınan Rüstemezade kendisinden sonra

---

kaza-i mezburenin çarşısını basub dört nefer kimesneyi bi-gayr-ı hak katl ve birkaç nefer kimesneyi dahi cerh etmeleriyle (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 21.

<sup>582</sup> (...) Bin yüz altmış (boş) senesinde hevasına tabi 215 nefer süvari eşkıyayı başına cem' ve alenen karye-i mezburu basub bunun malik olduğu 49 öküz ve 50 aded merkeb 5 re's atını 400 aded keçi 20 aded sağlır kara ineğini alıb hanesinde mevcut bil-cümle emval ve eşyasını nehb ve garet eyledikten (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 260.

<sup>583</sup> (...) Derguş kazası fukaraları bilcümle meclis-i şer'e varub kaza-i mezbur karyelerinden deyriye karyesi sakinlerinden Şeyh Ömer demekle maruf şaki bin yüz elli (boş) senesinden beri kendi halinde olmayub hevasına tabi yüz elli kadar tüfenk endaz cem' edip karye-i mezkur toprağında emr-i ali ile varid olan teaklifi cebren ahz ve ekl ve Haleb valileri tarafına adm-i itaat, davet-i şer'i için muhızır tayin olundukta alıb harb ile darb ve katl edip kaza-i mezbur fukarasına zülm ve teaddisinin nihayeti olmayub ve kaza-i mezbur tımar karyelerinde iken sipahilerine zabt ettirmeyub araş ve rüsumatını füzuli kendisi zabt edip (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 249.

<sup>584</sup> (...) Uzeyr'e gelip yedi saat mikdarı muharebe ve rical ve nisa altı nefer kimesne katl ve bir sabi ile yirmi yedi aded menzili emval ve eşyalarıyla ihrak ve yirmi kise akçe alıb ve mevaşilerini dahi garet ile fesad ve şekavete hasaret eyledikleri (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 226.

<sup>585</sup> Es-seyyid Abdurrahman zide ilmuhu gelib mukaddema mevlana-yı muma ileyh Kilis mahkemesinde icra-yı ahkâm-ı şer'iyye ile meşgul ve kimsneye bir türlü taaddisi yoğiken Kilis'te sakin serdar-ı sabık ömer nam kimesne eşkıyadan olub başına cem' eylediği eşkıya ile bin yüz altmış (boş) senesinde mahkemeyi basub hala serdarı bi-gayr-ı hak katl ve mevlana-yı muma ileyhin dahi iki ellerini kat' eylediginden ma'ada 4000 guruşluk emval eşyasını nehb ve garet ve zülm ve fesad eylediklerin ve tarafından karındaşı Seyyid Hafız Ahmed zide şerefehuyu vekil eyledigin bildirib mübaşir marifetiyle mahallinde şer'le görülüb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 111.

görevlendirilen İdlib'deki vakfın kaymakam mütevellilerinin göreve başlamasına engel olmakla işe başlamıştır<sup>586</sup>.

Belgelerden Rüstemezade'nin vakıf reayasının suç isnadı ve saliyane adıyla paralarını aldığı ve aldığı paralar tahsil edildikten sonra azl edilerek yerine bir başkasının atanması için emir yazılmıştır<sup>587</sup>. Azlinden sonra tekrar göreve geldiği şahsına hitaben yazılan hükümden anlaşılmaktadır. Önceki belgede sıralanan suçlamalar tekrar edilerek bundan vaz geçmesi ve bu tür haksızlıklara devam etmesi durumunda sürgün edileceği kendisine bildirilmektedir. Buradan yönetimin şikâyetleri çok ağırdan aldığı ve söz konusu kişiyi koruduğu şeklinde bir izlenim çıkarılabilir<sup>588</sup>. Daha önce Miri Katibi Muhammed olayındaki gibi merkezden rüşvet ve iltimas yoluyla işlerini yürüttüğü ve sistemin açıklarını iyi kullanarak ayakta kaldığı anlaşılmaktadır.

<sup>586</sup> (...)Köprülü Mehmed Paşa'nın evkafından Haleb eyaletinde vaki İdlib ve Şuğur evkafları altmış bir senesi martı ibtidasından kethüda-yı sabıkı Hacı Ali ve Elhac Ömer zide kadruhumaya vezir-i müşarün ileyhın kaymakam mütevellisi hala darbhane-i amirem nazırı iftihar-ı emacid ve'l-ekarim muhammed sadık dame mecdehu tarafından tefviz ve yedlerine zabtı için memhu temessük verilip mahalline azimet eylediklerinde reayayı vakf-ı şerife teaddisi bil-defaat arz ve ilam olunan selefleri Rüstemoğlu Muhammed nam kimesne başına ekrad tائفesini cem' İdlib tevliyeti muma ileyh Ömer'e ve Şuğur tevliyeti muma ileyh Ali'ye zabt ettirmeyub ihtilaline bari olmağla(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 233.

<sup>587</sup> (...) Şuğur ve İdlib vakıflarının bundan akdem zabiti olan Rüstemoğlu Seyyid Muhammed'in reayayı vakfa hezar güne zülm ve cevr ve teaddisi serden birun olub reayayı vakf bilcümle perkende ve perişan oluruz deyu müşarün ileyha teşekki ve tezellüm-i hal birle arz-ı mahzar ve istirham etmeleriyle reayayı mezburun emniyet ve istirahatları için merkum evkafa mezburin zabitliğinden azl ve yerine aheri nasb ve tayin olunub merkum Rüstemoğlu evkaf-ı mezburinde zabitliği esnasında vakf-ı şerifin iradından ve sair tecrim ve takrim ve saliyane namıyla ahz eylediği akçelerin bilcümle hesap ve kitabı marifet-i şer'le ve hala vakf-ı mezburin zabitleri ve katibleri marifetiyle rü'yet olunub zimmetinde zuhura gelen mal yedinden ahz ve kabz olunması (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 234.

<sup>588</sup> Kasaba-i mezburenin reaya vesair ahali fukarası südde-i saadetime arz-ı hal ve adam gönderub mezburlar aşar vesair hukuk ve rüsumların kanun ve defter mucibi edada kusurları yoğiken sen bin yüz yetmiş (boş) senesinden beri taraf-ı vakftan zabitleri olmakla bazı kimesnelere istinaden hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kanun ve defter reaya fukarasından cerayim deyu ve saliyane tevziinden kendü nefsinin aldığı üç yüz dört yüz kise akçeye baliğ ve guna gun cevr ve eziyyet ve zülm ve teaddiden naşi ekseri Haleb ve Antakya ve Eriha ve Ma'ara'ya perişan ve bakiye kalan beş yüzden müteceviz ehl-i zimmet reayanın (...) namıyla beşer altışar yüz gurusların ahz ve vakf-ı mezburun bervech-i meşruta mütevellisi düstür-u mükerrrem müşir-i mufahham nizam-ı alem vezirim Elhac Ahmed Paşa edamellahu teala iclalehunu tarafından daran-ı selam ağasına hizmet ve bu bahçe baha otuz kise akçe tevzi' ve cebren tahsil ve bunun emsali zülm ve teaddinin nihayeti olmayub vakf-ı şerif harab ve hakkında der aliyeme gönderilen tahriratı bazı tarafgirlerin ketum ile ifşa etmeyub olvechile ihkak-ı hak olunmayub mağdur oldukların bildirib ol-babta istid'a-yı merhamet eyledikleri ecilden reaya fukarasına hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kanun ve emri şerif cevr ve teaddi olunmağma kat'a rıza-yı hümayunum olmamağla sen bundan sonra reayayı vakfı tekdir ve emri şerif ve defterden ziyade tevziat ile tecziye ve hilaf-ı defter-i hakani ve kanun ziyade mütalebeye cesaret eder isen mahall-i merkumdan ref' ve mahkeme yapılip ve tenkil ve cebren aldığı hukuk fukarasından ba'del sübut tahsil ve ashabına badel istirdad gayretül gayr diyar-ı baideye nefy ve terğib olacağı ifade ve ifham zımında tenbih ve tahriri havi ferman-ı alışanım yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 300.

Hakkındaki bütün suçlamalara rağmen görevde kaldığı anlaşılan Rüstemzade Muhammed Efendi'nin bu makamda kalmak için rüşvet verdiği belgelerde ifade edilmektedir. Daha öncede benzerlerini gördüğümüz bir şekilde kendisi hakkındaki olumsuz kanaati izale etmek için kendisini öven mahzarlar yazdırarak merkeze iletmişti anlaşılmaktadır<sup>589</sup>. Valinin kethüdası ile işbirliği yaptığı ve suçlu olmayan kimseleri tecrim ederek paralarını aldığı bunun neticesinde Divan-ı Haleb'e ihzar edilmesi istenmiştir<sup>590</sup>. Belgelerden 30 kişiden fazla masum insanı katlettiği ifade edilen Rüstemoğlu Muhammed'in onca yaptığı şeyden sonra hala vakfin tevliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Divan'dan yazılan hükme göre tevliyetinin kaldırılması istenmektedir<sup>591</sup>.

Rüstemzadelerin eşkıyalık hevesi sadece Muhammed ile sınırlı değildir. İdlib ve Şuğur bölgesinde bu aileye mensup başka eşkıyalar da çıkmıştır. Rüstemzade İsmail tıpkı Muhammed gibi vakıf görevlisi iken sonradan eşkıyalığa başlamıştır. Yoğunlaşan şikâyetler üzerine önce vakıftaki görevine son verilmiş o da bunun üzerine dağa çıkarak eşkıyalığa başlamıştır<sup>592</sup>.

Eşkıyalık konusunda gayrimüslim tebaanın hem mağdur ve hem de fail olarak içinde olduğu örnekler vardır. Etibba-i hassadan Mustafa isimli kişi eşinin sonradan Müslüman olduğu için ona “adavet-i diniye” besleyen kişiler tarafından Dürzi

---

<sup>589</sup> (...)yedi sene zarfında hüsn-ü haline cebren ve kahren aldığı müteaddid arzlar ve mahzarların cümlesi hilaf olub (...)ırad-ı vakfi ekl ve bel' ile fukara ve züefaya huşunet-i gılzat eylediğinden hakkından gelinmek üzere emri şerifim sadır olmuş iken ele girmeyub firar edip şimdi bezl-i rüşvet ile altmış dokuz senesinden beri üzerlerine zabıt olmağla yedi sene zarfında eylediği zülm ve teaddinin had ve payanı olmayub bu halalet kaymakamlıktan azl olunmak takribiyle kendi halinde durmayub fesadına devam vermek için Haleb tarafına amel ve rüşvet-i kesire ile hüsn-ü haline maş'er hilaf-ı vaki ilam ve mektublar alıb kendilere zülm edecegi zahir olmağla itibar olunmayub fima ba'd İdlib'e zabıt nasb olunmamak için emri şerifim sudurunu istid'a (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 64.

<sup>590</sup> Menzile marbut Arah kasabası ahalişi kendi halinde iken eyalet-i mezburde vaki civarlarında sakin şekavet ile meşhur Rüstem oğlu Muhammed ağa demekle arif kimesne yüz yetmiş senesinden beri fukaraya musallat ve enva-i zulümlerle mübaderet ve ve haric-i kasabada bulunan reayayı hilaf-ı şer'-i şerif ahz ve mal ve eşyalarını gasb vesairlerine dahi birer türlü ifk ve iftira ile senki vezir-i müşarün ileyhın kethüdana fukarayı gammaz ve üzerlerine ve üzerlerine şer'en bir cürm sabit olmuş degil iken dört bin gurusların tecrim (...)mezbur Rüstem oğlu divan-ı Haleb'e ihzar ve idda-yı hukuk edenler ile terafi-i şer' ve ihkak-ı hak ve keyfiyeti deralियeme ilam olunmak fermanım olmağın (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 144.

<sup>591</sup> (...otuzdan mütejaviz kimesneyi bi-gayr-ı hak katl ve beşyüz kise akçe hasarete giriftar ve mukaddema Şam-ı şerif canibinde tuğyanını aşıkâr etmekle emri şerifime adm-ı itaat ettiğinden tevliyetinin ref' edilmesi (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 356.

<sup>592</sup> Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz: BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 118; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 181; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 199; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 205; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 212.

dağındaki bir manastıra götürülerek zehirlendiğini söyleyerek şikâyetçi olmuştur<sup>593</sup>. Gayrimüslim tebaanın gerek kendi mezhepleri dışındaki Hıristiyanlara ve gerekse “Efrenc taifesi” olarak adlandırılan Avrupalılara karşı, özellikle din değiştirme hususunda hassas oldukları ilgili belgelerden anlaşılmaktadır<sup>594</sup>. Din adamları da eşkıyalıktan nasibini almışlardır. Payas ve çevresi özellikle yol kesme hadiselerinin yoğun olarak yaşandığı yerlerin başında gelir<sup>595</sup>.

---

<sup>593</sup> Etibba-i hassadan mustafa zide sadakatehu (?) gelib bunun Haleb sakinlerinden şefer-i islam ile müşerreffe kızı Fatıma ile zevcesi bundan akdem bil-defaat asitaneye göndermek murad eyledikte bunlara adavet-i diniyesi olan Haleb sakinlerinden ilyas (...) nam kimesneler icra-yı gazez kasıdları için mesfurlara enva-i ifk ve iftira ve türlü ihanet ile mezburları tahrik ve cebren meks ettirub mesfurların bu misillü şeref-i islam ile müşerref oldukta enva-i gune icraatlarından ma’ada bazılarını birer takrible apardub dürzi dağında vaki manastıra götürüb kimini katl ve kimini zayı’ ve telef etmek adet-i müstemireleri olduğundan bunun emmi-i mesfuru dokuz nefer evlatlarıyla aparub cebel-i merkuma götürüb guna gun ihanetlerinden ma’ada ona dahi kanaat etmeyub bu defa zevcesi mezbureyi yine asitaneye götürmek murad eyledikte kemal-i adavetlerinden naşi bir tarikle zevcesi mezbureyi tesmim (zehirleme) ve ol semmden müteessiren fevt oldukta emval eşyası bilcümle malı talan nehb ve garet ve gadr-ı külli eylediklerin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 189; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 180.

<sup>594</sup> Hala istanbul rum patriği Lisius ve Antakya ve Şam ve Haleb Rum patriği Sulusteros (?) nam patrikler arz-ı hal edip birkaç seneden beru Şam ve Haleb ve ol-havalilerin Rum reayaları kendi dinlerinden olub efrenc dinine tabiiyet ve reayalıktan çıkıp ve tebalarından ihtilale munkatı’ olduğundan ma’ada ol-tarafta daima reayayı tahrik ve ihtilal eden ser eşkıyadan (...) nam şakiler zuhur ve kendileri efrenc dinine tabiiyet eylediklerinden gayrı kanaat etmeyub ol-havalilerin reayalarını tahrik ve ihtilal ve bil-küllüye frenk olmalarına bais ve defaat ile haklarında müteaddid evamir-i şerife sadır olmuş iken mesfurların bir kaçı islah-ı nefis olmadıklarından naşi bundan akdem mesfurların keyfiyet-i ahvalleri metropolitan fukarası mahzarıyla ilam-ı hal eylediklerinden on iki nefer eşkıyalar sarub ve haklarından gelinmek üzere asitane-i saadete ihzarları için ferman-ı ali sadır ve mübaşir tayin olundukta mesfurlar firar ve gaybet edup lakin mesfurlar fima ba’d kendü hallerinde kadimi etba’larında icra ve metropolitleri olan Benadas nam rahibin sözüne muhalefet etmeyub ve İstanbul ve Antakya ve Kuds-ü Şerif ve Mısır Rumiyan patriklerinin din ve kavaidlerine tabiiyet ve ba’del yevm Haleb’de mukim olan frenc rahibleri metropolitine davadan men ve efrenc kiliselerine gitmeyub kendi hallerinde gerek patrik ve gerek metropolit dinleri üzere icra eylemek hala patriklari tarafından benobos nam rahib ile ittifak ve badel yevm şurut-u marbuteye muhak ve berat-ı alışana muğayir hareket etmemek üzere taahhüd ve birbirleriyle tekeffül oldukta huzur-u şer’den ihtiyar ve taraf-ı şer’den hüccet-i şeriyye defter verilip ve mesfurlar fima bad kendü hallerinde olmak üzere taahhüd etmeleriyle fima baad mesfurun on iki nefer taahhüdleri üzere kendi hallerinde hanelerinde sakin olub mukaddema eyledikleri (...) cürümleri afv ve ihzardan men olunmaları babında emri şerfim rica eyledikleri ecilden vech-i meşruh cürümleri afv ve ihzardan men olunmaları emrim olmuşdur buyurdumki. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 182.

<sup>595</sup> Antakya ve şam-ı şerif ve Haleb ve tevabi’i rum patriği sulusteros nam patrik mühürlü arz-ı hal gönderib patrikliğine dâhil payas metropoliti nikeforus nam rahib olhavalide olan rum reayasının rüsum-u miriyeleri için etrafında mürur ve ubur eder iken bin yüz elli (boş) senesinde kurd kulağı toprağında kuta’-ı tarik eşkıya mesfur metropolitin tarikini kat’ ve ahz edip üzerinde olan nü kud ve eşya ve hizmetkarlarının defatirleriyle bargirlerine varıncaya ahz ve garet ve külli gadr eylediklerin bildirib senki voyvoda-yı muma ileyhsin mübaşeretimle tahsis ve tefviz olunub nehb ve garet olunan emval ve eşyaları şer’le tahsil ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 173.



## 4.6. ADİ SUÇLAR İLE İLGİLİ DAVALAR

Siyasi bir niteliği bulunmayan ve her toplumda görülebilen hırsızlık, tecavüz, adam öldürme, gasp, rüşvet gibi belli başlı kategorileri olan suçları adi suç olarak tanımlayabiliriz. Bunlara zaman zaman yüz kızartıcı suç denilse de suçun yüz kızartıcı olup olmadığı toplumdaki topluma değişiklik gösterebilen bir olgudur.

### 4.6.1. Hırsızlık

Adi suçlar ile ilgili sınırları açık olarak çizmek oldukça zordur. Hırsızlık ile gaspı ayıran ayırıcı vasfın ne olduğu hukukun tartışma konusu olmakla birlikte bizim burada hırsızlıktan kastettiğimiz şey, sahibinden gizlice çalma kastıyla eşya ve malının alınmasıdır. Gaspı zorla malı elinden alma söz konusu iken, hırsızlıkta ise zorlama değil gizlilik ve haber vermeden almak öne çıkmaktadır.

Hırsızlık ile ilgili belgeler çalınan malın birinde bulunması ya da bir yerde görülmesi sonucu mal sahiplerinin şikâyetlerinden oluşmaktadır. Belgelerde en çok rahatsızlık yaratan durum hırsızlardan ele geçirilen malların kolluk kuvvetleri tarafından sahiplerine teslimde ağır davranılmasından kaynaklanmıştır. Özellikle şehre dışarıdan gelen tüccarın mallarına yönelik hırsızlık olayları ile ilgili birçok şikâyet vuku bulmuştur. Kervan ile yapılan yolculuklarda konaklama esnasında hırsızların ve eşkıya çetelerinin en büyük hedefi yabancı tüccar olmuştur.

Halep'ten İstanbul'a kervanla gitmeyi tercih edenlerin yol güzergahında olan Payas, tüccarların en çok hırsızlık ve yağma olaylarına maruz kaldığı yerlerin başında gelmektedir. Uzeyr ve Beylan da yine bu tür hadiselerin yoğun olarak görüldüğü yerlerdendir. Devlet görevlilerinin keyfi tutumları aynı konudaki şikâyetler için merkezden defalarca hüküm yazılmasına sebep olmuştur<sup>596</sup>.

<sup>596</sup> Haleb bazirganlarından Abdurrahman nam kimesne gelib iş bu sene-i mübarekede Haleb karbanıyla asitane-i saadetime gelir iken esna-i rahda bunun bir yük hind dülbendi ve bir yük eşyay-ı Haleb malı hala Uzeyr begi olan Musa Ağa demekle maruf kimesnenin sancağı hududunda zayı olub Haleb tarafından teşhis olunur iken mir-i mezkur musa yükün birisi bendedir ve aher yük dahi zir-i destimdedir deyu hala bunun Haleb'de olan şerikine mektubla inha ve şeriki dahi Uzeyr'e gelib mir-i merkumdan bunları taleb eyledikte hind dülbent olan yükü teslim ve zir-i destimdedir deyu tahrir eyledigi yükü külliye inkar eylediginden ma'ada teslim eyledigi hind dülbend yükünden otuz üç top dülbend noksan zuhur ve zayı olan yüklerin davaları mir-i merkum Musa'da bulunduğu ve adamlarından Halil oğlu İbrahim nam kimesne yediyle Halebü'ş-Şehbad'a furuht olduğunu maş'ar birkaç mahalden buna haber gelib gadr-ı külli olduğun bildirib senki vezir-i müşarün ileyhsin marifetle şer'le görülüb zayı olan Haleb eşyası yükü ile otuz üç top hind dülbendi mir-i merkumdan tahsil ve Halebde olan şeriki (boş) nam kimesneye red ve teslim ettirilme babında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 63.

Yönetenlerin çetevari yapılarla girdiği kirlili ilişkiler, birçok belgede şikâyet konusu olmasına rağmen, yönetenler görevlerinde kalmaya devam etmişlerdir.

Çalınan mallar bulunduğu halde soruşturma adına çok teferruatlı ve insanın aklına gelmeyecek sorularla sahiplerine iade de zorluklar çıkarılmıştır<sup>597</sup>. Bölgede hayvancılık yapan konar göçerler de hırsızlık ile karşı karşıya kalmışlardır<sup>598</sup>. Hayvancılık ile uğraşan ahalinin hem hırsızlık hem de bizzat devlet görevlilerinin gasp ve yağmasına maruz kaldıkları görülmektedir. Kilis mutasarrıfının hayvanlarını yağmaladığını ve mahkemeye çağırılmasına rağmen gitmeyerek hukukun işlemesine mani olduğu belgelere yansımıştır<sup>599</sup>.

Hırsızlık olaylarının en çok görüldüğü yerlerden bir tanesi hacca giden Müslümanların konakladıkları alanlar olmuştur. Kafiler halinde gerçekleştirilen bu uzun yolculuklarda konaklama yerlerinin önceden belli olması hırsızların işlerini kolaylaştırmıştır. Haccın mali bir ibadet olması ve günümüzde olduğu gibi hacca birlikte ticaretin de aktif olarak sürdürülmesi, hacıların hırsızlar için potansiyel bir hedef haline getirmiştir. İranlı hacıların başından geçen hırsızlık vakası bunun tipik örneklerinden biridir<sup>600</sup>.

<sup>597</sup> Ruha sakinlerinden olup tüccar taifesinden Muhammed nam kimesne gelib bunun yüz elli (boş) senesinde Şam-ı Şerife ticaret için koyun götürüb furuht ve badehu avdet ve karbanıyla gelür iken Haleb civarında sermin kazasına nüzul ve gece ile nakliyesi derununda furuht eylediği koyun bahası olan dört kise akçeden 124 gurus nukud malı heybesiyle zayı' olmağla bu dahi (...) valisine varub ahvalini i'lam eyledikte mübaşir tayin ve refiklerinden olan bazirganları Haleb'e götürüb teftiş ve tefahhus oldukta zikr olunan malı mührüyle bir bazirganın heybesinde zuhur eyledikte hala paşa-yı mezkur yedinde olub zabt ve buna vermeyub bugün yarın verilir deyu avk ve te'hirden sonra tam' -ı hâma tab'iyet ve bunun kendi mührü ile zuhur eden malı için senin malın ne mikdar altunu Fransız altunu idi ve kaç aded zincirli altun idi ve ne mikdarı mısır altunu idi deyu (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 31.

<sup>598</sup> Konar göçer türkman taifesinden bazgılı aşiretinden hüseyin nam kimesne gelip bunun malik olduğu koyunları çobanları ra'i ederler iken 170 adet ağnamı bin yüz elli (boş) senesinde sirka olub sarıkları namalum olmağla Haleb sakinlerinden delal daifesinden malumel esami kimesnelerin yedine düşmekle salife'z-zikr ağnamı hala Ma'arat-ı Mısırın mütesellimi Musa Beg demekle maruf kimesne salimen mezburların yedlerinden ahz edib hala zimmetinde olmağla taleb eyledikte ber-vech-i şer'i taallül ve gadr sevdasında olduğun bildirib oltarafa aher hususu için tayin olunan sadr-ı azam ağalarından (boş) zide kadruhu mübaşeretiyile görölüb aliverilmek babında hükm-ü hümayunum rica eyledigi mahallinde şer'le görölmek için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 174.

<sup>599</sup> (...) Bundan akdem Kilis mutasarrıfının nehb vegaret eylediği davar ve mevaşileri teslimi red ve tahsili babında sadır olan emri şerifi senki vezir-i müşarün ileyhysin muma ileyh tarafından i'lam etmekle müşarün ileyh tarafından ihkak-ı hak ve mürefii şer' olunmak murad olundukta kilis mutasarrıfı adm-i itaati izhar eylediginden gayrı emri şerifimde esmaları mestur dört nefer kimesneleri dahi terafi'i şer'i götürmemekle tekrar vezir-i müşarün ileyh tarafından buyrulan ve tekar tayin olundukta yine itaat etmeyub(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 184.

<sup>600</sup> İşbu sene-i mübârekeke cânib-i hac-ı şerife azîmet iden İran hacıları esnâ-i rahda eyâlet-i Haleb'de kâin Kilis nam merhaleye nüzûllarında birkaç nefer kimesne gelüb hüccâc-ı mezbûre içine duhûl itmiş ve hüccâc-ı merkûme adm-i emniyetlerinden merkûmları içlerinden tard ve tabiye iylemiş iseler dahi merkûmlar hüccâc-ı mezbûreye karib mahalde sâkin olarak gice hengâmında hüccâc-ı mezbûreden

Konaklama yerleri ve menzillerde yaşanan hırsızlık olayları sadece Müslüman hacıları hedef almıyordu. Tüccarlar ve devlet görevlileri de hırsızların mağdurları arasında yer almıştır. Hırsızlıkla ilgili defterlere yansıyan belgelerde resmi görevlilere dair verilen malumatlardan ya bizzat olayın faili ya da yardım ve yataklık ettikleri anlaşılmaktadır. Beylan'daki bir hırsızlık olayıyla ilgili belgede hırsızın voyvodanın kardeşi olması tutuklandıktan sonra hapisneden kaçırılmasına göz yumulması bu ve benzeri olayların nasıl örtbas edildiği hakkında bizlere fikir vermektedir<sup>601</sup>.

Konaklama yerlerindeki bekçilerin ve güvenlik kuvvetlerinin hırsızlık yaptıkları yada hırsızlığa göz yumdukları birçok belgede geçmektedir. Koruması gereken malları alıp kaçanlar<sup>602</sup> olduğu gibi, yapılan hırsızlığı görmezden gelenlerde vardır<sup>603</sup>. Güvenlik görevlilerinin bu konulardaki ihmalleri bilindiği ve bu konuda birçok şikâyet merkeze ulaştığı için daha önce eşkıyalık hadiselerinde yağmalanan

---

Hacı Selim nam kimesnenin bir yük emvâl ve eşyâsıyla 800 guruş nukûdunu sirkat itmiş olduklarından merkûm Hacı Selim hüccâc-ı mezbûreden hâliye duhûl idecekleri gün sarik-i merkûmlardan bir neferini ahz ile emvâl-i mezbûrenin mütâlibesi-çün Haleb vâlisi sâbıkın kethüdâsı huzûruna götürüb sûret hâli lede“l ifâde kethüdâ-yı mumâ-ileyh Haleb sükkânından nalband dimekle meşhûr şahsa kefil olarak maslahâtı tanzîmine müte’ahhüd olmuş iken sonradan bazı kelimât beyhûde sard ve beyân iderek tahsili mümkün olamadığı beyânıyla mübâşir marifetiyle husûs-ı mezbûr mahallinde şer’le ru’yet ve ber-muktezâ-yı şer’-i mutahhar icrâ-yı şer’ ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8 s. 37; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 204.

<sup>601</sup> (...) Husus-u mezburun hakikati istihbar olundukta esna-i tarikte Beylan kazasına nüzul ve gece ile kalmak iktiza etmekle darb-ı hiyam olunub ve kaza-i mezbur voyvodası vesair ahali ittifakıyla üç nefer kimesneyi bekçi ve muhafız tayin olunub ale’l-sabah sika başı akkam başısı olan mezbur Halil’in defteri mucibi mecmu’u 2472 guruş kıymeti olan bir yük eşya-yı malumesi zayi ve sirka olduğu cümlesinin malumu oldukta bekçi olanlardan istifsa olundukta nisf-ı leyde kasaba-i mezbur voyvodası karındaşı Aşçı Mustafa ile yaveri Ahmed nam kimesneler gelib bizi tahvif ve eşyay-ı mezbureyi ahz ve sirka eylediklerin takrir etmeleriyle tahrirleri Payas mahkemesinden ilam olunmak için mezbur bekçileri ahz ve Payas hanına nüzul olundukta mezburan Aşçı Mustafa ve yaveri Ahmed otuz nefer mikdarı maiyetleri olan eşkıya ile zikr olunan üç nefer bekçileri yedimizden ahz etmişlerdir deyu haber verdikleri harameyn müftüsü mevlana Muhammed Emin zide ilmuhu ilam etmegin ilam mucibi amel olunmak için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 197-8.

<sup>602</sup> (...) Menzilci kethüdâsı olan Ahmed Kut dinmekle ‘arif kimesne menzilibaşı mûmâ ileyhincin harc ve bi“l-cümle eşyâsına kefil olmuşiken belde-i mezbûrede mezbûr Ahmed harcın kesr ve derûnunda olan 185 aded yalduz altun ve 100 aded Mısır riyâline on beş aded İstanbul zermahbûb 180 guruşluk ecnas

altununu sirka-i birle firâr etmiş olduğun (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5 s. 3.

<sup>603</sup> Tüccar taifesinden kurnazade demekle maruf Elhac Muhammed nam kimesne gelib Haleb’de sakin şeriki kurnazade demekle maruf Elhac Abdurrahman nam kimesnenin mal-ı şirket ile iştirâ edip karban ile asitane-i saadetime buna irsal eylediği eşya Beylan kazasına geldikte Beylan’da sakin bekçi bölükbaşı (boş) demekle maruf kimesne hevasına tabi sarıklar ile yekdil ve bin yüz altmış (boş) senesinde mal-ı şirket olan 1000 guruş kıymetli Haleb emtiası hilaf-ı şer’-i şerif sirka etmekle taleb olundukta inkar ve gah dürlü dürlü illet ile vermekte ta’allül ve muhalefet ve olvehile ziyade gadr ve teaddi eyledigin bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 33.

malların, bölgenin güvenliğinden sorumlu olanlardan tahsil edilmesine dair hükümlere benzer hükümler verilmiştir<sup>604</sup>.

Evlere gizlice girip değerli eşyaları çalmakla ilgili çok az şikâyet olmuştur. Bunlardan bir tanesi içinde kadınların da olduğu bir grubun kendi evine girdiğini ve değerli eşyalarını çaldığı şeklindeki şikâyettir. Hırsızlardan bazılarının kadın olması önemli bir husustur<sup>605</sup>. Belgelerde klasik anlamda hırsızlıklar dışında değerlendirilmesi gereken fakat mahiyet itibariyle hırsızlığa benzer olaylar da vuku bulmuştur. Bunlardan bir tanesi evine misafir olarak gelen şahsın kölesini ayartıp götürdüğünden, kölesini ve kölenin fiyatının alınmasına dair şikâyettir<sup>606</sup>.

#### 4.6.2. Gasp

Gasp ile ilgili belgelerde yol kesme şeklinde gerçekleşen ve herhangi bir öldürme kastı olmadan elindeki malı almaya yönelik eylemler en çok karşımıza çıkan hareket tarzlarından birisidir. Halep'e mal getirip götüreren tüccarlar bu tarz hareketlere daha çok maruz kalmışlardır<sup>607</sup>. Eylemleri gerçekleştirenlerin isimlerinin

<sup>604</sup> (...) vaki olan zarar ol-memleketin hükkam zabitan ve a'yanından zecren tazmin ve tahsil (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 1.

<sup>605</sup> (...)Hacı Ömer nam kimesne gelub bu kendu halinde ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye vaz' ve teaddisi yoğiken Haleb sakinlerinden Muhammed Mekki ve oğlu (boş) (...) İbrahim nam kimesneler ile Saliha ve Aişe nam hatunlar kendü hallerinde olmayub birbirleriyle müttelik ve bin yüz altmış (boş) senesinde bir takrib ile hafiyeten bunun menziline duhul ve altmış miskal iki çıkın altun ve kırk miskal incu ve bir sim kuşak ve iki incili kuşakve kırk miskal altun gerdanlık ve on aded altun yüzük ve yüz miskal sim halhal ve kırk nadir altunlu yüz gurusluk beyaz akçesini bi-gayr-ı hak sirka ve ziyade gadr ve teaddi eylediklerin bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 60.

<sup>606</sup> Sadar-ı kiramdan şeyh seyyid Muhammed Rufaizade Hacı Yasin zide şerefehu arz-ı hal edib bu Üsküdar'da sakin olmağla bundan akdem mahmiye-i İstanbulda sakin Elhac Ebu Bekir nam kimesneden Hasan nam gulamı 250 guruşa iştira ve hanesine götürüb ba'dehu Haleb kazası müzafatından Şark nahiyesine tabi Bab kasabası sakinlerinden Bab serdarı Ataullah beşe demekle maruf kimesnenin oğlu Abdullah nam kimesne hanesinde iken 1160 senesinde hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak gulam-ı mezbur Hasan'ı ayarub götürüb hala kaza-i mezburda sakin ve ve gulam-ı mezkur yanında mevcut olduğun bildirib şer'le görülüb gulam-ı mezkur veya hod bahası olan meblağ-ı mezkuru aliverilmek babında emri şerifim rica eyledigi ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 118

<sup>607</sup> Medine-i Haleb sakinlerinden olub tüccar taifesinden Elhac Abdullah ve Elhac Ahmed nam kimesneler südde-i saadetime arz-ı hal edip bunların Haleb'e gelen karbanları Uzeyr nam mahalde mürur üzere olub icab eden bac-ı mürurlarını veremege razılar iken Uzeyr sanağının sakin olduğu mahalde on nefer atlı bin yüz elli (boş) senesinde karbanın derununa duhul ve bazirganın devesine mahmul bunların malik oldukları bir yük eşyalarını ahz ve ormanın içine firar etmeleriyle bunlar dahi baççı olan mir-i merkuma varub haber verdiklerinde adam tayin edip mezburarın aldıkları yükün nisfını getirib ve nisf-ı aheri tahminen bin guruşu müteceviz eşyalarını kendisi alıkoyub gadr etmekle bundan akdem makbuz olan eşyalarının tahsili için Haleb mütesellimine hitaben sadır olan emri şerifim mucibince mütesellim-i merkum tarafından mübaşir tayin olunan mir-i merkum adm-ı itaatinden naşi zikr olunan eşyaları vermeyub(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 142.

bazı belgelerde geçmesi şahısların toplumda tanınan ve bilinen insanlar olduğunu göstermektedir<sup>608</sup>.

Bazı belgelerde haneye tecavüz olarak da anlaşılabilir şekilde meydana gelen gasp hadiseleri de vuku bulmuştur. Ev halkını darp ve evde bulunan eşyaların yağmalandığı bu tarz gasp hadiselerinde daha çok sıradan insanların adı karışmıştır<sup>609</sup>. Bugün dahi aileler arasında yaşanan kavgalarda karşımıza çıkabilecek türden olan ve adeta bu bölgenin kültürünün bir parçası olarak görülebileceğimiz hadiselerdendir. Ev basma şeklinde gerçekleşen gasp olaylarında küçük çocukların arada kalarak “*helak*” olmaları çok sık rastlanan bir durumdur<sup>610</sup>. Ev basma ve şiddet olaylarında kadınların fiili olarak katılması ayrıca önemli bir husustur. Ev basma hadiselerinde gayrimüslim reyanın hem mağdur hem de fail olarak adlarının geçtiği hadiseler de vardır<sup>611</sup>. Bölgedeki aşiret üyelerinin akrabalık ilişkileri bahane edilerek

<sup>608</sup> Antakya kazâsı sâkinlerinden tüccar tâifesinden Muhammed Emin nâm kimesne gelip bu Tarsus iskelesinden sefineye sūvâr olup li-ecelü't-ticare Çayağzı iskelesine giderken esnâ-yı rahda Bilan kazası sâkinlerinden Abdurrahman Paşazâde Abdullah Beg kendi halinde olayıp 227 senesinde sefine-i mezkûreye duhûl birle yanında mevcut on iki bin kuruşluk emvâl ve eşyasını hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-ı hak ahz edip gadr-ı küllî eylediğini bildirib mübâşir ma'rifetiyle mahallinde şer'le görölüb merkûmun hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayr-ı hak ahz eylediği emvâl ve eşyası kendüye alıverilip icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hakk olunmak bâbında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6 s. 196.

<sup>609</sup> A'zez kazasında tabi Kefer'are nam karye ahalisinden mustafa nem kimesne gelip bu kendi halinde olup hilaf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' ve teaddisi olmayub üzerine dahi bir nesne sabit olmuş değil iken yine kaza-i mezbur sakinlerinden zalim ve mütegalibeden Şeyh Muhammed nam kimesne bin yüz elli (boş) senesinde kendi halinde olmadığından naşi hevasına tabi ehl-i örfe istinaden ifk ve iftira ile bunun bigayr-ı hak ikiyüz gurusundan mütecaviz akçesini cebren ahz ve gasb eyledikten gayri bir mesalih için şehre gittikte merkum Muhammed hevasına tabi birkaç kimesneler ile hilaf-ı şer'-i şerîf bunun menziline girib ihtiyar validesini çıkarib oğlunu bul deyu darb-ı şedid darb ve mecruh ve ol darbden müteessiren validesi mezbure müteveffiyeye olub ve merkum muhammed benden teşekki etme deyu buna talak-ı selase yemin verib ziyade gadr ve teaddi eyledigin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 94.

<sup>610</sup> (...) nam kimesneler hevasına tabi mütegalibeye istinaden bin yüz elli (boş) senesinde bigayr-ı hak fuzuli bundan 1700 gurusu aldıklarından gayri nehben bunun menziline basıp emval eşyasını yağma ve garet ve buna cevri ve eziyet ve bir sağır evladını dahi helak edip ziyade gadr ve taaddi ve şekavet eylediklerin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 116; Antakya sakinlerinden şerbetçi oğlu Süleyman nam kimesne gelip bunun ehli (boş) hatun kendü halinde olub ırzıyla mukayyed ve hilaf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' ve hareketi olmayub ve üzerine şer'an bir nesne sabit ve zahir olmuş değil iken Antakya sakinlerinden birinci oğlu hasan nam kimesnenin oğlu osman nam kimesne ile kızı fatma nam hatun kendü hallerinde olmayub bunun zevcesi mezburenin zerine musallat ve bin yüz altmış senesinde hilaf-ı şer'-i şerîf on on beş defa mezburenin başına ve beline darb-ı şedid ile darb ve sağır bir veledini dahi helak edub ziyade gadr eylediklerinden (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 91. Ayrıca bkz. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 121; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 145.

<sup>611</sup> Haleb sakinlerinden sarraf taifesinden Harsin nam zımmi gelip bu kendi halinde olup kimesneye hilaf-ı şer'-i şerîf vaz' ve teaddisi olmayub üzerinde şer'an bir nesne sabit olmuş değil iken Haleb sakinlerinden Ermeni taifesinden Eşrad ve Edvard ve (boş) nam zımmiler hevasına tabi ehl-i örfe istinaden bin yüz elli (boş) senesinde hilaf-ı şer'-i şerîf malumel mikdar akçesini aldıktan ma'ada menziline basub eşyasını nehb ve garet ve ehl ve iyalini menziline çıkarub zokağa bırakub ve 200 gurusunu aldığı menzili kapısını açtırmayub ziyade gadr ve teaddi eyledigin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 74.

gasp hadiselerine maruz kaldığı durumlarla ilgili belgeler de ayrıca önem arz etmektedir<sup>612</sup>.

Resmi görevi olan ya da daha önce resmi görevli olup emekli olan ve devletin işleyişine hakim, sistemin açıklarını iyi bilen insanların gasp hadiselerine karıştıkları görülmektedir. Resmiyeti bir silah gibi kullanan bu zümreler, eşkıyanın dağa çıkarak yaptığını şehirde resmi sıfatlarla yapmışlardır. Kuralına uygun ama adaletle zıt olan bu tarz uygulamaların vatandaşın durduğu yerden bakıldığında sonuç itibariyle aynı kapıya çıktığı bir gerçektir. Sistemin açıklarından istifade ederek yapılan haksızlıklar incelediğimiz döneme has bir olgu değildir. Bugün olduğu gibi her dönem ve çağda adalet duygusundan yoksun insanlar sistemin açıklarını istismar etmiştir.

Valilere yakın insanların sıradan vatandaşın malını ve hayvanlarını gasp ettikleri, ama bu yakınlığın şikâyet edilmeye engel olmadığı belgelerden anlaşılmaktadır<sup>613</sup>. Mütesellimlerin gasp olaylarında aktif şekilde rol aldıkları ve bu konuda çokça şikâyetin defterlerde yer aldığı görülmektedir<sup>614</sup>. Basit sebeplerle insanları suçlayıp ellerindekini aldıktan sonra<sup>615</sup> mağdur derdini anlatana kadar olay

<sup>612</sup> Taht-ı kazanız konar göçer Rışvanlı ekradı aşiretinden nasırlı cemaatinden küçük Hacı Ömer oğlu Davud demekle maruf kimesne südde-i saadetime arz-ı hal edip bu kendi halinde olub hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye vaz' ve teaddisi olmayub şer'en bir nesne sabit olmuş değil iken yine taht-ı kazanızda konar göçer rışvanlı aşiretinden Hasanlu cemaatinden (...) nam kimesneler zuhur ve şirrete süluk ve mücerred celb-i mal ve ahz-ı intikam kasdıyla bizim murisimiz Haleb sakinlerinden kızı Zeyneb nam hatunu akrabın zevci Halil bi-gayr-ı hak katl eyledi deynini senden aluruz deyu hevasına tabi ehl-i örf ve mütegalibeye istinaden 1158 senesinde hilaf-ı şer' ve bi-gayr-ı cebren 1100 gurusunu alıb gadr ve teaddi eyledigin mezburlar haleb ve gah sıvas eyaletlerinde mürur ve ubur üzere oldukların bildirib buldukları mahalde zabıtları marifetiyle şer'le görülüb aldıkları ol-mikdar gurusu geri alıverilmek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 245.

<sup>613</sup> Deveci taifesinden deveci Ahmed demekle maruf kimesne gelib bu bin yüz altmış (boş) senesinde ticaret tarikiyle on iki re's devesiyle Haleb'e varub kendi halinde ve hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye vaz' ve teaddisi olmayub bir türlü zülm ve teaddi ve rencide olunmak icab eder hali yoğiken senki vezir-i müşarün ileyhın Haleb'de sakin hala kedhüdan olan (bş) nam kimesne buna bila sened-i şer'i ve bi-gayr-ı hak bunu ahz ve derzencir ve zikr olunan iki develeriyle 100 gurusu kıymetli bir re's atını fuzuli ve hilaf-ı şer'-i şerif ahz ve zabt eyleyub badehu taleb eyledikte gadr-ı külli eyledigin bildirib develeri ve atı alıverilib icra-yı şeri olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 112.

<sup>614</sup> İstanbulda sarraf tâifesinden Artin veled Kanos nâm zimmî gelüb mesfûr bundan akdem oltarafına Ahreb Kazasına ala tarîk-i isâfere mütemekkin iken seksen sekiz senesi Zi'l-ka'desinde vâfiye mütesellimi Kemankeş Mustafa dimekle ma'rûf kimesne bunu çağırduub sen asitânedin mâl-ı mirî olub firâr iylemişsin deyu ifk ve iftirâ ve hilâf-ı inhâ ile derzincir ve kâh katl iderim deyu tehdid ve kâh darb-ı şedid ve tekdîr ve bilâ-cürm ve fakîr hakkın hilâf-ı şer'-i şerif bin iki yüz otuz gurusını ahz ve gadr küllî eyledigin mevkûfu'l-kelim kimesne huzûr-ı şer'de ihbâr (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4 s. 11.

<sup>615</sup> Tüccardan izmirli seyyid ali nam tüccar rikab-ı hümayunuma arz-ı hal edip bunun üzerinde şer'an bir nesne sabit olmuş değil iken bundan akdem Haleb tüccarı ile Antakya kazasına dahil oldukta kaza-i mezburda sakin mütesellim İbrahim Ağa demekle maruf kimesne kendi halinde olmayub zalim ve cebbarenden olmağla hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak bin yüz yetmiş (boş) senesinde bunu ahz ve habs ve 1000 gurusu kıymetli bir re's kuşağını ahz ve mezbur ile birvech-i mukavemete iktidarı

unutulup gidiyordu. Yerel mahkemelerde kadıların ellerinin kesildiği bir zaman diliminde yerelde güç peşindeki bu şahısların aleyhine bir karar çıkması da zorlaşmıştır.

Muhassılların geçici olarak beytülmale aldıkları eşya ve paraların sahipleri ortaya çıktığı halde ödemeye yanaşmamaları sık görülen durumlardan biridir<sup>616</sup>. Buna benzer şikâyetler valilerin mütesellimleri tarafından da yapılmış olup, ancak valilerin görev yerleri değiştiğinde şikâyet konusu olmuştur<sup>617</sup>. Gasp hadiselerinde vatandaşın hakkını aramaktan en çok çekindiği zümrenin yönetici zümre olduğu anlaşılmaktadır. Gerek askeri sınıftan ve gerekse ilmiyye sınıfından birçok yöneticinin cebren vatandaşın malını elinden aldığı görülmektedir.

#### 4.6.3. Katl (Adam Öldürme) ile İlgili Davalar

Defterlerde katl ile ilgili şikâyetlerin büyük çoğunluğu eşkıyalık ile bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı ceza hukukunda adam öldürmenin ceza olarak kısasın uygulanması, bu suçun toplumda fazla yaygınlaşmamasındaki en büyük etkidir. Defterlerde katl ile ilgili daha önce sonuca bağlanan davalarda ortaya çıkan sorunların ne şekilde çözüleceği ile ilgili hükümler yer almaktadır. Defterlerde kısasın nerede uygulanacağı ile bir hükümde Girit adasındaki Hanya kalesinin bu işe tahsis edildiği vurgulanmıştır. Halep'teki Rum kilisesinin kapısında icra-yı siyaset edildiği gerekçesiyle yazılan hükümde bunun kanuna aykırı bir durum olduğu belirtilmiştir<sup>618</sup>.

---

olmayub ahvali digergun olduğun bildirib şer'le görülmesi babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 43.

<sup>616</sup> (...)Oğlu Muhammed nam kimesne Medinde-i Haleb'de fevt olmağla yanında mevcut on kise mikdarı nükud akçeyi ve eşyalarını hala haleb Muhassılı olan (boş) nam kimesne zabt edub gadr etmekle bu dahi verasesi hasebiyle oğlu müteveffa-yı mezburdan müntakil eşya ve nükudu muhassıl-ı mezburdan talep eyledikte ta'allül ve muhalefet üzere olduğun (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 33.

<sup>617</sup> (...) Vezir Abdi Paşa iclalehunun Haleb valiliği esnasında tarafından haleb mütesellimi olub ve hala Haleb'de sakin Muhammed Said 190 senesinde senin zimmetinde 1300 guruş alacağım vardur deyu hilaf-ı vaki' mevad isnadiyla 12000 guruşunu ahz eyledikten ma'ada menzilinden 3000 guruşluk emval ve eşyasını nehb ve garet idub gadr eyledigin ve mezbur Muhammed Said mütegalibeden olub muhaddema bir dürlü mahkeme olmadığın (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4 s. 73.

<sup>618</sup> İstanbul ve tevâbi'i Rum patriği der-saâdetimde mukim cemâat metropolitlerinin südde-i saadetime takdîm iyledikleri memhûr arz-ı hâllerinde bu esnâda nefsi-i Haleb'de siyasete müstehak oldukların tertib-i cezâları lâzım geldikte siyasete me'mur olan zâbitan mücerred izrar için nefsi-i Halebde kâin Rum kilisesi kapusunda icrâ-yı siyaset iylediklerin reâya fukarası kiliseye giremeyüb eyleyenlerden dur oldukları ihbâr olduğun beyânıyla o mâkule siyâset vukûunda siyâsete me'mur olan

Eşkîyalık bahsinde hadisenin doğası gereği birçok katlin olduğunu görmüştük. Eşkîya dışında devlet görevlilerinin karıştığı öldürme olayları da bulunmaktadır<sup>619</sup>. Bazı olaylarda devlet görevlileri bizzat olayı gerçekleştirirken, bazılarında ise yakınlarını kullanmışlardır<sup>620</sup>. Yakınlarının adalete teslim edilmesinde ağır davrandıkları ve katilleri korudukları belgelerden anlaşılmaktadır. Öldürülen devlet görevlilerinin katilleri için defalarca hüküm yazılmasına rağmen, firar kalmaya devam etmeleri, yerelde adaletin yerine getirilmesinin ne kadar zor olduğunu göstermesi açısından önemlidir<sup>621</sup>.

Görülen davaların başka bir mahkemede tekrar görülmesi “*görülen davanın tekrar istima’ı menu’dur*” ifadesiyle belgelerde sıkça dile getirilir. Makullerin varisleri tarafından diyete razı olarak sonuca bağlanan bazı davalarda sonradan intikam almak için bazı girişimlerde bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır<sup>622</sup>.

---

zâbitan-ı siyâsete mahsûs olan mahallinde icrâ idüb kilise-yi merkûm kapusuna icrâ-yı siyâset olunmamak bâbında emr-i şerîfim sudûru derc ve istid’â olunmuş olmağla divân-ı hümâyûnum mahfûz kuyûd-ı ahkâma mürâcaat olundukda Girid cezîresine vâki’ Hanya kalasında siyâsete müstehak olub salb ve katl vesâir vechile tertib-i cezâ icrâsı (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8 s. 8.

<sup>619</sup> Bakras kazası müzafatından Arsuz nahiyesi ahâlilerinden malumel esami kimesneler südde-i saadetime gelib bunların iki nefer murisleri kendi hallerinde ırzlarıyla mukayyed olub hilaf-ı şer’-i şerif vaz’ ve hareketleri olmayub ve üzerlerine dahi şühud u udul ile şer’an bir nesne sabit olmuş değil iken hala Uzeyr Begi Osman Beg demekle maruf kimesnenin gerek bunlara ve gerek sair ahali-i fukaraya gunagun cevri ve zülm ve teaddisinin nihayeti olmadığından gayri bin yüz altmış (boş) senesinde levendatını irsal ile murisleri mezkuramı ahz ve hilaf-ı şer’-i şerif ve bi-gayr-ı hak katl ve ziyade gadr ve teaddi ve şer ve muzırratından ahvalleri digergun ve perakende ve perişan olmalarına ba’is olduğun ve mezbur hala taht-ı hükümet ve kazanızda mürur ve ubur üzere olduğun bildirib bulunduğ mahalde şer’le görülüb icra-yı şeri ve ihakak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 152.

<sup>620</sup> Bervech-i iştirak A’zez voyvodaları olan ahmed ve ebubekir zide mecdehuma südde-i saadetime mektub gönderub muma ileyhuma bundan akdem bazı vilayet umuru için hala antakya serdarı mustafa nam kimesnenin odasına gece altı sularında huddamlarından harputlu hüseyin nam kimesne maiyetlerinden olub derun-u odada kendi halinde iken yine antakya sükkanından olub serdar-ı mezburun yeğeni halid nam kimesne bin yüz altmış senesinde mezbur hüseyini hilaf-ı şer’-i şerif ve bi-gayr-ı hak hançer ile darb ve mecruhen katl ve meyitini ahurda ihfâ edip ve alel sabah taraf-ı şer’den sabit tebyin ve ahali-i mahalleden cemm-i gafir kimesneler muvacehelerinde meyite nazar olundukta katil-i mezbur halid dayısı serdar mustafanın tahrikiyle maktul-u mezbur hüseyini sol memesi altından hançer ile darb ve müteessiren fevt olduğun ihbar ve keşf olunmuş iken henüz icra-yı hak olunmamakla şer’le görülüb icra-yı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 243.

<sup>621</sup> Daha ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 84; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 71.

<sup>622</sup> (...) kat’-ı niza’ ve fasl-ı husumet ve ibra-yı bervechi canib-i şer’den yedlerine hüccet-i şeriyye verilip ve bu makule bir defa şer’le görülüb fasl-ı hasm ve ibra-yı berat kablel şer’den hüccet-i şeriyye verilen davanın tekrar istima’-ı memnu’iken mücerred icra-yı arz ve celb-i mal sevdasıyla maktul mezbur-u abdülkerimin oğlu seyyid Muhammed ve kız karındaşı aişe ve ehli ümmühan nam kimesne ibra-yı hüccete muğayir kuvvet-i maliyeleriyle fukarayı bila emri şerif Halebe ihzar teklifiyle ehl-i örfe tercim ve ahz-ı intikam sevdasında oldukların bildirib hüccet-i şeriyye mucibi amel olunub hilafı şeri şerif olvechile teaddi ve bila emri şerif halebe ihzar teklifi ile tencide olunmamaları babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 84; Musalaha için taksit ile malumel mikdar gurus musalaha



Karar verilen diyetlerin ödenmesinde de sıkıntılar çıktığı görülmektedir. Ödeme güçlüğü ile ilgili şikâyetlerde eski hüküm tekrar edilerek bu hükme uyulması istenmektedir<sup>623</sup>.

Halep'in bir ticaret merkezi olmasından dolayı çevre illerden çalışmaya gidenlerle ilgili çeşitli hükümlere de defterlerde rastlamak mümkündür. Daha önce Urfa'dan Halep'e çalışmaya giden bir şahsın iş vereni tarafından köle olarak satıldığı ifade edilmişti. Buna benzer bir hadise de Diyarbakırlı bir işçinin işvereni tarafından katl edilerek üzerindeki paralara el koyduğu şeklindeki hadisedir<sup>624</sup>.

Tanzimat sonrasına tekabül eden defterlerde katl ile ilgili hükümler az da olsa bulunmaktadır. Kıyas talep eden maktul yakınlarının isteklerinin ne şekilde yerine getirileceği gönderilen hükümlerde ayrıntılı olarak ifade edilmiştir. Bu tür davaların sadece büyük yerleşim yerlerinde görülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eğer İstanbul'da olmuş ise davanın Şeyhülislam'ın huzurunda görülmesi gerektiği ifade edilmektedir. İstanbul dışındaki yerlerde ise verilen kararın önce fetvahaneye gönderilerek fetvasının alınması, ardından Padişah'ın onayına sunulması istenmektedir<sup>625</sup>.

---

ve varislerinin rıza ve tayin olunan mübaşir marifetiyle tahsil ve varislerine teslim olunub kat'-ı niza' ve fasl-ı husumet-i birle canib-i şer'den hüccet-i şeriyye verilmiş iken varisleri muğayir-i hüccet-i şeriyye bila emri şerif halebe ihzar teklifi ile rencide eylediklerin(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 148.

<sup>623</sup> (...)Mezburu darb-ı şedid ile cerh ve ol cerhden müteessiren fevt oldu deyu huzuru şer'de şhadetleri sabit ve zahir şer'den hüccet-i şer'i verilip ve verilen hüccet-i şer'iyye üzerine şafii kadısı naibi mevlana Hasan zide ilmuhu dahi imza etmişken mezburların bazı müdafaalarına nafi' mütalaa ve istidadan manileri olduğundan bu vechile eday-ı hak mümkün olmayub buvechile gadr-ı külli olduğu sen ki mütesellim-i muma ileyhsin mezburlara marifetinle ve idlib kadısı amarifetiyle meclis-i şer'e ihzar ve yedlerinde olan hüccet-i şeriyye mucibi eday-ı şer'i ve ihkak-ı hak olunub taallül ve muhalefet ettirilmemek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 145.

<sup>624</sup> Diyarbakırlı Muhammed südde-i saadetime arz-ı hal edip bunun emmisi oğlu Ahmed nam kimesne Sermin kazası sakinlerinden Elhac Ahmed oğlu Hacı Hüseyin nam kimesnenin hizmetinde kendi halinde iken ağası mezbur hacı hüseyin mücerred gaze ve adavet-i icra kasdıyla bunun emmi zadesi mezbur Ahmed'i bin yüz elli (boş) sensinde bi-gayr-ı hak darb ve katl ve ziyade gadr ettikten ma'ada beş kise nükud akçesin dahi ahz eylediğin bildirib icra-yı hukuk için emri şerifimle mübaşir tayin için sadr-ı azam ağalarından (boş) zide kadruhu siparişimle şer'le görülüb aliverilib icra-yı hak olunmak babında emri şerifim rica etmegin şer'le görülme için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 124.

<sup>625</sup> Mustafa nâm kimesnenin ve Hadice nâm hatunun karındaşları Haleb sancağı kurâsından Darende karyesi sâkinlerinden Osman nâm kimesneyi 262 senesinde Reyhanlı aşiretinden ve Reyhaniye kazası sâkinlerinden Ömer oğlu Ali Bey kurşun endahıtyla hilâf-ı şer'-i şerîf katl etmiş olduğu beyarıyla ihkâk-ı hakk olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûru veresesi merkûm ve mezbûre taraflarından bu defa bâ-arz-ı hal istid'a olunmuş olup divan-ı hümâyûnumdan muktezâsı suâl olundukdabu makule katl maddeleri Der-saadet'imde olur ise mutlaka huzur-ı şeyhü'l-islâmîde görülerek tevâtüren sâbit olup şahitler dahi kemal-i dikkatle tezkiye-i birle hakikat-i hal tahakkuk etmedikçe ve ba'dehu canib-i

#### 4.6.4. Irza Tasaddi İle İlgili Davalar

Adi suçlar içinde hakkında en az belge bulunan konu ırza tasaddidir. Bölgenin kültürel yapısının bu suçun düşük olmasında etkisi olduğu muhakkaktır. Eşkıyalık ile bağlantılı olarak eşkıyaların yaptıkları kötülükler anlatılırken, diğer suçlarla birlikte bu suç da anılmaktadır<sup>626</sup>. Irza tasaddi ile ilgili defterlerde sadece iki şikâyet söz konusu olmuştur. Bir belgede de iftira şeklinde bir suçlamaya dayanarak şahit ve delil olmaksızın yapılmıştır. Şikâyet sahibi şahıs kendisine bir iftirada bulunarak cürüm işlediğini iddia ettiklerini ve buna dayanarak cerime adıyla kendisinden para aldıkları için şikâyetçi olmuştur<sup>627</sup>.

Irza tasaddi ile ilgili diğer belgede ise eşkıyaların evlerini bastıklarını ve belgeden anlaşıldığı kadarıyla nikahlanıp daha evliliği gerçekleşmeyen bir kıza

---

hümayuna arz ile ferman-ı 'âlişânım sâdır olmadıkça icrâ-yı kısas câiz olmaması ve taşralarda dahi vukû' buldukda memleket meclis-i meşveretinde ma'rifet-i şer'le şerâit-i muharrereye tatbikan davası görülüp ba'dehu ilâm-ı şer'isi ve meclis mazbatası Der-saadet'ime bâ-irsal taraf-ı fetvahaneye gönderilerek tasdik olunup ondan sonra dahi kezalik cânib-i hümayunuma arz ile tuğralı ferman-ı alişânım gönderilmedikçe icrâ olunmaması ceza kanunname-i hümayunum ahkâmı iktizasından olduğuna ve bu makule katl madde-i mekrûhası küçük kazalar mehkemesinde rüyet olunmayub cesim kazaların meclislerinde rü'yet olunarak tedkikat-ı kâmilenin icrasıyla suret-i muhakemât ve ifadenin tatbikan vuku'u gibi sual ve cevap suretinde tafsilten ve musarrahan mazbatası terkim ve lazım gelen ilâm-ı şer'isinin icabı vechile tanzim ve takdim olunması bu defa irâde-i seniyye-i şahanenemle karargir olarak keyfiyet-i hal icab edenlere ilan kılındığına binaen inhâ olduğu üzere olduğu hâlde balada muharrer ahkâm-ı cezaiyyeye ve nizamına tatbikan tarafeyn Haleb meclisine celb birle husus-ı mezbûr kemal-i dikkatle rüyet olunarak madde-i katl şer'an sabit olduğu takdirde ba'dehu icabı icrâ olunmak üzere suret-i hali bâ-ilâm ve mazbata Der-saadet'ime inhâ olunmak için emr-i şerifim itâsı iktizâ eylediği kelem-i mezburdan tahrîr kılınmış olmağla sen ki vali-i müşârün ileyh ve Mevlana ve müftü ve sair mûmâ ileyhimsiz ma'rifetiniz ile kâtil-i merkumu meclis-i mezkûre ihzar ve merkum ve mezbûre ile ber-nehc-i şer'i ahkâm-ı cezaiyyeye tatbikan kemâl-i dikkatle terâfî' ederek madde-i katl merkûmun üzerinde şer'an sâbit olur ise ba'dehu icabı icrâ olunmak üzere suret-i hal bâ-ilâm ve mazbata Der-saadet'ime inhâ ve iş'ârına mübâderet ve hilâf-ı şer'-i şerif ve mugâyir-i ahkâm-ı cezaiye yekdiğere bir gûna gadr vukû'undan ihtizâr ve mucânebet eylemeniz bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.7 s. 111; Ayrıca bkz: BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.9 s. 6.**

<sup>626</sup> (...)şütüm-u galize ile şetm ve hedk ırz ve ziyade zülm ve teaddi edip mağdur oldukların (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 290.** (...)nicelerini kurşun ile darb ve mecruh ve ehl u iyallerine taarruz ve ve hetk-i ırz edip (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 197.** (...)hevalarına tabi bazı eşhası başlarına cem' ve katl-ı nüfus ve ğarsb-ı emval ve hetk-i araz (ırza tasallut) fukara-yı reayaya hasaret etmeleriyle (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 239.** (...)vakf-ı şerifi harab ve ehl-i ırzın ırzına hetke ve katle nüfusa cesaret etmiş iken (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 64.**

<sup>627</sup> Konar göçer taifesinden El-vehib arabanı aşiretinden kaza-i mezburda sakın Hasan gelip bu kendi halinde kimesneye vaz ve teaddisi olmayub yine kaza-i mezburda sakın ashab-ı ağraz ve mütegalibeden (boş) ve (boş) nam kimesneler bazı kimesnelerin iğva ve tahrikiyle senin kız karındaşın (boş) nam hatun yanında sakine iken bundan akdem bekaretini izale etmişler deyu hilaf-ı şer'-i şerif ifk ve iftirayla bin yüz elli (boş) senensinde bila sübut-u şer'i bunu ahz ve hevalarına tabi ehl-i örfe istinaden bi-gayr-ı hak malumel mikdar akçesin olub ziyade gadr ve darb eylediklerinden ve bu bapta davasına muvafık şeyhülislamdan fetva-yı şerife verildiğın bildirib mucibi şer'le görülüb merkumların bi-gayr-ı hak aldıkları akçesi alıverilib ihkak-ı hak olunub ve hilaf-ı şer'-i şerif ol-vechile müdahale ve teaddileri men ve def olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 245.**

tecavüz ettikleri ifade edilmektedir<sup>628</sup>. Bu konu ile ilgili belgelerin az olması bu suçun hiç işlenmediği şeklinde yorumlanamaz. Toplumun bu konudaki hassasiyeti sebebiyle toplumda infial yaratacak bu ve benzer suçların yerelde hal edildiği de düşünülebilir.

#### 4.7. HUKUKSUZ VERGİ İLE İLGİLİ DAVALAR

Osmanlı Devletinde vergiyi ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmıştır. Tekalif, rüsum, bac vergi için en çok kullanılan kavramlardır. Tekliften türeyen tekalifin, şeriat veya nizam-ı devletin herkese zorunlu kıldığı vazife veya te'diyesi, emrettiği meblağ vergi olarak tanımlanmıştır<sup>629</sup>. İslam hukukuna dayandırılan vergiler için kullanılan tekalif-i şer'iyye, zekat, öşür, haraç ve cizyeden ibarettir. Osmanlı Devleti tekalif-i adiyeye de denilen tekalif-i şer'iyyenin kapsamını zaman zaman genişletmişlerdir<sup>630</sup>.

Osmanlı Devleti tekalif-i şer'iyye dışında tekalif-i örfiye olarak adlandırılan ve kaynağını örfi hukuktan alan vergilerde toplamışlardır. Tekalif-i örfiye cihat ve harp ihtiyaçları için devlet hazinesinde ihtiyacı karşılayacak para bulunmadığı zamanlarda tekalif-i adiyeye kaidelerine uygun olarak tarh ve tahsiline ruhsat verilen vergilerdir<sup>631</sup>. Daha önceleri II. Bayezid döneminde çıktığı düşünülse de kökeni Anadolu Beyliklerine kadar gitmektedir. İmdad-ı seferiye vergisinin çıkması ile genel vergiler içindeki payı düşmüştür<sup>632</sup>. Tekalif-i şer'iyye ve tekalif-i örfiyyeden başka hakkında oldukça şikâyet bulunan tekalif-i şakka da vardır.

Tekalif-i şakka, güç yetirilemeyecek kadar ağır olan ve islam hukukunun cevaz vermediği, herhangi bir kanuni dayanağı olmayan vergilere bu ad verilmektedir. Konu başlığında kullandığımız hukuksuz vergi tabiri bu verginin keyfi

<sup>628</sup> Payas kazası müzafatından misis sakinlerinden hüseyin ibn kara hasan ve karındaşı mustafa nam kimesneler meclis-i şer'e varub karındaşları ali nam kimesnenin menkuhesi fatma nam bekar baliğa kendi halinde olub iken yine karye-i mezkur sakinlerinden kürd hüseyin ve durmuş oğlu ibrahim ve kara ömer ve kara veli oğlu yegeni veli nam şakiler hevalarına tabi refikleri eşkıyalarla 1169 senesi recebinin yirmi beşinci gününde mezburenin alenen hanesini basub fi'l-i şeni' kasd ve karındaşları merkum ali eşkıyayı mezkurun şer ve müziratını def murad eyledikte cerhen bi-gayr-ı hak katl ve buldukları emval ve eşyayı nehb ve garet eyledikten sonra firar ve hala taht-ı hükümet ve kazanızda geşt u güzar etmeleriyle buldukları mahalde şer'le görülüb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 176.

<sup>629</sup> Ş. Sami, *Kamus-u Türki*, 430.

<sup>630</sup> Ahmet Tabakoğlu, "Tekalif", *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2011), 40:337.

<sup>631</sup> Pakalın, *Tarih Deyimleri*, 3:437.

<sup>632</sup> Tabakoğlu, "Tekalif", 336.

ve herhangi bir yasaya dayanmayan özelliği sebebiyle tercih edilmiştir. Özellikle mahallî idarecilerin çeşitli adlarla halktan topladıkları gayri kanunî vergiler devletin her zaman önlemeye çalıştığı başlıca meseleyi oluşturmuştur<sup>633</sup>.

Hukuksuz vergi ile ilgili şikâyetlerde en büyük payı tekalif-i şakka denilen herhangi bir yasal dayanağı olmayan keyfi vergiler almaktadır. Özellikle vergiden muaf olan seyyidler ve şerifler bu şikâyetlerde başı çekmişlerdir. Peygamber soyundan gelenlere yönelik olarak tanınan bu ayrıcalığa gerek ahalden ve gerekse vergi toplayanlardan itirazlar geldiği görülmektedir<sup>634</sup>. Seyyidler ve şeriflerden bazıları nakibü'l-eşraflıktan belge almalarına rağmen bizzat nakibü'l-eşrafların ve onların vergi muafiyetinden rahatsızlık duyanların tacizlerine uğramışlardır<sup>635</sup>.

Hane-i avarız olarak belgelerde geçen ve olağanüstü durumlarda toplanan verginin adıdır. Aynı, nakdi ya da satın alma şeklinde düzenlenen bu vergiler zamanla tamamen nakdi olarak alınmıştır. Avarız vergileri avarız hanesi denen vergi birimleri üzerinden yürürlüğe konan, yükümlülere toplu bir şekilde sorumlu tutulan vergilerdir. Bir avarız hanesi 3 ile 10 gerçek hane arasında değişmektedir. Avarız hanesinden sorumlu olan kesim bir mülkü kullanan faal nüfustur<sup>636</sup>. Avarız vergisi ile ilgili yapılan itirazlar bu vergiden muaf olanlara yüklenmesi şeklindedir.

Belgelerden avarız ve bu minvaldeki imdad-ı seferiye ve hazeriye vergilerine herhangi bir emlak ve yere tasarruf etmedikleri halde kendilerine bu verginin yüklendiğine dair reayanın şikâyetler yer almaktadır. Bu vergiden muaf olanlardan

<sup>633</sup> M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2013), 43:55.

<sup>634</sup> Sadat-ı kiramdan Nakibü'l-eşraf kaymakamı zade Seyyid İsmail zide şerefehu gelip bu sahih-i neseb sadat-ı kiramdan olub Kilis kazası toprağında zabt ve tasarrufunda hane-i avarıza bağlı tekalif almak icab eder kadimi reaya emlak ve arazisi olmayub tekalif mütalebesiyle teaddi ve rencide olmak icab etmez iken kaza-i mezbur ahali zuhur ve “*evamir-i şerifle vaki olan tekalifi sen dahi bizimle ma'an hisse ver*” deyu teaddiden hali olmadukların bildirib men ve def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 205.

<sup>635</sup> Kaza-i mezbur sakinlerinden sadat-ı kiramdan Seyyid Abdurrahman zide şerefehu gelib sahih-i neseb sadat-ı kiramdan olub isbat-ı neseb eylediği istanbul nukabasından berat-ı ma'mulun bih temessük ve hücceti olub bir vechile dahl olunmak icab etmez iken yine kaza-i mezbur sakinlerinden nakibül eşraf kaymakamı olan (boş) nam kimesne ile ashab-ı ağrazdan bazı kimesneler hilaf-ı şer'-i şerif mücerred taciz ve celb-i mal kasdıyla sen mi seyyidsin deyu gadr-ı külli eylediklerin bildirib davasına muvafık fetvayı şerifesi olub fetva mucibi amel olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 146. Harim kazası sakinlerinden sadat-ı kiramdan (...) nam kimesneler bila emri şerif tekalif-i şakka talebiyle rencide olunmak icab etmez iken ehl-i örf taifesi karye-i mezbur ahalisinden bazı kimesneler ile yekdil olub bila emri şerif tekalif-i şakka talebiyle rencide ve remide eylediklerin bildirib hilaf-ı kanun ve bila emr-i hümayun tekalif-i şakka talebiyle rencide ve remide ettirilmemek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 174.

<sup>636</sup> Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergah Yayınları 2000), 188.

ahalinin rahatsızlık duyduğu görülmektedir<sup>637</sup>. Halkın rahatsızlığı her zaman vergiden muaf sınıflara yönelik değildi. Vergilerin adaletsiz bir şekilde toplanması ve bazı vergi vermesi gerekenlerin bunun dışında tutulması da şikâyet konusu olmuştur<sup>638</sup>. Vergi mükelleflerinin kendileri ile aynı durumda olup vergi vermeyenlere karşı hassas oldukları birçok belgeye yansıyan şikâyetlerinden anlaşılmaktadır.

Avarız ve imdad-ı seferiye gibi birkaç itibari hanenin bir hane sayılarak toplandığı vergilerde yapılan usulsüzlüklerden bir tanesi de bazı kişilerin hissesinin düşürülmek suretiyle diğer mükelleflere yüklenmesi şeklindedir<sup>639</sup>. Ayan ve ehl-i örfe yakın kişilerin hisselerine düşen vergiyi azaltarak diğer insanlara yükledikleri ve bazen de vergiden muaf olanlardan açığı kapatmaya çalıştıkları görülmektedir<sup>640</sup>. Vergi miktar önceden belli olduğu için fazla göze batmayacak usullerle toplama sırasında adaletsizlikler yapılmıştır.

---

<sup>637</sup> Sülehadan şeyh Ali Tayyar zide salahehu gelib bunun Haleb mahallanından (boş) nam mahalle toprağında zabt ve tasarrufunda hane-i avarıza bağlı tekalif alınmak icab eder emlak ve yerleri olmayub tekalif mütalebesiyle bir vechile dahl ve rencide icab etmez iken mahalle-i mezkur ahalişi sakinlerinden avarız ve imdad-ı seferiye ve hazeriye vesair emr-i şerifimle vaki tekalifi sen dahi bizimle me'an ver deyu hilaf-ı kanun buna taciz ve teaddi ve reincideden hali olmadıkların (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 43.

<sup>638</sup> Antakya kazası ahalişi gelub (...) kaza-i mezbur sakinlerinden Ahmed ve Muhammed ve Süleyman ve dahi malume'l-esami kimesnelerin kaza-i mezbur toprağında bil-fiil zabt ve tasarruflarında hane-i avarıza bağlı tekalif alınmak icab eder kadimi reaya emlak ve yerleri olmağla üzerlerine edası lazım gelen avarız ve imdad-ı seferiye vesair emir şerifimle vaki tekalifden a'la evsat ve edna itibariyle tahmillerine göre hisselerine isabet eden tekalifi talep eylediklerinde (...) bizler sizinle ma'an tekalif vermezüz deyu hilaf-ı kanun ta'allül ve muhalefet (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 255.

<sup>639</sup> Vezir-i azam-ı esbak müteveffa İbrahim paşa evkafı karyelerinden Haleb kazası müzafatından Cebel-i Sem'an nahiyesinde vaki Babad nam karye ahalişeri gelip bunlar üzerlerine edası lazım gelen emr-i şerifimle vaki tekalif ve imdad-ı seferiyeden tahmillerine göre hisselerine düşeni edaya razılar ilen ashab-ı ağrazdan ve ayandan ve ahalden bazıları kendi tekaliflerini tahfif için bunlara tahmillerinden ziyade tekalif tahmil ve kendi hisselerine düşeni bunlardan çıkarıp ziyade gadr ve ahvalleri digergun olduğun bildirib tahmillerinden ziyade tekalif tahmili ile rencide ettirilmemek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 83.

<sup>640</sup> Sadat-ı kiramdan Seyyid Yahya ve karındaşı Seyyid Ahmed ve oğlu Seyyid Abdulvehhab ve Seyyid (boş) ve Seyyid (boş) zide şerefehu gelib bunlar sahih-i neseb sadat-ı kiramdan olub Sermin kazası toprağında bilfiil zabt ve tasarruflarında haneye bağlı avarız ve imdad-ı hazeriye ve seferiye vesair emri şerifimle vaki tekalif alınmak icab eder kadimi reaya emlak ve yerleri olmayub ve bu ana değin vergeldikleri dahi olmayub tekalif talebiyle bir vechile teaddi ve rencide olunmak etmez iken kasaba-i mezbur ahalişinden olub a'yanlık iddiasında olan ashab-ı ağrazdan bazı kimesneler zuhur ve birbirleriyle yekdil ve hevalarına tabi ehl-i örfe istinaden mücerred taciz ve celb-i malı ve kendilerinin ve zir-i himayelerinde olanların tekaliflerini tahfif için üzerimizde vaki olan avarız ve imdad-ı hazeriye ve seferiye vesair tekalifi siz dahi bizimle verin deyu hilaf-ı kanun bunlara teaddi ve reincideden hali olmadıkların bildirib men' ve def' olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 45.

İmdad-ı hazeriye ve seferiye vergilerinin toplanmasında kişi bazlı adaletsizlikler olduğu ve bunların şikâyet defterlerine yansıdığını belirtmiştik. Geniş çaplı ve bir kazayı hatta sancağı ilgilendiren hukuksuzluklar da vuku bulmuştur. Antakya, Halep'e bağlı olması hasebiyle Halep valileri tarafından kendilerine fazladan imdad-ı hazeriye ve seferiye tevzi edildiğinden şikâyetçi olmuşlardır. Bu minvaldeki şikâyet birkaç belgeye yansımakla bu hukuksuzluğun belli aralıklarla tekrarlandığı anlaşılmaktadır<sup>641</sup>.

Hukuksuz verginin asıl kaynağını teşkil eden ve halk arasında tekalif-i şakka olarak anılan vergiler birçok kaleme toplanmıştır. Tekalif-i şakka başlığı altında oldukça zengin bir literatür meydana gelmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Toprak bastı<sup>642</sup>, paşa arpası<sup>643</sup>, selamiye, katır bahası, öküz bahası, büyük ve küçük kışlak, bayramlık, zahire bahası, ta'ayin<sup>644</sup>, şa'ir bahası, iplik bahası<sup>645</sup>, mezadiye, çayır mühimmatı, def-i muradiye<sup>646</sup>, arab akçesi<sup>647</sup>. Tekalif-i şakka olarak anılan bazı vergilerin belli zaman dilimlerinde yürürlükte olan tekalif-i örfiyeden olduğu

<sup>641</sup> Antakya kazası ahalisi südde-i sadetime adam ve arz-ı hal gönderib Antakya an asl müstakil kaza ve hane ve avarız başka olub ba fermen-ı ali kazalarına yazılı olan tekalifi tahmillere göre edada kusurları yoğiken kazaları Haleb eyaleti olmak takribiyle hazeriyesi ve seferiyesi eyalet-i merkume ayarı tarafından tevzi' ve birkaç seneden beri kendi hazeriye ve seferiyelerini tahfif için bunların üzerlerine senevi 30 kise akçe zam ve tahmil eylediklerinden ekseri asitane tarafına vesair mahallere firar ve perakende ve bakiye kalanları dahi edaya takat getiremeyub bilküllüye harab ve perişan olmalarına (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 115.

<sup>642</sup> (...)Toprak bastı namıyla hazine-i mezbureden 40 fındık ve 5 İstanbul altunlarıyla 30 guruşluk parasını ahz (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6 s. 26; (...)hasil yazılmayan mahallerde dahi hilaf-ı kanun ve defter bac ve toprak bastı namıyla akçe talebiyle teaddiden hali olmadıkların bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 337.

<sup>643</sup> (...) Haleb valileri ve mütesellimleri tarafından kana'at olunmayub paşa arpası namıyla eyalet-i merkume dahilinde olan kara ve neva hiye umum akçe saliyane (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 42.

<sup>644</sup> (...) Haleb valisi tarafından adamları nahiye ve sancakları hilaf-ı şer'-i şerif ve bila emri münif selamiye ve katır ve öküz ve büyük ve küçük kışlaklar ve bayramlık ve zahire ve ta'ayin ve paşa arpası namıyla tekalif-i şakka talep ve cebren ve kahren alıb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 130.

<sup>645</sup> Haleb valileri ve mütesellimleri ve subaşaları ve sair ehli örf tarafından bila emri münif ve kanun kurban baha ve şa'ir baha ve iplik baha ve zahire baha ve selamiye vesair tekalif-i şakka talebiyle teaddi ve rencide edilmemeleri (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 135.

<sup>646</sup> (...)Haleb valileri tarafından adamlar gelib hilaf-ı şer'-i şerif ve bila emri münif selamiye ve mezadiye ve beher mah katır kışlası ve senede bir ağalar kışlası ve paşa arpası ve (...) ve bazar ve (...) akçesi ve koyun tarhi ve bayramlık akçesi ve öküz kışlası ve çayır mühimmatı ve küçük kışla ve büyük kışla ve zahire ve def'-i muradiye ve tarh-ı buğday ve tarh-ı arpa ve bunun emsali (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 175.

<sup>647</sup> (...)Ehl-i örf tafesi tarafından hilaf-ı şer'-i şerif ve bila emri münif arab akçesi vesair vucuh-ı mezalim ile (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 270.

anlaşılmaktadır. Yukarıda saydıklarımızdan ayrı olarak ferman bahası<sup>648</sup>, konak ve zikudret akçesi<sup>649</sup>, kalemiye, işpence, resm-i şire, şukufe akçesi<sup>650</sup>, bohça bahası<sup>651</sup>, alamiye, feraşiye, beg avaidi<sup>652</sup> resm-i şira<sup>653</sup>, adları altında, zaman zaman yürürlükte olan, ama sonradan kaldırılan vergiler ehl-i örfün eski bir alışkanlık olarak toplamaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Hukuksuz bir şekilde toplanan vergiler üzerine yapılan şikâyetlerde reayanın aleyhine işleyen durumlar ortaya çıkabiliyordu. Toplu olarak şikâyet edilen Uzeyr Beyinin bu şikâyetten haberdar olması sonucu daha önce zorla topladığı vergiyi daha da arttırarak eskiden beter bir duruma gelmesi ve bununla da yetinmeyerek iki kişiyi katl etmesi buna örnek olarak verilebilir<sup>654</sup>.

Vergi hukuksuzluklardan biri de raiyet rüsumu ile olanlardır. Osmanlı'da geçimini devletin asıl sahip kabul edildiği topraktan sağlayan reayadan alınan aynı veya nakdi vergilere raiyyet rüsumu denmektedir. Belgelerde herhangi bir ekilip biçilen toprağa bağlı olmadığı halde raiyyet rüsumu talebiyle kendilerinden zorla vergi alındığına dair şikâyetler bulunmaktadır<sup>655</sup>. Bu verginin alınmaması gereken

<sup>648</sup> (...) Haleb valileri ve mütesellimleri ve subaşları vesair ehl-i örf taifesi tarafından ferman baha, ve şe'ir baha ve ilmek baha zahire baha ve selamiye vesair tekalif-i şakka mütalebesiyle(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5 s. 140.

<sup>649</sup> (...)Mürur ve ubur eden vüzera ve mir-i miran-ı kiram vesair ehl-i örf taifesi tarafından konak ve zikudret akçesi ve yem ve yiyecek mütalebesi (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5 s. 102.

<sup>650</sup> (...)Hilaf-ı şer' ve kanun ve muğayir-i defter kalemiye ve işpence ve tavuk ve saman ve resm-i sire ve şukufe akçesi namıyla bir akçe ve bir habbelerin almayub tekalif-i şakka mütalebesiyle teaddi ve rencide edilmemeleri babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4 s. 116.

<sup>651</sup> (...)Çerkez Hasan Paşa'nın kethüdası Ebubekir nam kimesne bohça bahası namıyla mesfurlardan 750 guruş mütalebe (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 314.

<sup>652</sup> (...)alamiye feraşiye ve beg avaidi namıyla meblağ-ı kesire talebiyle (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 94.

<sup>653</sup> (...)Hilaf-ı şer'-i şerif ve kanun ve muğayir-i defter kalemiye ve işpence ve sarık ve saman ve resm-i şira ve sükun akçesi namıyla bir akçe ve bir habbe verecekleri olmayub mukaddema Bekir Paşa zamanında hilaf-ı inha bir tarikla alınan tekaliflerin men' ve def' edilmesi babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 273.

<sup>654</sup> (...)Uzeyr begi olan Osman nam kimesne senede birkaç defa ikişer üçer bin guruş saliyane tahsil ile mir-i merkumun zülm ve teaddisi mukaddema arz-ı mahzar oldukça (...)defter-i hakanide kendüye hasıl yazılan rüsumatı kanun ve defter mucibi olmak şartıyla kendüye hasıl yazılan mevadin zabtı için yedine emri şerifim verilip mahalline vardıkta siz neden şikâyet eylediniz deyu ahz-ı sâr ve intikam tarihiyle iki nefer reayayı ahz ve katl ve kablel ramazan iki bin guruş fukaraya saliyane ve otuz atlı tayin ve cebren fukaradan tahsil eylediği ihfa etmeyub ramazanı şeriften sonra tekrar üç bin guruş dahi fukaraya saliyane ve levendat tayin ve tahsil eylediği (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 155.

<sup>655</sup> (...)Elhac Muhammed bin Avni nam kimesne gelib bu kırk seneden müteceviz İdlib kazasında sakin ve Sermin kazasında zabt ve tasarrufunda tekalif olunmak icab eder hane-i avarıza bağlı kadimi reaya emlak ve yerleri olmayub ve malikane ashabından kimesnenin defterde mukayyed raiyyet ve raiyyet oğullarından degil iken sermin kazasında malikaneye mutasarrıf halil ağa demekle meşhur kimesne zuhur ve senin baban mukaddema sermin kazasında sakin olmuş imiş deyu gah sermin

sınıflardan biri olan imamlardan<sup>656</sup> ve ilim talebelerinden<sup>657</sup> alınmaya çalışıldığı ve cevaben gelen hükümle imamların bundan muaf oldukları vurgulanmıştır. Bu vergiden muaf olanlardan biri de, çerakise evladından oldukları için raiyet rüsumundan muaf tutulmaları gerektiği şeklinde gelen hükümdür<sup>658</sup>.

Vergi ile ilgili usulsüzlüklerden biri de yetki alanına girmeyen bölgelerden vergi toplanması şeklinde gerçekleşmekteydi. Havas-ı hümayuna bağlı olup vergilerini vermekte kusurları olmayan reayadan Halep valileri resm-i kışlak talebinde buldukları ve üstelik bunu eşkıyayı kullanarak yapmaları şikâyet mevzusu olmuştur<sup>659</sup>. Talep ettikleri hukuksuz vergiyi alamadıklarında kendilerinin de eşkıya gibi davranmaktan geri kalmadıkları yapılan şikâyetlerden

---

kazasına iskân ve gah rüsum-u raiyet talebiyle teaddi ve ahali dahi emri şerif ile vaki tekaliften sen dahi bizimle maan hisse ver deyu hilaf-ı kanun taciz (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 173.**

<sup>656</sup> Halep sakinlerinden eimmeden Osman ve Ebubekir südde-i saadetime arz-ı hal edip bunlar Medine-i Haleb'de vaki (boş) ve mescid-i şeriflerinin berat-ı şerifimle imamları olub eda-yı hizmet edip resm-i raiyyet ve bila emri şerif tekalif-i şakka talebiyle teaddi olunmak icab etmez iken zabitleri hilaf-ı kanun resm-i raiyyet ve ehl-i örf taifesi tarafından dahi bila emr-i şerif tekalif-i şakka mütalebesiyle teaddiden hali olmadıkların bildirib men' ve def olunmak babında emri şerifim rica eyledikleri eclden imdi eimme ve huteba mukteda-yı nas oldukları itibriyle rüsum-u raiyet ve bila emr-i şerif tekalif-i şakkanın cümlesinden muafıtan kanun üzere amel olunmak emrim olmuştur. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 237.**

<sup>657</sup> Halep sakinlerinden talebe-i ulumdan Molla Muhammed demekle maruf kimesne gelib bu talebe-i ulumdan ve askeri taifesinden olub (...) kimesnenin defterde mukayyed raiyet ve raiyyet oğullarından olmayub rüsum-u raiyet talebiyle bir türlü teaddi ve rencide olunmak icab etmez iken türkmen cammatı kethüdası (boş) nam kimsne zuhur ve senin anan ve baban bizim cemaatimizdendi sendee cemaatimizdensin deyu hilaf-ı şer'-i şerif rüsum-u raiyet talebiyle teaddi ve rencideden hali olmadığını bildirib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 14.**

<sup>658</sup> Çerakise evladından Yusuf ve (boş) ve (boş) nam kimesneler gelip bunlar eb an ced çerakise evladından olub kimesnenin defterde mukayyed raiyet ve raiyye oğullarından olmayub rüsum-u raiyet talebi ile bir türlü rencide ve remide olunmaları icab ve iktiza etmez iken mukataa zabiti bunları hilaf-ı kanun rüsum-u raiyyet talebiyle rencide ve remideden hali olmamamalarıyla bundan akdem hilaf-ı kanun ve defter teaddileri men'içün emri şerifim sadır olmuşiken mezburlar memnu' olub hilaf-ı kanun ve muğayir-i emr-i hümayun yine olvehile teaddi ve rencideden hali olmadıkların bildirib hilaf-ı kanun ol-vehile rüsum-u raiyet talebiyle teaddi ve rencide ettirilmeyub zahir olan teaddileri men ve def olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 271.**

<sup>659</sup> Beylan kazası müzafatından Arsuz kasabası ahali gelib nahiye-i mezbureden resm-i kışlak defter-i cedid-i hakanide havas-ı hümayunuma hasıl kayd olmağla nahiye-i mezburede ahali nahiye-i mezburede vaki kadimi kışlak yerlerine zamanında davarlarıyla varub otundan ve suyundan intifa ve kanun üzerine tahmillerine göre kışlak resimlerini ber muceb-i defter-i hakani has tarafına eda edip ve nahiye-i mezbureden defter-i cedid-i hakanide resm-i kışlak namıyla haleb valilerine bir nesne hasıl kayd olmuş degil iken hilaf-ı defter-i hakani Haleb valileri tarafından senede yüz ellişer gurus resm-i kışlak namıyla akçe mütalebe ahz-i için taraflarından gah ekrağ eşkıyası ve gah han ağalarına sipariş ve onlar dahi vafir süvari ile gelip fukaranın ehl ve iyalleriyle sakin oldukları evlerine konub meccanen yem ve yemek vesair me'kulat ve meşrubatların ahz ve kışlak akçe deyu verdikleri mikdarı cebren akçelerini gasb ve zülm ve teaddilerinin nihayeti olmayub perakende ve perişan olmalarına ba'is oldukların bildirib Haleb valileri ve gerek han ağaları ve ekrağ taifesi taraflarından hilaf-ı defter-i hakani resm-i kışlak namıyla akçe mütalebesiyle nahiye-i mezbur ahali bir türlü tazyik ve rencide olunmayub olvehile olan zülm ve teaddileri fukara üzerinden men ve def olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 92.**



anlaşılmaktadır<sup>660</sup>. Bu tür zulümlere karşı devlet, merkezden hüküm göndermekten öte ciddi yaptırımlar uygulanmadan geçiştirilmiştir.

Kişisel husumetlerin vergi toplama bahanesine dönüşmesi sık görülen durumlardan olmamakla birlikte önemine binaen burada üzerinde durmakta konunun anlaşılması açısından fayda vardır. Babası sağlığında vergi toplayan memurları evinde misafir eden Osman isimli kişi babasının vefatından sonra maddi gücü olmadığı için bunu yapamayacağını ifade ettiğinde “*biz senden resm-i raiyyet aluruz*” diyerek baskıya maruz kalmıştır. Reayası olmadığı bölgenin zabiti tarafından vergi ile yükümlü tutulmuştur<sup>661</sup>.

Kadı ve naiblerin gördükleri davalardan mutata olan resimler dışında para talep ettikleri ve bunun şikâyet konusu olduğu belgelerden anlaşılmaktadır<sup>662</sup>. Adına def’-i mahsul dedikleri ve kanunda yeri olmayan bir vergi uydurdukları görülmektedir<sup>663</sup>. Görevi olan bir hususta yaptığı işi hak etmediği bir paraya tahvil etme gayreti oldukça sık görülen bir durumdur. Naiblerin mahkeme harçlarını izin almadan kendi başlarına artırmaları ve yetkisini kullanarak bunu vatandaştan tahsil

<sup>660</sup> Haleb eyaleti kaza-i mezbur muzafatından Bab kasabası sakinlerinden olub Hazreti Ömer El-faruk radiyallahu anha hazretlerinin evladı evladından Şeyh Aslan zide selahehu gelib muma ileyh oğlu Şeyh Ahmed’i naib etmek murad eyledikte senki mütesellim-i muma ileyhşin karındaşın ile Ahmed nam kimesne muma ileyhi bin yüz elli (boş) senesinde derzencir ve kaftan bahası taleb edip vermedin deyu dokuz harmanlık mahsulatını ve bir re’s atını hilaf-ı şer’ ve fuzuli cebren ahz ve ziyade gadr ve taaddi eyledigin bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 106.

<sup>661</sup> Antakya kazası sakinlerinden barin nam karye sakinlerinden osman nam kimesne gelib babası çoban ismail nam kimesne evald-ı arabdan ve meskat-ı re’s muarreb olub ve zikr olunan barin karyesine gelib tevettün edip ve Ayıntab kazasına tabi karkin nam karyenin defterde mukayyed raiyyet raiyyet oğullarından olub lakin karkin karyesi mutasarrıfları tarafından karye-i mezburenin perakende reayasından resm-i raiyet ahz ve kabz için Antakya kazası katibleri misafir tarikiyle bazen babasının menziline sakin olub ve babası mezkur fevt olmağla olvechile resm-i raiyet ahz ve kabzına gelenler yine misafir olmak murad ve bunun misafir konurmağa iktidarı olmadığından mezburları def eyledikten mezburlar dahi mücerred gazez-i nefsaniyelerini icra kasdıyla senin baban karkin karyesi reayasından idi biz senden resm-i raiyet aluruz deyu hilaf-ı kanun ve muğayir-i defter daima teaddi ve tacizden hali olmadıkların bildirib men ve def olunmak babında hükm-ü hümayunum rica ve ve kanuna sual olundukta merkum osman karkin karyesinin defterde mukayyed raiyet ve raiyet oğullarından degil ise karye-i mezbur mutasarrıfı ve mülteziminin rasm-i raiyet talebi hilaf-ı kanun olduğu Divân-ı Hümayûnum kaleminde derkenar olmağın kanun üzere amel olunmak için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 131.

<sup>662</sup> (...)Mürâfi-i şer’-i şerîf olduklarından mesfûrdan müddeaların şer’an isbât idmeyüb men’ olduklarından sen ki Mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsiz sizi bin belibe-i muarazadan men’ eyledim iddiâ olunan akçenin resmini viriniz deyü hilâf -i şer’ ve kanûn (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4 s. 27.

<sup>663</sup> (...)Birbirlerinden iddiâ-yı hukûk tasaddî eylediklerinde sen ki mevlâna-yı mûma-ileyhsin huzûrunda murâfaa-i şer’ olduklarında müddeâlarına vech-i şer’î üzere isbâta kâdir olmadıklarında mezkûr ile mesfûrlar bilâ- yedine muârazadan men’ olunduklarında tarafından def’-i mahsûl nâmıyla akçe talebiyle (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4 s. 21.

etmeleri kanunnâmelerde yasaklanmış bir durumdur. Bu yasağa riayet etmedikleri görülmektedir<sup>664</sup>.

Valilerin keyfi olarak topladıkları vergilerden sıradan vatandaşın yanı sıra tımar ve zeamet ehlinden olanlar da paylarına düşeni almışlardır. Sipahi ve zaimin topladığı mahsulattan keyfi olarak elli mekkuk aldıkları ve bu husus şikâyet mevzusu olmasına rağmen haksız alınan vergiyi kaldırmak yerine kişi başı otuz beş mekkuk<sup>665</sup> zam yaparak almaya devam ettikleri görülmektedir<sup>666</sup>. Üst üste yazılan emre rağmen yıllar sonra aynı hususla ilgili şikâyetlerin devam ettiğini görmekteyiz. Bu da merkezin valiler üzerinde yaptırım gücünü kaybettiğinin en büyük göstergelerinden biridir<sup>667</sup>. Aradan geçen zaman diliminde değişen tek şey kullanılan ağırlık ölçüsü olmuştur.

Tanzimatın ilanından sonra bile ehl-i örfün eski alışkanlıklarını devam ettirdikleri çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. Seyyid ve Şeriflerin vergi ayrıcalıklarından faydalanıp faydalanmayacağı ile ilgili yaşanan anlaşmazlıklar üzerine yazılan hükümde ahalinin vergi muafiyetinden rahatsız oldukları ve eskiden olduğu gibi vergiden hisse vermelerinin istendiği görülmektedir. Eski alışkanlıkların

<sup>664</sup> (...)kaza-i mezbur naibi olan (boş) nam naib mücerred tam-ı hamından naşi mahkemeye olan mal-ı makbuziye on guruştan bir guruş resm namıyla bana dahi akçe verin deyu hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kanun teaddi eylediginden (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 39.

<sup>665</sup> Bölgeden bölgeye ölçüsü değişen bir ağırlık ölçü birimidir. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Mekkük", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28:579-580.

<sup>666</sup> Kilis sancağında A'zaz nâhiyesinin zuamâ ve erbâb-ı tımarı üzerlerine edâsı lâzım gelen mal-ı bedeliyelerini kabzına me'mûra tamamen edâda ve hizmet-i lâzîmelerini dahi te'diyede bir vechile kusurları olmayıp ve üzerlerine dahi şer'an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken bir müddetten beri Haleb valileri ve Kilis voyvodaları taraflarından beher sene bi-vech ve bilâ ferman elli mekkuk şa'ir taleb ve cebren ahza ibtidar eyledikleri merkûmlar mukaddemâ bâ-arz-ı hal inhâ ve inâyet istid'â ve divan-ı hümâyûnumdan muktezâsı suâl olundukda livâ-yı mezbûrun zuamâ ve erbâb-ı tımarından beher sene bi-vech ve bilâ emr-i âli ol miktar mekkuk şa'ir taleb ve cebren tahsil kılındığı vâki' ise bi-gayr-ı hak vâki' olan ta'addîlerinin ma'rifet-i şer'le men'i ve def'i için emr-i şerîfim itâsı iktizâ eylediği tahrîr olunmağla vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında iki yüz on beş senesi evâhir-i Muharrem'inde emr-i şerîf sâdır olmuştu. El-hâletu hâzihi Haleb ve Kilis nâhiyesinin zuamâ ve erbâb-ı tımarının südde-i sa'adetime takdîm eyledikleri arz-ı hâllerinde ber-minvâl mukaddemâ emr-i şerîf sâdır olmuşken şimdi Kilis voyvodası hilâf-ı emr-i âli otuz beş mekkuk dahi zammıyla beher sene sensan beş mekkuk şa'ir cebren ve kahren tahsil ve gadr-ı küllî eylediği inhâ ve mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim te'kidi hâvî müceddiden emr-i şerîf sudûrunu istid'â ve divan-ı hümâyûnumda mahfûz kuyûd-ı ahkâma mürâca'at olundukda vech-i meşrûh üzere tarih-i mezkûrda emr-i şerîfim verildiği mastûr ve mukayyed olmağın mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfim mücibince 'amel olunmak bâbında. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6 s. 92.

<sup>667</sup> Kilis sancağında Azaz nâhiyesinin zu'âma ve erbâb-ı tımarı üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı bedeliyelerini kabzına me'mûra tamamen edâda ve hizmet-i lâzîmelerini te'diyede bir-vechile kusurları olmayub üzerlerine dahi şer'an bir nesne sâbit ve zâhir olmuş değil iken Haleb vâlileri ve Kilis voyvodaları olanlar beher sene bi-vech ve bilâ fermân elli galon(?) şa'ir taleb ve cebren ahza ibtidâr eylediklerini (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8 s. 53.

kısmen devam ettiği ve Tanzimat nizamının uygulamada yeterince benimsenemediği, kanun değiştirmekle zihniyetin de değişmeyeceği, alt yapısını hazırlamadan çıkarılacak kanunların tek başına bir şey ifade etmediği söylenebilir<sup>668</sup>.

#### 4.8. İSTİBDAL İLE İLGİLİ DAVALAR

Arapça “bedel” kelimesinin istif’al babından türemiş halidir. Sözlükte “değiştirme, bir şey verip yerine diğer bir şey isteme” olarak tarif edilir<sup>669</sup>. Kısaca istibdal vakfa ait bir malın, takas, satış veya alım suretiyle değiştirilmesi, onun yerine mülk olan başka bir malın vakıflaştırılması ve önceki vakıf malın da vakıf özelliğinin çözülmesi anlamına gelmektedir<sup>670</sup>. İstibdal edilen vakıf malı mülk haline gelirken, mülk olan mal ise vakıf malı özelliği kazanır. Bu işlem ile istifade koşulları ortadan kalkmış, vakıf malları yenilenerek vakfın işlerliği süreklilik kazanarak devam ettirilmiştir.

<sup>668</sup> es-Seyyid eş-Şeyh Ömer ve es-Seyyid Mehm ve es-Seyyid eş-Şeyh Mehm Salah Cevheri zîde salahumu sahîhü'n-neseb sâdât-ı kirâmdan olub isbât-ı neseb eylediklerine İstanbul nakîbü'l-eşrâfi tarafından yedlerine ma'mûl bih hüccet ve temessükleri olduğu ve idlib kazası toprağında bi'lf-il zabt ve tasarruflarında hane-i avarızıye bağlı tekâlif alınmak icâb eder kadîmi emlâk ve yerleri olmadığına binaen rûsûm-ı râiyet ve bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şakka ve hisse-i tekâlif matalibesiyile ta'addî olunmak icâb etmez iken kasaba-i mezbûre zâbiti tarafından resm-i raiyet ve ehl-i örf tâifesi taraflarından bila emr-i şerîf tekâlif-i şakka ve ahalisi taraflarından hisse-i tekâlif matâlibesiyile ta'addî olduğu beyanıyla kânûn üzere amel olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrunu mûmâ ileyhim bu defa bâ-arz-ı hal istid'â etmiş ve sahîhü'n-neseb sâdât-ı kirâmdan olub isbât-ı neseb eylediklerine yedlerine darsaadetiim nakîbü'l-eşrâfi tarafından memhûr ve ma'mûl bih sened olanlardan ve bir kasaba ve karye toprağında bi'lf-il zabt ve tasarrufunda hane-i avarızıye bağlı tekâlif alınmak icâb eder kadîmi emlâk ve yerleri olmayanlardan resm-i raiyet ve bila emr-i şerîfim tekâlif-i şakka ve hisse-i tekâlif matalibe olunmamak kânûn-ı sabık iktizâsından olduğuna ve memâlik-i mahrûsamda taraf tar icafrâ olunmakta olan Tanzimat-ı hariye usul mehasin-şumulü üzere kazâ ve kasabât ve kurâda kâin ahalinin emlak ve arazisi muhasılın ma'rifetiyle bi't-tahrir havas ve evkâf muaf ve gayr-i muaf siyyan tutularak ahalinin vergileri ber-vech-i tadil tesviye kılınmak icâbından olup ancak ahaliden mücib-i temettu' olur bir günâ emlâk ve arazisi olmayanların tekâlif mütâlibesiyile rencide olunmamaları hususu meclis-i vala-yı ahkâm-ı adliyemde ittifak irâdiyla karargir olarak ol bâbda merhamet-efzâ-yı sunûh u sudûr olan emr-i hümayunum merhamet-makrûn-ı padişahanem mantûk-ı münifi üzere te'kîd-i kavânin kılınmış olmağla vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermanım olmağın imdi siz ki vezir ve defterdâr-ı müşâr ve sair mûmâ ileyhimsiz inhâ olduğuna üzere merkûmân sahîhü'n-neseb sâdât-ı kirâmdan olub isbât-ı neseb eylediklerine yedlerinde Der-saadet'im nakîbü'l-eşrâfi cânibinden ma'mûl bih senedleri olduğu kazâ-yı mezbûre toprağında bi'l-fiil zabt ve tasarruflarında hane-i avarızıye bağlı tekâlif alınmak icâb eder emlâk ve arazileri olmadığı halde kazâ-yı mezbûre zâbiti tarafından resm-i raiyet ve bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şakka ve ahalisi tarafından dahi hisse-i tekâlif mütâlibesiyile ta'addî ve rencide misüllü vaz' ve halet vukû'a gelmeyerek taraf-ı eşref-i padişahanem için isticab-ı davet-i hayriyelerine dikkat ve eger böyle olmayubda kazâ-yı mezbûre toprağında mücib-i temettu' olacak bir günâ emlâk ve arazileri olduğu takdirde kazâ-yı mezbûre ahalisinin vergilerinden hisse-i musibeleri her ne ise Tanzimat-ı Hayriye usulüne bi't-tevfik ma'rifetiniz ile arzınızca tadil ve tesviyesiyile tahsiline mübâderet olunmak bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.7 s. 50.**

<sup>669</sup> Ş. Sami, *Kamus-u Türki*, 96.

<sup>670</sup> Murat Beyaztaş, *İslam Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdali*, (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2016), 43.

İslam hukukçuları istibdal konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Hanefi fihında kabul gören görüşe göre istibdal uygun görülmüştür. İstibdali İslam hukukuna uygun bulmayanların en büyük çekinceleri bu meselenin istismar konusu olmasından kaynaklamıştır. Osmanlı uygulamasında Ebu Suud Efendi'nin fetvası Tanzimatın son dönemine kadar belirleyici olmuştur. Ebu Suud Efendi istibdal konusunda karar verme yetkisini hakimden alarak emr-i sultaniye bağlayarak tartışmaların önüne geçmiştir<sup>671</sup>.

İstibdal ile ilgili tartışmalar konumuzun dışında olduğundan burada sürecin nasıl gerçekleştiği üzerinde durarak bu bahsi kapatacağız. İstibdalın defterlerde yer almasının sebebi Padişah hükmü sayıldığı içindir. Tanzimat sonrası süreçte bile vakıfların istibdali ile ilgili hususlar Ahkâm Defterlerine kaydedilmeye devam etmiştir<sup>672</sup>. Özellikle son döneme ait yedinci, sekizinci ve dokuzuncu defterlerde bulunan hükümlerin ekseriyeti istibdal hakkındadır. Dokuzuncu defterde toplamda 102 hükümden 41 tanesi bu konuyla alakalıdır.

İstibdali talep eden vakıf yetkilisi vakfın hangi malını hangi mülk ile istibdal edecek ise sınırlarını vasfını ve istibdal gerekçesini meclis-i şer'e bildirmiştir<sup>673</sup>. Burada dikkat edilecek husus mülk olan yerin, vakfın değiştirilecek akarından değerce daha yüksek veya en azından eşit olmasıdır. Bunun için yazılan emirlerde şehrin mimarı ve “mazbutu'l-esami müslimin” yani ismi herhangi bir şaibeli işe karışmamış güvenilir insanlardan müteşekkil bir grup tarafından değer taktiri ve inceleme yaptırılır<sup>674</sup>.

<sup>671</sup> Ahmet Akgündüz, “İstibdal”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2001), 33:320.

<sup>672</sup> BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.9 s. 2,3,10,11,13. Vd.

<sup>673</sup> Medine-i Halebü'ş-Şehbâ mahallâtından Beyadiye Mahallesinde ve dolab zokakında kain bir taraftan Mısmışanoğullarının vakıf menzilleri ve iki taraftan Gözoğlu es-Seyyid Mahmud bin Mehmed'in mülk menzili ve taraf-ı râbi'i tarîk-i hass ile mahdud ve mümtaz bir bâb menzil sokak-ı mezkurda kain Dolap mescidi demekle ma'rûf mescid-i şerifin evkafında câri olmağla vakf-ı mezbûrun bâ-hüccet-i şer'iyye mütevellisi olan es-seyyid Haşim ibn es-seyyid Ahmed meclis-i şer'-i enverde Kôrânizâde es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yasin mahzarında mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed'in mahalle-i mezbûrede makrik (?) sokağında kain etraf-ı erbaası nacarcı Alioğlu Mehmed ve Kalecioğlu es-Seyyid Ahm ve Mehmed ibn Cüneyd menzilleri ve tarîk-i hass ile mahdud bir bâb mülk menzili ile mahalle-i mezkurenin çarşısında vâki' etraf-ı erbaası es-Seyyid Abdülkadir ibn Abdülkadir ve es-Seyyid Ahmd bin es-Seyyid Emin dükkanları ve sebil ve tarîk-i 'amm ile mahdud bir bâb mülk dükkanı cevdeten ve rağbeten ve kıymeten sâlifü'z-zikr vakıf menzilden ekser ve ergab ise vakıf menzil-i mezbûr mülk menzil ve dükkan ile istibdal olunmak murâdıdır (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.9 s. 10.**

<sup>674</sup> Taraf-ı şer'-i enverden Katib es-Seyyid Mehmed Sadık zîde 'ilmuhu evkâf-ı muaccelât nazırı tarafından memuru Mehmed ve mimârân-ı belde ve sair mazbûtü'l-esâmi müslimîn ile evvelâ vakıf

Heyet tarafından yapılan inceleme sonucunda görevlendirilen katip marifetiyle hangi malın ne değerinde olduğu ve vasıfları mahallinde rapor haline getirilir. Heyetin süreci takip ettiği mahkeme huzurunda yazılanları teyit ettikleri anlaşılmaktadır. İstibdal sürecinin, merkezde içinde evkaf nazırı ve fetvahanenin de olduğu bir ayağı daha olduğu ve onların uygun görüşleri sonrasında olduğu, yazılan hükümlerden çıkarılmaktadır. Bütün bu silsile olumlu sonuçlanır ise her iki tarafa da hüccet verilerek karara bağlanırdı<sup>675</sup>.

İstibdal ile ilgili suiistimler defterlere yansımamıştır. Burada sadece istibdali uygun görülen vakıf malları ile ilgili hükümler bulunmaktadır. İstibdal sadece Müslümanların vakıflarına has değildir. Gayrimüslim vakıflar da bu yolu aynı süreci takip ederek kullanmışlardır. Müslümanların sahip olduğu vakıflar Gayr-ı Müslim vatandaşların mülklerine talip olmuş ve aynı durum tersinden de işlemiştir.

#### 4.9. İDARİ İŞLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Mahkemelerin verdiği kararlarla ilgisi olmayan, doğrudan idareyi ilgilendiren ve merkezin direktifleri ışığında şekillenen hükümler de defterlerde yer almıştır. Bunlar önemli devlet büyüklerinin yol güvenliğinin sağlanması ile ilgili emirler, İstanbul'a sevk edilen suçluların güvenliği ile alakalı konular, yeniçeri maaşlarının ödenmesi ile emirler, atamalar ve görevden almalarla ilgili hükümlerdir. Sadece

---

olan menzile varıp keşf ve mu'ayene olundukda kıymeti altı bin guruş ve senevi ba'de'l-masarif galle hasılası iki yüz guruş tebeyün ettirdikten sonra sâniyen mûmâ ileyh es-Seyyid Mehmed mülk olan sâlifü'z-zikr menzil ve dükkan keşf ve mu'ayene olundukda mahalleri vakıf menzilin mahallinden ekser ve erğab ve binaları ahkem ve menzil-i mezbûrun kıymeti bin kuruş ve senevi ba'de'l-masarif galle hasılası iki yüz elli guruş ve dükkan-ı merkumun kıymeti bin beş yüz guruş ve senevi ba'de'l-masarif galle hasılası yetmiş guruş olup ol vechile mülk olan menzil ve dükkanın kıymetleri vakıf olan menzilin kıymetinden bin beş yüz guruş ve senevi galle hasılası vakıf menzilin hâsılâtından yüz yirmi guruş ziyade olmağla mülk olan menzil ve dükkan vakıf menzilden kıymeten ve rağbeten ve mahallen ve ücreten ezîd ve evfer ve istibdâli canib-i vakfa evlâ ve enfa' olduğu kâtib-i mûmâ ileyh mahallinde ketb ve tahrir (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.9 s. 10.**

<sup>675</sup> Kâtib-i mûmâ ileyh mahallinde ketb ve tahrir ve ma'a mürsel memurîn ve sâir erbâb-ı vukûf ile meclis-i şer'e gelip haber verdikleri beyanıyla istibdâl-i mezkûr için izn-i hümâyûnumu hâvî emr-i şerîfim sudûru bâ-ilâm ve mazbata inhâ olunmuş ve ilâm-ı mezkûr meâlî usulüne muvafık idüğü canib-i fetvahaneden işâret kılınmış ve ber-mücib-i ilâm emr-i şerîfim itâsı irâde-i aliyeme menût idüğü Mevlana-ı fihâmdan evkâf-ı hümâyûnum müfettişi efza-yı Mevlana es-Seyyid Mehmed Necib zîde fezâiluhu ilâm ve eazım-ı rical-i devlet-ı aliyemden hâlâ evkâf-ı hümâyûnum nazırı iftihâf-ı muhtar Ahmed Ziver dâme ulvuhu telhîs eylemiş olmağla sen ki Mevlana-yı mûmâ ileyhysin mülk menzil ve dükkan vakıf olan menzilden kıymeten ve rağbeten ve mahallen ve ücreten ezîd ve evfer ve istibdâli canib-i vakfa evlâ ve enfa' olub şürût-ı istibdâl mevcut olduğu şer'an tebeyün eylediği hâlde istibdâli tecviz eyleyen fukaha-yı zevi'l-inhâcın kavilleri üzere mülk menzil ve dükkan vakıf ve vakıf olan menzil mülk olmak ve vakf-ı evvelin şürûtu vakf-ı sabite icrâ olunmak üzere istibdal edip tarafeyne hüccet-i şer'iyye itâsına mübâderet eyleniz bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.9 s. 10.**

yargı ile ilgili hususlar değil Padişahın iradesiyle şekillenen bütün hususlar ahkâm defterlerine kaydedildiğinden bu konulara da doğal olarak yer verilmiştir.

Daha çok Halep kadılığına atanan kişiler için Üsküdar'dan Halep'e varıncaya kadarki yol güzergahında yer alan güvenlik güçlerinin gerekli emniyet tedbirlerini almaya yönelik emirler gönderilmiştir. Konakladığı yerlerin güvenli olması, yanına yeteri miktarda adam bulundurulması, herhangi bir ihtiyacı olursa giderilmesi ve sonraki beldeye salimen ulaşması için gerekli ihtimamın gösterilmesi istenmiştir. Özel bir şahsa yazılmayan ve yol üzerindeki bütün güvenlik unsurlarını kapsayan açık bir emir şeklinde ele alınmıştır<sup>676</sup>.

Yol emniyeti alınan kişiler sadece kadılar değildir. Devletin ihtimam gösterdiği suçlular<sup>677</sup>, önemli tarikat büyükleri<sup>678</sup> için de emirler yazılmıştır. Protokolde ya da manevi bir kimliği olmayan bazı şahıslar için az da olsa yol emniyeti sağlanması istenmiştir<sup>679</sup>. Yol emniyetinin sağlanması daha çok Halep kadılarına yönelik talep edilen bir uygulama olup, diğer şahıslarla ilgili çok az belge mevcuttur.

İdare ilgili işlerde başlığı altında değerlendirdiğimiz ve hakkında oldukça hüküm bulunan konulardan biri de yeniçeri maaşlarının ödenmesidir. Bu işte

---

<sup>676</sup> Üsküdar'dan Halep'e varıncaya vaki olan kadılar ve Kethüda yerleri ve yeniçeri serdarları ve zabitan ve ayan-ı vilayete hüküm ki! Efza-yı Kuddat-ı Müslimin hala Haleb kadısı mevlana Mustafa zide fezailuhu icra-yı ahkâm-ı şeriyeye için Halebü's-Şehba tarafına azm ve rahi olub emnen mahall-i mezburaya isal matlubum olmağla imdi mevlana-yı muma ileyh işbu emri şerifimle her kangımızın taht-ı kazasına dahil olur ise mahfuz mahallere kondurub gecelerde muhafaza ve gider oldukta mahuf mahallerde yanına kifayet mikdarı adamlar koşub emin ve salim bibirimize irsal ve mahsuben bi's-selam savb-ı maksuda isaline ihtimam ve dikkat ettirüb avk ve te'hirden ve müsamaha ve tekasürden bi-gayet-i ihtiraz ve mücanebet olunmak babında ferman-ı alışanım yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 205.**

<sup>677</sup> Üsküdar'dan Sivas yoluyla Halep'e varıncaya yol üzerinde vaki Kuddat ve Nevvab'a ve Voyvoda ve Mütessellimler ve Kethüda yerleri ve Yeniçeri Serdarları vesair zabitan ve ayan-ı vilayete hüküm ki! Hala Haleb valisi düstür-u mükerrerem müşir-i mufahham nizam-ı alem vezirim Muhammed Paşa'nın edamallhu iclalehunun tahriratına binaen Payaşlı iki nefer kimesnelerin Asitane-i Saadetinden Haleb'e ihzarları mukteza olub muhafazalarına ihtimam olunarak Haleb'e isalleri fermanım olmağın (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 135.**

<sup>678</sup> Antakyadan Üsküdar'a gelince vaki vüzeraya-yı izam ve mir-i miran-ı kiram ve kuddat ve nüvvab vesair zabitan hüküm ki! Meşayih-i nakşibendiyeden merhum Şeyh murad Efendi kuddise sirruhu el-azizin evlad-ı kiramından kıdvetü'l-suleha-i salikin mevlana Muhammed Efendi El-muradi zide selahehu asitane-i saadetime gelmek idadisiyle (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 93.**

<sup>679</sup> Halep mollasına ve üsküardan halabe varıb gelince yol üzerinde vaki kuddat vesair zabitan hüküm ki! İstanbulda sakin sarraf taifesinden Agop nam zimmi südde-i saadetime arz-ı hal edip baz-ı umur-u hususunu rü'yet için iş bu sene-i mübarekede Haleb'e azm eylemağla sarraf-ı mesfur Asitane-i Saadetim'den Medine-i Haleb'e varub gelinceye esna-i rahda vaki (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 288.**

görevlendirilen kişilerin paraları zimmetlerine geçirmeleri<sup>680</sup> veya ödemeleri geciktirmesi sonucu yeniçeriler sürekli mağdur edilmişlerdir<sup>681</sup>. Maaşların ödenmesinde aradaki aracılardan sürekli bir bahane ile ödemeye yanaşmadıkları görülmektedir. Zimmete para geçirme sadece yeniçeri maaşlarına münhasır bir durum olmayıp, diğer devlet alacakları için de söz konusudur. Suçu sabit olup istanbul'a gönderilecek eski devlet görevlilerinin zimmetindeki parayı tahsil etmek için bundan vazgeçildiği anlaşılmaktadır<sup>682</sup>.

Saray masrafı için ayrılan paraların tahsili ve merkeze iletilmesi konusuna çok dikkat edildiği, merkezin bu konuda mazeret kabul etmediği belgelere yansımıştır. Gecikme durumunda kullanılan tehdit dili dikkat çekicidir. Mutat olarak saraya gönderilen sabun, zeytin ağaçları soğuktan kuruduğu için gönderilmeyince her ne suretle olursa olsun tedarik edilip gönderilmesi istenmiştir<sup>683</sup>. Merkezden ödemelerle ilgili gönderilen belgelerin tehdit içeren dili madalyonun bir tarafını

<sup>680</sup> Kadimden Dergah-ı muallam yeniçerilerine postan baha tayin olunan akçeleri cem' ve beher üç ayda bir kere kul kethüdası iftiharül emacid vel ayan Muhammed zide mecdehu tarafından tevzi'i mikdar-ı kadimden olan kolluklardan nefsi-i Medine-i Haleb ve etraf ve eknafda vaki kollukların zabt ve rabtına tayin olunan Haleb Serdarı Haseki İbrahim nam kimesne muma ileyh kul kethüdası tarafından kolluğu mezkurları zabt ve tasarruf ve akçelerini cem' ve tahsil edip zimmetinde 6250 gurusu mecmu' olub muma ileyh tarafına götürüb ekl ve bel' sevdasında olduğunu kul kethüdası muma ileyh arz-ı haliyle inha ve tevzi'i mikdarı olan mal-ı merkumu mezbur ibrahimden tahsil ve tarafına teslim olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 176.

<sup>681</sup> Dergah-ı muallam yeniçerileri zabitleri için kanun-u kadim üzere postal baha tayin olunan akçelerden Halebü'ş-Şehbada vaki ketebe ve kolluk tabir olunur beher mah yediyüz ellişer gurusu postal baha akçesi ve kezalik serdarlık caizesi haleb yeniçeri zabiti ve serdarları tarafından kapu kethüdarları olanlarıyla vakt-i zamanında ocaktan kul kethüdası bulunanlara verilir iken birkaç seneden beri gerek postal baha ve gerek caizeleri verilmeyub zimmetlerinde kalmağla bil-defaat mektub tahrir olundukta ağmaz-ı ayn eylediklerinden postal bahaya ve ocak malına kesr tertib edip gadr olmağın bu vechile baki kalan ocak malı postal bahası Haleb zabiti vesair vaz'-iyed olanlardan tahsil ve tekmlen ocak tarafına irsal olunması için sizki vezir-i müşar ve mevlana ve yeniçeri zabiti muma ileyhimsiz size hitaben emri şerifim sudurunu iftihar-ı emacid vel ayan hala ocakda kul kethüdası olan ibrahim zide mecdehu arz-ı haliyle istid'a etmegin vech-i meşruh üzere amel olunmak babında ferman-ı alişan yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 233.

<sup>682</sup> Sabıka Antakya sedarı olan Mustafa Ağa nam kimesne bundan akdem ba-ferman-ı ali hukuk davası için asitane-i saadetime ihzar olunmak üzere olarak tarafından mübaşir tayin ve irsal olunub ancak mezburun uhdesinde bin yüz altmış üç senesine mahsuben Antakya ve Beylan ve Payas cizyeleri olmak hasebiyle emval-i miriyeden üzerinde emval-ı vafire olmağla ihzar olunduğu surette emval-i miriyenin ta'tiline bari olmağla mezburun ihzarı için verilen emr-i şerifin kuyud-u terkin ve ihzardan men olunmak için bilfiil dergah-ı muallam yeniçeri ağası tarafından mühürlü mektub verilmekle vech-i meşruh üzere amel olunmak için emri şerifim yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 260.

<sup>683</sup> (...)beher sene kileri amireme irsali mutad olan sabun yüz yetmiş üç senesine mahsuben vurud etmeyub eşcar-ı zeytin kurudu deyu zabiti mezbur itiraz etmekle kadimden beri mutad olduğu üzere muayyen olan sabun ala eyyi hal tedarik ve kileri amireme isal etmek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 311. (...)sadır olan emri şerifim mahsuben mübaşir marifetiyle irsal olunub lakin dokuz aydan mütecaviz zaman mürur olunmuş iken henüz haberi vürud etmemekle yüz yetmiş üç ve yüz yetmiş dört senelerine mahsuben enderun-u hümayunum için irsali mutad olan sabun ala eyyi hal tedarik ve bir an akdem isale (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 337

göstermektedir. Diğer taraftan birçok hükme rağmen bunu dikkate almayan görevliler bulunmaktadır<sup>684</sup>.

Defterlerde yer alan önemli idari işlerden biri de tayin edilen görevliler hakkında yazılan hükümlerdir. Valilerin tayinleri ile birlikte mütesellim de tayin edilmiştir<sup>685</sup>. Sadrazam ve Şeyhülislam nezaretindeki büyük vakıflara yapılan atamalar<sup>686</sup>, Nakibü'l-Eşraf atamaları ve büyük mukataaların iltizamları da hüküm ile merkezden bildirilen hususlardan biridir.

Önemli kişilerin vefatı halinde terekelerinin tahriri için bazı kadı ve naibler görevlendirilmiştir<sup>687</sup>. Herhangi bir varisi olmadan vefat eden yeniçerilerin terekeleri konusunda birçok hüküm yazılmıştır. Bu şekilde herhangi bir varisi bulunmadan vefat eden yeniçerilerin terekeleri beytülmale geçtiği için suiistimal oluşmasını engellemek adına terekenin merkeze gönderilmesi emredilmiştir<sup>688</sup>.

---

<sup>684</sup> Masarif-i matbah-ı amirem için maliye tarafından verilen bir kıt'a sebab-i tahrir hükmün mucibi yirmi beş bin (25000) guruş yüz elli sekiz senesi Haleb muhasıllığı malından havale olunub ve meblağ-ı mezbur havalat-ı saireye kıyas olunmayub cümleden evvel tedarik ve bir gün mukaddem aciletten ve mesari'aten eda ve teslimi mühimm-i mukteza iken senki muhasil-i muma ileyhsin havale-i mezkuru edada dikkat ve ihtimam etmeyub bu vakte degin avk ve tehir ve imdad-ı vakt-ı birle masarif-i matbah-ı amireme ba'is ve bari olmakla bu defa taraf-ı devlet-i aliyemden mahsusen mübaşir tayin ve irsal olunan (boş) zide kadruhu marifetiyle meblağ-ı mezburun ala eyyi hal havalat-ı saireye ve evvel ol mübaşir-i muma ileyha eda ve teslim (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 123.

<sup>685</sup> Haleb Eyaleti avaf-i seniyye-i hüsvanemden yüz elli yedi senesi zi'l-hiccesinin beşinci gününde sabıka Anadolu valisi ve Kars canibi seraskeri düstur-u mükerrerem ve muazzam müşir-i mufahhem nizam-ı alem sadr-ı esbak vezirim Ahmed Paşa edamallehu teala iclalehuya tevcih ve ihsanım ve tarafından eyalet-i mezkur dergah-ı muallam kapucu başlarından hala Haleb muhasili Hamza dame mecdehu mütesellimi olmak üzere fermanım olduğuna binaen (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 116.

<sup>686</sup> Bil-fil bab-ı saadetim ağası olan İbrahim Ağa dame uluvuhu arz gönderub zir-i nezaretinde olan evkafdan Halebü'ş-Şehba'da vaki Cami-i Kebir ve Argun Kamil ve Nureddin Şehid evkaflarının baferman-ı ali kaymakam mütevellisi olan İbrahim Halil'in bu tarafa gelmesi mukteza olmağla mezkurun yerine diger İbrahim Halil'in navb ve tayin olunmak için (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 131.

<sup>687</sup> Mahmiye-i Haleb ahalisinden iken bundan akdem fevt olan Kurnazade Halil'in tahrir-i terekesi bu taraftan sana tefviz olunmağla gerektir ki mübaşir tayin olunan Çukadar Mustafa marifetiyle tereke-i müteveffayı mezburun tahrir ve terkin ve beyne'l-evladına tevzi' ve taksim edip ve hatta taksimden iktiza eden davayı istima' ve fasl u hasm eyledikten sonra hasıl olan rüsum adiyeyi mümzi ve mahtum suret-i defteri ile ma'an bu tarafa isal eyleyesin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 215.

<sup>688</sup> Dergah-ı muallam yeniçerilerinden olub memalik-i mahrusamda vaki bila veled-i maruf fevt olanların terekeleri kablel şer'de tahrir ve mümzi ve mahtum ve müfredat defterleriyle taraf-ı beytülmale irsal için ocak tarafından kaydına memur olanlara zabt ettirilub bermuceb-i defter vaki olan yeniçeri terekesi her ne mahalde olursa irsal ve isal olunmak üzere matakaddümden hükkam ve zabitan olanlardan ihtimam ve beher sene iradat-ı hümayunuma teslim olunan mal beyülmale bir takrile kesr ve hasarat vukuunda siyanet ve himayet olunagelen mevacib-i azime olmağına binaen (...)halebde mevcut bulunan nükud ve eşya ve şam-ı şerifte olan hane ve zimmetinde olan ve hanesinde olan nükud ve eşyası beytülmale ait ve raci olmağla bir akçe ve bir hissesi zayi ve itlaf olunmayub ve zimem-i paşada vaki olan her ne ise bila tereddüd ve lazım gelenlerden marifeti şer'le



Herhangi bir dava konusu olmadığı halde merkezin izni ve onayına bağlı olarak gerçekleştirilen vakıf işleri de idari işler sınıfına dahil edilebilir. Vakıfların tamiri ve üzerinde herhangi bir değişiklik ile ilgili suiistimaller olduğundan padişah iznine tabi olarak yürütülmüştür. Halep ve Antakya’da meydana gelen depremler sonucu yıkılan camiler ve vakıflara ait eserler için izin verilmesi için merkezden izin talebine dair belgeler defterlerde yer almıştır<sup>689</sup>.

#### 4.10. MURABAHA VE FAİZ İLE İLGİLİ DAVALAR

Murabaha Arapça “rıbh” kelime kökünden türetilmiş ve “artma, kâr, ticari kazanç” gibi anlamlara gelmektedir<sup>690</sup>. Murabahayı şöyle tanımlamak mümkündür: satın alınan bir malın maliyeti hesaplandıktan sonra satıcının eklediği kârı alıcıya bildirmesi suretiyle yapılan satış akdidir<sup>691</sup>. Osmanlı’da murabahanın İslam hukukuna uygunluğu Ebu Suud’un fetvasına dayandırılmış ve bu durum para vakıflarının kurulmasına kaynaklık teşkil etmiştir<sup>692</sup>. Burada mezheplerin konuya bakışı ve murabahanın İslam hukukuna uygunluğundan ziyade, Ahkâm Defterlerinin kapsadığı zaman diliminde murabaha konusunda yaşanan sıkıntıları değerlendireceğiz.

Murabaha ile ilgili belgelerde bu kadar yaygın olmasının sebepleri açıkça ifade edilmiştir. Murabaha ile ilgili belgelerin satır aralarında reyanın borçlanmasının en büyük sebebi olarak, aşırı vergi yükü gösterilmiştir. Güçlerini aşan tekalif-i örfiye ve tekalif-i şakka’nın varlığı, belgelerdeki ifadesiyle reaya fukarasını murabahacı taifesine muhtaç hale getirmiştir<sup>693</sup>. Borç alınan para faize

---

ala eyyi hal tahsil ve tahrir ve defter-i kassam mucibi şam-ı şerifte ve halebü’ş-şehbada vaki olan tamamen canib-i beytümale irsal olunmak şartıyla husus-u mezkur mucibi şer’i ve kanun her vechile muavenet ve müzaheret ve mahallı mezkurlarda bir neferle mektum ve muhfa ve defterden haric birisine kalmamak üzere şeren ve alenen takriz (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 135.

<sup>689</sup> Nezaret-i Şeyhülislamde olan evkafdan Müteveffa Sinan Paşa Antakya’da vaki hamamı ve dekkakin harab olub muhtac-ı tamir olmağla mukaddema ba-emr-i ali kaza-i mezbur kadısı keşf ve muayene ve 4220 gurus ile gereği gibi tamir olunacağını ilam etmekle (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 31.

<sup>690</sup> İbrahim Kafi Dönmez, “Murabaha”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2006), 31:148.

<sup>691</sup> Hamza Kuru, *Geçmişte ve Günümüzde Finansman Yönetimi Olarak Murabaha*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü 2015), 7.

<sup>692</sup> Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1, (2008), 3.

<sup>693</sup> Halep müzafatından (boş) nahiyesine tabi malikane karyelerinden (boş) ve (boş) nam karyeler ahaliileri gelib bunların tekaliflerine sarf ve bazı maslahatlarını görmek için yine Haleb sükkanından murabahacı taifelerinden bazılarından murabaha ile bundan akdem istikraz eyledikleri malumel mikdar akçe beher sene bunların üzerlerine devr-i şer’i ve ilzam rebh olunub ve bunlar beher sene

yetmediği için sürekli katlanarak arttığı için vergilerini ödemek için yine borç almak zorunda kalmışlardır<sup>694</sup>.

Halep bölgesinin istikrarsız bir yağış rejimine sahip olması sebebiyle sık sık meydana gelen kuraklıklar, kıtlık yaşanmasına sebep olmuştur. Kıtlık senelerinde toprağın ürün vermemesi murabahacı çetelerinin serpilip palazlanmasında önemli bir katkı sağlamıştır<sup>695</sup>. Hem bölgedeki kıtlığın, kuraklığın, hem de reayanın faizci güruhuna muhtaç olması kalıcı bir sorun olmuştur. Dipnotta kullandığımız belgenin on yıl sonra aynı kelimeler ile geçmesi bu kalıcılığın işaretidir<sup>696</sup>.

Osmanlı'nın cari hukuku çerçevesinde murabahaya kendi belirlediği oranda olmak şartıyla müsaade etmiştir. Halep bölgesinde belgelerden anladığımıza göre % 15'e kadar müsaade edilmiştir<sup>697</sup>. Devlet bunun üzerine çıkan orandaki kârı faiz kapsamında değerlendirmiştir. Belgelerde bu oranda fazlalık talep edenler tespit olduğu takdirde mahkeme yoluyla asıl maldan düşülmesi istenmesine rağmen bu hükmün ne kadar uygulandığı tartışmalıdır. Bu yüzdellekle yetinmeyen murabahacılar

---

buna on bir buçuk hesabı üzere murabahasın edaya razılar iken dayinleri mezburular kanaat etmeyub senede murabaha namıyla bila devr-i şer'i on'a on üç ve on beş hesabı üzerinden aldıkları akçe asl-ı deyinlerini tecaviz etmiş iken mezburular ziyade zalim ve zülümkar olmakdan naşi asl-ı mal ve murabaha deyu bunları tazyik ve taciz ve teaddiden hali olmayub ve bunlar fakirü'l-hal ve kesir-i iyal olmalarıyla murabaha namıyla verdikleri akçe ile ahvalleri digergun ve perakende ve perişan olmalarına bais ve külli gadr olduğun bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 54.

<sup>694</sup> (...)Urun nam karyesi ahalişi gelüb karye-i mezbur ahalişi fakirü'l-hal olmalarından naşi bundan akdem murabahacı taifesinden (...)ma'lumel esami kimesnelerden bermuceb-i defter ma'lumel mikdar akçe istikraz ve deynleri olub ziraatgahları gayet kalıb arazi-i zeametın hasılı olan mahsulatları tekaliflerine vefa etmeyub ve dayinleri mezkurların vakt talebiyle tazyik eyledikçe defaaten edaya kudretleri olmadığından perakende ve perişan olmalarına (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 27.

<sup>695</sup> (...) Bundan akdem kaht u gala cari olub üzerlerine edası lazım gelen aşar vesair hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter mucibi karyeleri zabıtine mal-ı miriyeleri dahi zabtına memura edası lazım geleni edaya iktidarları olmadığına binaen Medine-i Haleb sükkanından zi-kudret olan kimesnelerden istikraz eyledikleri meblağı defaaten edaya bir türlü iktidarları olmayub kâr ve sa'ileri dahi akçe murabahasına vefa etmeyub fakire'l-hal olmalarıyla (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 353.

<sup>696</sup> (...)Bundan akdem kaht u gala cari olub üzerlerine edası lazım gelen aşar vesair hukuk ve rüsumlarını kanun ve defter mucibi karyeleri zabıtine mal-ı miriyeleri dahi zabtına memura edası lazım geleni edaya iktidarları olmadığına binaen Medine-i Haleb sükkanından zi-kudret olan kimesnelerden istikraz eyledikleri meblağı defaaten edaya bir türlü iktidarları olmayub kâr ve sa'ileri dahi akçe murabahasına vefa etmeyub fakire'l-hal olmalarıyla (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5 s. 123.

<sup>697</sup> (...)olunan murabahacı taifesinin alacakları hesab olunub bu ana dek bile devr-i şer'i ona on bir buçuktan ziyade aldıkları asl-ı mala zam ve asl-ı maldan ziyade zuhur eder ise marifet-i şer'le noksan ile eda-yı deyn ettirilib defa'aten talep ve teaddiden men ve def olunmak (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 282.

on'a on üç ve on'a on beş gibi günümüzde bile fahiş sayılabilecek oranlarda ziyade mal talebinde bulunmuşlardır<sup>698</sup>.

Tefeci faizi olarak adlandırabileceğimiz yüksek meblağda kâr oranı alan murabahacılar reyanın borçlarının çok uzun zaman dilimlerine yayılarak ödenmeye çalışıldığı görülmektedir. Belgelerde 25-30 yıllık zaman zarflarındaki borçlardan bahsedilmektedir<sup>699</sup>. Bir ömür boyu sürdüğü anlaşılan borçların hesaplanmasında yıl hesabı değil, altı aylık zaman dilimlerinin esas alınarak paranın devredildiği belgelerdeki ifadelerden anlaşılmaktadır<sup>700</sup>.

Muamelecî ve murabahacı güruhunun borçlarını ödeyemeyenlere karşı yaptığı zulümler aldıkları faizlerden daha büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bu konuda mahkeme emriyle ihzar, zincire vurulup kalebentlik ve hapis gibi cezalar verilmiştir<sup>701</sup>. Bazı belgelerde şahsi borçlar değil bütün köy halkının hatta birkaç köyün borçlandığı anlaşılmaktadır. Bunun toplu olarak ödeyemedikleri vergiler sebebiyle alındığı akla gelmektedir<sup>702</sup>. Bazı tefecilerin kadın olması ayrıca dikkate değerdir.

<sup>698</sup> (...)beher sene on'a on bir buçuk hesabı üzere murabahasın edaya razılar iken dayinleri mezburlar kanaat etmeyub senede murabaha namıyla bila devr-i şer'i on'a on üç ve on beş hesabı üzerinden aldıkları akçe asl-ı deynlerini tecaviz etmiş (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 54.

<sup>699</sup> (...)otuz seneden mukaddem Medine-i Haleb ve İdlîb vesair mahallerin murabahacı taifesinden malumel mikdar akçe istidane ve müddet-i merkumdan beri her sene deynlerini kudretleri mertebe edada kusurları yoğiken on'a on beş hesabı üzere murabahayı asl'a zam ve yedlerinde temessük ve hüccet olarak dayinlerine edası bir tarikle mümkün olmayub (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 56; (...)Antakya'da sakin Yağcıoğlu Beg demekle maruf kimesneye 800 guruş deynleri olub yirmi beş seneden mütecaviz asl-ı maldan ziyade mürabahasın ahz ve meblağ-ı mezkuru defaaten edaya birvechile kudretleri yoğiken (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 199.

<sup>700</sup> (...)muamelecî taifesinden kimesnelere malumel mikdar akçe istikraz edip mezburların her biri dörder beşer atlı ile karyelerine varub on'a on iki on üç hesabı üzere senede birkaç kere üzerlerine devr ve asl-ı maldan ziyade katı vafir akçelerin alıb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 103.

<sup>701</sup> (...)ber muceb-i temessük 35000 guruş deynleri olmağla on seneden beri beher sene yedi sekiz kise akçe murahaba verdiklerinden defaaten eday-yı deyne iktidarları kalmayub duyun-u kesireye müstağrik olmuşlar iken mezburlar elli beş senesi ramazan şerifin guresinde babası mezkuru ahz ve habs ve kal'a bend (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 63.

<sup>702</sup> Harim kazasında tabî kefer saharin karyesi fukaraları arz-ı hal edip Haleb sakinlerinden şeyh Ali Paşazade Mustafa beg demekle maruf kimesne ile zevcesi Zeyneb nam hatuna bunlar 3000 guruş istidane ve devr-i şer'i ile 1500 guruş murabaha zam edip mecmu'u 4500 guruş hüccet-i şer'iye verildikten sonra sene tamamında ol-mikdar murabahasın mikdarına tekrar devr-i şer'i ile 4500 guruş deynleri olmak üzere hüccet-i şer'iye verib mukaddema verdikleri hüccet kendilerine red olunmak iktiza eder iken tam-ı hamlarından red olunmayub karyelerine mübaşir gönderib bazılarımızı Haleb'e ihzar ve ahz ve habs ve envai işkence ile yirmi dört kise akçe deynleri olmak üzere cebren ve kerhen hüccet ettiklerinden gayrı üzerlerine şer'an bir nesne sabit olmadan bin yüz elli (boş) senesinde ehl-i örf taifesine istinaden murabaha namıyla hilaf-ı şer'-i şerif on beş kise akçelerini vesair emlak ve eşyalarını nehb ve garet ve bunun emsali zülm ve teaddilerinin nihayeti olmayub perakende ve perişan

Adı murabaha olmakla birlikte tefecilik yaptığı anlaşılan şahısların devlet görevlisi olması olayın vahim boyutunu oluşturmuştur. Bu görevliler arasında mahkeme çalışanlarının olması ve mevkilerini de kullanarak rahatça istedikleri oranlarda murabaha almaları önemli bir ayrıntıdır<sup>703</sup>. Bölgenin ayanı ve önde gelen aileleri bile devletin yasal olarak kabul ettiği meblağın üzerinde kâr oranıyla paradan para kazanmışlardır. Toplumdaki önemli kanaat önderlerinden ve mutasavvıf Abdülkadir Geylani'nin torunlarından Abdüllatif Geylani, mütevellisi olduğu vakıf reayasının murabahadan kaynaklı borçtan muzdarip olmasından şikâyetçi olmuştur. Karşı çıkış gerekçesi köylünün borç altında ezilmesi veya ileri gelen ailelerin ahaliyi sömürmesi değil, reyanın önce vakfa ödemeleri gereken rüsumu ödemeleri sonra faizcilerin borcunun ödenmesi şeklindedir<sup>704</sup>.

Murabaha yapanlar içinde zabitlerin olduğuna dair belgeler bulunmaktadır. Alacağı borcunu yasal orandan ziyadesiyle katlayarak koruması gereken reayayı ezmekten geri durmamıştır<sup>705</sup>. Halep gibi önemli bir eyâlete valilik yapmış insanların murabaha ile anılması olayın en vahim boyutudur. Valilerle ilgili diğer şikâyetlerde

---

olmalarına bais oldukların bildirib şer'le görülüb cebren aldıkları meblağ-ı mezbur ile emlak ve eşyaları tahsil ve zülmü men ve def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 216.

<sup>703</sup> (...)darkara nam karye ahalisinden Halep mahkemesi hüddamından mürabahacı taifesinden İsa oğlu Hacı Muhammed nam kimesnenin mukaddema yediyüz guruş olmağla kesret-i murabahadan nice ziyade meblağ-ı merkumu eda edemediklerinden bila devr-i şer'i üzerlerine akçe tahmil olunarak bin yüz elli (boş) senesinden beri yedi kese akçe cem' olundu deyu reayayı ve fukarayı fuzuli olmkidar akçesini defaaten taleb ve hademe-i mahkemeden olduğundan naşi fukara-yı riayeti rencide ve remideden ve yine habs ile tahvif ve buvechile perakende ve perişan olmalarına ba'is olmağla (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 77.

<sup>704</sup> Kutbu'l-arifin hazreti Seyyid Abdülkadir Geylani kuddise sirruhu el-azizin evladından Es-seyyid Abdüllatif Geylani zide şerefetu südde-i saadetime gelib muma leyh dar-ı rsaadetim ağası nezaretinde olan evkaftan (...) muma ileyhin evkafında meşrutiyet üzere hala berat-ı şerifimle mütevellisi olub vakf-ı mezbur karyelerinden Halep sancağında ve kazası müzafatından Cebel-i Sem'an nahiyesine tabi birne nam karye ahalisine Halep sakinlerinden ayan ve mütegalibeden Tahazade Esseyyid Ahmed ve oğlu Seyyid muhammed nam kimesneler birkaç seneden beri mürabaha ile bir mikdar verib ve karye-i mezbur ahalisinden (...) beş bin guruşu mütecaviz hukuk iddia ve karye-i mezbur ahali mezburların bila devr-i şer'i iddia olunan meblağ-ı mezkuru borçlarını mukarrer ve muterif degiller iken mezburan defaaten talebiyle teaddi ve rencideden hali olmayub reaya fukarasının evlad ve iyalleri perakende ve perişan olub reayayı vakfın üzerlerine edası lazım gelen rüsumlarını taraf-ı vakfa edaya kudretleri kalmayub perakende ve perişan olmalarına bais ve vakf-ı şerifeye külli gadra bari oldukların bildirib karye-i mezbur reayasına beher sene üzerlerine edası lazım gelen rüsumlarını eda eyledikten sonra mezburların bila devr-i şeri iddiaları olan akçeden maada reyanın üzerlerine şer'le sabit olan alacakları taksit ile eda ettirilub defaaten talebiyle teaddi ve rencide ettirilmemek babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 277.

<sup>705</sup> (...)Keferboran nam karye reayası gelib bunların kaza-i mezburda sakin karyeleri zabiti (boş) nam kimesneye birer mikdar akçe verecekleri olmağla beher sene üzerlerine devr-i şer'-i ve ilzam rıbh olmuş degil iken mezkûr tama'kar olmağla beher guruş başına beşer para dahi murabaha alurum deyu hilaf-ı şer'-i şerif ve bila devr-i şer'i teaddi ve bin yüz altmış (boş) senesinden beri asl-ı malından ziyade külli akçelerin alıb gadr-ı külli eyledigin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 93.

olduğu gibi, vali öldükten sonra şikâyet vuku bulmuştur. Devletin imkanlarını kullanarak “*bana bu kadar borcunuz vardır*” diyerek reayadan senet alınmış, hiçbir itiraz kabul etmeden paralarını almaya çalışmıştır<sup>706</sup>. Başka bir belge ile murabaha bahsini kapatalım. İçinde murabaha, eşkıyalık, adam öldürme vesair gibi bütün suç unsurlarının olduğu ama resmi bir kimliği olduğu için reayanın bütün bunları sineye çektiği ancak şikâyet etmekten de geri durmadığı bir durum<sup>707</sup>.

#### 4.11. İSKÂN İLE İLGİLİ DAVALAR

Sözlükte “sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edindirmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek” şeklinde tanımlanır<sup>708</sup>. Türklerin Orta Asya’dan Anadolu’ya gelişiyle birlikte sürekli gündemde olan iskân meselesi, Osmanlı Devleti’nin de boğuştuğu temel sorunlardan biri olmuştur.

Halep Ahkâm Defterlerinde iskân meselesi, genel iskân siyasetinden bağımsız daha dar bir çerçevede ele alınmayı gerektirir. İskân ile ilgili belgelerin tamamı tımar sistemine bağlı reayanın belli sebeplerle çiftini terk ederek başka yerlere göç etmesi

<sup>706</sup> Maarat-ı Mısırın kazasına tabi Mağaratü'l-İhvan ve Kefer Cumul ve Keferya nam karye ahalileri südde-i saadetime gelib yüz altmış bir senesinde Haleb Valisi esbak müteveffa Vezir İsmail Paşa’dan hayatında istidane eyledikleri akçe asl-ı kalil iken Haleb’den azl ve Trablusşam tarafına azimet eyledikte bunları mübaşir ile yanına getirtip sizin bana asl-ı mal ve murabaha 25000 guruş deyniniz vardır deyu bila devr-i şer’i yedlerinden hüccet aldıktan sonra fevt olmağla Haleb’de sakin oğlu Mir Muhammed hüccet-i mezbure ile deyniniz olmağla verin deyu hilaf-ı şer’-i şerif ve bila devr-i şer’i mürabaha namıyla asl-ı maldan ziyade akçelerin alıb gadr-ı külli eylediğin bildirib şer’le görülüb mir-i mezkurun bila devr-i şer’i murabaha namıyla aldığı akçeleri asl-ı mala zam ve nakz ve ziyadesi zuhur eder ise aliverilib icra-yı şer’i ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s.

3.

<sup>707</sup> (...)Eriha kazasına tabi Nahliye nam karye ahalileri bilcümle meclis-i şer’e varub reayay-yı mezbur üzerlerinde edası lazım senede veregeldikleri 830 guruş malların birkaç seneden beri zabitleri olan medik evkafı mütesellimi olan Kasım Ağa demekle maruf kimesneye edaya razılar olub bir türlü kusurları yoğiken merkum kasım senevi verilegelen meblağ-ı mezkuru ahza kanaat etmeyib beher sene karye-i mezkur reayalarının üzerine malumel mikdar eşhası ve irezil ile nüzul ve enva’-i bed’-i mezalim-i ve nice gün gün ifk ve iftira ile reayayı tecrim ve takrim ve kimisini habs ve derzencir ve hilaf-ı şer’ ve bigayri hak zabıt olunduğu senelerde 21 kise akçelerin alıb gadr-ı külli eylediklerinden gayr-ı bu defa dahi tekrar karye-i mezbur reayalarını üzerlerine 60 neferden mütecaviz levendat ile nüzul ve beş ay mikdarı içlerinde meks ve ikamet ve müft u meccanen yem ve yiyecek üç kise akçelik mikdarı şa’irlerini itlaf ve izaât-ı gice zeytun maasarası yaydırmak için dahi birer altun kıymetlik bin aded zeytun eşcarlarını kat’ ve ihrak-ı bi’n-nar ve bir nefer reayaya-yı (...) dahi katl ve maktul-u mezbur için Vezir Osman Paşa merkumu kaldurub kalebend ve altı kise akçe ile halas olub anı dahi faiz ile reaya fukarasının üzerlerine tahmil ve cebren tahsil eyledikten maada 12 nefer reayayı tekrar habs ve derzencir ve yirmi kise akçeye hilaf-ı şer reayadan bahüccet ve temessük taleb ve onlar dahi ikrah ve havflarından naşi hüccet ve temessük verib 40 kise akçe asl-ı mal ve beş kise akçe dahi faizi olmak üzere mecmu’u 45 kise akçeyi sizlerden alırım deyu yine reayayı derzencir ve hilaf-ı inha hüccet ettirib hala taleb ve bu misillü zülm ve taddilerinin nihayeti olmayub reayanın bilkülliye perakende ve perişan olmalarına ba’is olunmuşdur (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 125.

<sup>708</sup> Yunus Koç, “İskan”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yay. 2016), Ek Cilt 1: 650.

ile ilgili yazılan hükümlerden oluşmaktadır. İskânla ilgili belgelerin büyük çoğunluğu reayanın neden çiftini terk ettiği üzerinde durmaz. Çok az sayıdaki belgede reayanın neden göç ettiği belirtilir. Buraya aldığımız belgelerde kısa da olsa göçün sebepleri kısaca yer verilmiştir. Osmanlı'da büyük kitleleri ilgilendiren iskân politikalarının varlığı malumumuzdur. Burada ise daha küçük insan gruplarını ilgilendiren özel bir durum söz konusudur. Grupların küçük olması olayın yaygın olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır.

Toprağa bağlı köylünün yerini bırakıp gitmesi en başta tımarlı sipahiyi zor durumda bırakıyordu. Köylünün verdiği vergi ile geçinen ve asker besleyen sipahi, çözümü toprağını terk eden reayasının geri gelmesine bağlamıştır. Yazılan hükümlerde reayanın gitme ihtimali olan yakın şehirlerin kadı ve naiplerine hitaben yazılmıştır. Toprağa bağlı reayanın çiftini terk edip gitmesinin başlıca sebeplerinden birisi eşkıyalıktır<sup>709</sup>. İskân ile ilgili belgelerin dilinden asıl önemli olanın reaya değil, üretimin devam etmesi ve vakıf olduğu izlenimi edinmek mümkündür.

Reayanın yerini terk etmesinin bir başka sebebi de sefer hazırlıkları ve ordunun ağırlıklarının nakli sırasında yaşadıkları sıkıntılardır. Buna ek olarak aynı belgede geçen imdad-ı seferiye ve diğer vergilerdir<sup>710</sup>. Sefer mahallerinde ekinlerini ekemedikleri için mağduriyetleri daha büyük boyutlarda olmuştur<sup>711</sup>. Bu mağduriyet

<sup>709</sup> (...)Haleb eyaletinde vaki Amik vakfı karaları reayaları Kilis ekıradı eşkıyalarının istila ve kastları sebebiyle mahsulat ve mezru'atları ve emval ve mevaşilerin nehb ve garet eylediklerinden bil-küllüye sükkân-ı kara ahalipleri kadimi karyelerinden kalkub taht-ı kazalarınızda vaki bilad-ı ba'ideye perakende ve perişan-ı birle vakf-ı şerifin hasarına ba'is olduklarından vakf-ı müşarün ileyhın Haremeyn-i Şerifeyn fukarasına beher sene tayin ve tahsis eyledikleri sürrenin tedarik ve eda olunmasına kesret-i azim ve bir vechile imkandan olmadığından ma'ada vakf-ı şerife külli gadr ve reayasına zülm ve hayf eylediklerini vakf-ı mezburun ulema ve suleha eimme ve huteba ve kara ahali ve ihtiyarları Antakya mahkemesinde şer'-i şerifde tezellüm-i hal ve salüfu'z-zikr taht-ı kazalarınıza perakende olan vakf reayası oldukları mahallerden kaldırılıb kadimi kara merzra'alarına iskân olunmaları babında siyaneten lil-vakf müekkid emri şerifim verilmek ricasına vezir-i müşarün ileyh arz ve bir kıta mektubuyla ilam etmegın kanun üzere iskân olunmaları babında fermanı alışanım yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 111.**

<sup>710</sup> Sen ki Rumkale naibi Mevlana Muhammed zide ilmuhusun mektub gönderib Rumkale kazasına tabi reşi mukataası voyvodası (boş) zide kadruhu meclis-i şer'e varib mukata-yı mezkur karyelerinden defterde mukayyed raiyet ve raiyeti oğullarından bazıları bundan akdem vaki olan tekaliflere takat getiremeyip mururu kadimi karyelerinde kalkıb varub taht-ı kazanızda kasaba ve kara askeri çiftliklerinde sakin ve mütemekkin (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 7.**

<sup>711</sup> Senki Haleb kadısı mevlana Abdullah zide fadluhusun mektub gönderib eyalet-i Halebde nevaahi-i muhtelifede vaki malikane olan mukataa karyeleri reayaları mühimmat-ı cebehane nakli ve zahire (?) iştirası misillü ve mevadd-ı müteaddide ve imdad-ı seferiyye ve asakir-i mısıriyyenin mürur ve uburları gailisiyle ahvalleri mükedder ve ve tekaliflerini edaya adm-ı takatlerinden naşi kadim-i karyelerini terk ve Hama ve Humus ve Hısnı'l-Ekırad ve Ma'rat-ı Nu'man kazaları karası ahalisinin yanına varub firar ve ikamet (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 120;** (...)Bundan akdem vaki olan iran seferleri

tek taraflı bir mağduriyet olmayıp toprağa bağlı olan ekonominin de zarar görmesine sebep olmuştur.

Valilerin sert ve katı yönetim tarzı da köylünün çiftini terk etmesinde önemli bir etken olmuştur. Rakka Valisi Vezir Ahmed Paşa ile ilgili bu konuda birçok şikâyet bulunmaktadır<sup>712</sup>. Halep bölgesindeki eşkıyalık olaylarında tedip için görevlendirilen Ahmed Paşa'nın eşkıyayı tedip etmekle kalmadığı aynı zamanda ahaliyi de canından bezdirdiği anlaşılmaktadır. Ahmed Paşa vefat ettikten sonra bile reaya daha önce oturduğu mahallere dönmek istememiştir<sup>713</sup>.

İskân ile ilgili belgelerde yerlerini terk eden reayanın geri getirilmeye çalışıldığı görülür. Başka örneği olmamakla birlikte tersine işleyen durumlar da vardır. Lazkiyeden Antakya'ya getirilen on kişilik fellah grubunun zamanla artıp sayılarının yüzleri bulduğu, ancak daha önce orada meskun bulunan reayanın mallarına çaldıklarından geldikleri yerle tekrar gönderilmesi için izin istenmiştir<sup>714</sup>.

---

neferleriyle emirsiz İran asakir-i vafireden vuku bulan mezlim-i kesireden naşi kadimi karyelerini terk ve kalkub varub taht-ı kazalarınızda vaki bazı kara ve askeri çiftliklerde tevettün etmeleri hasebiyle olvechile zeamet ve tımar ve malikaneleri mahsullerine kesr ve noksan tertib etmekle (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 233.

<sup>712</sup> Dergah-ı muallam kapucubaşlarından (boş) dame mecdehu gelib muma ileyha bervech-i iştirak malikane uhdesinde olan Azez mukata'ası karasından defterde mukayyed raiyet ve raiyeti oğullarından bazıları sabıka Rakka Valisi müteveffa Ahmed Paşa'nın zülm ve teaddisinden ekserisi vatanlarını terk ve kadimi sakin oldukları karyelerden kalkıp varub Haleb ve İdlib ve Ayıntab vesair taht-ı kazalarınızda vaki etraf ve havali ve mahall-i ahere perakend ve perişan ve kasaba ve kara ve askeri çiftliklerde sakin ve mütemekkin ve olvechile mal-ı mukataanın kesr ve noksan tertibine bari olmalarıyla olmakule perakende olan reayasını muma ileyh tarafından voyvodası kaldırıb kadimi karyelerine nakl ve iskân murad eyledikte bazıları muhalefet ve onlara istinaden reayası dahi muhalefet üzere oldukların bildirib olmakule reayaları buldukları yerlerden voyvodası marifetiyle kaldırıb kadimi karyelerine nakl ve iskân ettirilmek babında emri şerifim rica eylediği ecilden kanun üzere iskân ettirilmek için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 134.

<sup>713</sup> Azez mukataası mutasarıfi gelib mukataa-i mezbur karyelerinin defterde mukayyed raiyet ve raiyeti oğullarının ekserisi mukaddema müteveffa Ahmed Paşa'nın zülm ve teaddisine adm-ı tahammüllerinden naşi kadimi karyelerinden kalkub taht-ı kazalarınızda vaki Haleb ve Hama ve humus ve Maarat-ı numan ve bab ve Cebel-i Sem'an vesair kara ve kasaba ve askeri çiftliklerde sakin ve mütemekkin olmalarıyla buldukları yerlerden kadimi yerlerine nakl ve iskân (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 151.

<sup>714</sup> Bab-ı saadetim ağası olan İbrahim Ağa dame uluvuhu arz gönderub zir-i nezaretinde olan Antakya'da Merhum Sultan Süleyman Han tabe serahu evkafı karyelerinden Antakya kazasına tabi suvende nam karye toprağında sekiz sene mukaddem on nefer fellah tabir olunur nusayri taifesi reayaları tevettün etmeleriyle rüsum-u raiyetleri canib-i vakfa eda velakin günden güne tecemmu' yüz neferden ziyade olub reayayı sairenin hayvanatlarını sarka ve emlak ve eşyalarına teaddi perakende kârlarına bari olmağla vatan-ı asliyeleri olan Lazkiye kazasına nakl ettirilmek babında evkaf-ı selatin reayaları istid'a-yı inayet eylediklerinden vakf-ı mezbur mütevellisi ilam ettikte ilam mucibi vatan-ı asliyelerine mutevelli-i muma ileyh marifetiyle nakl ve iskân ettirmek için senki vezir-i müşan ileyhsin sana hitaben hükm-ü hümayunum verilmek ricasına nazır-ı muma ileyh arz ettikte vech-i meşruh üzere nakl ve iskân ettirmek için yazılmıştır. BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 114.

Herhangi bir yerden göç edip yerleşen reaya eğer orada on yıl kalmış ise artık yeni mekanını asıl vatanı olarak kabul edilip geri gönderilemezdi. Belgelerde bu konuda yaşanan ihtilaflara cevap olarak yazılan hükümlerde bu hususa dikkat çekilmiştir<sup>715</sup>. Ekonomi tarıma dayalı olduğu için köylerin boş kalması devletin istemediği bir durumdu.

#### **4.12. AİLE HUKUKU İLE İLGİLİ DAVALAR**

Aile hukuku ile ilgili belgelerde en büyük payı miras hukukuna dair anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Bunun yanında nafaka, veraset ve vesayet davaları da bu konu içinde değerlendirilecektir. Bu konuların bütün belgeler içindeki oranı % 4 kadardır. Sayı olarak 210 kadar belge bununla alakalı olmakla birlikte nitelik açısından zayıf bir muhtevaya sahip belgelerdir. Aile hukukuna dair az belge olmasının muhtemel sebebi yerel mahkemelerin oturmuş bir teamüle sahip olması ve bu konuların doğası gereği siyasetten uzak olmasındandır.

##### **4.12.1. Veraset ve Tereke ile İlgili Davalar**

Veraset konusu aile bireylerinin babalarından veya ailenin diğer fertlerinden kendilerine intikal eden mallar konusunda yaşadıkları anlaşmazlıklarıyla ilgili şikâyetlerden oluşmaktadır. Günümüzde de karşımıza çıkabilecek türden aile içi ve bazen üçüncü kişilerin karıştığı miras ile ilgili çekişmeler söz konusudur. Ailenin bazı fertlerinin birleşerek birini dışarıda bırakarak hakkını gasp etmesi sık görülen durumlardan biridir<sup>716</sup>. Özellikle anne babadan kalan mirastan daha çok kadınların mahrum bırakıldığı görülmektedir<sup>717</sup>.

<sup>715</sup> Haleb mahallanından Şeker Ağa mahallesi sakinlerinden Turalı oğlu Ömer ve (boş) ve (boş) nam kimesneler gelib bunlar (boş) hassı mülhakatından Şambeyad karyesinin defterlu reayalarından iken on beş sene mukaddem kalkub gelub mahahalli mezburda ol-mikdar seneden beri sakin ve avarız hanesine kayd olunub ve üzerlerine edası lazım gelen resm-i raiyetleri kanun ve defter mucibi hası mezbur zabiti tarafına eda edip dahl olunmak icab etmez etmeyub ve bu makule on sene bir yerde sakin olub avarız hanesine kayd olunan reayayı kaldırmak hilaf-ı kanun iken zabitleri mezbur oturdukları yerde üzerlerine edası lazım gelen resm-i raiyetlerin almağa kanaat etmedikten naşi ben sizi kadimi yerlerinize iskân ederim deyu hilaf-ı kanun teaddi ve rencideden hali olmadığın bildirib hilaf-ı kanun iskân teklifi ile teaddi ve rencide ettirilmeyub men ve def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 237.

<sup>716</sup> Sadat-ı Kiramdan Seyyid Muhammed zide şerefehu gelub Antakya'da sakin validesi Şerife ve babası Ahmed ve karındaşı Mustafa nam kimesneler bin yüz altmış (boş) senesinde fevt olub tereke ve eşyası sair verese ile buna intikal edub lakin bu diyar-ı aherde bulunmağla yine Antakya sakinlerinden kız karındaşı Aişe ve Fatma ve damadı Ahmed nam kimesneler birbirleriyle yekdil ve tereke-i merkumeyi bil-cümle zabt ve gadr etmeleriyle bu dahi diyar-ı aherden varub mezburların zabt



Bazı davalarda daha anne-baba hayattayken çocuklardan birinin şahitler huzurunda kendi hakkını annesine bırakması ve öldükten sonra ise pişman olup kalan mala ortak olmaya çalışması gibi davalar karşımıza çıkabilmektedir<sup>718</sup>. Mirasa tek başına sahip çıkmak için eşkıya ile anlaşılan kişiler olmakla birlikte bu durum nadir görülen hadiselerden biridir<sup>719</sup>. Tek başına mirasın tümüne sahip çıkma sadece Müslümanlar arasında görülen bir şey değildir. Halep'te yaşayan gayrimüslimlerde de benzer davalar görülmüştür<sup>720</sup>.

Miras ile alakası olmayan üçüncü kişilerin ortaya çıkıp mirastan pay almaya çalıştığı durumlar ile ilgili belgeler de bulunmaktadır. Bu tür davalarda iddia

---

eyledikleri tereke ve eşyadan hisse-i şer'iyyesini talep ve almak istedikte bivech-i şer'i vermeyub ibtal-ı hak ve gadr sevdasında oldukların bilirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 172.

<sup>717</sup> Aişe ve Melek nam hatunlar gelib bunların babaları Abdullah bin Sadık nam kimesne bin yüz altmış (boş) senesinde fevt olub Medine-i Haleb kurbunda vaki mutasarrıfı olduğu çiftlik emlakıyla ve mülk degirman vesair emlak ve eşya ve terekesi isr-i şer'le bunlar ile Haleb sakinlerinden karındaşları Halil ve İsmail ve Hüseyin nam kimesnelere intikal etmiş iken cümlesini karındaşları mezburlar zabt ve bunların hisse-i şerifelerine isabet edeni vermeyub gadr-ı külli eylediklerin bildirib şer'le görülüb babalarından müntakil emlak ve eşya vesair terakeden ala ma farzullahi teala bunların hisselerine isabet eden aliverilib icra-yı şer'i ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 67.

<sup>718</sup> Mustafa Çavuşzade Ahmed Ağa ve Muhammed Ağa demekle maruf kimseneler ile Aişe ve Hadice nam hatunlar gelib bunların murrisleri Hacıye Emine nam hatun hal-ı hayatında malını ifraz eyledikte kızı Fatma nam hatuna defter mucibince beyinlerinde olan bir mikdar malı için kat'a alakam yokdur cümlesi validem Emine nam hatunundur deyu beynel müslimin ikrar ve iştihad ve badehu bin yüz altmış (boş) senesinde mezbure Emine müteveffıye oldukta salifü'z-zikr defter mucibince malumel mikdar eşya bunlara intikal eyledikte marifet-i şer'le taksim ve hisselerini ahz ve kabz murad eyledikte Antakya sakinlerinden mezbure Fatma'nın zevci Zakkum Muhammed demekle maruf kimesne fuzuli zabt etmekle hisselerini talep edenlere vermekte taallül ve muhalefet ve gadr-ı külli eylediğin bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 45.

<sup>719</sup> (...)Karındaşı Seyyid Elhac Ömer nam kimesne bin yüz altmış bir senesinde fevt oldukta Kilis kazasında bunun ile bervechi iştirak mutasarrıfı olduğu mülk menzili vesair metrukata irs-i şer'le buna ve kaza-i mezburdan zevcesi Emine nam hatuna intikal edip lakin mezbure Emine karındaşı müteveffa-yı mezburun (...) olmamış arab cariyesini ekrad eşkıyasından Köse Beg oğlu Ali Ağa demekle maruf kimesnenin gulamı Atmaca nam kimesneye akd-ı nikah etmekle mezbur Atmaca'ya ve mezbur Ali'nin karındaşı Ömer nam kimesnelere istinaden müteveffa-yı mezburun menzilin ve derununda olan bermuceb-i defter emval ve eşyanın cümlesini müstakilen fuzuli ahz ve kabz eylediğinden gayrı müteveffa-yı mezburun mahlulatanın tapu ile aldığı üç kıta tarlaları dahi fuzuli zabt ve gadr ve mezburlar ile mahallinde mukavemet mümkün olmadığı bildirib ol-babta hükm-ü hümayunum rica (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 244.

<sup>720</sup> Petrus nam zımmi gelib bunun babası Haleb sakinlerinden Semaun nam zımmi ile validesi (boş) nam nasrani mürd oldukta nükud ve emlak ve emvali ve eşyası vesair terekesi irs-i şer'le ve kebir karındaşı Ağob ve diğer karındaşı (boş) nam sağire intikal edip lakin bu dahi ol-vakit sağir olmağla ağob babaları ve valideleri mürd ve mesfuranın bilcümle nükud ve saire emval ve amlakin zabt edip bunlara bir nesne vermediginden maada karındaşı sağir mezbur dahi ticaret tarikiyle trablüşşama vardıkta olduğu kazaen helak olub onun dahi bilcümle emval ve eşyave bazı vakt bermucibi defter olan alacağı yine bunun ile mesfur Ağob'a intikal etmiş iken imdi dahi bilcümle mesfur ahz ve kabz etmekle bu dahi şimdi erişib balığ ve davaya kadir olmağla babasından ve validesinden ve karındaşından mürd-ü mesfuranın müntakil gerek nükud ve emval ve eşyasından hisse-i şerifesini talep eyledikte türlü hile ve bahane ile vermekte tallül üzere olduğun bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 97.

sahibinin elinde herhangi bir belge olmadan sadece iddiası ile kalmıştır. Terekenin taksimi sırasında vefat edenin borcu varsa kalan malından ödeniyordu. Yine de “*ölen babanızdan şu kadar alacağım vardır*” diyerek ortaya çıkan kişiler eksik olmamıştır<sup>721</sup>. Bu tür davalarda adı geçenlerden bazılarının müftü olması toplumsal yapıyı anlamamız açısından önemlidir<sup>722</sup>.

Aileden kalan mirasa sahip çıkan aile fertleri ve üçüncü kişilerin yanı sıra kadı ve naiblerin tereke taksimi ile ilgili de sorunlar yaşanmıştır. Ailenin herhangi bir talebi olmadan zorla mirası taksim etmeye çalışan kadı ve naiblerin varlığı bilinmektedir<sup>723</sup>. Kadıların aldıkları resm-i kismete olan düşkünlükleri sebebiyle talep etmeyenlerden almaya çalışmaları ile ilgili birçok şikâyet bulunmaktadır. Bazı durumlarda kadıların daha önce taksim edilmiş terekeyi ikinci bir sefer zorla taksim etmeleri çok sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte örnekleri defterlerde mevcuttur<sup>724</sup>.

<sup>721</sup> (...)Haleb ahalisinden olup bundan akdem fevt olan Yaylı (?) demekle maruf Elhac Hüseyin nam kimesnenin oğulları (...)nam kimesneler meclis-i şer'e varub murisleri müteveffay-ı mezbur hayatında sülüs malını kimesneye vasiyet etmiş değil iken şam-ı şerif ahalisinden (...)nam kimesneler babalarının hac-ı şerife avdetinde sülüs malını bize vasiyet etmişti deyu bir mezur hüccet peyda edub bundan akdem mürafa'a-i şer'-i şerif oldklarında mezburlar müddealarını vech-i şer'i isbata kadir olamayub(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 241.

<sup>722</sup> Emine nam hatun gelib Halebü'ş-Şehba'da sabıka Nakibü'l-eşraf kaymakamı olan mezburenin karındaşı Ebu'l Cevad Efendi demekle maruf kimesne bin yüz altmış (boş) senesinde fevt oldukça Haleb'de vaki babalarından müntakil iştiraken mutasarrıf oldukları emval ve aşyası ve akardan mezburun hissesi irs-i şer'le buna intikal etmiş iken Haleb sakinlerinden sabıka Haleb Müftüsü Kevakibzade demekle meşhur (boş) nam kimesne karındaşımdan müntakil emlak ve akar vesair eşyası hilaf-ı şer'-i şerif fuzuli zabt edip gadr-ı külli eyledigin bidirib şer'le görülüb karındaşı müteveffa-yı mezburdan müntakil emlak ve eşya ve akar vesair terekesi aliverilib taallül ve muhalefet ettirilmeyub icra-yı şeri ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 102.

<sup>723</sup> Ebu bekir ve ali nam kimesneler gelib bunların murisleri mustafa Ağa demekle maruf kimesne fevt olup vereseşi irs-i şer'le bunlar ile zevce-i mezkuresi Fatıma nam hatuna intikal edip sağır ve sağire ve gaib ve gaibesi olmayub cümle verese hazır ve nazır olup kismet talep etmezler iken sen ki mevlana-yı muma ileyhsin resmi kismet talep ve cebren tahrir ederim deyu teaddi ve rencide olundukların bildirib hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kanun resm-i kismet talebiyle taaddi ve rencide olunmamak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 221.

<sup>724</sup> Antakya sakinlerinden iken bundan akdem vefat eden Osman efendi demekle maruf müteveffanın varisleri murisrisleri mezkur bin yüz altmış (boş) senesinde fevt oldukça verese sağır ve sağire bulunmak hasebiyle müteveffa-yı mezburun mülhakatı marifet-i şer'le tahrir-i defter ve herkesin hissesi tevzi' ve taksim ve memhur kassam defteri verilip ve ol-esnada kanun üzere icabe eden resm-i kismet tamamen eda ve müteveffa-yı mezburun muhalefatından harice'l-defter bir nesne kalmayub mücediden tahrir lazım gelmez iken hala kadıları olan Antakya kadısı Hasan Efendi demekle maruf kadı ziyade tamakar olmağla mücerred celb-i mala vesile ve mal-ı eytam-ı ekl u bel' kasdıyla müteveffa-yı mezkurun terekesini bi dahi müceddiden tahrir ve resm-i kismetini alurum deyu taciz ve teaddi ve bir vechile men'ine iktidarları olmamaktan naşi cebren tahrir ve beher eşyanın kıymetini digerinden ziyade baha ile tahrir ederek hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kanun 1150 gurusların ahz ve zülm-ü sarıh ve gadr ve teaddi eylediklerin bildirib şer'le görülüb kadıyı mezkurun hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kanun fuzuli ve cebren aldığı akçelerin aliverilib icra-yı şer'i ve ihkak-ı hak olunmak

Kadı ve naiblerin zorla tereke tahriri ve usulsüz bir şekilde ikinci defa resm-i kısmet almalarının yanı sıra taksim ettikleri mallardan bir kısmına göz diktikleri ve varislerin izni olmadan ellerinden almaya çalıştıkları şikâyet konusu olmuştur<sup>725</sup>. Bu konuda Müslim-gayrimüslim birçok kişi mağdur edilmiştir. Bir Yahudi babasından kalan evi mahkeme naibinin zorla elinden almaya çalıştığından şikâyetçi olmuştur<sup>726</sup>.

Sadece kadı ve naibler değil muhassıllardan da bu konuda birçok şikâyet olmuştur. Vefat eden kişilerden kalan malları beytülmal adına el koyup sonradan gerekçeleri ortadan kalkmasına rağmen vermemekte direndikleri görülmektedir<sup>727</sup>. Özellikle ticaret için başka memleketlerden gelip Halep'te vefat edenlerin bu konuda mağduriyet yaşadıkları belgelerden anlaşılmaktadır<sup>728</sup>.

---

babında hükm-ü hümayunmum verilmek ricayledikleri ecilden mahallinde şer'le görülmek için yaılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 252.**

<sup>725</sup> Halep sakinlerinden sadat-ı kiramdan seyyid abdurrahman ve seyyid mustafa zide şerefehüma gelib bunların babaları Şerifzade Seyyid Abdülvahhab nam kimesne 1170 senesinde fevt oludukta terekese irs-i şer'le bunlara ve sair verasesine intikal edip tereke-i mezkur olundukta 16000 guruşa baliğ olub aherden dahl olunmak icab etmez iken tereke-i mezburu Halep sakinlerinden Kassam katibi olan Ahmed nam kimesne furuht ve kıymetini ahz ve kabz edip bunlar dahi hesabı rü'yet ve hisselerine isabet edeni taleb eylediklerinde pederiniz müteveffa-yı mezkurun deyni olmağla eda edip kusurlarını teslim ederim deyu avk ve tehir teaddi müteveffa-yı mezkurun deynini dahi vermediginden maada dayin-i mezkurlar bunlardan taleb ve tazyik eylediklerinden verise tarafından eda edildikten sonra yine tekrar mezburun makbuzu olan ol-mikdar gurusluk terekese sair verese ile maan taleb eylediklerinde türlü illet ve bahane ile gadr-ı külli murad eyledigin bildirib mübaşir marifetiyle bermuceb-i senedat-ı şerife ihkak-ı hak ve keyfiyeti arz ve ilam olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 156.**

<sup>726</sup> Rosa nam Yahudi rikâb-ı hümayunuma arz-ı hâl sunub Medine-i Halep mahallâtından Yahudi mahallesinde vâki' 1500 gurus kıymetlü bir bab mülk-i menzile mutasarıf olan bunun babası Salamon nam Yahudi yüz doksan senesinde mürd olundukda mülk-i menzîl-i mezbûr irs-ı şer'le buna intikâl idüb lakin bu diyâr-ı aherde bulunduğundan mülk-i menzîl-i mezbûru yine Medine-i Halep sâkinlerinden mahkeme nâibi Abdülkadir Efendi dinmekle marûf kimesne hilâf-ı şer'-i şerîf cebren ve kahren babası mürd-i mesfûrdan müntakil mülk-i menzîl-i mezbûru fuzûli zabt ve bir dürlü mezkûr ile mukâvemete kudreti olmayub hâli diğergun ve mağdure ve gadr-ı külli iylediğın bildirüb şer'le görülüüb (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5 s. 52.**

<sup>727</sup> Mısırlı Elhac Ali zide kadruhu südde-i saadetime gelib dergah-ı muallam kapucubaşlarından Antakyalı Elhac Mustafa bu sene-i mübarekede fetv olub lakin hal-i hayatında ve kemal-i akl ve sıhhatinde kendisi badel vefat emvalini zabt ve furuht ve duyununu eda ve vermek üzere marifeti şer'le muma ileyh vasiyeti hasebiyle müteveffa-yı mezburun asitane-i saadetimde yanında mevcut bulunan emval ve eşyasını marifeti şer'le zabt ve furuht ve duyunu mühimmesinin bir miktarını eda edip lakin müteveffa-yı mezburun Antakya'da zevcesi ve emmizadeleri olub emlak ve emval ve eşyası dahi olmağla Antakya'da olan emval ve eşyası ve emlakine aherden dahl olunmak icab etmez iken hala Halep muhassılı tarafından müteveffay-ı mezburun menzîlini mühürletib emval ve eşyasını zabt etmek sevdasıyla bivech-i şer'i müdahale olunduğın bildirib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 220.**

<sup>728</sup> Markar ve Yanuk nam zimmiler (..) ticaret atrikeyle Halep'de mütemekkin iş bu sene-i mübarekerede hâlik olan Hatur nam zimminin taht-ı kazanızda vaki malume'l-esami kimesneler zimmetinde bin yüz elli (boş) senesinden beru ber-mucib-i temessukat malumel'l-mikdar alacağı olub imdi babaları mesfur mürd ve irs-i şer'le bunlara intikal etmekle mürd-ü mesfurun yanında mevcut nü kud ve emval ve eşyasıyla zimem-i nas'ta olan hakkı murislerini temessük mucibi taleb eylediklerinde mezburlar bi-vech-i şer'-i edada taallül ve muhalefet ve gdr sevdasında oldukların

#### 4.12.2. Vesayet ile İlgili Davalar

Vesayet, ebeveynlerini küçük yaşta kaybedenlerin belli bir yaşa gelinceye kadar mallarına ve kendilerine bakılması için emanet edildiği kişilerin yaptığı iş olarak tanımlanabilir. Vasi olarak belirlenen birçok kişinin yetim malını gasp ettikleri belgelerde mevcuttur. Mahkeme kararıyla vasi tayin edilenlerden, çocuğun vesayetini alıp malına konmaya çalışan yakın akrabalar, adeta birbirleriyle yarış haline girmişlerdir<sup>729</sup>. Küçük çocukların büyüdükten sonra babalarından kalan malı istemeleri hem Müslümanlar<sup>730</sup> arasında hem de gayrimüslimlerde sorun olmuştur.

Babaları küçükken vefat eden çocukların vesayetlerini almak için kadı ve naiblere rüşvet verildiğine dair belgeler bulunmaktadır. Yetim malını yemek konusundaki şikâyetler ve rüşvet ile vesayeti almaya çalışan yakın akrabaları beraber düşündüğümüzde toplum olarak temiz bir sicile sahip olunmadığı kanaatine varılabilir<sup>731</sup>. Kadınların kocaları vefat ettikten sonra başkaları ile evlenmeleri

---

bildirib babaları hâlik-i mesfurun yanında mevcut olan nükud vesair emval ve eşyaları Haleb muhassılı tarafından beyrû'l-mal emini olanlar zabt eylediklerinden (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 288.

<sup>729</sup> Antakya sakinlerinden Aişe nam hatun südde-i saadetime arz-ı hal edip bu bundan akdem fevt olan karındaşı Ali nam kimesnenin oğlu Ali sağire babası mezburdan intikal eden Antakya'da vaki emlak ve eşya vesair malını hıfz ve hırsaset ve sağir-i mezburun umurunu rü'yet için marifet-i şer'le vasi-i muhtare nasb olunub ve mal-ı sağiri sadakat ve istikamet üzere hıfz ve hırsaset bir türlü hiyaneti olmayub birvechile dahl olunmak icab etmez iken müteveffa-yı mezburun emmizadesi Şatır Hüseyin demekle maruf kimesne zuhur ve mücerred mal-ı sağiri ekl ve bel' sevdasıyla şirrete süluk ve ben vasi olurum mal-ı sağir-i bana ver deyu üzerine şer'en bir nesne sabit olmadan hilaf-ı şer'-i şerif ve bila sened müdahale ve teaddi ve gadr sevdasında olduğun ve bu bapta davasına muvafık şeyhülislamdan fetvayı şerifesi olduğun bildirib fetva-yı şerifemucibi amel olunub hilaf-ı şer'-i şerif ve bila sened müdahale ve teaddi ettirilmeyub men ve def olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 57.

<sup>730</sup> Elhac Yasin nam kimesne gelib Haleb sükkanından bunun babası Muhammed Emin nam kimesne bundan akdem fevt oldukta bu sağir bulunmak hasebiyle yine Haleb sakinlerinden bunun emmisinin sağir oğlu Ali nam kimesne vasi nasb olunmağla babası müteveffa-yı mezburdan irs-i şer'le intikal eden emlak ve eşyası bilvesaye ahz ve kabz badehu bu erişub baliğ ve davaya kadir oldukta emmisi mezbur hevasına tabi mütegalibeye istinaden cebren ve kerhen bir kıta ibra hücceti peyda dahi dava sardında iken mezbur dahi fevt olub Haleb'de sakin muhalefatı kabz eden oğulları Seyyid Abdülkerim ve Seyyid Muhammed nam kimesnelerden mal-ı mevrusunu taleb ve almak istedikte mezburların vekilleri olan mütegalibeden Hacı Musa dahi tegallüb ve hükkama istinadı sebebiyle cebren ve kerhen aldığı ibra hüccet ile buna gadr ve teaddi kesiresi olmağla icra-yı hak olunmadığın bu bapta fetva-yı şerifesi olduğun bildirib mübaşir marifetiyle mahallinde şer'le görülüb (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 92.

<sup>731</sup> Medine-i antakya sakinlerinden sadat-ı kiramdan el-hac hasan gelib yine medine-i mezbur sakinlerinden iken bunda akdem vefat eden damadı Elhac Abdülkadir nam kimesne hal-i hayatında eytam-ı sağirin rü'yeti umuruna vesair hususlarına vasi-i muhtar nasb ve tayin ve fevt oldukta bu dahi müteveffa-yı mezburun vasiyetini intikal ve icraya tasaddi ve birvechile hiyaneti zahir olmayub bir türlü azl icab eder hali yoğiken ve bu makule müteveffanın veled-i sağirenin vasi-i muhtarı adil ve

üzerine yakın akrabaları tarafından “*nefsini başkasına tezvîc ettin*” suçlamasıyla vesayetten el çektirilmeye çalışıldığı görülmektedir<sup>732</sup>.

#### 4.12.3. Evlilik Hukuku ile İlgili Davalar

Evlilik hukukuna dâhil olan nafaka, nikâh, mehir gibi konularda merkeze iletilen birçok dava bulunmaktadır. Kadının gerek evlilik kurumu içinde ve gerekse sosyal hayatta nasıl bir yer işgal ettiğini öğrenmemiz açısından defterlerde önemli belgeler bulunmaktadır. Eşinden bağımsız ticaret yapan hatta eşine kefil olan kadınlar olduğu gibi, günümüzün de kanayan yarası olan şiddete maruz kalmış kadınlara dair de örnekler mevcuttur. Halep toplumunda kadının yeri konusunda iddialı cümleler kurmaya yine aynı defterlerde yer alan birbirine zıt örnekler engel olmaktadır. Aynı şekilde olumsuz örnekler üzerinden bir genel yargıya varmakta yanlış olacaktır.

Kadınların evlenirken kendilerine verilen mehirden dolayı haklarını aradıkları belgelerden anlaşılmaktadır<sup>733</sup>. Kızların rızaları alınmadan kendi istekleri dışında kişilerle evlendirildikleri belgenin gösterdiği bir başka husustur. Küçük yaşta evlilikler doğu toplumlarının tamamında görülen bir husustur. Şikâyetin sahibi kadının yedi yaşında nikâhlandığını belirtmesi önemlidir. Eşini bir başına bırakıp evden kaçan erkeklerle ilgili şikâyetlere rastlanmakla birlikte toplumda yaygın bir

---

kafî iken azl ve yerine aheri vasi nasb ve tayin etmek meşru’ değil iken sabıka Antakya Kadısı Hasan Efendi demekle maruf kadı ziyade gadr ve tamaakar ve mürteşi olmakdan mücerred ve celb-i mala vesile ile buna vesayet umuruna bir türlü müdahale ettirilmeyub (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 252; (...) Merkmum Ömer 120 guruşu kısmet namıyla ve bir mikdarını dahi rüşvetle naib-i merkuma verub bu vechile itma’ ile ve naib-i merkum tam-ı hamından naşi merkumeyi azl ve hilaf-ı şer’-i şerif ve muğayir-i vesaye mezkur Ömer vasi olub (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 265.

<sup>732</sup> Haleb sakinlerinden karındaşı Said Ağa demekle maruf kimesne fevt oldukta terekese irs-i şer’le dört nefer sağır eytamlarıyla zevcesi yine Haleb sakinlerinden Deli Aişe nam hatuna intikal idub mezbure Aişe sağır yetimler yine taraf-ı şer’den vasi nasb ve tayin ve sağırlerin ber-mucib-i defter-i kassam gerek babalarından müntakil terekeyi ve gerek fevt olan emmileri Yusuf nam kimesneden intikal eden emval ve eşyayı vasiyeten ahz ve kabz ve badehu mezbure Aişe nefesini yine Haleb sakinlerinden İsmail nam kimesneye tezvîc ve birbirleriyle yekdil eytam-ı mezburenin mutasarrıfı oldukları zeametleri mahsulatıyla mal-ı eytamı umurlarına sarf ve istihlak ve eytam-ı mezburlara gadr ve mezbure Aişen vesayetten marifet-i şer’le azl ve bu taraf-ı şer’den ba-hüccet-i şer’iyye vasi nasb ve tayin (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 131.

<sup>733</sup> İstanbul sakinlerinden aişe nam hatun gelib mezburenin babası (boş) nam kimesne bundan akdem fevt oldukta mezbure yedi yaşında sağıre iken mezburenin validesinin dahi haberi yoğıken büyük babası (boş) nam kimesne hala Haleb sakinlerinden Seyyid İsmail nam kimesnenin oğlu (boş) nam kimesneye mezbureyi akd edib ve mezkur mihr-i mu’accel dahi vermeyub ve mezburun 1145 senesinden beri kendi malıyla iktifa idub zevci mezkur bir akçe ve bir şey getirmeyub ziyade mağdur olduğu (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 66; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 104.

adet değildir<sup>734</sup>. Yaşanan olumsuz örneklere rağmen kadının hakkını aradığı bir mekanizmanın varlığı da önemlidir. Kadın nafakasının peşine düştüğü gibi kocasında olan alacağının da peşine düşmüştür.

Kadının kocasına karşı mal davası açtığı daha önceki konularda da değinilmişti. Evlilik bağlamında buna dair belgeler de mevcuttur. Babasından kalan evi kendisinden habersiz satan kocasının buna hakkı olmadığını gerekçe göstererek evin satışını iptal ettirmiştir<sup>735</sup>. Malı için kadınlarla evlenip malını elinden aldıktan sonra ortadan kaybolan kocalar her dönem olduğu gibi Halep toplumunda da vardır<sup>736</sup>.

Bazı evlilikler ailenin isteği dışında gerçekleştiği için buna karşı çıkışlar olmuştur. Antakya sakinlerinden Şeyh Muhammed ve Şeyh Ahmed isimli kardeşler, kız kardeşlerinin kendilerinden izinsiz evlendiğini, ancak Şafii mezhebine tabi oldukları için kendilerinden izinsiz kıyılan nikâhın geçersiz olduğu gerekçesiyle kız kardeşlerini kocasından alıp evlerine geri götürmüşlerdir. Kadıdan alınan fetvaya

---

<sup>734</sup> Rûkiyye nam hatun gelib bu Haleb sükkanından Ziyadoğlu Hacı Yusuf nam kimesnenin münakihesi olub bundan altı sene mukaddem zevci mezkur asitane-i saadette iken bundan külli akçe istidane ve badehu yine Haleb tarafına firar elyevm sair iyaliyle Halebde sakin olub bu vakte dek gerek meüneti ve gerek zimmetinde olan akçeden bir habbe irsal etmeyub bildefaat mektub tahrir eyledikte mezbur haberin dahi irsal etmeyub kendini ihfa ve bu mezkurun taht-ı nizamında vekil ve surur-u hak etmekten hali kalmayub ahvali diger gun olduğun bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 80.

<sup>735</sup> Beylan sakinlerinden Emine binti Ali nam hatun gelib Beylan kazası sakinlerinden mezburenin babası Ali nam kimesne diyar-ı ahere gidub hayat-ı ve memat-ı nama'lum olub kaza-i mezburun muhlis ali mahallesinde mutasarrıfı olduğu malume'l-hudud mülkü menzilini mazbur zevci Ahmed nam kimesne ahere bey' eyle deyu vekili etmiş değil iken zevi-i mezbur ahmed babası mefkud Ali'nin mutasarrıfı olduğu menzil-i mezburu bin yüz elli (boş) senesinde bundan izinsiz kaza-i mezbur sakinlerinden Muhammed Efendi demekle maruf kimseneye bi-kanun ve hilaf-ı şer'i şerif bey' idub mezbure dahi bey'e muhaber olmayub babası mefkud mezkurun fuzuli bey' olunan menzilini vaz'-iyed iden mezburdan taleb ve alıb hıfz etmek istedikte mezkur muhammedin zevcin mezburdan satın aldım deyu vermekte taallül ve murafa'a-i şer'-i şerif olduklarından menzil-i mezbur-u buna teslim-i birle kable'l-şer'den hüccet-i şer'iyye verilmişken mezkur Muhammed menzil-i mezburu buna teslim-i imtina ve hilaf-ı şerf-i şerif gadr murad eyledikte ve bu bapta davasına muvaffik fetva-yı şerife verildiğin bildirib fetva-yı şerife ve hücceti şer'iyye mucibi şer'le görülüb menzil-i mezkur vaz'iyed olan mezkurdan alıverilib hilaf-ı şeri şerif ve muğayir-i hüccet-i şer'iyye ve fetvay-ı münife taallül ve niza' ettirilmeyub icra-yı şer' ve ihkak-ı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 65.

<sup>736</sup> Muhammed bunu kendüye akd ve tezcic eyledikten sonra mezbur seyyid Muhammed zevci müteveffa-yı mezburdan ve babası (boş) nam kimesneden muntakil bilcümle emval ve eşyası bilcümle ahz ve kabz ve badehu bunu bila nafaka bırakıb ve mezbur firar ve hala zimmetinde kalıb ziyade gadr ve taaddi ve zülm-ü sarıh eyledigin ve hala taht-ı hükümet ve kazalarınızda mürur ve ubur üzere olduğun ve tarafından (boş) nam kimesne vekil eyledigin bildirib mübaşir tayin olunan (boş) zide kadruhu marifetiyle bulunduğu mahalde şer'le görülüb mezburun zimmetinde şer'le sabit ve mutevecih olan zevci müteveffa-yı mezburdan muntakil mal-ı murisiyle nafakası her ne ise vekil-i mezbura tamamen tahsil (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 88.

dayanarak yapılan işlem hukuken geçerli olmakla birlikte mağdur koca da şeyhülislamdan fetva alarak karşı çıkmıştır<sup>737</sup>. Bu dava oldukça uzun bir süre devam etmiş ve taraflar karşılıklı fetva savaşlarıyla birbirlerini suçlamışlardır<sup>738</sup>. Buna benzer bir örnekte kızın babası kızı verdikten sonra vefat etmiş, annesi nikâhları kıyılmasına rağmen kızını nikahlı eşine vermekte direnmiştir<sup>739</sup>.

Evli kadını kocasının elinden almaktan daha kötü durumlarda yaşanmıştır. Nikahlı kadınları başkasıyla nikâhlamak gibi kötü durumlar toplumun yozlaşmış yüzünü göstermesi açısından önemlidir<sup>740</sup>. Olumsuz örneklerden biri de kadına yönelik şiddete dairdir. Hatice isimli kadın, kocasının kendisini gece gündüz dövdüğünü ve istemeden elindeki malı ve mihrini verdiğini, ancak zorla alınan

<sup>737</sup> Antakya sakinlerinden ulemadan hafız Elhac Hüseyin gelib Medine-i Antakya mahallanından nur (?) mahallesi sakinlerinden Nebiye binti Şeyh İsmail nam hatunun .. olduğundan mezbure hatun bundan akdem nefsinin rızası ve şuhud-u udul mahzarında mihr-i müsemma ile buna tezvic ve bu dahi tezvice edip menkuesi mezbureye bir türlü dahl ve taaruz olunmak şer' en icab ve iktiza etmez iken mezbure hatunun karındaşları mahalle-i mezbure sakinlerinden Şeyh Muhammed ve Şeyh Ahmed nam kimesneler zuhur ve kız karındaşımız Nebiye Emine hatuna olan akd ve nikah bizim izn ve rızamız ile olmamağla Antakya müftüsünden imam şafii kavli üzere verilen fetva mucibi kasım ederuz deyu bir takrir ile hevalarına tabi kadından aldıkları hüccet ile menkuesi mezbureyi alıb kendi hanelerine götürüb hilaf-ı şer'-i şerif kasım ve gadr murad eyledikleri ve bu babda davasına muvafık şeyülislamdan fetva-yı şerife verildigin bildirib şer'le görülüb fetva-yı şerife mucibi amel ve mekuesi mezbure kendüye aliverilib hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i fetva-yı münife olvechile olan müdahale men ve def olunmak babında hükm-ü hümayunum rica eylediği ecilden verilen fetva-yı şerife mucibi mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 278.**

<sup>738</sup> (...)cevabında bizler ve hemşiremiz şafii mezheb olmağla bundan akdem Antakya kadısı Esseyyid Muhammed Arif huzurunda husus-u merkum için mürafi'-i şer'i olduğumuzdan hemşiremiz merkumenin bizler veli akrabaları olub akd ve nikahı iznimize mevkuft iken haberimiz olmamasından merkum şeyh hüseyin hafiyeten akd eylediğine binaen (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 12; BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 26.**

<sup>739</sup> Seyyid Hacı Yusuf gelib Antakya'da sakin Seyyid Ebu Bekir nam kimesne hal-ı hayatında kızı (boş) nam baliğayı müslimin huzurunda buna namzed ve badehu marifet-i şer'le mezburenin rızasıyla namzed ve nişan edip malumel mikdar akçe harc ve sarf ve almak üzere iken mezbur ebubekir fevt olmağla menkuesi mezbure antakyada sakin müteveffa-yı mezbur ebu bekirin zevcesi (boş) nam hatun hilaf-ı şer'-i şerif vermekte tallül ve gadr-ı külli eylediğinin bildirib (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 168.**

<sup>740</sup> Medine-i antakya mahallanından muhsin mahallesi sakinlerinden Hacı İbrahim nam kimesne gelib yine medine-i mezbur mahallanından ashab-ı kiramdan hazret-i Habibü'n-Neccar radiyallahu anhu mahallesi sakinelerinden Fatma binti Abdullah nam hatunu bundan akdem rızası ve marifet-i şer'le şuhud muhzurunda kendüye akd ve nikah edip ve nikah üzerine nikah şer'an sahih olmayub ve üzerine dahi şer'en bir nesne sabit olmuş degil iken yine mahalle-i mezkur sakinlerinden mütegalibeden Mısırlı Mustafa beşe demekle maruf kimesnenin tarafından muzurrinden muaz oğlu bıçak hasan nam kimesne zuhur ve şirrete süluk ve ben mezbur mısırlı mustafa beg tarafından mezbureyi tezvice vekil izn-i müraselesini ihraca ettim vekaleten namzed ederum deyu mahalle-i mezbure imamı ömer efendi demekle maruf kimesnenin tezviratı ile bu nikah halvet-i sahihe olunmadın bin yüz altmış (boş) senesinde hilaf-ı şer'-i şerif ve bi-gayr-ı hak fuzuli menkuesi mezburenin hanesini basub gadr eylediklerinden gayrı hevalarına tabi ehl-i örfe bunu gammaz ve tazirden hali olmadıkların ve bu babta taraf-ı şer'den hüccet-i şeriyyesi olduğun bildirib hüccet-i şeriyye mucibi şer'le görülüb zevcesi mezbure aliverilib brmucib-i hüccet-i şeriyye icra-yı şer' ve ihkak-ı hak olunmak babında mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 98.**

onayın hukuken geçersiz sayılarak malının ve mihrinin geri kendisine verilmesini talep etmiştir<sup>741</sup>.

#### 4.13. SOSYAL YAPI İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Toplumsal hayata tekabül eden, insanların kalabalıklar halinde tepki verdiği durumlarla ilgili hükümler de defterlerde yer almaktadır. Mahallelerde yaşanan ve halkın topluca tepki gösterdiği durumlar, su ile ilgili problemler ve gayrimüslimlerin topluluklarını koruma çabalarına dair örnekler bu bölümde işlenecektir.

Ahkâm defterleri Osmanlı şikâyet mekanizması içerisinde kilit bir role sahiptir. Bu sayede en alt tabakadaki insanlar bile seslerini devletin başında bulunan kişilere duyurmayı başaramışlardır. Arzuhaller şikâyetlerde bireysel başvurunun araçları olarak önemlidirler. Bir de arz-ı mahzar denilen ve bir grubun topluca istek ve şikâyetlerini ilettikleri başvuru şekli vardır ki en az arzuhal kadar hatta ondan daha önemlidir.

##### 4.13.1. Mahalle ile İlgili Hükümler

Bireysel olarak insanların mahalle içinde bir rutin yaşama biçimleri olduğu ve buna uymayanları şikâyet ettikleri görülmektedir. Komşusu yüksek sesle saz eşliğinde gürültü yapanlara dair şikâyetler mevcuttur<sup>742</sup>. Şikâyet konusu ne olursa olsun insanların şikâyet ettiği hususlarda fetva aldıkları, hukuki ve dini bir boyut kattıkları dikkat çekici bir detay olarak durmaktadır. Müslim veya gayrimüslim fark etmeksizin haklı olduğunu düşündüğü meselede mahkemeye gitmeden önce konuyla

<sup>741</sup> Medine-i Haleb mahallanından ferafere mahallesi sakinlerinden Hadice nam hatun gelip mezbure 1161 senesinde zevci olan yine mahaller-i mezbur sakinlerinden feyzullah nam kimesne bi-hayr-ı hak gece ve gündüz darb-ı şedid ile darb ve şetm eyledikten gayr-ı malike olduğu emval ve eşya-yı malumesine telef ve izaa ve bir vechile cevri ve teaddisine tahammül edemediğinden cebren ve kerhen mihr ve nafakasını ibra-yı birle mufarakat ve teklif olunub lakin mihr davasından ikraha muğayir ile olan sulh ve ibra-yı şer'i sahih olmadığına binaen mihri ile mezburun itlaf ve izaa eylediği emval ve eşyası talep eyledikte bicevh-i şer'i taallül ve gadr-ı külli sevdasında olduğu ve bu babta davasına muvafık şeyhülislamdan fetva-yı şerife verildigin bildirib mucibi şer'le görülüb mihr ile itlaf ve izaa eylediği emval ve eşyası her ne ise kendüye aliverilib icra-yı hak olunmak babında (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 160.

<sup>742</sup> Haleb mahallanından Ağyol mahallesi sakinlerinden sülehadan kurun-u sülaha-i salikin Seyyid Abdülvahhab zide salahehu arz-ı hal idub hala bunun sakin olduğu hanesi karşısında dükkan mutasarrıfı Abraham nam zımminin müste'ciri olan Esad oğlu Muhammed nam kimesne kendi halinde olmayub bazı haşerat ve eşkıyayı başına cem' ve gece gündüz saz ve söz ile meşğul olub hilaf-ı şer'-i şerif teaddiden hali olmaduğun ve bu babata davasına muvafık fetva-yı şerife verildigin bildirib (...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 178.



ilgili fetva alma âdeti gözden kaçmamaktadır. Bu durumun ilmiyye sınıfı mensubu olan kadının hüküm vermesinde kolaylaştırıcı bir etkisi olacağı muhakkaktır.

Mahallelerin içinde konutların olduğu kısımlarda sanayi tipi işletmeleri kurulması mahalle sakinlerini rahatsız etmiştir. Bir işletme sahibinin on evi satın alarak yıktırması ve yerine sabunhane yapması şikâyet konusu olmuştur. İşletmenin gece gündüz demeden çalıştığı için evlerinde rahat edemediklerini ve mahallenin suyunu keserek kendi hamamlarına yönlendirdikleri için izin verilmemesi istenmiştir<sup>743</sup>. Buna benzer olarak mahalle ortasında ve cami yakınında açılan kahvehaneye mahalle sakinleri topluca karşı çıkmışlardır<sup>744</sup>. Başka belgelerde mahalle hamamının yolu üzerinde açılan kahvehanenin kaldırılması istenmiştir<sup>745</sup>.

Mahalle ile ilgili belgelerden en ilginç olanı mahallenin bir kısmına duvar örülmesi ile ilgilidir. Mahallenin bir kısmının köşeli ve dolaşık olması sebebiyle bazı ahlaksız insanların oradan geçen kadınlara saldırdıkları için mahalle ile onların arasında duvar örmek istemişlerdir. Hatta mahkemece keşif yapılmış ve duvarın

<sup>743</sup> Haleb mahallanından tabahane mahallesi ahalisi gelib Haleb sakinlerinden hamavi Seyyid Hasan nam kimesne mahalle-i mezburda on bab hane işira ve cümlesini hedm ve yerine ma'sa (?) demekle maruf müceddiden sabunhane ihdas ve bina ve leyl ve nehar sabun tabbah eyledikçe hanelerde ehl ve iyalleriyle münadi ve zarar-ı şer'isi olduğundan gayrı mahallelerinde vaki şurb ve intifa eyledikleri kadimi sularını dahi zabt ve bina eylediği sabunhanesiyle ihdas eylediği hamamına icra ettirib olvechile gadr-ı külli eyledigin ve bu babta davalarına muvafık fetva-yı şerifeleri olduğun bildirib fetva-yı şerife mucibi şer'le görülüb ihdas eylediği sabunhanesinin zarar-ı şerisi men ve def ve ma-i mezbur kadimi üzere mahallelerine icra ve şurb ve intifa ettirilib merkuma taallül ve niza ettirilmemek emri şerifim rica eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görülmek emrim olmuştur. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 10.**

<sup>744</sup> Haleb mahallanından dahil-i bab-ı kinnesrin mahallesi ahali gelib Haleb sakinlerinden İsa oğlu demekle maruf Hacı Ahmed nam kimesne iki seneden beri mahalle-i mezburda Adiliye camii şerifi karşısında mahalle arasında müceddiden bir han ve civarında bazı dekakin ve bir bab kahvehane bina ve kahvehane-i mezbura cem'-i erazil ve eşhas olub leyl ve nehar enva'-i mülaki münahi icrasıyla civarında olan ibadullaha müste'zi ve erazil olduklarından gayrı gunagun nağamat-ı sami'-i hiraş ve sada-yı alat-ı lehv derun huruştan civarında vaki cami-i mezkurda ikamet-i salata-ı mefruz kail olmayub cemaat-i müslimin mutazarrır olduğundan başka kahvehane-i mezkurda ictima' eden eşhas mürur ve ubur eden ehl-i ırz nisa taifesine itale-i lisan ve bunun emsali fisk ve kusurları zahir olduğun bildirib kahvehane-i merkum ta'til ve külliye ibtal ve men ve def olunmak babında emri şerifim rica eteleriyle mahallinde şer'le görülüb Haleb sakinlerinden İsa oğlu Hacı Ahmedin yine Halebde adiliye camii karşısında bir iki seneden beri icar ve işa eylediği dekakin ve kahvehanenin inha olduğu üzere muzırataı sabit olur ise hedm ve kal' olunmak için arz ve ilam olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 86.**

<sup>745</sup> Halebü'ş-şehba mahallanından süveykatü'l-ali mahallesi ahalisi südde-i saadetime arz-ı hal edip bunların mahalle-i mezburda vaki hamama kadim-i eyyamdan beri mürur ve ubur edegeldikleri güzergah üzerine Haleb sakinlerinden (boş) nam kimsene kahvehane dükkanı ihdas ve irezil takımı makulelerini cem' ve hamam-ı mezkur mürur ve ubur eyleyen nisavana mecmu' ile zarar-ı şer'i olmağla bervech-i emniyet ve rızaları olmayub gadr-ı külli eyledigin bildirib marifet-i şer'le mezburun vaki olan zarar-ı şer'isi men ve def olunmak babında hükm-ü hümayunumm rica eyledileri ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 84.**

örülmesine ruhsat verilmiştir. Alınan izin ve ruhsatla duvarın inşasına başlanmış, ancak bazılarının engellemesi sonucu yapamadıklarından buna engel olanlara karşı bir çözüm bulunması istenmiştir<sup>746</sup>.

Mahallenin dıştan gelen ve sosyal dokuya zarar verebilecek olumsuzluklardan topluca korunmaya çalışıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Millet esasına göre oluşturulan mahallelerde, Yahudi Mahallesi veya Ermeni Mahallesi gibi, başka unsurların ibadethanelere yakın yerlerde mesken almaları yasaklamıştır. Antakya’da Müslüman mahallesindeki evlerini gayrimüslimlere satanlara karşı geçmişten beri böyle bir uygulama olmadığı gerekçesiyle karşı çıkılmıştır. İlgili hükümde Müslüman birinin evini satacağı zaman yine bir Müslümana satması gerektiği bu yüzden gayrimüslime satmasına ruhsat verilmediği vurgulanmıştır<sup>747</sup>. Belki de bu durum kale içine mahsus olarak uygulanan bir yasaktır.

<sup>746</sup> Halebü’ş-şebada vaki Bahsita mahallesi ahalisi gelib bunların mahall-i mezburda olan zukak’el-şeyh demekle maruf tarik-i haslarının bazı mahalleri köşe köşe ve dolaşık ve muhikk mahal olduğundan naşi bazı süfeha ve erazil makuleleri ol mahalde nisvan taifelerine taarruz ve nice ef’al-i şenayi’e tasaddi ve hetk-i ırz ve gunagun taaddi üzere olduklarından bir türlü emn ve rahatları olmamağla bundan akdem marifet-i şer’le ba’de’l-keşf zukak-ı mezburun ortasından bir muhkem duvar bina olunmak üzere kablel şer’den yedlerine hüccet-i şeriyye verilip divar-ı mezburun binasına şuru’ eylediklerinden kimesneye zarar-ı şer’ileri yoğiken ecanibden bazıları muğayir-i hüccet-i şeriyye muhalefet ve taaddiden hali olmadıkların bildirib yedlerinde olan hüccet-i şeriyye mucibi amel olunub mezkurların hilaf-ı şer’-i şerif ve muğayir-i hücceti şeriyye zahir olan teaddileri men ve def olunmak babında hükm-ü hümayunum rica eyledikleri ecilden şer’le görölmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 178.**

<sup>747</sup> Medine-i Antakya’da kale derûnunda ehl-i İslam mahallâtı arasında re’âyâ iskânı mesbuk değil iken bade’l-iştira kazâ-yı mezbûre sâkinlerinden Mustafa ve Salih ve Mahmud’in oğlu Mehmed ve Gökçehacıoğlu Süleyman ve Satır Hatiboğlu Veli nâm kimesneler am-ı hama meyil ile kale-i merkûme derûnunda Makbule mahallesinde cami-i şerif ve mekteb-i münif kurbunda kain başka başka mülkiyet üzere mutasarrıf oldukları menzillerini Mihail ve Sarı Simonoglu ... ve Kocaoğlu ... nâm zimmiler hilâf-ı şer’-i şerif ber-takrîb bey’ile mahalle-i mezbûre ahalisini tazyik etmiş oldukları beyanıyla ol bâbda emr-i şerifim sudûru ahali-i merkûme taraflarından bu defa bâ-arz-ı hal istid’â olunmuş olup kuyûda mürâcaat ve muktezâsı divan-ı hümayûnum kaleminden suâl olundukda mülkiyet veyahud kazıye vechiyle ehl-i İslam tasarrufunda bulunub me’va-yı müslimîn bulunan menâzil ve buyutun mutasarrıflarından biri menzil ve arsasını bey’ ve ferağ murad eyledikte yine ehl-i islamdan birine fûrûht edip kadîmden ehl-i islama mahsus büyüüt ve arsanın ehl-i zimmet tâifesine fûrûhta ruhsat ve cevaz gösterilmeyip ma’rifet-i şer’le men’ olunmak ve bu vesile ile kadimden ehl-i zimmete mahsus menâzile dahi bi-vech dahl olunmamak nizamattan idüğü kuyûtan müstebân olduğuna binaen inhâ olduğuna üzere menâzil-i mezkûre fi’l-hakika kadîmden ehl-i islama mahsus olduğuna ‘inde’ş-şer’ ve’l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği halde men’i bâbında emr-i şerifim itâsı iktizâ eylediği tahrîr kalem-i mezbûrdan tahrir kılınmış olmağla siz ki naib ve müftü ve sair mûmâ ileyhimsiz husus-ı mezbûr inhâ olduğuna üzere olduğuna ve menâzil-i mezkûre fi’l-hakika kadimden ehl-i islama mahsus idüğü ‘inde’ş-şer’ ve ‘l-meclis tebeyyün ve tahakkuk eylediği halde ma’rifet-i şer’le men’ ve def’i hususuna mübâderet ve bu vesile ile kadimden ehl-i zimmet reyaya mahsûl menâzil dahi bi-vech müdahaleden mücânebet ve keyfiyetin kaydı balasında şerh verilmek üzere derbar-ı şevket-karar-ı mülûkâneme inhâ ve iş’ârına müsaraat eylemeniz bâbında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.7 s. 120-121.**

#### 4.13.2. Su ile ilgili Hükümler

Su insan yaşamı için olmazsa olmaz bir kaynaktır. Medeniyetler su etrafında kurulmuş ve gelişmiştir. Halep gibi sıcak bir coğrafyada yer alan bir şehir için suların kullanımı ve idaresi daha da önemlidir. Ahkâm defterlerinde su konusunda yaşanan anlaşmazlıklarla ilgili birçok hüküm yer almaktadır. Gerek özel mülkiyete ait sulara ve gerekse halkın ortak kullanımında olan sulara yapılan müdahaleler üzerine Divân-ı Hümâyûna başvurma ihtiyacını doğurmuştur.

Osmanlı toprakları içinde akan suların önemli bir kısmı kişilerin sahibi oldukları mülk sularından meydana geliyordu. Osmanlı hukuku açısından mülk statüsünde bulunan su kaynakları diğer mallar gibi babadan oğula mirasla geçebiliyordu<sup>748</sup>. Alınıp satılan sulara müdahale edildiği için insanlar ellerindeki hüccetlere göre sahip olduklarını ispatladıkları sularına sahip çıkılmasını istemişlerdir<sup>749</sup>.

Halkın kullandığı suların mecralarının temizliği herkesin gelişi güzel müdahale etmeye çalıştığından bunun önüne geçmek için bir su nazırı tayin edilirdi. Halep'te insanların “*su kanallarını tamir edeceğim*” diyerek daha çok zarar verdiğini ve insanların bahçelerinin susuzluktan kurduğunu, evlerinde, hamamlarda ve mescitlerde susuzluk çektiğini, bunun önüne geçmek için hukuken yetkili birinin bu işi sürdürmesi istenmiştir<sup>750</sup>.

<sup>748</sup> Zafer Karademiir, “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Yaşamında Su: 18. Yüzyıl Eyalet-İ Rum Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/1, (2014), 191.

<sup>749</sup> Mahalle-i mezburdan (boş) nam kimesne kadimden menziline mülkiyet üzere cari olan suyun nisfını mezkur buna bey' ve canib-i şer'den yedine verilen hüccet-i şeriyye mucibi nice seneden beri ma-i mezkurun nisfı bunun menziline ceryan edip aherden bir türlü dahl olunmak icab etmez iken yine mahalle-i mezburdan (boş) nam kimesne ol suya fuzuli müdahale ve teaddiden hali olmadığın bildirib yedinde olan hüccet-i şeriyye mucibi amel olunub mezkur muğayir-i hüccet-i şeriyye ve kadim müdahalesi men ve def olunmak babında **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 178/2.**

<sup>750</sup> Senki Haleb kadısı mevlana-yı muma ileyh Muhammed zidet fezailuhusun südde-i saadetime mektub gönderub Halebü'ş-şehba'da sakın ulema suleha ve eşraf ve fukara meclis-i şer'e varub medine-i Haleb'de ceryan eden ma-i kanevat tariki beher sene tamir ve termim ve tathire muhtac olmağla ma-i mezbur telef ve ziya'dan siyanet için tarik-i mezburu imaret ile mebnî ve ziyade masariften .. emin etmek mukteza iken bazı kimesneler celb-i menfaat kasdıyla tağallüben tamiratu mezbureye mu'temed deyu bir tarikiyle duhul ve tarik-i merkumu gereği gibi tamir ve termim ettirmediklerinden maada hadden birun ibadullaha zarar ve hasarete ika edip olvehile tarik-i merkumun adm-ı metanet ve ıslahından naşi aralıktan ma-i mezbur zayi ve besatin-i fukara sikayetinden mahrum ve mesacid ve hamamında müzayaka-i azime hasıl ve vaki olmağla ibadullaha siyaneten elhac abdülkadir zide kadruhu emin ve dindar ve müstakim ... olduğundan marifeti şer'le ve beher sene bervech-i sıhhi tamirat-ı mezbureye marifet-i şer'le nazır nasb olmağla nezaretine aherden dahl ve teaddi olunmamk babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 45.**

Genel kullanıma açık suların bakımları genelde vakıfların öncülüğünde ya da devlet tarafından yapılırdı. Ahalinin istifadesine açık suların bakımına bazı gönüllü hayırseverlerin önyak olduğu görülmektedir. Tamir ve bakım işlemleri izne tabi olup, ruhsat verilmeden yapılmasına izin verilmezdi. Bu konularda oldukça titiz davranıldığı, yapılan işlemin kimseye zararı olup olmadığı araştırıldıktan sonra izin verilirdi<sup>751</sup>.

Akarsuların üzerinde yer alan ve herkesin istifadesinde olan suların paylaşımı konusunda sorunlar yaşanmıştır. Kaynağa yakın köylerin fazla su kullandığı için daha uzak mesafedekilerin mağduriyetine sebep olduğu görülmektedir<sup>752</sup>. Yaşanan su sorunu mahkeme kanalıyla daha önce çözülmesine ve her köyün suyun dörtte birine sahip olacağı karara bağlanmasına rağmen yine de su üzerinde münakaşalar eksik olmamıştır. Herkesin kendi ihtiyacı kadar suya, toplanan ahali ve fetva gereği karar

<sup>751</sup> Senki mevlana-yı muma ileyh muhammed zide fazlulusun südde-i saadetime mektub gönderub medine-i Halebü'ş-şehbada adiliye camii şerifinde mel'ab nam mahalde vaki kastel-i şeybani tabir olunur çeşmenin vakfi olmadığından mürur-u eyyam ile münhedim ve suyunun mecrası muattal ve mahalli merkum memerr-i tavaif-i ümem ve ibadullahın suya ihtiyacı zahir ve nef'i amme olmağın ashab-ı hayrattan kurun-u ashab-ı hayrat Muhammed bin Mustafa zide birrehu intifaen livechillahi teala çeşme-i mezbur suyunun mecrasıyla ma'an marifeti şer'le tamir ve termim ve ashab-ı istihkakın rızalarıyla Haleb kanalı suyundan olan istihkak-ı kadimisi icra ve ihya eylediği surette ibadulların müzayakaları def'ine ba'is olmağın ma-i mezburun cereyanına bir kasd ve hilaf-ı şer'-i şerif mümanaat etmemek için emri şerifim sudurun ricasında olduğun bila ilimas arz ve bina ve icrası ibadullah nafi olub kimesneye zararı şerisi yoğise hilaf-ı şer'-i şerif muhalefet olunmaya deyu emri şerifim yazısıyla Divân-ı Hümâyünüm tarafından derkenar olduğun derkenarı mucibi amel olunmak babında. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 49.**

<sup>752</sup> Haleb kazası müzafatından cebel-i seman nahiyesine tabi hasır karyesi ahali gelib bunların karyeleri kurbunda ceryan eden kuveyk suyu demekle maruf su kadimden beri bunların karyeleriyle nahiye-i mezbura tabi terya ve zeban ve yine kaza-i mezbur müzafatından matah nahiyesine tabi kefer hadar nam karyelere ceryan ve her bir karyeye rub' hisse taksim ve bu vechile tarla vesair arazi ve mezraaları sika ve intifa edegelib kadime muğayir dahl olunmak icab etmez iken mezkur kefer hadar karyesi ahali zehur ve sirrete süluk ve bizim karyemiz esfelde olmağla ibtida ol suyun cümlesiyle kendi karyemizde olan arazi ve mezruatlarımız sika ve intifa etmedikçe size vermezüz deyu hilaf-ı şer' ve kanun ve muğayir-i kadim-i niza' ve mukaddema yedlerine verilen fetva-yı şerfe mucibi Haleb kadısı huzunda mürafii şer' şerif olduklarında kadimden beri zikr olunan sudan her bir karyeye bir rub' hisse taksim ve bu vechile dört karyeye ceryan ve tarla vesaire mezruatların sika ve intifa edegeldiklerinden bazı mayi cem akar ve cem'i kebirin şehirleriyle şer'an sabit ve zahir ve kadime muğayir mezkurların olvechile olan muaraza ve teaddileri men birle tariki şer'den hüccet-i şeriyye verilmişken mezburların kani' ve menu' ve mündefi' olmayub muğayir-i hüccet-i şeriyye niza' ve teaddiden hali olmadıkların bildirib fetva-yı şerife ve hüccet-i şeriyye mucibi amel olunub kadim ve hüccet-i şeriyye muğayir mezkurların zahir olan teaddileri men ve def ve ol su kadimisi üzere iştirak zikr olunan karyelere ceryan ettirmek babında emri şerifim rica eyledikleri ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 78.**

verildikten sonra bazı kişilerin özel mülklerine su götürmesi sebebiyle, diğer insanların susuzluğuna neden olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır<sup>753</sup>.

Halep'teki Yahudiler, her sene düzenli olarak gönüllülük esasına dayalı verdikleri ellişer guruşa rağmen son zamanlarda ehl-i örf tarafından üçer dörder yüz guruş talep edilmesinden şikâyet etmişlerdir. Gelen hükümde Halep'teki temiz su kanalı için ödenek ayrıldığı ve kimseden para istenmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Para istenmemesine rağmen isteyenlerin gönüllü olarak yardım edebileceği ifade edilmiştir.<sup>754</sup>

#### 4.13.3. Gayrimüslimler ile ilgili Hükümler

Şimdiye kadar değindiğimiz bütün konular içinde gayrimüslimlere dair meselelere ayrı bir bahis açma gereği duymadan konu içinde verilmeye çalışılmıştır. Defterlerde karşımıza çıkan bazı belgeler ayrı bir başlık altında değerlendirmeyi zorunlu kılmış olmakla açtığımız başlıklardan hangisine dâhil olacağı yeterince açık olmadığından buraya almayı uygun gördük.

<sup>753</sup> Medine-i Haleb ahalileri meclis-i şer' e varub Medine-i Haleb'de fetevat ile cari olan miyahlarından ekseri cevami' ve mesacid ve hamamin ve buyut ve kastel-i mahsus olub ibadullaha müzayaka olmamak için 1133 senesinde sabıka Haleb kadısı marifeti ve ahali marifetleriyle fetevt-ı mezkurenin miyahi tahrir ve ashab-ı beyinlerinde hakları mikdarı tevzi' ve taksim ve canib-i şer'den mümzi ve defter ve nizam verilip herkes hakkı meşrebiyle intifa edegelmişiken bazı kimesneler defter-i mezkura ve kadime muğayir hisselerinden ziyadeye tecavüz ve emlik-i mahrusalarına icra ve nizam-ı kadime muğayir teaddi etmeleriyle mezburların berminval-ı muharrer kadime muğayir teaddi ve tecavüzleri men ve def olunmak babında mürافی hali hükmü hümayunum verilmek ricasına bila iltimas arz eyledigin ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 149.**

<sup>754</sup> Sabıka Haleb kadısı Nafizzade Muhammed Emin zide fezailuhu Der-aliyeme takdim eylediği arz-ı mefhumundan Medine-i halbe'de mütemekkin Yahudi taifesinden malume'l-esami Yahudiler meclis-i şer'den Medine-i Haleb'de ma-i leziz kanevatı beher sene tenzif ve tathir olundukta kadimden beru senede taife-i mersuma rızalarıyla ellişer guruş veregelmişiken hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kadim yüz yüz ellişer guruş talebiyle zahir olan müdahaleleri marifet-i şer'le men' olmuşiken üçer dörder yüz guruş mütalebesiyle örf taifesi tarafından teaddi ve tazyik-i birle külli gadr ve hayf etmeleriyle muğayir-i kadim ve rıza ziyade talebiyle hilaf-ı şer'-i şerif vaki olan rencide ve teaddilerinin men' ve def'-i babında kat'el-mefaz emr-i şerifim suduru için der-aliyeye arz edilir deyu el-hak ve fil'-hakika taife-i mezbura bu-vechile teaddi olunduğunu bi'l-istihbar ve'ş-şehade zahir ve nümayan olmağla müstevlilerine müsaade-i aliyem arızatı kılınması babında emr-i şerifim sudurunu Haleb kadısı sabık mevzana-yı muma ileyh arzında tahrir ve istid'ası üzere husus-u mezbur iktirabıyla havale olundukta niza'-ı mezkure zımında emr-i şerifim verildiği kaydı bulunmayub ancak baş muhasebe derkarı natik olduğu üzere Medine-i Haleb'de vaki rah-ı ab kanevatı tamirata masarifatı Haleb muhasıllığı mukata'atı malından tayin olunmuş olduğuna nazaren kanevat-ı merkume tathiri için canib-i aherden akçe mütalebesi etmeyub lakin derbar-ı ilamda beyn olduğu üzere Yahudi-i mesfurlar tathir-i kanevat vuku'unda kendi rızalarıyla i'aneten lil-mesarif ma-takkdimden beru senede ellişer guruş vergeldikleri vakı'a mutabık ise hilad-ı şer'-i şerif ve muğayir-i kadim ziyade mütalebesiyle teaddi ettirilmemek için mahallinde şer'le havale ile emr-i şerifim tahriri babında bi'l-fiil reisü'l-küttabım Muhammed Hayri dame mecdehu i'lam etmekle i'lamı mucibi mahallinde şer'le görülmek için emr-i şerifim yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4 s. 100.**

Osmanlı tabiiyetindeki çeşitli gayrimüslim milletlerin mensupları kendi temsilcileri ile yer almaktaydılar. Avrupalıların yoğun olarak bulunduğu Halep'te Avrupalıların mezhebine geçme olayları vuku bulduğunda kendi din adamları çok sert tepki göstermişlerdir. Aynı tepki başka bir mezhebe geçtiklerinde de gösterilebiliyordu. Rum reayadan 550 kişi Halep kadısına gidip metropolitlerinin kendilerine sizler “*efrenc dinine tabi oldunuz*” diyerek türlü eziyetler ettiğinden şikâyetçi olmuşlardır<sup>755</sup>. Benzerini Müslümanlar arasında gördüğümüz tecrim ve tağrim diğer millet mensupları arasında görülmekteydi.

Rum patriği gönderdiği arzuhalinde kendi kiliselerine tabi bireylerin dışarıdan kız alıp vermeleri halinde papazların ve metropolitlerin bunların nikâhlarını kıymadıklarını ve bunun Rum kilisesinin ayin kuralları gereği olduğunu ifade etmiştir. Ancak evlenme kararı vermiş ve mezhepleri farklı olan kişiler işlerini ayanlar üzerinden halletme yoluna gitmişlerdir. Patriğin bundan sonra kendilerini yok sayan uygulamalara izin verilmemesi hususunda devlet makamlarına ricası nizamı koruma isteğine dair önemli bir husustur<sup>756</sup>. Bazı suç işleyenlerin cezadan kurtulmak için diğer mezheplere geçtiğine dair belgeler de bulunmaktadır<sup>757</sup>.

<sup>755</sup> Halebü’ş-şehba’da sakin ehl-i zimmet reayadan mazbutu’l-esami 550 nefer rum taifesi bilcümle meclis-i şer’e varub hala üzerlerine berat-ı şerifimle metropolit olan Sufinos nam rahib muvacehesinde bizler ehl-i zimmet reayadan olub üzerlerinde edası lazım gelen cizye-i şeriyye ve avarız vesair evamir-i şerife ile varid olan tekalifi emr ve defter mucibi tamamen eda (...) edip re’yine muhalif hareket ile remide ve rencide icab eder hallerimiz yoğiken metropolit-i mesfur mücerred emvallarımıza dest-i res için her bar izrar kasdıyla bizleri ehl-i örf taifesine bi-gayr-ı hak gammaz ve gunagun rencideden hali olmadığından gayrı 1174 senesinde sizler efrenc dinine tab’iyet eylediniz deyu bizi ehl-i örf taifesine gammaz ve papaz ve vucuhlarımızı derzencir ve altmış gün mikdarı enva’-i eziyeti icra ettirdikten sonra hevasına tabi ehl-i örfte istinaden hilaf-ı şer’-i şerif ve bi-gayr-ı hak 15750 guruşumuzu ahz ve her birimizi mükedderel’l-hal edib mesfurun teaddisinden mütezarrır olmuşuzdur deyu bil-muvaceheleri olmağla reaya-yı mesfurun yedlerinde olan fetva-yı şerife ve canib-i şer’den verilen hüccet-i şeriyye mucibi müddeaların beyan-ı sahiha-i kelimat on nefer kimesnelerin şهادetleri ile vech-i şer’i üzere isbat ve el-hükümü mübelliğ merkum on beş bin yedi yüz elli guruş rahib-i mesfurdan tahsil ve reayay-yı mesfüreye teslim ettirilmek babında(...)BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2 s. 20.

<sup>756</sup> İstanbul ve tevabi’i rum patriği ve deraliyemde mukim ... mezhebenden südde-i saadetime mühürlü arz-ı hal gönderib nefsi-i Haleb’de vaki taife-i zimmiyanın bazıları rum mezhebenden ve eramin ve süryani ve maruni tabir olur mezahibe tabi olanlarla kendileri ve oğulları namzed (?) eylediklerinden mezhepleri her muktezası kendi cinslerinden avrat almaları mukteza-yı ayin-i rumiye ve muvafik-ı kadim iken bir müddetten beri mezahib-i mezburaya tabi olanlar kendi cinslerinden avret almayub her biri mezahib-i aherden kız alıb ve kız verdiklerinden aldığı kız cins-i aherden verdiği kız dahi mezhebi ahere tabi olduğundan petropolit ve papazan hilaf-ı ayin olmakdan naşi nikah etmeyeceğini mülahaza ve tağyir-i birle hükkam ve zabitan ve ayan-ı vilayet izni ve hilaf-ı ayin akd-ı nikah etmesi için metroplit-i rumiye haber irsal ve nikahdan iba eylediği halde aher bahane ile tazyik ve rahnedar etmekten hali olmadıklarından balka cins-i aherden kız alanlar ve verenler hüccet ve balasına buyruldu keşide ettirilib husus-u mezbur saire sirayet-i kavaninlerin ihlaline bais bir halde olduğun bildirib fima bad mahrusa-i mezburede olan reaya taifesinden mezahib-i mezkura tabi olanlar mezheb-

Gayrimüslimlerin statü olarak Müslümanlardan farkını belirtmek için çeşitli yasaklara tabi oldukları bilinmektedir. Gayrimüslimlerin samur kürk, kalpak, firengi kemha ve atlas gibi lüks giysiler taşımalarına izin verilmezdi. III. Selim zamanında yapılan bir düzenlemede Ermenilerin şapka ve ayakkabıları kırmızı; Rumlarınki siyah ve Yahudilerinki ise mavi renk olması kararlaştırıldı. Müslümanların kavuk ve ayakkabıları sarı idi. Gayrimüslimlerin sarı ile dolaşmaları yasaktı<sup>758</sup>. Bu yasak belli dönemlerde uygulanmakla birlikte, belgelerden anlaşılacağı üzere, ehl-i örfün haksız para toplaması için bir vesile yapılması yasaklanmıştır<sup>759</sup>.

Gayrimüslimlere yönelik şahısların tasarruflarına bağlı olarak zaman zaman ayrımcı hareketler olduğu görülmektedir. Halep'teki Yahudiler, kasap başıyı koyun etini herkese sattığı fiyattan daha pahalı sattığı gerekçesiyle şikâyet etmişlerdir. Hükümde bu uygulamanın yürürlükteki kanunlara ve fetvalara uymadığı ve tekrar edilmemesi için Halep vali ve kadısı bu durumdan men etmeleri istenmiştir<sup>760</sup>.

---

i aherden olan kimesnenin kızını almak ve vermek murad edenler hükkam ve ayan-ı memleket izni ile mezheb-i mersuma hilaf iken akd-ı nikah etmesi için cebri ve teaddi etmedin deyu bahane-i saire ile mütezzarrır ve rahnedar olmaktan müba'adet ve tağribat-ı merkumenin ref'i ve def'i ve mezhebimiz mesfûr himayet ve siyanet babında size hitaben emir şerifim rica etmekle vech-i meşruh üzere amel olunmak için yazılmıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 252.**

<sup>757</sup> Ermeni milletinden bazı te'dibi lazım gelenlerin terbiyeleri murad olundukda Katolik milletine ittiba ile icrâ-yı terbiyeleri meş'ar oldukda ve bu keyfiyet bazı nizamat-ı mukarrere-i mülkiyeye hâlel vermekte bulunmuş olduğu (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.7 s. 88.**

<sup>758</sup> Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, (İstanbul: Ağaç Yayınları 1992), 40.

<sup>759</sup> Medine-i halebde sakin ehl-i zimmet reaya taifesi südde-i saadetime adam ve arz-ı hal gönderib kendi hallerinde olub hilaf-ı şer'-i bir vaz' ve hareketleri olmayub şer'an dahl icab eder halleri yoğiken her gelen valiler ve ehl-i örf taifesi taraflarından siz hin-i fethten beri eba an ced başlarınıza kavuk ve üzerine alaca destar sararsız ol-taktirce sarık ve eman akçesi namıyla beher sene reaya fukarasının cebren ve zülmen akçeleri alınıb zülüm ve teaddi olunmalarıyla bundan akdem ahvalleri ... ilam ve iştikar eylediklerinden hilaf-ı şer'-i şerif teaddi ve rencide olunmaları için yedlerine emri şerifim verilmiş iken şimdi yine ona muğayir ehl-i örf taifesi tarafından sükun ve medine akçesi namıyla akçe talep ve sair vechile hilaf-ı şer'-i şerif taciz ve teaddi olunmalarıyla mukaddema yedlerine verilen emri şerifime muğayir hilaf-ı şer'-i şerif olvechile teaddi ve rencide ettirilmeyub men ve def olunmak babında bundan akdem emri şerifim sudurunu istid'a ve hilaf-ı şer'-i şerif teaddi ettirilmemek için 1131 senesi evahir-i zilkadesi tarihi ve hüdavendigar-ı sabık merhum ve mağfurleh Sultan Ahmed Han tabe serahu zamanında emri şerif verildiğin bildirib tecciden rica etmeleriyle vech-i meşruh üzere amel olunmak babında emri şerifim yazılıştır. **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 240.**

<sup>760</sup> Sen ki mevlana-yı muma ileyh Hasan zide fezailuhusun mektub gönderub Haleb'de mütemekkin Yahudî taifesi üzerlerine edası lazım gelen cizye-i şer'iyeye vesair hukuk ve rüsumlarını eda edub Hilaf-ı şer'-i şerif dahl ve taarruz olunmak icab eder halleri yoğiken Haleb'de sakin kasab başı Esseyyid Ahmed demekle maruf kimesne taife-i mezbureye iktiza eden lahm-ı ganaimi rayicinden ziyade baha ile cebren kendisinden işтира etmelerini murad ve cebir ve aher kasabın taife-i mesfureye zebh ve bey'ine dahl ile hilaf-ı şer'-i şerif teaddi ve rencide etmekle (...)yedlerine verilen hüccet-i şeriyeye ve fetava-yı münife mucibince amel olunub mezburun ve sair kasab esnafının vech-i meşruh üzere hilaf-ı şer'-i şerif ve muğayir-i fetava-yı münif ve hüccet-i şeriyeye münafi olvechile zahir olan dahl ve teaddileri men ve def' olunmak babında (...) **BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 370.**

## SONUÇ

Osmanlı şikâyet müessesesi, kadim Doğu geleneğinin bir devamı olarak hayat bulmuş olmakla birlikte, yüzyılların birikiminin de zirvesini temsil eder. Fıkıhtan kanuna geçişin son evresindeki bu kurum kendisinden öncekilerden çok daha sistemli bir yapıdadır. Osmanlı şikâyet sisteminde kayıtların geriye dönük olarak takip edilebildiği gibi her eyâlet için de ayrı defterler tutulmuştur. Bu yolla taşradaki en alt tabakadan insanların oldukça sıradan şikâyetleri dahi kayıt altına alarak gereği yapılmak üzere ilgili yerlere aktarmıştır. Şikâyet sisteminin öncekilere oranla iyi bir zemine oturtulmasının adaleti sağlayıp sağlamadığı noktasında çok da olumlu düşünmek mümkün değildir.

İslam dünyasında X. yüzyıldan itibaren içtihat kapısının kapandığı anlayışı Müslümanların yeni karşılaştıkları sorunlara yönelik hareket alanlarını daraltmıştır. Hayatın boşluk kabul etmeyen yapısı, değişen dünya, üretim araçlarının değişmesi Müslümanları yeni arayışlara itmiştir. Osmanlı Devleti yaşanan bu daralmayı örfî-şer'î hukuk karışımı bir yorumla ve şer'in sınırlarını aşan yeni alanlar açmakla aşmaya çalışmışlardır.

İncelediğimiz dönem, Batıda dünyayı değiştirecek derecede büyük gelişmelerin yaşandığı bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Devlet karşısında toplulukların ve cemaatlerin değil bireylerin önem kazandığı bu zaman dilimi bir süre sonra millet ve ümmet anlayışına dayanan Osmanlı sisteminin çözülüşünü de beraberinde getirmiştir. Osmanlı devlet anlayışının bozulmalar karşısında sürekli önceki dönemleri bir referans noktası kabul etmesi ve yaşanan değişimi farklı bir paradigmayla okuyamaması ya da geç okuması bugün dahi yaşadığımız sorunların kaynağını oluşturmaktadır.

Osmanlı'da kuruluşun Tanzimat dönemine kadar şikâyet kurumu, sadelikten karmaşıklığa doğru bir seyir izlemiştir. İşlevsiz kalan kurumların yerine yeni kurumlar ihdas edilmek durumunda kalmıştır. İlk dönemlerde kayıtların geriye dönük takibi oldukça zordu. Şikâyet Defterleri ve sonrasında ihdas edilen Eyâlet Ahkâm Defterleri ile bu sorun çözülmüştür. Bu durumun gösterdiği gerçek, şikâyetler kalıcı olarak çözülemediği için şikâyetçiler defalarca merkeze başvurmak durumunda kalmışlardır.



Tutulan kayıtlardan toplum hayatındaki en önemli meselenin ekonomi olduğu anlaşılmaktadır. Halep'in bir ticaret merkezi olmasının bunda payı olduğu muhakkaktır. Bu kadar yoğun bir şekilde borç-alacak ile ilgili şikâyetin olması aynı zamanda hukukun yerelde yaptırım gücünü kaybettiğinin de bir göstergesidir. Borç-alacak ile ilgili merkezden gönderilen hükümler çoğunlukla sorunu yerel mahkemeler havale ederek orada çözüm aranması şeklindedir.

Savaşların uzun sürmesi, sefer tertibi ve isyanlar sebebiyle reayanın toprağı ekememesi, artan vergiler, köylünün tefecilerin eline düşmesine neden olmuştur. Devlet görevlilerinin hatta valilerin reayaya faizle para verdiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu konularda devletin kalıcı çözüm üretmediğı anlaşılmaktadır. Köylünün artan borç yüküne karşı müste'men tüccarlardan para aldığı ve bazen evindeki eşyalarını rehin bıraktığı görülmektedir.

Reayanın işlediğı cürümden pay alan bir idari yapının insanları cürümlerle suçlayıp paralarını elinden alması sık görülen durumlardan biridir. Bu sistemin emniyet subabı iyi işleyen bir adalet sistemidir. Adalet sistemi de iyi işlemediğı için mağdurların oldukça meşakkatli bir şikâyet sürecini göze alıp İstanbul'da bulunan Divân-ı Hümâyûn'a yöneldikleri görülmektedir.

Taşrada güç kazanmak için her yolu deneyen çetevâri yapılar, zaman zaman Divân-ı Hümâyûn'dan aleyhlerine çıkan kararları bile değıştirme gücüne sahip olmuşlardır. Merkezin reayayı ezen yerel zorbalara mühlet vermesi ve sorunu çözmeyi zamana yayması, içinden çıkılmaz bir durum yaratmıştır. Geç gelen adalet eşkıyalığın güç kazanmasına neden olmuştur.

Savaş zamanı istihdam edilen ancak diğeri zamanlarda başıboş kalan levendât askeri, eşkıyalar için kullanışlı bir insan kaynağı olmuştur. Şehirdeki ticaret hanlarına yerleştirilen bu insanlar ticaretin sekteye uğramasına sebep olmuşlardır. Başıboş askeri grupların eşkıyaya mı yoksa devlete mi hizmet ettiği anlaşılamamaktadır. Her iki durumda da güçlerinin yettiğı fakir fukaranın elinden ekmeğini almaya çalışmışlardır.

Ehl-i örf ile birlikte hareket eden ve insanlara cürüm isnat eden bir gammazlık sınıfının türediğı ve toplumda oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Gammazların suçlamaları sonucu birçok insan evinden ekmeğinden olmuş ve suçsuz yere hapis yatmıştır. Bu tarz suçlamalara muhatap olan toplumun önde gelen âlim ve fâzıl kimselere ahalinin sahip çıktığı ve merkeze toplu şikâyetler göndererek korumaya çalıştığı durumlara dair örnekler bulunmaktadır.

Gerek devlet içindeki çeteleşmelere ve gerekse diğer güç odaklarına karşı toplumda birlikte hareket etme bilincinin oluştuğunu da görmekteyiz. Kendini savunamayacak durumdaki insanlara topluca sahip çıkma, iyi insanların iyiliklerine şahadet etme ve kötülerin kötülüklerine güçleri yettiğince karşı durma gibi iyi hasletlerin canlı olduğuna dair örnekler de vardır. Bu anlamda mahalle bilincinin oluştuğunu ve mahalleyi zararlı insanlara karşı topluca korumaya çalıştıklarını da görmekteyiz.

Şehirleşme bilinci toplumun tüm kesimleri arasında yerleşmemiştir. Özellikle konar-göçerlerin yerleşik yapıyı bozduğu görülmektedir. Geçtikleri yerlerde düşman ordusu gibi yağmalayıp ağaçları dahi kesen aşiretlerin, mağdurları sadece yerleşik halk değil aynı zamanda devlettir. Devlet konar-göçerlerin sebep olduğu yıkımı düzeltmek zorunda kaldığı gibi vergi de alamamıştır.

Seyyid ve şeriflerin ayrıcalıklı konumu zaman zaman ahalinin onlara karşı öfkeli davranışlar sergilemesine sebep olmuştur. Bu sınıftaki insanların belli vergilerden muaf tutulması, vergi yükü altında ezilen ahalinin zoruna gitmiş ve birçok şikâyete konu olmuştur. Burada bütün seyyid ve şeriflerin aynı kategoride değerlendirilmediğini de belirlemek gerekmektedir. Seyyidliğin saygınlığına gölge düşürmeyen insanların sevildiğini ve toplumun bu insanlara sahip çıktığını da görmekteyiz.

Kadı ve naiblerin görev sürelerinin kısa olması ve sonrasında merkeze çekilmeleri, görev yaptıkları süre içinde mümkün olduğu kadar para kazanma hırsları yüzünden birçok şaibeli işe bulaştıkları görülmektedir. Yolsuzluklar “*devre çıkma*” olarak tabir edilen köyleri dolaşarak reyanın kazancına konma şeklinde gerçekleşmiştir. Bunun dışında rüşvet, sahte belge düzenleme, ahaliye angarya yükleme, talep edilmediği halde miras taksimi gibi kanunsuz işlere bulaştıkları sık görülen durumlardan bazılarıdır.

Kadınlar ile ilgili belgeler sayıca az olmakla birlikte dönemin kadına bakışını teşhis etmemiz açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Kadınların özellikle vakıfların yöneticiliğinde etkin olduğu görülmüştür. Bazı belgelerde mağdur olarak geçseler de, şikâyet edilen olarak kadına da rastlamaktayız. Ekonomik anlamda eşinden bağımsız hareket eden hatta tefecilik yapan, bir suçlu olarak hane basan örnekler ilgi çekicidir. Kadının kendi hakkını aramanın yanı sıra eşinin veya kardeşinin de hakkını araması önemli bir husustur.



## KAYNAKÇA

Halep Ahkâm Defterleri

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.2

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.4

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.5

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.6

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.7

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.8

BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.9

Acar, İsmail. "Osmanlı Kanunnâmeleri ve İslam Ceza Hukuku (I)". *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14 (2001): 53-68.

Acun, Fatma. “Klasik Dönem Eyâlet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”. *Türkler Ansiklopedisi*. 9:899-908. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ahmet bin Hanbel, *Müsnedu Ahmed Bin Hanbel*, 8. Cilt. Beyrut: 2011.

Akbulut, Hüseyin. *1858 Arazi Kanunnâmesi'nin Rumeli'de Uygulanması Açısından 1862-1866 tarihli 84 No'lu Rumeli Ahkâm Defterinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Akçay, Esra. *1 Numaralı Bosna Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelenmesi (s. 1-100)*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. İstanbul: Cem Yayınevi 1995.

Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.

Akgündüz, Ahmet. “Dürerü'l-Hükkam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10:27-28. İstanbul: TDV Yay. 1994.

Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Kanunnâmelerinin Şer'i Sınırları”. *Osmanlı*. 6:401-412. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Akgündüz, Ahmet. “İstibdal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33:319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Aktaş, Necati. “Atik Şikâyet Defteri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4:68. İstanbul: TDV Yay. 1991.

Akyıldız, Ali. “Tanzimat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40:1-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Akyıldız, Ali. “Sarraflık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36:163-165. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Alikılıç, Dündar. *İmparatorluk Seremonisi (Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler)* İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004.

Altundağ, Şinasi. “Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın Suriye’de Hâkimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı”, *Bellekten* 8/30 (1944):231-244.

Anbarlı Bozatay, Şeniz. vd. “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/10 (2014):71-89.

Anıt, Kasım. *Trabzon Ahkâm Defteri’Ne Göre Rize’nin İktisadi Ve Sosyal Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Apaydın, H.Yunus. “İçtihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21:432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Apaydın, Bahadır. *Kapitülasyonlar ve Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2013.

Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. 5. bs. Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.

Arslan, Uğur. “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Hindistan’da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunnâme ve Zevâbitler”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2017):7-22.

Aşık Paşazade. *Osmanoğullarının Tarihi*. Haz. Kemal Yavuz vd. İstanbul: K Yayınları, 2003.

Atmaca, Esra. “XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Suriye Bölgesinde Veba Salgınları”. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)* 3/3 (Şubat 2015):525-534.

Ayar, Mesut. vd. “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 17/2 (Kış 2017):163-181.

Aydın, Meryem. “Osmanlı Divan Teşkilatı Ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum Vilâyet Ahkâm Defterinin Tarihi Kıymeti”. *Current Research in Social Sciences* 1/3 (2015):69-83.

Aydın, M.Akif. “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı”. Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* 1:375-438. İstanbul: İslam Tarih Sanat ve kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA) (1994).

Aydın, M.Akif. “Osmanlı ve Babürlü Örfi Hukukları Arasında Bir Karşılaştırma”, *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Haz. Feridun Emecen, vd. 193-201. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Aydın, M.Akif. “Mahkeme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27:341-344. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, M.Akif. “Kanunnâmeler Ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri”. *Osmanlı Araştırmaları* 24/24. (2004):37-46.

Aydın, M.Akif. “Ceza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7:478-482. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Aydın, H.Veli. “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *OTAM* 12 (2015): 65-104.

Aykan, Yavuz. *Making Justice: State, Tax-Farmers And Peasants in The 18th Century Ahkâm Registers of İstanbul*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Aykurt, Çetin. “Padişah-Halk Buluşmasını Temin Eden Törenlerden Birisi: Cuma Selamlığı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 16/1 (Haziran 2001): 201-204.



Bacqué-Grammont, J. L. “Şah İsmail ve Canberdi Gazali İsyanı”. Çev. Mahmut Şakiroğlu. *Erdem Dergisi* 5/13 (1990): 227-237.

Bağış, Ali İhsan. *Osmanlı Ticaretinde Gayr-ı Müslimler*. Ankara: Turhan Kitabevi 1983.

Barkan, Ömer Lütfi. “Timar”. *İslam Ansiklopedisi*. 2. bs. 12/1:286-333. İstanbul: MEB Yayınları, 1979.

Barkan, Ömer Lütfi. *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar*. İstanbul: İÜEF Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı 1943.

Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Bayraktar, Hilmi. *XIX. Yüzyılda Halep Eyâletinin İktisadi Vaziyeti*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, 2004.

Belazuri. *Fütuhû'l- Buldan*. Çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1987.

Beyaztaş, Murat. *İslam Hukukunda Vakıfların Tağyiri ve İstibdali*. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Buluttekin, Mehmet Burak. *19.Yüzyılda İstanbul'daki Finansal Sistemin Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Hukuki Ve Ekonomik Analizi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Buluttekin, Mehmet Burak. "The Classification Of Financial System In Istanbul In The Eighteenth-Century By Istanbul Ahkâm Registers (1750-1780)". *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 18/3-4 (2014):669-719.

Buluttekin, Mehmet Burak. "18. Yüzyıl İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre İstanbul Tarım Sisteminin Tasnifi (1743-1750)", *Turkish Studies* 10/ 1 (2015):195-228.

Buluttekin, Mehmet Burak. "The Assortment Of Agriculture In Istanbul Glimpses From Istanbul Ahkâm Registers In The Eighteenth-Century (1757-1760)". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/ 13 (Nisan 2015):55-89.

Buluttekin, Mehmet Burak. "İstanbul'un 19.Yüzyıldaki Ekonomik Sorunlarının Tasnifi: Ahkâm Defterlerine Göre Suriçi Ve Bilad-I Selase (Galata, Üsküdar Ve Haslar)". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2015):78-104.

Buluttekin, Mehmet Burak. "The Regimentation Of Commerce In Eighteenth-Century Istanbul Pursuant To Istanbul Ahkâm Registers (1764-1780)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/53 (2015):62-87.

Buluttekin, Mehmet Burak. "İstanbul Ahkâm Defterleri Işığında 18.Yüzyılda İstanbul'daki Vakıf Sisteminin Tasnifi (1750-1762)". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 17/18 (2015):179-215.

Buzpınar, Ş.Tufan. “Abdurrahman bin Ahmed Kevakibi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25:339-340. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Celalzade Mustafa. *Selimname*, Haz: Ahmet Uğur. vd. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1990.

Cevger, Gürkan. "1 Numaralı Karaman Ahkâm Defteri'nin Şekil Ve İçerik Yönünden Değerlendirilmesi". *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi E-Dergisi* 3 (2016):65-84.

Cevger, Gürkan. “Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Amid Kazâsı'nda Gündelik Yaşamı Etkileyen Şikâyet Konuları (1700-1800)”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3/3 (Aralık 2017):173-207.

Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Ankara:TTK 2011.

Cıkay, Nezif. *Seyyahların Gözüyle Halep*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK 1991.

Çağatay, Neşet. “İslam'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi”. *Vakıflar Dergisi* 9 (1978):1-6.

Çakar, Enver. “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12/1 (2002):261-282.

Çakar, Enver. “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/ 1 (2003): 351-374.

Çakar, Enver. *17. Yüzyılda Halep Eyâleti ve Türkmenleri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 2006.

Çakar, Enver. “XVI. Yüzyılda Suriye Coğrafyasının İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu’nun Siyasi ve İdarî Vaziyeti (Elazığ 11-13 Ekim 2012 Bildiriler)*. (2016): 129-154.

Çeken, Çiğdem Kavak. *İstanbul Ahkâm Defterleri Üzerinden 19.Yüzyılda Osmanlı Tarımının Ekonomik Ve Hukuki Yönleriyle Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Çeken, Çiğdem Kavak. “3 No’lu İstanbul Ahkâm Defterinde Yer Alan Tarımsal İhtilafların Değerlendirilmesi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 15/59 (Güz 2016):1372-1391.

Çeken, Çiğdem Kavak. “İstanbul Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Tarımsal Faaliyetlerle İlgili Hükümlerin Tahlili”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20/32 (2015):155-190.

Çelik, Burcu. *Diyarbakır Ahkâm Defterleri'nde Konar-Göçerler İle İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Çiçek, Hikmet. “3 Numaralı Ve H. 1162-1171/M. 1749-1758 Tarihli Erzurum Ahkâm Defteri'nin Tahlili”. *Anasay* 3 (2018): 61-78.

Dağ, Ahmet Emin. *Halep Türkmenleri (1918-2008)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Demir, Abdullah. *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.

Demirağ, Yelda. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumları”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM* 13 (2002):15-33.

Durhan, İbrahim. “Divân-ı Hümâyûn'un Yargı Yetkisi”. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1-2 (2000):59-78.

Dursun, Kübra. *1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde Yer Alan Vakıf Davalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Döndüren, Hamdi. “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2008):1-24.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “İcmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21:417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Murabaha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31:148-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ebu'n-Necib Sühreverdi. *Nehcü's-Sülûk Fi Siyasetil Müluk, Yönetenlerin Yönetimi*, Çev: Nahifî Mehmed Efendi. Tecüman 1001 Eser, Tarihsiz.

Ekinci, Ekrem Buğra. *İslam Hukuku*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2006.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Hukukun Serüveni*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2011.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Ateş İstidası (Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2004.

Emecen, Feridun M. “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-u Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005):107-139.

Emecen, Feridun M. “Mercidâbık Muharebesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29:174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Emecen, Feridun M. vd. “Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I”. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 19/23 (1999):53-98.

Emecen, Feridun M. “Canbirdi Gazali”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7:141-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Emecen, Feridun M. “Cebelü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7:188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Erdal, Onur. *İstanbul Vakıflarının Yönetimi ve İşleyişi (18. Yüzyıl Ahkâm Defterlerine Göre)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Erman, Nahide. *1791-93 Döneminde Anadolu Ahkâm Defterleri'ne Göre İzmir*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1992.

Ersan, Mehmet. “Anadolu’da Eşkîyalık Hareketlerine Bir Bakış (XI-XIII. Yüzyıl)”, *XVI. Türk Tarih Kongresi (20-24 Eylül 2010)*. 3:133-144. Ankara: TTK 2010.

Eroğlu, Cengiz. vd. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*. Ankara: ORSAM, 2012.

Ertuğrul, Ramazan. *Ahkâm Defterlerine göre 18. Yüzyıl İstanbul Vakıfları ve Coğrafi Dağılımları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992.

Eşiyok, B.Ali. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, *Mülkiye Dergisi* 34/266 (2010):67-108.

Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 9/1 Haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2011.

Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*. Çev: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Fayda, Mustafa. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44:428-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Genç, Özlem. “Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupa’sına Etkileri”. *Tarih Okulu Dergisi* 10 (Mayıs-Ağustos 2011):123-150.

Gökbilgin, M. Tayyib. *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.

Gökçek, Mehmet Fatih. “1 Numaralı Trabzon Ahkâm Defteri’nde Kürtün Nahiyesi İle İlgili Kayıtlar (1742-1759)”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 13/25 (2018):69-102.



Gül, Sema. “Muâz b. Cebel’in Yemen’e Gönderilmesiyle İlişkilendirilen Rivâyetlerin Şekil Yönünden Tahlili”. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Ekim 2015):183-208.

Güler, Ali. *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: Türkar Yayınları, 2003.

Gülsoy, Ufuk. “1856 Halep ve Nablus Olayları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9 (2015):279-288.

Günay, Ramazan. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır’da Sosyal Ve Ekonomik Hayat (Ahkâm-Şikâyet Kayıtlarına Göre)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Günay, Ramazan. “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2013/1):9-29.

Günay, Ramazan. "Diyarbakır Ahkâm Defterleri ve Muhtevaları". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2013): 290-307.

Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42:475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Güneş, Gülcan Avşin. “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 1/2 (2015):1-30.

Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. *Ŗikâyet Defterleri IŖıđında Osmanlı Hukuku ve Uygulaması (1649-1653)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. “Ŗikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Ŗikâyetleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 61/1 (2012):175-206.

Gümrükçüoğlu, Saliha Okur. “Erken Dönem İslam Hukuk Tarihindeki Hukuk Ekollerinin oluşumunda Coğrafya, Kültür ve Sosyal Ŗartların Etkisi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2017):205-220.

Gürkaynak, Muharrem. “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 9/2, (2003):275-290.

Griswold, William J. *Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611*. Çev. Ülkün Tansel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet TeŖkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara : TTK, 1991.

Haliloğlu, Feride. *8 Numaralı Ŗam-I Ŗerif Ahkâm Defteri'ne Göre Ŗam Bölgesinde Ekonomik ve Sosyal Hayat (1839-1843)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Hammer, Purgstall Baron Joseph Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*. Çev. Mehmed Ata. İstanbul: Üçdal NeŖriyat 1985.

Has, Şükrü Selim. “Mülteka’l-Ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31:549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Hatipoğlu, Süleyman. “I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa”, *IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri (18 – 19 Ekim 1996)* (1997):1163-1175.

Haydar Çelebi, *Haydar Çelebi Ruznamesi*. Haz: Yavuz Senemoğlu. Tercüman 1001 Teme Eser: Tarihsiz.

Heyd, Uriel. “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”. Ter.Selahadin Eroğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 26. (1952):633-652.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*. Sad: İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1979.

Hofman, Yitzak. “Mısır Yönetimi Altında Suriye ve Filistin'in İdaresi (1831-1840)”. Ter. M. Hanefi Kutluoglu. *İlmi Araştırmalar* 12 (2001): 183-204.

İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A.Sait Aykut. İstanbul: YKY 2010.

İlgürel, Mücteba. “Canbolatoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7:144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

İlgürel, Mücteba. “Eşkîya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11:466-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

İnalcık, Halil. “Kanunnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24:333-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İnalcık, Halil. “Adaletnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1:346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

İnalcık, Halil. vd. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* Ankara: Phoenix Yayınları, 2006.

İnalcık, Halil. “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örf-i Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 13 (1958):102-126.

İnalcık, Halil. “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar”. *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988):33-54.

İnalcık, Halil. *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: İş bankası Kültür Yay. 2014.

İnalcık, Halil. “Eyâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11:548-550. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

İnalcık, Halil. “İpek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22:362-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

İnalcık, Halil. “Mahkeme”, *İslam Ansiklopedisi*. 7:149-151. Eskişehir MEB Yayınevi 2001.

İnalcık, Halil. “The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy”, *Studies in the Economic History of the Middle East*, London, 1972.

İnalcık, Halil. “İmtiyazat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22:245-252. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

İnalcık, Halil. *Osmanlılar, Fütihat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

İnalcık, Halil. “Timar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41:168-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi –I 1300-1600*. Çev. Halil Berktaş. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

İpşirli, Mehmet. “Beylerbeyi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6:69-74. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İpşirli, Mehmet. “Arzuhal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3:447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

İpşirli, Mehmet. “Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten* 61/232 (1997):597-699.

İpşirli, Mehmet. “Naib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32:312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

İpşirli, Mehmet. “Cuma Selamlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8:90-92. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kalay, Mahmut. *1827-1912 Tarihli İsveç Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kallek, Cengiz. “Mekkûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28:579-580. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Kanat, Cüneyt. “Memluk Kaynaklarında Osmanlı İmajının Değişim Süreci”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 21/1 (2006):123-134.

Kandemir, M.Yaşar. “el-Muvatta”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31:416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Karademir, Zafer. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Darlık Ekonomisi ve Kıtliklar (1560-1660)*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Karademir, Zafer. “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Yaşamında Su: 18. Yüzyıl Eyâlet-i Rum Örneği”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29/1, (2014):189-212.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi V Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: TTK, 2007.

Karaköse, Hasan. “Tanzimat’a Tepki Olarak Ortaya Çıkan Halep Olayı (1850)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/53 (2017):254-270.

Karakulak, Mesut. *87/5 Numaralı Rusya Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve İncelenmesi: S. 95-195*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Karasu, Mehmet Kerem. *1784 - 1797 Tarihli ve 5 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–99) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Karasu, Demet. *1839–1850 Tarihli Ve 8 Numaralı Halep Ahkâm Defterinin (S.1–100) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Karataş, Ali İhsan. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2006):267-284.

Karazeybek, Mustafa. “Ahkâm Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yaşanan Problemler: Erzincan Örneği”. *Tarih Okulu Dergisi* 34 (Haziran 2018):247-277.

Kavak, Nuri. “Osmanlı Mahkeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri ve Önemi”. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies (PJESS)* 2/2 (2015):1-10.

Keleş, Bahattin. “Memlûklerde Ticaret” *Türkler* 5:819-849. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 2002.

Kenanoğlu, M. Macit. “Osmanlı Kanunnâmeleri Neşriyatı Üzerine Bir Tahlil”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005):141-186.

Kenanoğlu, M. Macit. “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Teb’anın İdaresinde Kullandığı Bir Yöntem Olarak “Ruhanî iltizam” Sistemi”. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi* 14 (2003/1):67-84.

Kenanoğlu, M. Macit. “Vergi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43:52-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kılıç, Rüya. *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Kılıç, Mustafa. *El-Meliku’n-Nasır II. Selahaddin Yusuf Devrinde Eyyubiler Devleti*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.



Kılıç, Orhan. “18. Yüzyılda Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı”. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri, Selçuklu ve Osmanlı İdaresinde Orta Doğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti (Elazığ 11-13 Ekim 2012 Bildiriler)* (2016):282-283.

Kılıç, Orhan. *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 2004.

Kırkıl, Emin. *Selçuklu Döneminde Halep*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Kıyartunç, Miray. *85/3 numaralı Rusya Ahkâm Defteri'nin Değerlendirme ve Transkripsiyonu*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Kocaoğlu, Mehmet. “Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1838-1841)”. *OTAM 6* (1995):195-210.

Koç, Yunus. “İskan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek Cilt 1:650-651. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Koç Başar, Cansu. “Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 23/1* (2017)195-231.

Koçi Bey. *Koçi Bey Risaleleri*. Haz. Seda Çakmakcıoğlu. 1. Bs. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2008.

Konan, Belkıs. “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64 (2015):171-194.

Koprıman, Kazım Yaşar. “Osmanlı-Memluk İlişkileri”. *Türkler* 9:470-485. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Kozak, Yasin. *V ve VI Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Kök, Bahattin. *Nureddin Mahmud bin Zengi*. İstanbul: İşaret yay. 1992.

Köse, Metin Ziya. "Galata'da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)". *Tarih Dergisi / Turkish Journal of History* 64 (2016):73-99.

Kurtaran, Uğur. “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8 (Sonbahar 2011):57-71.

Kuru, Hamza. *Geçmişte ve Günümüzde Finansman Yönetimi Olarak Murabaha*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, 2015.

Kuş, Canan. *1780–1784 Tarihli Ve 4 Numaralı Halep Ahkâm Defteri (S.1–53) Transkripsiyon ve Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Kutluoğlu, Muhammet Hanefi. “Kavalalı İbrahim Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21:330-333. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Küçük, Cevdet. “Osmanlı’da Millet Sistemi ve Tanzimat”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. 4:1007-1024. İstanbul: İletişim Yayınları 1985.

Küçükdağıkan, Ökkeş. “II Numaralı Maraş Ahkâm Defteri’nde Maraş’a Gönderilmiş Kadın Muhtevalı Şikâyet Hükümlerinin Değerlendirilmesi” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4 (2017): 277-300.

Küçükdağıkan, Ökkeş. *II Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde 1-212 Sayfalar Arasında Bulunan ve Maraş'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1765-1775)*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Kütükoğlu. Mübahat S. *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü 1974.

Kütükoğlu. Mübahat S. “Avrupa Tüccarı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4:159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kütükoğlu. Mübahat S. “Hayriye Tüccarı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16:64-65. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Kütükoğlu. Mübahat S. “Mühimme Defteri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31:520-523. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Kütükoğlu. Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat 1998.

Kütükoğlu. Mübahat S. “Elkâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11:51-54. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Lütfi Paşa. *Tevarih-i Al-i Osman*. Haz: Kayhan Atik. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Lybyer, Albert Howe. “Osmanlı Türkleri ve Doğu Ticaret Yolları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 3 (1987):141-157.

Macleane, Gerald, *Doğu’ya Yolculuğun Yükselişii*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Majer, Hans Georg. *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984.

Mansel, Phillip. *Halep, Suriye’nin Muhteşem Tüccar Şehrinin Yükselişii ve Düşüşü*. Çev. Nigar Nigar Alemdar. İstanbul: Everest Yayınları, 2017.

Mantran, Robert. *İslamın Yayılış Tarihi*. Çev: İsmet Kayaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 1991.

Marcus, Abraham. *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*. Çev. Mehmet Emin Baş. İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

Masters, Bruce. vd. *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti*. Çev. Sermet Yalçın. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Midilli, Muharrem. “Klasik Osmanlı Hukukundaki Şer’-Örf Ayrımına Dair Modern Tartışmalar”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/23 (2014):33-48.

Müneccimbaşı Ahmet Dede. *Müneccimbaşı Tarihi 2*. Çev: İsmail Erünsal. Tercüman 1001 Temel Eser: Tarihsiz.

Naima. *Naima Tarihi 2*. Haz. Zuhuri Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968.

Nasır-ı Hüsrev. *Sefername*. Çev. Abdulvahhab Tarzi. İstanbul: MEB Yayınevi, 1988.

Nizamülmülk. *Siyasetname*. Çev: Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Olguner, Fahrettin. *Farabi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1987.

Orhonlu, Cengiz. vd. “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 13/17 (Ocak 1963):77-102.

Ortaylı, İlber. “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30:66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. 3. Bs. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.

Özaydın, Abdülkerim. “El-Melikü'z-Zâhir Gâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29:83-84. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Özcan, Abdülkadir. *Kanunnâme-i Ali Osman*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.

Özcoşar, İbrahim. “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 7 (2003):124-139.

Özdemir, Fulya. *Eyâlet-i Sivas'ta Ekonomik Ve Sosyal Hayat (I No'lu Sivas Ahkâm Defterine Göre)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Özkan, Murat. *87/5 Numaralı Rusya Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyon ve İncelenmesi: S. 1-95*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Özkılınç, Ahmet. vd. 397 Numaralı Halep Livası Mufassal Tahrir Defteri (934/1536) I. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2010.

Öztuna, Yılmaz. *Türkiye Tarihi 5*. İstanbul: Hayat Yayınları, 1964.

Öztürk, Said. “Kayseri ve Çevresinin Sosyo-Ekonomik Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Karaman Ahkâm Defterleri”. *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyum Bildirileri*. (Nisan 2000): 401-413.

Öztürk, Said. “Sosyo-Ekonomik Tarih Kaynağı Olarak Ahkâm Defterleri”, Ed. Kemal Çiçek. *Pax Ottomana: Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, (2000): 613-614.

Öztürk, Temel. “Ahkâm Defterlerine Göre Trabzon Ve Çevresinde Güvenlik (1742–1760)”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 8/8 (2010):29-53.

Öztürk, Nazif. “Mütevelli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32:217-220. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Öztürk, Said. “Evkaf-ı Hümayun Nezareti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11:521-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Öztürk, Mehmet. “Raşid Halifeler Dönemi İçtihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2014):165-180.

Özveri, Cengiz. *1813-1834 Tarihlerini Kapsayan IV Numaralı Maraş Ahkâm Defteri'nde Maraş Kadılığı'na Gönderilen Hükümler*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yay. 1983.

Paköz, Esra. *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Malatya'ya Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Pekdoğan, Sibel. *19 Numaralı Sivas Ahkâm Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (S. 1-60)*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Raymond, André. *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Russel, Alexander. *Natural History of Aleppo*. London, 1756.

Safî, Muhammed. vd. *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1546-1565)*. Ankara: BAO Yayınları, 1995.

Sahillioğlu, Halil. "Ahkâm Defteri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1:551. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.



Samur, Sebahattin. “Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın (1770-1849) Sosyal Politikaları; Mısır Ve Diğer Osmanlı Eyâletlerindeki Etkisi”. *Bilimname* 13 (2007/2):131-138.

Samur, Sebahattin. *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay. 1995.

Sarıçam, İbrahim. “Arapların İstanbul Kuşatmaları”. *550. Yılında Fetih ve İstanbul Bildiriler*. Ankara: TTK, 2007.

Sauvaget, Jean. “Haleb”. *İslam Ansiklopedisi*. 5/1: 117-123. İstanbul: MEB Yay. 1987.

Seyyid Muhammed Es-Seyyid. “Hayır Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17:49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Sınmaz, Serap. *Rumeli Ahkâm Defterlerinde Filibe'ye Dair Hükümler (1742-1745): İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013.

*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*. Haz. Midhat Sertoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.

Soykan, T.Tankut. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimslimler*. İstanbul: Ütopya Kitabevi, 1999.

Şahin, İlhan. vd. *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm II. Bayezid Döneminde 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.

Şeker, Cengiz. *İstanbul Ahkâm Ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir Ve Tahlili*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Şen, Murat. "Osmanlı Hukukunun Yapısı". *Osmanlı* 6:327-340. Ed: Güler Eren. Ankara Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Şener, Abdülkadir. "İslamda Mezhebler ve Hukuk Ekolleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (1984):371-406.

Şener, Fahri Yasin. *18. yy'da İstanbul'da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Şentop, Mustafa. "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (Bahar 2006):87-105.

Şentop, Mustafa. *Şer'iyye Mahkemelerinde Temyiz ve İstinaf (XIX. ve XX. Yüzyıl)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Şentop, Mustafa. *Osmanlı Devletinde Kazaskerlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Şentürk, Recep. “Millet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30:64-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Şimşir, Nahide. “Ahkâm Defterlerinin Tarihi Kıymeti ve 107 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir ile İlgili Hükümler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9 (2015):357-390.

Şimşir, Nahide. “103 No’lu Anadolu Ahkâm Defteri’ndeki İzmir İle İlgili Hükümler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 10 (1995):329-341.

Tabakoğlu, Ahmet. “Tekalif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40:336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.

Tansel, Selahattin. *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

Taş, Hülya. Osmanlı’da “Şikâyet Hakkı’nın Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Memleket Siyaset Yönetim* 3 (2007):186-204.

Taş, Hülya. “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”. *Bilig Dergisi* 44 (Kış 2008):25-44.

Tavernier, Jean Baptiste. *Tavernier Seyahatnamesi*. Çev. Teoman Tunçdoğan. İstanbul Kitap Yayınevi, 2006.

Tekin, Kemal Hakan. “Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Halep Şehrindeki Ticari Yapılanma”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/8 (Ocak 2013):681-698.

Toprak, Muhammet Bedrettin. *İstanbul Ahkâm Defterleri'ne Göre 18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul ve Çevresinde Tımar Sisteminin İşleyişi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Tuğluca, Murat. *Osmanlı'da Devlet–Toplum İlişkilerinin Açık Alanı: Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi (1683-1699)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Tunç, Gizem. *44 Numaralı Rumeli Ahkâm-I Şikâyet Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, 2017.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.

Turan, Abdülkadir. “Nûreddin Mahmud Zengî'nin Faaliyetlerinin Şekillenmesinde Depremlerin Etkisi”. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* 3/6 ( 2017):1-34.

Tursun Bey. *Fatihin Tarihi, Tarihi Ebul Feth*. Haz: Ahmet Tezbaşar. (Tercüman 1001 Eser: Tarihsiz.

Türcan, Talip. “Şeriat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38:571-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Türkhan, M.Sait. *18. Yüzyılda Doğu Akdeniz’de Ticaret ve Haleb*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Uğur, Yunus. “Şer’iyye Sicilleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39:8-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Uygur, Selahaddin. *Anadolu Vilayeti 7 Numaralı Ahkâm Defteri’ne Göre 1745 Yılında Anadolu Eyâleti’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi 2*. Ankara: TTK, 1994.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: TTK, 1988.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2007.

Üzüm, İlyas. “Hüküm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18:464-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Vakıdi. *Fütuhu'ş-Şam*. Beyrut: 1997.

Vural, Muammer. “Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 44 (2015/2):339-363.

Yusuf Has Hacib. *Kutatgu Bilig II*. Çev. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: TTK, 1959.

Yaman, Ahmet. “Zimmi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44:434-438. İstanbul: TDV Yayınları 2013.

Yazıcı, Talib. “Halep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15:239-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”. *İslam Ansiklopedisi*. 13:153-172. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.

Yeniçeri, Celal. “Mezalim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29:515-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Yetkin, Aydın. “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/24 (Kış 2013):380-413.

Yıldız, A.Vahap. “Osmanlı’da Yazı Çeşitleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60/ 28 (Temmuz–Aralık 2012):47-62.

Yılmaz, Gökhan. *Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'da Finansal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009.

Yılmaz, Yasin. “Vakıf Kurumunun Dayandığı Temel Referanslar ve Zürrî Vakıfların Vakıf Sistemindeki Yeri”. *Dini Araştırmalar* 17/44 (Ocak-Haziran 2014):43-66.

Yılmaz, İbrahim. “Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapılarının Korunmasında Onarım Aşamaları”. *Journal of Ottoman Civilization Studies* 3/4 (2017):36-60.

Yiğit, İsmail. “Kınnesrin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25:419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Yördem, Yılmaz. “Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi”. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/34 (2016):25-38.

Yurdaydın, Hüseyin G. *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1961.

Yurtseven, Yılmaz. vd. “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi”. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1 (2016):159-206.

Yücel, Yaşar. *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları*. Ankara: TTK, 1989.

Yücel, Yaşar. “Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l-Mü'minin”. *Osmanlı Devlet Teşkilatına Ait Kaynaklar*. Ankara: TTK, 1988.

Weir, T. H. “Hüküm”. *İslam Ansiklopedisi*. 5/1:627. Eskişehir: MEB Yay. 2001.

Ziyade, Nikola. “Ayn-ı Calut’da Moğolların Yenilgisi Arap Medeniyetini Kurtardı”.  
Çev. İbrahim Edhem Polat. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 3/11 (Güz 2003):  
153-158.







Ek: Halep Ahkam Defterlerinden Belge Örnekleri



AJDVNS.AHK.HL.d.00001











میرزا علی بیگ  
بسم الله الرحمن الرحیم  
الحمد لله رب العالمین  
والصلاة والسلام على  
سيدنا محمد وآله الطيبين  
الطاهرين  
الذين هم اجزای  
من جلاله وکبریا  
وهم اهل بیت  
الکرام  
وهم اهل  
الکونین  
وهم اهل  
الاقلام  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح

میرزا علی بیگ  
بسم الله الرحمن الرحیم  
الحمد لله رب العالمین  
والصلاة والسلام على  
سيدنا محمد وآله الطيبين  
الطاهرين  
الذين هم اجزای  
من جلاله وکبریا  
وهم اهل بیت  
الکرام  
وهم اهل  
الکونین  
وهم اهل  
الاقلام  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح

میرزا علی بیگ  
بسم الله الرحمن الرحیم  
الحمد لله رب العالمین  
والصلاة والسلام على  
سيدنا محمد وآله الطيبين  
الطاهرين  
الذين هم اجزای  
من جلاله وکبریا  
وهم اهل بیت  
الکرام  
وهم اهل  
الکونین  
وهم اهل  
الاقلام  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح

میرزا علی بیگ  
بسم الله الرحمن الرحیم  
الحمد لله رب العالمین  
والصلاة والسلام على  
سيدنا محمد وآله الطيبين  
الطاهرين  
الذين هم اجزای  
من جلاله وکبریا  
وهم اهل بیت  
الکرام  
وهم اهل  
الکونین  
وهم اهل  
الاقلام  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح

میرزا علی بیگ  
بسم الله الرحمن الرحیم  
الحمد لله رب العالمین  
والصلاة والسلام على  
سيدنا محمد وآله الطيبين  
الطاهرين  
الذين هم اجزای  
من جلاله وکبریا  
وهم اهل بیت  
الکرام  
وهم اهل  
الکونین  
وهم اهل  
الاقلام  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح

میرزا علی بیگ  
بسم الله الرحمن الرحیم  
الحمد لله رب العالمین  
والصلاة والسلام على  
سيدنا محمد وآله الطيبين  
الطاهرين  
الذين هم اجزای  
من جلاله وکبریا  
وهم اهل بیت  
الکرام  
وهم اهل  
الکونین  
وهم اهل  
الاقلام  
وهم اهل  
الکتاب  
وهم اهل  
السنن  
وهم اهل  
الاحادیث  
وهم اهل  
الاصحاح



